

KAHLER FRIGYES

A KOMMUNIZMUS HOSSZÚ ÁRNYÉKA

Kahler Frigyes

A kommunizmus hosszú árnyéka

Tanulmányok és előadások

Kairosz Kiadó, Budapest, 2012

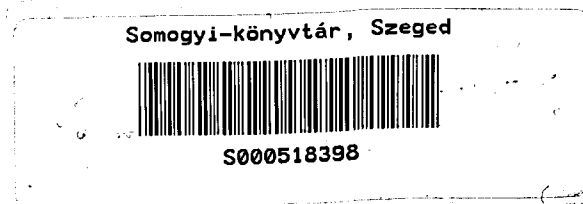
© Kahler Frigyes, 2012
© Kairosz Kiadó, 2012

Fedélterv
ŐRI KISS ISTVÁN

A kötetet megjelenését támogatta a
WERBŐCZI ALAPÍTVÁNY

ISBN 978 963 662 558 0

A kiadásért felel Bedő György, a Kairosz Kiadó ügyvezetője
1134 Budapest, Apály u. 2/b.
www.kairosz.hu

Nyomdai előkészítés: Bookmaker 97 Bt.
Nyomdai kivitelezés: Bookprint Kft., Győr, 2012
Felelős vezető: Havlin Nikolett

Előszó

Kahler Frigyes jogász, történész korszakos munkásságát a tények tiszteletén túl a mértéktartás, a következetesség, valamint az ok-okozati összefüggések szüntelen keresése jellemzi.

Több évtizedes munkásságának szerves része az 1956-os sortűzek történetének feltárása, a terror, majd a lassan manipulatív diktatúrává szelődülő kommunista terror természetrajzának leírása. Az Antall-kormány 3037/1993. számú határozatával létrehozott Történelmi Tényfeltáró Bizottság vezetőjeként is ragaszkodott az elfogulatlan, objektív tényfeltáráshoz.

Kahler Frigyes a hétköznapi jelenségekből, a napi történetekből, a tényekből és az ezeket alátámasztó dokumentumokból építkezik. A biztos alapok teszik lehetővé az elméleti konstrukciók felállítását, a következtetések megfogalmazását, a diktatúra működési mechanizmusának egzakt leírását. A proletárdiktatúra megszállott és embertelen hívei egy hazug és mesterségesen konstruált jövőbeli világra hivatkozva indítottak háborút az emberiség józan és tisztességes többsége ellen. Ennek következményeiről így ír Stéphané Courtois a *Kommunizmus Fekete Könyvében*: „...felállítottunk egy hevenyészett számszerű mérleget; ez még csak hozzávetőleges mérleg, még tüzetes pontosítást kíván, de személyes becslés alapján, kézzelfoghatóvá teszi a dolog súlyosságát. És fogalmat ad nagyságrendjéről:

Szovjetunió – 20 millió halott

Kína – 56 millió halott

Vietnam – 1 millió halott

Észak-Korea – 2 millió halott

Kambodzsa – 2 millió halott

Kelet-Európa – 1 millió halott

Latin-Amerika – 150 000 halott

Afrika – 1, 7 millió halott

Afganisztán – 1, 5 millió halott.

A nemzetközi kommunista mozgalom és hatalmon nem lévő kommunista pártok áldozatainak száma kb. 10 000 halott.”

Ez összesen megközelítőleg százmillió halott.”

A baloldal által ma is védett kommunista ideológusok szerint minden olyan cselekedet erkölcsös, amelyik használ a proletárdiktatúrának és elősegíti a kommunizmus megvalósítását. E mozgalom szellemi utódai ma kizárólag a baloldali és liberális eszmeiséget tartják üdvöztetőnek.

E mostani – *A kommunizmus hosszú árnyéka* címet viselő – kötetben közölt előadások és tanulmányok csak megerősítik a fent leírtakat. Kevesen ismerik olyan mélységében a kommunista diktatúrák működési módjait és mechanizmusait, mint Kahler Frigyes. Az e kötet olvasói előtt feltáruló világot főlegesen minősíteni: akik számára ez vonzó, azok primitív ösztönök és embertelen, zavaros gondolatok rabjai. Azok aligha értik, miért volt fontos a nyugati nagyhatalmak által is elárult 1956 tizenkét hősies napja. Hogy miért volt aljasság fegyvertelen tüntetőkre lőni, megtorló erőszakszervezeteket működtetni, egyházüldözésbe fogni, besúgókat tömegeit alkalmazni.

Ha kell, a szerző világpolitikai összefüggésekben teszi érthetővé a történeteket: „A világ nagyhatalmai még mindig döbbenetben álltak a magyar események előtt. Moszkva Mikojan és Szuszlov tájékoztatóját értékelte, és Zsukov marsall szovjet honvédelmi miniszter parancsot adott a háborús híradási rendszer kiépítésére. Dallasban Dulles, az USA külügyminisztere a Világpolitikai Tanács előtt tartott beszédében óhaját fejezte ki, hogy Kelet-Európa népei »visszakaphassák szuverén jogaikat és szabadon választhassák meg kormányaikat«. A kulcsmondat, amelyet másként értékelt az amerikai és másként a szovjet vezetés, így hangzott: »Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek.« Szovjet olvasatban Dulles külügyminiszter mondata annyit tett, hogy a jaltai érdekszférákat az USA továbbra is tiszteltben tartja, s ehhez képest a magyar forradalom leverése szovjet belügy. [...] Az október 29-én kirobbant *szezei háború* miatt megosztott *hivatalos* nyugati világ *egyetlen hathatós lépést sem tett* a magyar forradalom érdekében.”

Még ma is tanulságos a Kahler által idézett négy Faludy György-sor 1959-ből:

„S van-e választás a hét hájjal megkent
tömeggyilkos moszkvai banditák
s Washington gyáva, rothadástól gennyes
hülyéi között, míg ilyen a világ?”

Kahler Frigyes ismeri a nagy gondolkodók titkait: tudatában van annak, hogy egy kor megértéséhez a tárgy elmélyült ismeretén kívül jó kérdésekre és válaszokra is szükség van. A jó idézetekről nem is beszélve: „A bírói függetlenséghez szorosan kapcsolódik a *törvényességről* alkotott felfogás.” A magas testület a *törvényességet is mint osztálykategóriát* értelmezte: „A törvényesség objektív értelmezése azt jelenti, hogy a proletár államhatalomtól függet-

lenített szemlélet, amely lényegében burzsoá szemlélet.” Domokos József – a Legfelsőbb Bíróság elnöke – pedig nem szégyellte kijelenteni: „*Tanuljunk egy kis osztályharcot a fasizmus igazságszolgáltatásától...*”

Akit Kahler Frigyes művei nem győznek meg a kommunista-szocialista rendszerek embertelenségéről és tragikomikus kisszerűségéről, jobban teszi, ha a kozmopolita amerikai szórakoztatóipar történelemhamisító mágusaira bízta magát.

Tóth Gy. László

A Világ szabadság tizenkét napja Magyarországon, 1956-ban¹

ÚT A FORRADALOMHOZ

Amióta a legújabb kor embere a francia felvilágosodás eszmeköréből a „Szabadság – egyenlőség – testvériség” gondolatát tekintette olyan egyetemes értékeknek, amelynek át kell hatni az egyetemes emberiség köz- és magánéletét, e hármasság jelszó vezérelte a XIX–XX. századi magyar szabadságharc mozgalmaikat is. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc lánglelkű költője, Petőfi Sándor Magyarország nemzeti függetlenségét és polgári fejlődését éppúgy az európai nemzetek szabad közösségében képzelte, mint 1956 forradalmárai, akik a lehangosabb „nemet” mondták a „Gonosz Birodalmának”, s akik a sokszoros túlerő tüzeiben hiába várták, hogy a szabad világ megmozdul az egy és oszthatatlan Szabadság magyar hajtásának védelmében.

Mindannak megértéséhez, ami Magyarországon 1956 októberében történt, egy pillantást kell vetni az ország II. világháború utáni történetére.

A világháború végén Magyarország a Szovjetunió katonai megszállása alá került. A megszállók politikai akaratának végrehajtója, a Magyar Kommunista Párt (MKP) programja azonban nem kapta meg a magyar társadalom támogatását. Az 1945. november 4-én lebonyolított nemzetgyűlési választásokon az MKP mindössze 17%-os eredményt ért el. A társadalom döntő többsége – 57%-os választási eredménnyel – a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Pártnak (FKgP) szavazott bizalmat. „A szabadon választó nép [...] éppen azért szavazott a kisgazdákra, mert a magántulajdonra adta voksát és nem a szocialista közös tulajdonra, köztársaságot akart, nem népköztársaságot, a vallásos életvitelt választotta az ateizmus helyett stb., s nagyon bölcsen megérezte, hogy kinek taktikusan hazug s kinek igaz a programja.” (M. Kiss Sándor) A magyar választók többsége a háború utáni életét tehát az emberi jogokra épülő, alkotmányos jogállam keretei között szervezett, polgári társadalomban képzelte el, amely – szuverén államként – integráns része az egységes Európának.

¹ Első közlés francia nyelven. Brüsszel, 1999.

Az MKP célja – ezzel szemben – kezdettől fogva a kizárólagos hatalom megragadása, a kommunista diktatúra megteremtése volt, ami egyet jelent a polgári a társadalom teljes megsemmisítésével, ideértve a társadalom történetileg kialakult „finomszerkezeteinek” felszámolását is. Mindez egyet jelentett azzal, hogy Magyarország elszakad Európától és a szovjet érdekszféra *vazallus* állama lesz. Az MKP – amelynek csaknem teljes vezérkara Moszkvából érkezett Magyarországra (kiemelkedő szerepet játszott Rákosi Mátyás és Gerő Ernő) – célja elérése érdekében a megszálló szovjet erőkre, a szovjet támogatással kiépített MKP vezette – különböző néven ismert – *erőszakszervezetekre* – elsősorban a hírhedt politikai rendőrségre (Politikai Rendészeti osztály: PRO, Államvédelmi Osztály: ÁVO, majd Államvédelmi hatóság: ÁVH) támaszkodott. Közvetlen szovjet beavatkozás eredménye volt, hogy az 1945-ös választok után a kormányban a miniszteri tárcák elosztása nem a választási eredmények szerint, hanem a szovjet igényeknek megfelelően történt, s ehhez képest kommunista vezetés alá kerültek a fegyveres hatalommal rendelkező tárcák, többek között a Belügyminisztérium. A kommunista vezetés a politikai ellenfeleket az ún. „szalámitaktika” alkalmazásával állította félre. Ez azt jelentette, hogy egymás után iktatta ki a politikai életből azokat a szervezeteket és személyeket, amelyek a kizárólagos kommunista hatalom megteremtésének útjában álltak. Ugyanakkor egyes, a magyar politika szempontjából lényeges személyek megnyerésére törekedett a MKP. Így több vezető értelmiségit nyertek meg a párt számára, akik titkos kommunista párttagként (kriptokommunisták) maradtak tagok polgári pártokban – közülük nemegyi miniszteri székben – segítették elő a kommunista hatalomátvételt. Az MKP politikájának fontos eleme volt a *megtévesztés*, amelynek lényege az volt, hogy elhitessék a társadalommal, a Szovjetunió nem törekszik Magyarországon saját társadalmi berendezkedését bevezetni, s csupán a társadalmi berendezkedés modernizálására, a nép jólétének felemelésére törekszik. Ez a politika olyan kiváló polgári felfogású tudósokat is megtévesztett, mint Szekfü Gyula vagy Szent-Györgyi Albert. Az *erőszak* alkalmazása mindennapos volt, s nem kímélte meg a kispapapárt vezetőjét, Kovács Bélát sem, akit a szovjet állambiztonságiak raboltak el és hurcoltak a Szovjetunióba. Miközben a törvényhozás törvényt fogadott el az emberi és politikai jogokról, teljes erővel bontakozott ki a hatalom kizárólagos megragadását célzó terrorpolitika, amelynek lépéseit Moszkvából irányították.

Előbb a polgári erők szétverését, később a szociáldemokrácia megsemmisítését, végül a kommunista párton belüli hatalmi harcot szolgálták a szovjet mintára szervezett *konceptiók perék*, amelyekben összeesküvések és szabotázsok konstruálásával több száz embert végeztek ki és ezeket börtönöztek be. A konceptiók perék során felszámolták a bírói függetlenséget – miközben 1110 bírót, a bírói kar kb. felét eltávolították a bíróságokról – és szétverték a

magyar közigazgatás teljes gépezetét (86 530 ún. B. listás elbocsátás történt). A büntetőbírói ítélezés klasszikus elveinek félredobásával szabállyá tették, hogy a bűnösség kimondásához nem kell jogellenesség, elégséges a „reakciós” politikai magatartás.

A törvényben biztosított gyülekezési és egyesülési jog megsemmisült. Felszámolták a polgári tömörüléseket (Budapestben 901 egyesületet számoltak fel, ezek közül 744 a polgári erőket tömörítette). Kb. 40 000 embert internáltak és 230 000 kitelepítést hajtottak végre. A kommunista ideológia egyre bővítette az ellenségképet, akiket az ÁVO vagy a KATPOL (Katonapolitikai Osztály) megsemmisítendő ellenségként kezelte. Mindenki „reakciónak”, „fasisztának” számított, aki nem volt kommunista.

Szervezett hajsza indult a magyarországi egyházak ellen, amelynek eredményeként az egyházi iskolákat csaknem teljes egészében államosították, az egyházak működését így a hitéletet is állami ellenőrzés alá vonták (Állami Egyházügyi Hivatal). A harcos ateista kommunista vezetés – a vallás szabad gyakorlását biztosító jogokat semmibe véve – elindította a legújabb kori magyar történelem legnagyobb vallásüldözését.

A II. világháborút lezáró párizsi békét követően az ország szuverenitása nem állt helyre. A megszálló szovjet haderő továbbra is az ország területén maradt.

A megszállt Magyarországon a *gazdaságot* – az európai háború végéig – a Vörös Hadsereg katonai hadtápjának érdekei igazgatták. A lakosság életszíntje rohamosan zuhant (a bérből élők esetében 50–55%-kal). A háború befejezése után a magyar gazdaságot továbbra is a szovjet érdekeknek vették alá. Ennek következtében Magyarország a világháború után kiesett a XX. századi világ gazdaság áramlatából, s esélye sem volt arra, hogy visszakerüljön az európai kapcsolatrendszerbe. A magántulajdon felszámolása (kár-talanítás nélküli államosítások és a kényszer-szövetkezesítés) a társadalom túlnyomó többségét függőségbe és kiszolgáltatottságba szorította. A munkásságot megfosztották érdekképviselőtől, a szakszervezetek a kommunista párt függvényei lettek. A Szociáldemokrata Párt 1948 júniusában történt bekebelezésével a kommunisták valójában befejezték a hatalom erőszakos átvételét. A létrehozott Magyar Dolgozók Pártja (MDP) ellenőrizetlen és korlátlan hatalmat gyakorolt a magyar társadalom fölött, mindenkor Moszkva érdekei szerint. Megszűnt az államhatalmi ágak megosztása, a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom az egy párt kezébe került, egybemosódott az egyetlen kormányzó párt és az állam funkciója, teljessé vált a *pártállam*, a *monolit hatalom*. A pártállami jogszabályok semmibe vették nem csak a minden jogrendszer alapját képező erkölcsi normákat, de valójában a saját maguk által elismert elveket és szabályokat is. Így létezett olyan büntetőrendelet is, amelyet nem hirdettek ki, s amely valójában túszzedést tett lehetővé pl. a

külföldre szökött katoná hozzá tartozói körében akkor is, ha azok nem tudtak a katoná cselekményéről (1950. évi 26. tvr.).

A nyers erőszakra és tömegmanipulációra (vulgármarxista szemináriumok, „népnevelők”, jólét-demagógia) alapított hatalom Moszkva irányvonala szerint a társadalom minden erőforrását a harmadik világháborúra való készülésre fordította (nehézipari beruházások), teljes nyomorban tartva a magyar társadalmat, miközben az *egyre élesedő osztályharc* sztálini ideológiáját követte. Az MDP vezetése tudatosította: nincs külön magyar út, „...csak egy út van: a szovjetunió vérrel megszentelt és dicsőséges útja...” (Szakasics). Az éberségi hisztéria, a koholt perek sokasága, a parasztság ellen irányuló eljárások jellemzik az 1948–1953 közötti korszakot. A *kötelező terménybeszolgáltatási rendszer* megsértése címén 400 000 paraszt ellen hoztak bírói ítéletet (ez 5 fős családot számítva 2 millió embert, a magyar társadalom egyötödét érintette!).

A munkásosztály, amelyet a hatalom birtokosának állítottak, soha sem volt olyan kizsákmányolt és kiszolgáltatott, mint a Milovan Đilas nyomán „*új osztály*”-nak nevezett MDP-s párt-nomenklátúra uralma alatt.

Az értelmiségnek meg kellett tapasztalni, hogy a hatalom csak a *szolgáló-kiszolgáló* értelmiséget tűri el – azt is másodosztályú állampolgárként – s nyomban ellenséggé válik, aki szakmai érvekkel kísérel meg hatni a döntésekre.

A tudomány területének megszállását jelentette a Magyar Tudományos Akadémia „megtisztítása”, az egyetemeken a marxizmus kötelező oktatása és minden más szellemi irányzat kizárása majd adminisztratív üldözése. A diákok szervezeteinek (Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége – MEFESZ – 1945. júliusban alakult, Népi Kollégiumok Országos Szövetsége – NÉKOSZ – 1946. jún. 5-én alakult) megszüntetése és a nem kommunista vezetők „kiiktatása” után a diákság ugyancsak szigorú pártellenőrzés alá került.

A magyar társadalomról az ÁVH-nak 40 800 „bizalmi egyén” (besúgó) szállította az információkat, s a „szerv” 1 280 000 magyar állampolgárt tartott megfigyelés alatt, ez a családtagokra is kiterjesztve 6,4 millió magyart, a magyar társadalom 64%-át érintette. Ez valóban „A háború folytatása más eszközökkel” (Zinner–Szakács), miközben a magyar társadalom egyre nagyobb nyomorban élt. Nagy Imre, a forradalom mártírhaltalt miniszterelnöke snagovi fogságában írt „Naplójá”-ban joggal nevezte a sztálini pártállamot egyfajta „bonapartizmusnak”, amely ellen a forradalom „indokolt és jogos” volt.

Az ország lakosságának közérzetét súlyosan rontotta még, hogy a kommunista diktatúra súlyosan megalázta az emberek *nemzeti önérzetében* is. Az ország címerének kommunista jelvénné alakítása, a nemzeti himnusz gyakor-

lati tilalmazása és a szovjet himnusszal, valamint az Internacionáléval való helyettesítése, a magyar katonák szovjet egyenruházata mind a nemzeti identitás kiirtását szolgálta.

Sztálin halála – 1953. március 5. – után változások következtek be a szovjet érdekszférában (gyarmatbirodalomban). A magyar állam szuverenitásának korlátaira jellemző, hogy a magyar miniszterelnököket Moszkvában váltották le és nevezték ki, s csak ez után kerülhetett sor a magyar alkotmányos eljárásra. Így került sor az MDP első emberének, Rákosi Mátyásnak menesztésére a magyar vezetők 1953. június 13–16-áig tartó moszkvai „látogatása” idején. A szovjet politbüro Rákosi helyére ugyanekkor a szocializmus magyar sajátosságaira figyelő és a törvénytelenégeket elítélő *Nagy Imrén*ek szavazott bizalmat. A moszkvai megbeszéléseken a szovjet vezetés kijelölte a magyar párt új politikai irányvonalát is.

Nagy Imre az MDP Központi Vezetőségének (KV) június 27-i ülésén olyan reformprogramot hirdetett, amely *reményt nyújtott a társadalom nagy részének egy emberibb élet megteremtésére*. Nagy Imre híres beszédében rámutatott: „Széles körben alkalmazott adminisztratív módszerek, a tömeges büntetések, a gyakori önkényeskedések sértették a széles néptömegek igazságérzetét, megrendítették a jogbiztonságba vetett bizalmat...” Nagy Imre szólt az erőszakos szövetkeztetés ellen, valamint a nehézipar ésszerűtlen fejlesztése tárgyában is.

Az 1953. július 25-én meghozott amnesztia-rendelet nyomán szabadon bocsátották az internáltakat, 12 zárt tábor felszámoltak, így 5535 internált és 12 748 kitelepített valamint 20 292 elítélt lett szabad, személyükben azonban a hatóságok továbbra is ellenséggént kezelték őket a hatóságok és még azok sem kaphattak kárpótlást, akikről bebizonyosodott: internálásuk, kitelepítésük a hatályos jogszabályok megsértésével történt.

A Nagy Imre nevével fémjelzett „új szakasz” politika volt a magyar társadalom utolsó reménye az emberibb élet megteremtésére. A meghirdetett kormányprogrammal szemben a Rákosi Mátyás és Gerő Ernő mögött felsorakozott pártbürokrácia egyre szervezettebb módon lépett fel. A Rákosi és Nagy Imre között fennálló ellentéteket egy ideig leplezték, így az MDP III. kongresszusán (1954. május 24–30.) sem került nyilvánosságra, de a kongresszus az „új szakasz” megtorpanását hozta. A párton belüli ellenzék többször fellépett ugyan a Rákosi–Gerő nevével fémjelzett sztálinista politika ellen (így pl. az MDP hivatalos lapjának a Szabad Nép szerkesztőségének 1954. október 22–23-ai és 25-ei taggyűlésén). A sztálinista erők 1954 novemberében támadást indítanak a „Nagy Imre-vonal” ellen. Az MDP Politikai Bizottságának december 15-ei ülésén határozatot fogadnak el a „jobboldali veszélyről” és elítélik Nagy Imre politikáját. Nagy Imre elszigetelődött. Felhasználva Nagy Imre betegségét is, 1955 februárjában lényegében kiszorítják a politikai élet-

ből. A szovjet vezetésben bekövetkezett változások a magyar sztálinista erőnek kedveztek. 1955. február 8-án leváltották a gazdasági és politikai reformok kezdeményezőjét, Malenkov szovjet miniszterelnököt, utóda a keményvonalas Bulganyin lett. A szovjet vezetés február végén Szuszlovot küldte Magyarországra, hogy Nagy Imrét önkritikára bírja. Törekvése azonban nem járt eredménnyel. Az MDP Központi vezetősége március 2–4-éig tartott ülésén Nagy Imrét mint „jobboldali, antimarxista, pártellenes, opportunistát” nézetek hordozóját elítélte újból a nehézipar fejlesztését és az 1953 júniusa előtti parasztpolitikát tűzte napirendre.

Mindez a társadalomban teljes reményvesztettséget váltott ki. Különösen, amikor április 18-án Nagy Imre helyett Hegedűs Andrást nevezték ki miniszterelnöknek. Ugyanakkor 1955. március 25-én megalakult a Dolgozó Ifjúsági Szövetség (DISZ, az MDP ifjúsági szervezete) keretei között a Petőfi Kör (titkára Tanczos Gábor lett); amelynek később – a Szovjetunó Kommunista Pártja (SZKP) XX. kongresszusa után fontos politikai szerepe lesz a forradalom szellemi előkészítésében. 1955 végén az Írószövetségben szellemi ellenállás bontakozott ki a megmerevedő kultúrpolitikával szemben. Nagy Imre politikai vitáiratokban fejtette ki nézeteit, azonban ezek nem juthattak el a magyar társadalomhoz. Írásai csak a forradalom után külföldön jelenhettek meg „A magyar nép védelmében” címmel.

Az SZKP XX. kongresszusa 1956. február 14–25-éig ülésezett, és több tekintetben az egész szovjet blokkra nézve változtatott a politika irányán. A kongresszus szakított háború elkerülhetetlenségének tételével és meghirdette a kapitalista és a szocialista rendszer békés egymás mellett élését elismerő tézist. A kongresszus zárt ülésén Hruscsov Sztálin bűneiről tartott beszédet, amely Magyarországon hivatalosan nem került nyilvánosságra, külföldi tudósításokban a magyar társadalom értesült a tényről. A tavasz folyamán több helyen szerveződtek értelmiségi vitafórumok az országban (Kaposvár, Debrecen, Szeged, Veszprém). Ezek a fórumok rendszerint a megyei pártbizottságok illetékes osztályának felügyelete alatt álltak, mégis teret engedtek olyan bírálatoknak, amelyek korábban izgatás címén hosszú börtönöveket vontak maguk után. A bírálatok a megyei pártaktíva-értekezleteken is megjelentek – helyenként igen éles formában –, pl. a budapesti XIII. kerületi pártaktíván jelen lévő Rákosi Mátyást Litván György tanár lemondásra szólította fel. A pártvezetés – amely kénytelen volt beismerni pl. a Rajk-per koncepciót és szabadon bocsátani számos szociáldemokrata vezetőt – egyre kevésbé tudott ellenállni annak a társadalmi erjedésnek, amely országszerte nyilvános vitákban változásokat sürgetett. E viták egyik zászlóvivője a május 28-án formálisan is megalakult Petőfi Kör és az Írószövetség volt.

A magyarországi eseményekre nagy hatást gyakorolt a június 28-ai lengyelországi poznańi munkástüntetés, amelyet a hatalom fegyverrel vert szét.

A mintegy száz halálos és több száz sebesült áldozatot követelő munkásmegmozdulás – bár a magyar sajtó alig tájékoztatta a közvéleményt – fontos hatással volt a későbbi eseményekre. Július 17-én közölte Mikoján a szovjet vezetés döntését Rákosi Mátyással, mely szerint leváltják posztjáról. A szovjet vezetés egyben a korábbi mellőzött Nagy Imrét vette pártfogásba. Miközben tárgyalások indulnak a szovjet vezetés és a korábban a kommunista világból kiközösített Tito között, az MDP PB szeptember 28-án határozatot hozott a korábban koncepciók perben kivégzett kommunista vezetők – Rajk László, Pálffy György, Szőnyi Tibor és Szalai András – katonai gyászpompával történő temetéséről. A szertartást október 6-ára tűzték ki. A temetés – amelyen nagy létszámú ÁVH-s készütség biztosítása mellett tartottak meg – a zsarnokság elleni tüntetéssé változott. A Kolhoz Kör tagjai tüntettek a Sztálin-szobornál és a jugoszláv nagykövetségnél, valamint az ÁVH Andrassy u. 60.-ban lévő székháza előtt. Tüntetés volt Magyarország első miniszterelnöke – az 1849-ben kivégzett Batthyány Lajos – emlékművénél is. Az egyetemi ifjúság körében egyre inkább forradalmi hangulat kezdett kialakulni (Pécsett a Petőfi Körben, Debrecenben a Kossuth Körben, Budapesten a Műszaki Egyetemen és Képzőművészeti Főiskolán). Az egyetemi ifjúság október 16-án Szegeden megalakította a MEFESZ-t az egyetemi ifjúságnak az MDP-től és DISZ-től független saját szervezetét. A MEFESZ programját az ország többi egyetemén is ismertették a szegedi küldöttek. A szervezet országos szervezetté kívánták alakítani. A Műszaki Egyetemen október 19-én a diákok olyan 15 pontos határozatot fogadtak el, amelyben az egyetemi autonómia és a demokratikus úton választott diákszervezeti vezetőség elismerése szerepelt. A Budapesti Műszaki Egyetem ifjúsága több egyetem és főiskola részvételével az október 22-ei nagygyűlésen csatlakozott a MEFESZ-hez és olyan 16 pontos követelést fogadott el, amelyben a szovjet csapatok magyarországi kivonása, Nagy Imre kormányalakítása, a „sztálinista, rákosista bűnösök” leváltása, általános egyenlő és titkos választások, több párt alakítása, sztrájkjog visszaállítása, a gazdasági életnek a hazai adottságok szerinti alakítása, a munkásság bérének rendezése, az egyéni gazdálkodók támogatása, teljes vélemény- és szólásszabadság visszaállítása, a titkos, ún. káderanyagok (titkos személyzeti anyag) nyilvánossá tétele, független bíróságok felállítása és a korábbi perek felülvizsgálata, a Sztálin szobor eltávolítása (helyére 1848-as emlékmű felállítása), nemzeti címer, a magyar nemzeti ünnepek (március 15-e és október 6-a) állami elismerése és a lengyel néppel való szolidaritás szerepelt.

Miközben az egyetemi és főiskolai ifjúság megformálta a jövőre vonatkozó elképzeléseit, egyes munkásközpontokban – vidéken is (Miskolc, DIMÁVAG-gyár) – a munkásság fogalmazta meg – egyelőre szociális helyzetét munkafeltételeit javítandó formálódó – követeléseit. A parasztság milliós tömegei csendben, de korántsem közömbösen várták a fejleményeket.

A reggeli Szabad Nép (az MDP hivatalos lapja) vezércikkében *Új, tavaszi se-regszemle* címmel üdvözölte az egyetemi ifjúság követeléseit, és közölte az Írószövetség felhívását, amelyben a lengyelországi változásokat üdvözölte. Helyet kapott Lengyelország új első emberének, Gomulkának programbeszéde is. Az ifjúság tüntetésre készült, amelyet támogatott a Zrínyi Akadémia és a Petőfi Katonai Politikai Akadémia hallgatósága is. A belügyminiszter azonban a tüntetést betiltotta (12 óra 53 perckor közlik a rádióban), majd röviddel ezután a honvédelmi miniszter engedélyezte a katonák részvételét a tüntetésen. A 14 óra 23 perces hírek már a tüntetés engedélyezéséről szólnak. A diáktüntetés 15 órakor indult a Petőfi-szobortól, ahol Sinkovits Imre színművész Petőfi Sándor Nemzeti dal című versét szavalta, és a tízezres tömeg vele harsogta: „rabok tovább nem leszünk”. Felolvasták az egyetemi ifjúság 16 pontos követelését is.

A tömeg – amely percről percre növekedett – Budapest szívében Rákosi- és Gerő-ellenes jelszavakat, majd a szovjet csapatok kivonulását követelő mondatokat kiáltott. Fontos állomása volt a tüntetésnek a Bem-szobor. Itt jelentek meg először a forradalom jelképévé vált „lyukas zászlók”, amelyekből kivágták a szovjet mintájú vörös csillagos címet. A Bem-szobor talapzatán hangzott el Bessenyei Ferenc színművész szavalata, a Szózat, valamint Veres Péternek a magyar írók kiáltványát ismertető és Zbigniew Herbertnek a lengyel írók üdvözlését tolmácsoló nyilatkozata. A tömeg, amelyhez Budapest népe százezres nagyságrendben csatlakozott, a Parlament elé vonult és Nagy Imrét akarta hallani. Délután 5 órára már mintegy kétszázezer ember követelte elszántan Nagy Imre megszólalását. Tüntetőik jelentek meg 17 óra körül a rádió épületénél is azzal a szándékkal, hogy beolvassák a diákság 16 pontját. Ezt a rádió vezetői megtagadták, és a felvonulók nemsokára összecsaptak a rádió épületébe vezényelt ÁVH-s őrséggel. Az őrség fegyverhasználatára és a fegyvertelen tüntetők halálára a tömeget határozott fellépésre – és fegyverek szerzésére – indította. Megkezdődött a rádió ostroma, s ezzel kirobbant a fegyveres felkelés, amely a késő esti órákban több fegyvergyártó üzem és nyomda elfoglalására, valamint a Szabad Nép székházának megszállására is kiterjedt.

Eközben a tömeg egy része elindult a Városligetbe a Sztálin-szoborhoz, hogy a zsarnokság jelképének számító hatalmas szobrot ledöntse. 20 órakor Gerő Ernő beszédét közvetítette a rádió. A beszédet nagy várakozás előzte meg. Gerő a tüntetést „nacionalista jellegűnek” minősítette, elutasított minden változást, sőt a tüntetőket sovinszítáknak, antiszemitáknak, reakciósnak minősítette. A Gerő-beszéd országos felháborodást váltott ki. Gerő Ernő – Andropov szovjet nagyköveten keresztül – kérte a szovjet katonai alakula-

tok bevetését. A szovjet pártvezetés méltányolta Gerő kérését, és Hruscsov parancsot adott a székesfehérvári szovjet különleges hadtest bevetésére. A beavatkozási kérelmet utóbb írásba foglalták és – visszatátumozva – október 28-án Hegedűs András, az október 23-án hivatalban volt miniszterelnök írta alá.

Nagy Imre 21 órakor lépett a Parlament erkélyére, ahol az összegyűlt tömeget „elvtársak!” megszólítással illette. A tömeg a kommunista megszólítást visszautasította, kifejezésre juttatva, hogy *a megmozdulás túllépett a kommunista reformok követelésének korlátain*. Nagy Imre beszédével a tüntetés nem fejeződött be, csak a Parlament előtti tér ürült ki. A tömeg részben a rádióhoz, részben a Sztálin-szoborhoz ment, amelyet ledöntöttek és örömjongás közepette szétzúztak. 23 óra körül Székesfehérvárról elindultak a szovjet páncélosok Budapestre, még ugyanezen az éjszakán megalakult az MDP KV Katonai Bizottsága, hogy megszervezze a fegyveres felkelés levezetését.

Miközben Budapesten elemi erővel robbant ki az elfojtott szabadságvágy, a megalázott nemzeti önérték – az évtizedes terrort és hazugságot megelőző tömegek forradalma –, az ország vidéki nagyvárosaiban is megmozdult a lakosság. *Debrecenben* reggel a Kossuth Lajos Tudományegyetem bölcsészkarának ifjúsága tüntetést szervezett, amely délutánra 25–30 ezer embert mozgósított az ország harmadik legnagyobb városában. A megyei pártbizottság által irányított ÁVH-s alakulat 18 óra körül a fegyvertelen emberek közé lőtt, és *a forradalom történetének első sortűze nyomán három halott és hat sebesült* maradt a kövezeten. A sortűz a pártvezetés ellen fordította a tüntetőket. A helyi Néplap különkiadása az ifjúság 20 pontos követelésével jelent meg. Az egyetemi ifjúsághoz munkásgyűlésen csatlakozott a Debreceni Gördülő-csapágygyár munkássága is. Tüntettek Győr-Sopron megye városaiban éppúgy, mint Borsod megyében. S nagygyűlést hirdettek Székesfehérváron és a Veszprémi Egyetemen, Kaposváron és Szombathelyen. Miközben az ország lakossága a szabadság első óráit élte meg, az MDP szervezeteiben lázas sietéssel kezdtek hozzá a pártfunkcionáriusok fegyveres csoportjainak megalakításához (Széged, Hódmezővásárhely, Miskolc stb.).

Moszkvában az SZKP KB elnökségi ülésén döntés született a szovjet fegyveres erő Budapestre történő bevonulásáról. Egyedül Mikoján szavazott a politikai megoldás mellett, véleményével egyedül maradt. Parancsot kapott Mikoján, Szuszlov és a szovjet állambiztonság első embere Szerov, utazzanak Budapestre és a helyszínen tegyék meg a szükséges intézkedéseket. A magyarországi szovjet csapatok főparancsnoka Malinyin hadseregtábornok lett.

A FORRADALOM MÁSODIK NAPJA – OKTÓBER 24-E, SZERDA

A fegyverek, a politikai fejtelenség, az útkeresés, a remény és a reménytelenség napja.

Éjfél után határozott az MDP KV Katonai Bizottsága az általános tűzparancsról! Az MDP vezetése megkísérelt katonai erővel úrrá lenni a helyzeten. Az eseményeket *ellenforradalomként* értékelték, ebből következik, hogy *csak a katonai erő alkalmazása hozhat megoldást*. Bata István honvédelmi miniszter parancsot adott a felkelés leverésére. A felkelőket a rádióadásokban „fasiszta, reakciós elemek”-nek nevezték, akikkel szemben „a karhatalmi szervek utasítást kaptak arra, hogy a törvény teljes szigorával lépjenek fel”. A szovjet alakulatok Budapest határában a Juta-dombnál ellenállásba ütköztek, majd a városba bevonuló egységek bekapcsolódtak a harcokba. Budapest fegyverropogástól hangos. A felkelők tovább harcolnak a rádiónál, s harcok folytak többek között a Móricz Zsigmond körtérnél és Csepelen. Budapesten leállt a munka, nincs tanítás az iskolákban.

Az MDP KV Nagy Imre miniszterelnökségét elfogadta, és jóváhagyta a szovjet erők „segítségül hívását”. Nagy Imre aláírásával a rádió közhírré tette a statáriumot. Mindez nem hatott a felkelőkre. Hatástalannak bizonyult Nagy Imre déli rádióbeszéde is, amelyben a harcok abbahagyására szólította fel a fegyvereseket. Megtámadták a felkelők a Kossuth Tűzértiszti Iskolát is.

Az ÁVH-sok – a rendszer egyetlen megbízható fegyveres ereje – semmi bevéve a hatályban volt szolgálati szabályzatnak a tömegoszlatása vonatkozó szabályait – a fegyvertelen tüntetőkre lőttek a Roosevelttéren, amelynek „eredménye” több halott és sebesült volt. A fővárosba vezényeltek számos honvédségi alakulatot is, és harci csoportokat szerveztek a felkelők ellen a volt partizánokból és „pártmunkásokból”. Vidéken, ahol még nem bontakozott ki semmiféle harc, a hatalom szempontjából 24-e az erőkoncentrációjának napja volt. A fegyverek csak fegyvertelen tüntetőkkel szemben szólaltak meg Székesfehérvár, Dunapentele és Szeged utcáin. Az ÁVH itt sem tömeget oszlatott hanem megtorlásul a tömegbe lőtt. Gyurkó Lajos vezérőrnagy, a 3. hadtest parancsnoka az erőkoncentráció egyik kulcsfigurája volt. Ezen a napon a forradalmat csak és kizárólag a felkelők jelentették. A kormány, a központi hatalom a forradalom fegyveres felszámolásának szükségességét vallotta. Miközben folytak az utcai harcok, Mikoján és Szuszlov a felkelés felszámolásáról tettek jelentést Moszkvában, Budapest egy jelentős gyárában, az Egyesült Izzóban megalakult az első munkástanács, a forradalmi öngazgatás munkahelyi szerve. Míg Kádár János az esti órákban a rádióban kemény szavakkal ítélte el a forradalmat, ellenforradalmi reakciós felkelésnek minősítve azt, a fegyveres felkelők egyre keményebb összecsapásokra vállalkoztak a szovjet páncélos erőkkel, a főváros a VIII. és IX. kerületének déli részén az

Üllői út–Nagykörút kereszteződésénél. Fegyveres felkelőcsoport alakul a Corvin mozinál, a Tompa utcában és a Berzenczei utca környékén. Hivatalos jelentések szerint a harcoknak Budapesten ezen a napon mintegy 250 halálos áldozata volt. Moszkvában a szovjet fegyveres erők gyors győzelmére és a válság gyors lezárására számított a vezetés.

A FORRADALOM HARMADIK NAPJA – OKTÓBER 25-E, CSÜTÖRTÖK

Továbbra is a fegyvereké maradt a főszerep. Miközben a rádió ismételten „az ellenforradalmi puccskísérlet” felszámolásáról beszélt, a felkelők valójában nem tették le a fegyvert. A Jászai Mari téren, az Illatos úton dörögtek a fegyverek – a rádiót a szovjet és a magyar alakulatoknak reggelre sikerült ugyan visszafoglalni –, de Budapest népe nem hagyta cserben a harcolókat. A hivatalos megnyilatkozások ellenére több ezer tüntető gyülekezett a Bartók Béla úti laktanya előtt, és tüntetés volt a Deák téren a Rendőrfőkapitányság épületénél. Kopácsi Sándor rendőrezredes, a kapitányság vezetője tárgyalta a tömeggel, és elrendelte a foglyok szabadon bocsátását. A délelőtti órákban nagy tömeg vonult a Parlament elé, Nagy Imrét akarták hallani. A Földművelésügyi Minisztérium padlásteréből – a közmeggyőződés szerint – ÁVH-sok tüzet nyitottak a tüntetőkre. Ezt a napot a forradalom történetében a Parlament előtti sortűzről „véres csütörtök”-ként tartja számon az emlékezet. A sortűznek legalább 50–60 halálos áldozata volt – a brit nagykövetség szerint 300–800 –, és a sebesültek száma meghaladta a százat. Ez az orgyilkosság eredményezte azt a gyűlöletet és megvetést, amellyel az egész lakosság az ÁVH tagjait illette (ezért számos alakulatot rendőr- vagy honvéd egyenruhába öltöztettek át).

A Katonai Bizottság a terrort mint a forradalom leverésének legfőbb eszközt az ország számos részén alkalmazta: a forradalom harmadik napján – eddigi ismereteink szerint – 12 helyen szólaltak meg a fegyverek. 9 főváros környéki településen – ahol a hatalom a honvédséget vetette be elsősorban a fegyvertelen tüntetők ellen – a sortűzeknek nem volt halálos áldozata, mert a honvéd alakulatok parancsnokai általában betartották a tömegoszlatásra vonatkozó szolgálati szabályzatot, a levegőbe és a tömeg lába elé lövettek (Cegléd, Nyíregyháza stb.).

A lakosság ellenérzése ezért nem fordult a honvédség ellen. A hatalom célja a főváros elszigetelése volt, s ily módon a forradalom terjedésének megakadályozása. Budapesten a kijárási tilalom – amelyet először este 6-tól reggel 6-ig léptettek életbe – azt a célt szolgálta, hogy a fegyveres felkelőket megfosszák a tüntető tömegek támogatásától. A forradalom felszámolására tett intézkedések azonban elégtelennek bizonyultak. Több helyen a katonák megtagadták

az engedelmisséget, a felkelők pedig tovább folytatták a fegyveres akcióikat. A felkelők maguk közül választottak vezetőket (pl. a Corvin közben Iván Kovács Lászlót, majd Pongrátz Gergelyt, a Széna téren Szabó Jánost, a forradalom legendás „Szabó bácsiját”). Sikertelen volt az a kísérlet is, hogy a tüntetőket eltávolítsák az utcáról. Budapest lakossága továbbra is a forradalom mellett állt. A forradalom önkormányzati szervei megtették az első lépéseket a központi hatalom ellenpontjaként. (Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság az ELTE Bölcsészkarán, Debrecenben az Egyetemisták Tíz Bizottsága stb.). Megalakultak az első forradalmi bizottságok („bizottmányok”), amelyek egy-egy város vagy megye önkormányzatát jelentették, így pl. Szeged Város Forradalmi Bizottmánya. Ezeket a forradalmi önkormányzati szerveket a helyi üzemek és más munkahelyek küldötteiből összehívott gyűléseken választották, sok helyen tagjai lettek a helyi kommunista vezetők is. Vidéken a megyeközpontokban egyre inkább a forradalmi tömegeké lett az utca. Győrről a Kisfaludy Színház színészeihez (Földes Gábor vezetése alatt) csatlakozott a város lakossága – különösen a nagyszámú munkásság –, s a börtön előtt összezsúptak az ÁVH-s karhatalommal. Sopronban, Komáromban, Nyíregyházán, Miskolcon ugyancsak a változásokat követelő tömegek ragadták magukhoz a kezdeményezést. A nap végén több városból eltávoztak (elmenekültek) a helyi MDP-vezetők (pl. a győri pártvezetés Csehszlovákiába szökött).

A FORRADALOM NEGYEDIK NAPJA – OKTÓBER 26-A, PÉNTEK

Tovább folytak a budapesti harcok. A fővárosba vezényelt 3. hadtest kötelékébe tartozó Hodosán Imre őrnagy vezetése alatt álló egység (a kiskunhalasi lövészezred) nemcsak összezsúptak a felkelőkkel, de Hodosán parancsára az elfogott felkelőket a helyszínen agyonlőtték. Az MDP KV Katonai Bizottság – amelynek kedvenc ideája az országosan bevezetendő katonai diktatúra volt – fegyveres akciót dolgozott ki a Corvin köz felkelők felszámolására – az akciót később Nagy Imre ellenállása hiúsította meg –, s a vidéki Magyarország forradalmának elfojtásában is a fegyvereknek szánta a főszerepet. 16 városban dördülnek sortűzek, „preventív” célzattal. Az akciók 7 városban változtatták vérfürdővé a fegyvertelen tömeg tüntetését. Ekkor már nem volt olyan magyar település, ahol ne tartottak volna tüntető felvonulást és ne fogalmazták volna meg a lakosság követeléseit, s ne választottak volna forradalmi bizottságokat a helyi ügyek önkormányzati intézésére. (Ideiglenes Győri Nemzeti Tanács, Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány stb.) Sok kisebb településen megmozdult a parasztság. Kiszórták és felgyújtották a gyűlölt terménybeszolgáltatási rendszer iratait, nyilvántartásait. Az MDP ezzel kapcsolatban taktikát változtatott. Ha a fegyverek bevetése nem hozott eredményt,

megkíséreltek a kommunisták „az események élére állni”, és beépülve a forradalmi szervekbe, igyekeztek kezükbe venni azok irányítását. A legtöbb megyében a megválasztott forradalmi bizottsági vezetők a békés hatalomváltás hívei voltak és igyekeztek elejét venni a fegyveres fellépésnek.

Budapesten a nappalra is kiterjesztett kijárási tilalmat csak délelőtt 10 órától 15 óráig oldották fel, elsősorban élelmiszer-beszerzés céljából. Az ÁVH-s és szovjet egységek nemegyszer tüzet nyitottak a boltok előtt sorbanállókra is.

Vidéken a legtragikusabb események Mosonmagyaróváron és Kecskeméten történtek. A mosonmagyaróvári határőr laktanya előtt tüntető fegyverteleknekre – akik a honvéd laktanya előtt is békésen tüntettek és elvonultak – tüzet nyitottak, lötték még a menekülőket is. A legalább 52 halott és száznál több sebesült láttán a tömeg meglincselt három határőrtisztet. Kecskeméten Gyurkó Lajos tábornok lövetett a tüntetőkre, majd egységei tűzharcot vívtak a felkelőkkel. A vérszomjas tábornok a kecskeméti Cigányvárost repülőgépről is lövette.

Az MDP KV folyamatosan ülésezett, a Nagy Imréhez közel álló Donáth Ferenc és Lösonczy Géza a KV ülésén tiltakozott az események „ellenforradalomként” történő definiálása miatt, fegyverszünetet követeltek és tárgyalásokat a felkelőkkel. A KV nem fogadta el ezeket a javaslatokat. A két politikus, javaslataik elutasítása után nem vett részt a KV ülésein, de tisztségüket – Kádár kérésére – megtartották. A KV elfogadta az új kormánylistát is.

A kora délutáni (14 óra 08 perckor elhangzott) rádióadás a „fegyveres fiatalokat” fegyverletételre szólította fel, de a felkelők fegyveres tevékenységét ez nem befolyásolta.

A 16 óra 13 perces híradásban olvassák fel az MDP KV nyilatkozatát, amely a fegyveres harcok beszüntetésétől függően új kormányt, a függetlenség és egyenjogúság alapján folytatandó magyar–szovjet tárgyalásokat, üzemi munkástanácsok választását, üzemi tanácsi választásokat, béremelést ígért. Kilátásba helyezte a gazdaságirányítás, az agrárpolitika felülvizsgálatát is. Ugyanakkor a tovább harcolók „kíméletlen megsemmisítését” helyezte kilátásba. Az Elnöki Tanács közkegyelmet hirdetett mindenkinek, aki 22 óráig leteszi a fegyvert. Mindennek azonban nem volt érdemi hatása az eseményekre. A fegyveres felkelők akciói tovább folytatódtak, és a tüntető tömegek sem tűntek el az utcákról.

A Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán megalakult a forradalom egyik fontos fegyveres rendészeti szerve, a Nemzetőrség. A forradalom negyedik napján az egész országban a forradalom „lyukas zászlója” lobogott, a régi rend hívei – elsősorban az ÁVH-ra támaszkodva – szíviósan védekeztek.

Miközben Magyarországon folyt az elkeseredett küzdelem, Eisenhower, az USA elnöke utasítást adott a Nemzetbiztonsági Tanács Tervező Bizottságának, dolgozzanak ki egy dokumentumot a magyarországi és lengyelorszá-

gi eseményekkel kapcsolatban követendő amerikai politikáról: A rab népek felszabadítását hirdető amerikai politika ugyanis láthatóan zavarba jött, amikor a magyar forradalommal egy kis ország a jaltai világképet kérdőjelezte meg.

A FORRADALOM ÖTÖDIK NAPJA – OKTÓBER 27-E, SZOMBAT

A felkelők változatlanul fegyveres harcot vívnak a fővárosban, és a hatalom 15 vidéki városban lövet a békés tüntetőkre. A rádió 11 óra 18 perckor ismertette az új kormány összetételét. Az új kormányban egy pártunkívüli (Babics Antal egészségügyi miniszter) kapott helyet, és a földművelésügyi tárcát Kovács Béla az FKgP szovjet fogságból hazatért volt elnöke töltötte be. Változás következett be az események megítélése szempontjából is. Az MDP PB – Mikoján és Szuszlov is jelen volt az éjszakai ülésen – elfogadta Kádár János előterjesztését, amely az eseményeket már nem tekinti egységesen „ellenforradalomnak”, határozat született a tűzszünetről és az ÁVH felosztatásáról, valamint a szovjet csapatok kivonásáról. Nagy Imrét több küldöttség is felkereste a Parlamentben és a forradalom elismerése mellett érveltek. A fegyveres felkelők Corvin közti csoportja parlamentereket küld (Fedor József és Lehoczki Attila) a szovjet parancsnokságra tűzszünet megkötése érdekében. 9 pontos követelésük – amelyet a fegyverletétel feltételül választottak – a szovjet csapatok kivonását, az ÁVH leszerelését, szabad választások kiírását, teljes amnesztiát, a sztálinista vezetők felelősségre vonását, új ideiglenes kormány alakítását Veres Péter vezetésével és a Szovjetunióval való kapcsolatok megteremtését tartalmazza.

Gyurkó Lajos hadtestparancsnok parancsára a Duna–Tisza közén kegyetlen terror tombolt. Tiszakécskén Gyurkó repülőgépről lövetett a Himnusz éneklő békés tömegbe, 17 halott és 110 sebesült a terrortámadás mérlege. Repülőgépeket vetett be Csongrádon, Kiskőrösön és Kecskeméten a forradalmi megmozdulások elfojtása érdekében. A honvédség több esetben megtagadta fegyvertelen tömeg megszárlását, s a kivezényelt parancsnokok higgadtsága sok helyen megelőzte a véres eseményeket. Nem egy katonatiszt vizsgázott jelesre emberségből és találékonyaságból. Két pilóta – Kuzmics és Pistyur főhadnagyok –, akiknek Gyurkó határozott parancsot adott, hogy gépágyúval lőjék a tömeget, a parancsot akként teljesítette, hogy előbb a sokaságot az árokba kényszerítették a repülőgép földközeli repülésével, majd ezután az árok két partjára nyitottak tüzet. Bátor tettüknek sok ember köszönhetette az életét. Az október 27-ei harcok és a sortüzek eredménytelensége bizonyította, hogy a terror kiterjesztésének segítségével nem sikerül az egész országra kiterjedő forradalmat leverni. Országszerte, a falvakban is megválasztották a

forradalom önkormányzati szerveit, ezzel gyakorlatilag megszüntetve a szovjet típusú tanácsrendszer működését. Az üzemi munkásság, a bányászok egy emberként álltak a forradalom mellé. A parasztság önkéntes élelmiszeradományokkal támogatta a budapesti felkelőket.

A világ nagyhatalmai még mindig döbbenetben álltak a magyar események előtt. Moszkva Mikoján és Szuszlov tájékoztatóját értékelte, és Zsukov marsall szovjet honvédelmi miniszter parancsot adott a háborús híradási rendszer kiépítésére. Dallasban Dulles, az USA külügyminisztere a Világpolitikai Tanács előtt tartott beszédében óhaját fejezte ki, hogy Kelet-Európa népei „viszszakaphassák szuverén jogaikat és szabadon választhassák meg kormányukat”. A kulcsmondat, amelyet másként értékelt az amerikai és másként a szovjet vezetés így hangzott: „Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek.” Szovjet olvasatban Dulles külügyminiszter mondata annyit tett, hogy a jaltai érdekszférákat az USA továbbra is tiszteltben tartja s ehhez képest a magyar forradalom leverése szovjet belügy.

A FORRADALOM 6. NAPJA – OKTÓBER 28-A, VASÁRNAP

Az MDP Katonai Bizottsága – Fehér Lajos vezetésével – kidolgozta a *katonai diktatúra tervét*, és a Corvin köz elleni támadást is előkészítette. Nagy Imre azonban nem engedélyezte a Corvin köz elleni támadást, utasítása azonban nem jutott el a magyar egységekhez. Hajnalban a szovjet alakulatok támadtak, de a felkelők a támadást visszaverték, a magyar gyalogság viszont nem indított rohamot. A katonai diktatúrára vonatkozó anyagot viszont a Katonai Bizottság nem tudta bejuttatni Nagy Imréhez jóváhagyásra. Az MDP KV ülésén egyre többen követelték a harcok beszüntetését (Lukács György filozófus és mások). A Szabad Nép *Híven az igazsághoz* című vezércikke a felkelőket mint hazafiakat említette, és elutasította az „ellenforradalom”, „fasiszta puccskísérlet” értékelést. Miközben tovább folytak a felkelők fegyveres akciói (Józsefvárosi Telefonközpont), tovább fejlődött a forradalom „közélete”, újabb forradalmi szervek alakultak. A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága – tovább lendíteni akarván a forradalmat – bírálta Nagy Imrét határozatlansága miatt. Nagy Imre 13 óra 20 perckor a rádióban bejelentette az azonnali tűzszünetet, utasította a fegyveres erőket, hogy csak fegyveres támadás esetén nyissanak tüzet. Ezen a napon országszerte még 12 vidéki városban lőttek sortüzet a karhatalmi erők, igaz csak két esetben követelt az akció emberéletet.

Nagy Imre délutáni rádióbeszédében (17 óra 25 perckor) az eseményeket „nemzeti demokratikus mozgalomnak” minősítette, amely „az elmúlt évtized szörnyű hibáinak és bűneinek végzetes következményei” miatt tört ki. Beje-

lentette a szovjet csapatok azonnali kivonását Budapestről, továbbá a tárgyalások megkezdését a szovjet hadsereg magyarországi kivonásáról, bejelentette az ÁVH megszüntetését, az általános amnesztiát, a Kossuth-címer hivatalos bevezetését, a március 15-i nemzeti ünnep állami elismerését, a munkás-ság bérének és munkanormáinak rendezését, a termelőszövetkezetek erősza-kos szervezésének megszüntetését, szociális intézkedéseket elsősorban a nyugdíjasoknak és fiataloknak. Este a belügyminisztériumban Münnich Fe-renc belügyminiszter állománygyűlésen „a dolgozók megmozdulásának” ne-vezte a történeteket, amely igazságos követelések teljesítéséért robbant ki. Münnich belügyminiszter az ÁVH feloszlását sajátosan oldotta meg. Parancsot adott arra, hogy az egységek – ha tehetik – csatlakozzanak a szovjet alakulatokhoz, vagy vonuljanak illegalitásba, illetve vétessék magukat védő-őrizetbe a börtönökben. Münnich ezzel átmentette az ÁVH-t a forradalommal való leszámolásra.

Késő este rádióközleményben hívták fel a fiatalokat, csatlakozzanak a nemzetőrséghez. Budapesten még számos helyen történtek fegyveres akciók a felkelők és a kormány alakulatai között. Estére felfüggesztik a kijárási tilal-mat és a fegyveres erőknél a honvédelmi és a belügyminiszter közös paran-csa alapján eltávolítják a sapkákról a vörös csillagos címet, helyére nemzeti színű szalag került. A kommunista „elvtárs” megszólítás helyett pedig „a baj-társ” régi magyar katonai megszólítás lett ismét hivatalos. Budapesten és vi-déken számos börtönből foglyokat szabadított ki a tüntető tömeg így, össze-sen 3324 politikai fogoly nyerte vissza szabadságát.

Mosonmagyaróváron ezen a napon ünnepélyes temetést rendeztek a sor-tűz áldozatainak, és hasonló gyászszertartás volt Győrött is.

Október 28-án Nagy Imre bejelentésével hivatalosan is győzött a forrada-lom. Moszkvában a Pravda *A népellenes kaland összeomlása Magyarorszá-gon* címmel vezércikkben adott tudósítást Magyarországról. Szerov tábornok a felkelés „záros határidőn belül” történő felszámolását sürgette a szovjet pártvezetésnél, ellenkező esetben – mint jelentésében írta – „az Egyesült Ál-lamok javasolni fogja az ENSZ csapatok bevonulását Magyarországra”. Az SZKP KB elnöksége a magyar helyzetet súlyosnak értékelte: Kádárt ingado-zással, Mikojánt és Szuszlovot passzivitással vádolták, ugyanakkor Hruscsov Nagy Imrének bizalmat szavazott, miközben határozatot hoztak az ellenállás leküzdéséről és a szovjet csapatok megerősítéséről. Az elnökség Molotovot, Zsukovot és Malenkovot küldte Magyarországra. Az éjszakai órákban Szusz-lov visszaérkezett Moszkvába, beszámolójának hatására az elnökség megvál-toztatta korábbi álláspontját, és megvonta a Nagy Imre kormánynak megsza-vazott bizalmat. A további lépésekről azonban a végső döntés nem született meg.

A FORRADALOM 7. NAPJA – OKTÓBER 29-E, HÉTFŐ

Az éjszaka leple alatt szovjet katonai repülőgépek szállították Moszkvába az összeomlott sztálinista rendszer legkompromittáltabb vezetőit (Gerő Ernőt, Hegedűs Andrást, Piros Lászlót és másokat), a Szabad Nép ezen a napon a *Hajnalodik* című vezércikkben üdvözölte a felkelést, és élesen visszaütöt-ta (*Válasz a Pravdának*) a szovjet pártlap hamis állításait a forradalomról. Bár még hajnalban fegyveres összetűzések is vannak felkelők, valamint magyar és szovjet egységek között, reggel a Honvédelmi Minisztériumban Janza Ká-rolly honvédelmi miniszter már tárgyalásokba bocsátkozott a legfontosabb felkelőcsoportok vezetőivel. A felkelők küldöttsége a tárgyalásokat később a Parlamentben Nagy Imre és Erdei Ferenc miniszter részvételével folytatta. A megbeszélésen született megállapodás szerint a szovjet csapatoknak a fővá-rosból történő kivonása után a felkelők átadják fegyvereiket a magyar hon-védségnek és részt vesznek az újjáalakított rendőrséggel együtt a rend hely-reállításában.

A magyar rádió műsorában először hangzott el a forradalom két híres köl-teménye, Benjámin László: *Elesettek*, és Tamási Lajos: *Piros a vér a pesti ut-cán*. Miközben Magyarország népe a forradalom győzelmét ünnepelte a szov-jet katonai vezetés megtette a szükséges előkészületeket a Budapesten lévő csapatok kivonására.

A Corvin közben – mintegy 1000–1200 fegyveres felkelő központjában – megkezdtek a környékbeli fegyveresek csoportjainak egységesítését. A fővá-rospan és vidéken tovább folyik a helyi önkormányzati szervek választása. Általános jelenség, hogy a már megválasztott forradalmi bizottságokból az új választások során jórészt – demokratikus eszközökkel – kiszorítják a kommu-nistákat. Mindez amellet szól, hogy a választók nem egyfajta javított kom-munizmus keretei között, hanem alapvetően polgári demokráciában képzel-ték el a forradalom utáni Magyarország életét. Igaz ez akkor is, ha egyes for-radalmi bizottságok, munkástanácsok vagy más szervezetek programjában találkozunk a „szocialista” megjelöléssel vagy nagyüzemek állami tulajdoná-nak fenntartásával. S igaz akkor is, ha a fegyveres felkelők vezetői között voltak olyan meggyőződéses kommunisták is, mint a később kivégzett An-gyal István vagy a Győrben vezető szerepet vállaló és ezért kivégzett Földes Gábor.

Az esti órákban Mikoján és Szuszlov – többek közt – Kádár Jánossal és Münnich Ferencsel tárgyalt a budapesti pártközpontban és határoztak az ÁVH személyi állományának újjászervezéséről is. Október 29-éhez fűződik Janza Károly honvédelmi miniszter bejelentése a forradalmi katonai tanácsok megválasztásáról kiadott parancsról. Ezen a napon több társadalmi szervezet is alakult (Magyar Politikai Foglyok Bajtársi Szövetsége, Mezőgazdasági

Szakemberek Országos Szövetsége stb.). A nemzetőrség országsherte egyre több helyen vette át a rendfenntartás feladatát. Számos helyen a rendőrség és a honvédség parancsnokai elfogadták és teljesítették a forradalmi bizottságok határozatait, és ezzel megkezdődött az élet normalizálása országsherte. Sok helyen még sztrájk volt az üzemekben, a forradalmi bizottságok ezeken a helyeken a munka újraindításának feltételeit igyekeztek biztosítani. A szovjet határ közelében hírszerző csoportot hoztak létre. Záhonyban a szovjet határállomáson a vasutasok munkástanácsának elnöke, a nemzetőrség parancsnoka felrobbantatta a széles nyomtávú pályaudvar bejáratát, hogy ezzel megakadályozza a szovjet katonai szerelvények érkezését.

Moszkvában Bohlen amerikai nagykövet közölte Zsukov marsallal az USA politikai álláspontját: nem tekinti potenciális szövetségesnek Magyarországot. Moszkvából Magyarországra irányítják a moszkvai pártfőiskolán tanuló magyar tábormokok és pártfunkcionáriusok egy csoportját, akik később kulcsszerepet játszottak a forradalom leverésében és megtorlásában (Uszta Gyula, Ilku Pál stb.).

A nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulását jelentette a magyar forradalom szempontjából a Sínai-félszigeten elindított izraeli támadás Egyiptom ellen, amely a szuezi háború kitörését jelentette.

A FORRADALOM 8. NAPJA – OKTÓBER 30-A, KEDD

Mikoján és Szuszlov ezen a napon hagyta el Budapestet. Előzőleg jóváhagyták a magyar kormány határozatát a többpártrendszer bevezetéséről, ugyanakkor tiltakoztak a magyar semlegesség kinyilvánítása ellen. Ezzel valójában megkezdődött a magyar forradalom nagy drámája. A Nagy Imre-kormányon belül egy szűkebb testületet – kabinetet – hoztak létre, és bejelentették, hogy a kormány elismeri a forradalomban létrejött önkormányzati szerveket. Az MDP Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri épülete körül forró helyzet alakult ki. A pártházat a feloszlatott ÁVH és a pártapparátus forradalomellenes elemeinek központjaként ismerték a felkelők. Az őrség többször összetűzött a felkelőkkel, ezért a felkelők megostromolták az épületet. Az ÁVH-s őrség a mentősökre is lőtt, sőt a fehér zászló kitűzését követően is tüzeltek. A felkelők elfoglalták az épületet, majd a feldühödött tömeg több védőt kivégezett.

Október 30-án jelentette be Nagy Imre a Szabad Kossuth Rádió néven sugározott magyar rádióban az egypártrendszer megszüntetését, koalíciós kormány alakítását, majd Tildy Zoltán miniszter a begyűjtési rendszer megszüntetését és szabad választások előkészítését. A Parlamentben Kádár János és Münnich Ferenc felkelővezetőkkel tárgyalt, majd a felkelők, a honvédség, a rendőrség a munkásság és ifjúság egységeiből megalakult a Forradalmi Kar-

hatalmi Bizottság Előkészítő Bizottsága Király Béla vezetésével. Újjáalakult az FKGP, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt.

A Nemzetközi Vöröskereszt repülőgépeken megkezdte a segélyszállítványok rendszeres továbbítását Budapestre. Október 30-án már sehol sem dördültek sortűzek. Felkelőalakulatok több helyen korábbi pártbizottsági és rendőrségi épületeket vettek birtokba. Az ország megyéiben a nemzetőrség talpra állítása volt napirenden, a fegyveres erőknél pedig a forradalmi tanácsok szervezése. Nógrád megyében egy kb. 100 fős „tishti század” alakult kommunista bányászokból és ÁVH-sokból, akik Karancslapujtőre húzódtak vissza és kivártak. Moszkva Mikoján és Szuszlov jelentése alapján a magyar hadsereg átállásának veszélyét mérlegelte. Az elnökség vitájában úgy tűnt, a keményvonalasok rövid időre háttérbe szorultak. Ezért a szovjet kormány nyilatkozatban hangot kapott, hogy hiba volt lekicsinyelni az „egyenjóság elvét” a szocialista államok viszonylatában. Magyarországot illetően megemlítette a nyilatkozat, hogy a dolgozók jogos mozgalmához csatlakozott ellenforradalmi erők a kapitalizmust akarják restaurálni. Készséget mutatott a szovjet kormány a csapatok magyarországi teljes kivonására is. Az amerikai hírszerzés jelezte Eisenhower elnöknek a szovjet vezetés aligha törődött bele Magyarország függetlenségébe. Varsóban a magyar forradalommal szolidaritást vállaló tüntetők jelentek meg az utcán, míg Pozsonyban fasiszta zavar-
gásról írnak a lapok, Bukarestben hasonlóan értékelték az eseményeket.

A FORRADALOM 9. NAPJA – OKTÓBER 31-E, SZERDA

Nagy Imre miniszterelnök Király Béla vezérőrnagyot a Nemzetőrség parancsnokává nevezi ki, Maléter Pál ezredes a honvédelmi miniszter első helyettese lesz. A Kilián laktanyában számos nemzetőr csoport küldöttei, egyetemi nemzetőrsegek, katonák, rendőrök megalakítják a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot. A délelőtti folyamán vidéki forradalmi szervek küldöttei tárgyaltak a kormány képviselőivel a Parlamentben, s dél körül jelentették, hogy az utolsó szovjet páncélos is elhagyta a fővárost. A kormánykabinet bejelentette, Magyarország kilép a Varsói Szerződésből és tárgyalásokat kezd a szovjet csapatok kivonásáról. Október 23-át pedig nemzeti ünneppé nyilvánították. Ezen a napon az MDP elnöksége kimondta a párt feloszlását és új kommunista párt létrehozását Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven. A szociáldemokraták a Szocialista Internacionálé ülésére Kéthly Annát és Révész Andrást, a korábban üldözött szociáldemokrata vezetőket delegálták. Újjáalakulását jelentette be a Nemzeti Parasztpárt is Petőfi Párt néven.

A rétsági páncélosok Felsőpetényből Budapestre kísérik – a kormány utasítására – Mindszenty József bíborost, Magyarország hercegprímását, akit koncepciós perben életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték

Elfoglalta hivatalát Ordass Lajos üldözött evangélikus püspök is. Közben országszerte folyt a politikai élet újjászervezése és az élet normalizálása, a szovjet–magyar határon újabb szovjet csapatok vonultak Magyarország belseje felé.

Az SZKB KB elnökségi ülésén Hruscsov felülvizsgálta eddigi nézeteit, s félve attól, hogy a Szovjetuniót a nyugati hatalmak gyengének ítélik és „támadásba lendülnek”, a katonai megoldás mellett tört lándzsát. Az elnökség megszavazta a katonai beavatkozás tervét, amelyről Titóval kívántak előzetesen megbeszélést folytatni. Szükségesnek ítélték a Nagy Imre kormánnyal szemben egy ellenkormány létrehozását is. A döntés végrehajtása érdekében Hruscsov felvette a kapcsolatot Tito Jugoszláv elnökkel. Eisenhower elnök televíziós beszédében személyesen is megismételte álláspontját a kelet-európai térségről. A lengyel ifjúság továbbra is szolidaritást vállalt a magyarokkal, gyógyszer- és élelmiszersegélyre gyűjtenek. Romániában diáktüntetések robbannak ki Nagyváradon, Kolozsvárott és Marosvásárhelyen, amelyeket a román hatóságok kegyetlenül megtorolnak.

XII. Pius pápa táviratban üdvözölte Mindszenty bíborost. Az osztrák kormány – semlegességét féltve – kiutasította Ausztriából a Svájcba oda érkező Nagy Ferenc miniszterelnököt.

A FORRADALOM 10. NAPJA – NOVEMBER 1-JE, CSÜTÖRTÖK

A reggeli órákban szovjet páncélosok és tüzérség vette körül a Ferihegyi repülőtér, majd a nap folyamán valamennyi magyar repülőtérrel azzal az indokolással, hogy a katonák hozzátartozóinak és sebesülteinek elszállítását biztosítsák. A kormány megtiltotta a honvédségnek az ellenállást, a szovjet erők ugyanakkor szabad elvonulást biztosítottak a nemzetőrségnek. A kormánykabinet délelőtti ülést tartott, ahol Király Béla jelentett a katonai helyzetről. Elhatározzák védőövezet kiépítését a főváros körül, és tiltakoznak Andropov követnél az újabb szovjet csapatbevonulás miatt. Király Béla felvetette Nagy Imrének a Budapestről történő menekülés gondolatát, aki ezt visszautasította. Kádár János Soldatič jugoszláv nagykövettel tárgyalt, és az MSZMP szervezéséhez kért támogatást. Ezen a napon alakult meg a Keresztény Magyar Párt és a fővárost irányító Fővárosi Nemzeti Bizottság új társadalmi szervezetek, a Magyar Cserkészszövetség és a Magyar Politikai Foglyok Országos Szövetsége (POFOSZ). Rendben folyt a nemzetőr igazolványok kiosztása, és a délutáni óráktól az ország népe a temetőkre zárandokolt, hogy megemlékezzen a forradalom halottairól, akik közül sokan a budapesti utcákon és közterületeken találtak ideiglenes sírhelyre. A templomokban a gyászistentiszteleteken ugyancsak a forradalom halottait idézték fel és a debreceni közteme-

tőben e napon temették el ünnepélyesen az október 23-ai sortűz áldozatait, a forradalom első halottait.

Közben az ország gyászolt és emlékezett, Kádár János és Münnich Ferenc nyomtalanul eltűnt a fővárosból. Ma már tudjuk, hogy a Nagy Imre-kormány két minisztere a szovjet nagykövetségre, majd innen a tököli szovjet alakulatokhoz távozott, ahonnan a szovjetunióba repültek, hogy részt vegyenek az SZKP legfelsőbb vezetőinek ülésén, ahol Kádár elvállalta az ellenkormány vezetését.

A FORRADALOM 11. NAPJA – NOVEMBER 2-A, PÉNTEK

A kormánykabinet reggeli ülésén kinevezéseket hagyott jóvá. A Varsói Szerződés felmondásáról tartandó tárgyalások delegációját Losonczy Géza államminiszter, míg az ENSZ közgyűlésére utazó magyar delegáció vezetésére Nagy Imre kapott kinevezést. A szovjet csapatkivonásról tárgyaló küldöttség vezetője, Maléter Pál vezérőrnagy, Kovács István vezérőrnagy és Szűcs Miklós ezredes, a delegációt Erdei Ferenc miniszterelnök-helyettes vezette. Kinevezték a Kormányőrség parancsnokát, Mecséri János ezredest is.

Megjelent az MSZMP lapjának, a *Népszabadságnak* az első száma és a Petőfi Párt lapja, az *Új Magyarország*.

Néhány kommunista vezető – Apró Antal, Marosán György, Kiss Károly, Nógrádi Sándor – a tököli szovjet parancsnokságra menekült. Nagy Imréhez folyamatosan érkeznek a jelentések a szovjet csapatok beözönléséről és a főváros körülról. Emiatt többször tiltakozást jelent be Andropov követnél. Soldatič jugoszláv nagykövet az újjáalakult pártok vezetőivel tartott megbeszéléseket, Király Béla és törzskara pedig befejezte Budapest védelmi tervének kidolgozását.

A szovjet fegyverek árnyékában folyt a vidék élete is. Sok helyen készítettek védelmi terveket és letartóztatták azokat az ÁVH-sokat, akik eddig nem jelentkeztek védőőrizetbevételre, vagy nem menekültek a szovjet csapatokhoz. A legtöbb katonai egységnél számolnak szovjet támadással, s azt is jól látják, hogy az erők elégtelenek. Remény és kétség között vergődött az ország. Kádár János és Münnich Ferenc ezen a napon részt vesz az SZKP KB elnöksége ülésén. Rajtuk kívül Bata István is részt vett a kibővített ülésen. Kádár, aki beszámolójában kifejtette, hogy a magyarországi helyzet „óráról órára jobbra tolódik”, s az események fokozatosan ellenforradalmi jelleget öltöttek, aggodalmának is hangot ad, hogy tudniillik fegyveres szovjet beavatkozás esetén „a kommunisták erkölcsi pozíciója a nullával lesz egyenlő”. A beszámoló meghallgatása után még nem közlik Kádárral, mit határozott a „mindenhatók testülete”. Hruscsov már ekkor tudta – és a politbüro előtt ki is

jelentette –, az agresszió kockázatmentés, „nem lesz nagy háború”. Hruscsov e nap estéjén találkozott Brioni szigetén Titóval és telefonon tárgyalt Mao Ce-tunggal. Mindketten rábólintottak a fegyveres erő magyarországi bevetésére. A nyugati világ elsősorban a szuezi válsággal foglalkozott, igaz Eisenhower elnök bejelenti: az USA 20 millió dollár értékű élelmiszersegélyt küldött Magyarországnak.

A FORRADALOM 12. NAPJA – NOVEMBER 3-A, SZOMBAT

A Nemzeti Kormány átalakítása az utolsó politikai lépés, amelyet Nagy Imre miniszterelnök hajtott végre. Az átalakított kormányban a FKgP-n, a Petőfi Párton, Szociáldemokrata Párton és az MSZMP-n kívül helyt kapott távollétében a forradalmat eláruló Kádár János is. A katonai vezetők egyre nagyobb aggodalommal figyelték a szovjet csapatmozgásokat. Bár délben a Parlamentben magyar–szovjet tárgyalások kezdődtek a szovjet csapatkivonás részleteiről, s megállapodtak, hogy a tárgyalásokat a tököli szovjet parancsnokságon folytatják 22 órakor. Maléter Pál honvédelmi miniszter november 4-én 14 órára a Honvédelmi Minisztériumba rendelte a honvédség magasabb parancsnokait. Erre az eligazításra azonban soha sem került sor. A csepeli munkástanács a sztrájk beszüntetése mellett határozott. 20 órakor Mindszenty József bíboros rádióbeszédét hallgatta az ország. A katolikus főpap a béke helyreállításáról, a demokrácia megteremtéséről szólt, vallásszabadságot hirdetett, és „a bukott rendszer örököseit” a bűnösök bírói felelősségre vonására hívta fel. Magyarország a hétfői munkanapra készült, abban a reményben, hogy normális körülmények között elindulhat országszerte a munka. Ekkor még csak nagyon kevesen tudták, hogy a Tököltre érkező magyar delegáció tagjait a tárgyalóterembe belépő Szerov tábornok több magas rangú magyar ÁVH-s részvételével letartóztatta. A szovjet erők főparancsnokságát 0 órától Kazakov hadseregtábornok vette át, és november 4-én 4 óra 15 perckor megindult a szovjet támadás, amely vérbefojtotta a magyar szabadság 12 napját.

Nagy Imre drámai hangú rádióbeszéde tudtul adta a világnak, hogy a szovjet nagyhatalom nem tűri a jaltai világrend megbontását. Az Írószövetség felhívását magyarul, angolul és oroszul sugározta a rádió: „segítsetek a magyar népen”. A hivatalos politika világa azonban – eltekintve a tiltakozásoktól – néma maradt. A nagypolitika nem tudott mit kezdeni a magyar nép forradalmával és véráldozatával. A szovjet haderő egyszerre csapott le az országra, és katonai túlerejével megalapozta az egyenlőre csak Szolnokig szállított Kádár János vezette ellenkormány uralmát, amelyet a magyar nép hónapok múlva is vonakodott törvényes kormányként elfogadni. Az események főszereplői ezután ismét a volt ÁVH-sokból, pártfunkcionáriusokból és katonákból szerve-

zett karhatalom lett. A magyar nép a szovjet katonai bevonulás ellenére nem adta fel a forradalom eszméjét, s felsorakozva a munkástanácsok mögött, sztrájkokkal bénították meg az ország életét. Kádár – mert nem sikerült megnyernie a munkástanácsokat – hatalma érvényesítése érdekében ismét vért ontott. Decemberben a munkásvárosokban (Salgótarján, Eger, Miskolc stb.) dörögtek a fegyverek, a karhatalom szovjet segédlettel ismét gyilkolt, majd a városokban és a falvakban őrizetbe vették, megkínózták és nemegyszer meggyilkolták a forradalomban szerepet vállaló embereket. Nagy Imrét, az ország törvényes miniszterelnökét, aki nem volt hajlandó – élete megmentése érdekében sem – lemondani Kádár javára, törbeestek, Romániba – Snagovba – internálták, majd szovjet jóváhagyással hamis perben halálra ítélték és kivégezték. A megtorló akciókhoz a jogi megtorlás párosult. A hatékonyabb bosszú megvalósítása érdekében a jogrendszert olyan módon alakították át, hogy minden gát és garanciák nélkül érvényesülhessen a hatalom bosszúvágya. A megtorlás során közel 400 halálos ítélet és több mint 21 000 ember bebörtönzése, internálások és rendőrségi zaklatások adták hírül, hogy 1956 novemberétől 1963 áprilisáig zajlott Magyarország történetének legkegyetlenebb és legnagyobb méretű politikai megtorlása (Kahler, Zinner, Gosztanyi). A halálos ítéleteket nemcsak a fegyveres felkelők ellen alkalmazták, hanem azokat az értelmiségieket is meggyilkolták a „jog” segítségül hívásával, akik a forradalmi bizottságokba a béke és a rend fenntartása mellett álltak ki, s akik sok volt ÁVH-s tisztet és pártbürokratát is megmentettek a nép haragjától. Ilyen volt a veszprémi Brusznai Árpád vagy a győri Földes Gábor. A kádári diktatúra elnyomó gépezete lényegében Rákosi diktatúrájának egyenes folytatása volt, s bár a diktatúra fennállásának évtizedei alatt az eszközök és módszerek változtak (ún. puha diktatúra), mindvégig rányomta bélyegét a bűn és a vér, amelyben fogantatott.

Felhasznált irodalom

- Gosztanyi Péter: Magyar Golgota, Bp., 1993.
Hegedűs B. András–Beck Tibor–Geremuska Pál: 1956 kézikönyve, Bp., 1996.
Kahler Frigyes: Joghatal Magyarországon 1945–1989, Zrínyi, Bp., 1993.
Kahler Frigyes: Szemtől szembe a múlttal, Kairosz, Bp., 1999.
Kahler Frigyes (szerk.) Sortüzek 1956 I–II–III. Lakitelek, 1993., 1994., 1996.
Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Püski–Kortárs, Bp., 1997.
Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete”. Adalékok, tények és összefüggések 1944–1948, Bp., 1997.

Vádirat¹

Magyarország a kommunizmus rabságában

A II. világháború eredményeként Magyarország a Szovjetunió katonai megszállása alá került. Az előrenyomuló harcoló csapatok nyomában megjelenő politikai rendőrség nyomban megkezdte – a háborús bűnösök felkutatásának leple alatt – a magyar társadalom mindazon tagjainak elfogását – sokan közöttük a németellenes nemzeti ellenállásban aktív szerepet játszottak –, akik potenciális veszélyt jelentettek a kommunista jellegű társadalmi berendezkedés kiépítésére.

A szovjet típusú berendezkedés – a kommunista diktatúra – megteremtésében a szovjet érdekeket a Magyar Kommunista Párt (MKP, később MDP, majd MSZMP) jelenítette meg, amelynek vezérkara túlnyomó többségében Moszkvából hazaérkező emigráns volt, s elenyésző kisebbségben voltak azok, akik a két háború közötti időszakot Magyarországon éltek át. A kommunista törekvéseket támogatták, azok a más pártokba beépített kommunisták (ún. kriptokommunisták), akik a nyílt kommunista hatalomátvételig a Független Kisgazdapárt (FKgP) vagy Nemzeti Parasztpárt (NPP) tagjaként (miniszterként) szerepeltek a közéletben.

A kizárólagos kommunista hatalom átvételét támogatták azok a „baloldali szociáldemokrata” politikusok – valójában a magyarországi szociáldemokrácia árulói – akik a Szociáldemokrata Pártot (SZDP) beolvasztották a MKP-be.

A kommunista propaganda egyik fő eszköze a *megtévesztés volt*, amennyiben minden fórumon azt hirdették, a Szovjetunió nem kívánja saját társadalmi berendezkedését Magyarországra erőszakolni. A kizárólagos kommunista hatalomátvétel másik, mindent eldöntő eszköze a végső soron megszálló szovjet fegyveres erőre épített *erőszak* alkalmazása volt. A szovjet tanácsadók közreműködésével már 1944-ben megkezdődött egy olyan politikai rendőrség felállítása, amely csak formálisan tartozott a magyar kormány fel-

¹ Elhangzott Vilniusban, 2000. ápr. 26-án angol nyelven. In: Anti-communist congress and tribunal Proceedings Vilnius, 2000. 794–796. p.

ügyelete alá, ténylegesen az MKP vezetésének „magánhadserege” volt. A de facto 1945. február 2-ától Péter Gábor vezette budapesti Politikai Rendészeti Osztály (PRO) és a – Tímár vezette – vidéki PRO egységeiből létrehozott Államvédelmi Osztály, majd Államvédelmi Hatóság (ÁVO, ÁVH) mindenben eleget tett a kommunista pártvezetés utasításainak.

1946 márciusáig 35 000 embert tartóztattak le – többségüket „reakciós”-ként internálták. A MKP *politikai eszközökkel sohasem győzte meg a magyar társadalmat* az általuk képviselt hatalmi berendezkedés elfogadásáról. Az MKP az 1945. novemberi választásokon vereséget szenvedett (a 409 mandátumból 17%-os eredménye alapján 70 képviselői helyet szerzett a FKgP 57%-kal 245 képviselőt küldhetett a Parlamentbe).

Az 1957:XXII. törvénnyel szűkített választójoggal, nagy számú választó törvénytelen kirekesztése és nyílt választási csalások után megrendezett 1947-es választásokon a kommunisták 100 és a Szociáldemokraták 68 képviselőjével szemben a polgári erők 244 mandátumot mondhattak magukénak.

A Szovjetunió – a Szövetséges Szovjet Ellenőrző Bizottság (SZEB) színeiben – az 1945-ös kommunista választási kudarc után közvetlenül is beavatkozott a magyar kormány megalakításába, és így Vorosilov marsall intervenciója nyomán a belügyi tárca a kommunistáké lett.

A MKP soha sem tartotta irányadónak a választási eredményeket. A kizárólagos hatalmat ezért *erőszakkal, valójában az alkotmányos rend törvénytelen megdöntésével ragadta magához.*

Az MKP vezetésének már az ún. koalíciós kormányzás időszakában sikerült keresztülvinni:

- A független bírói hatalom megszüntetését, és *konceptiós perek szervezésével* börtönbe vezették a magyar politikai, gazdasági élet és a történelmi egyházak vezetőit. A társadalom nagy részét képező parasztságot az ún. közellátás elleni perek tízezreinek indításával tartották félelemben.

- Szétverték a közigazgatást – jórészt a háborús bűnösök üldözésének leple alatt.

- A civilizált világban elismert emberi jogok semmibe vételével internálótáborokba hurcolták, vagy kitelepítették mindazokat, akiket a kommunista belügyi vezetés „reakciónak” ítélt. A szovjet vezetés parancsára ugyanakkor a Szovjetunióba hurcoltak – több százezres nagyságrendben – polgári személyeket kényszermunkára, akik közül sokan életüket veszítették az embertelen tábori körülmények között.

- A háború után romokban heverő magyar gazdaságot emberfeletti erőfeszítéssel újjáépítő magyar polgárok életszínvonala a mélypontra zuhant, az ország megmaradt erőforrásait a szovjet érdekek szerint használták fel.

- A szellemi életre egyre jobban rányomta bélyegét a kommunista ideológia erőszakos terjesztése. „Reakciós mindenki, aki antikommunista” – Révai

József kommunista pártfőideológus fogalmazásában –, s aki „reakciós”, az ellenség, s aki „ellenség”, azzal *bármit* lehet tenni.

- Az országban mindez egy az MKP által tudatosan gerjesztett, általános *polgárháborús pszichózishoz vezetett.*

A MKP politikája – mint ezt M. Kiss Sándor és Zinner Tibor kutatásai igazolják – a kizárólagos hatalom megragadása érdekében az állami bűnözést emelte a politika rangjára és ezzel valójában az ország történelmét kriminalizálta.

A jog eszközeivel történt visszaélések első lépése az 1945:VII. tv. keretei között történt, amikor is háborús és népellenes bűntettek üldözése címén a tízmillió Magyarországon – 5 év alatt – 58 953 személy ellen indult eljárás, s közülük 26 286 főt marasztaltak el. E címen kivégeztek 476 halálra ítélt közül 189 főt. Számosan a kihallgatások során „elhaláloztak”. A népbíróági tanácsok – nem voltak független bírósági ítélő-tanácsok, pártok küldötteiből álltak – amellet, hogy számos törvénytörő ítéletet – köztük halálos ítéletet – hoztak, tömegével ítélték el vélelmezett tényállások alapján a közigazgatási tisztviselőket, ezzel utat nyitva a kommunisták térfoglalásának a közigazgatásban.

Hasonló visszaélések történtek az 1946: VII. tv. (a köztársaság védelméről) alkalmazási körében is. Már 1945-ben megkezdődött az adatgyűjtés az „öszszeesküvés” és „szabotázs”-perek lefolytatásához, amelyek közül első, az ún. Magyar testvéri Közösség ügye a kormányzó FKgP ellen irányult.

Ma már tudjuk: A kommunista párt vezetése elsősorban Rákosi Mátyás, Révai József, Gerő Ernő, Farkas Mihály) utasításai alapján tevékenykedő ÁVH – Péter Gábor vezetésével – és a Katonapolitikai Osztály – Pálffy György altábornagy vezetésével – dr. Tímár István és dr. Décsi Gyula útján közvetlenül utasította az ügyészeket (dr. Alapy Gyula a legismertebb a törvénytörő perek ügyészei között) és bírakat (dr. Major Ákos, Olti Vilmos, dr. Jónás Béla, dr. Jankó Péter stb.) a meghozandó „ítélet” tartalmát illetően.

A kiemelkedő jelentőségű koncepciós perek közül is meg kell említeni a Mindszenty-pert, s nemcsak azért, mert Magyarország hercegprímását ítélték el (számos más egyházi – katolikus és protestáns – pap jutott hasonló sorsra), hanem, mert ebben a perben mondta ki a Népbíróságok Országos Tanácsa, hogy *jogellenesség nélkül is meg kell állapítani a büntetőjogi bűnösséget a reakciós politikai meggyőződés alapján!* Ez a teljes önkény deklarálása.

A mintegy 28 000 fős ÁVH-„személyzet” – a 40 000 főt számláló besúgó hálózat segítségével – 1956-ig 516 708 személyt marasztalt el, mintegy ezer embert kivégeztek, a megfigyelték száma meghaladta az 1,1 milliót, s az ítélet nélkül – közigazgatási határozattal – internálótáborba hurcoltak száma 1945–1949 között mintegy 55 000 fő volt.

A nyílt hatalomátvételt követően (1949-től) a terror tovább fokozódott, az „osztálybíraskodás” valójában a *nyílt jogegyenlőtlenség* hivatalos elismerését

jelentette, abban az időben, amikor az európai demokráciák az emberi jogokat foglalták egyezségokmányba.

A szabadságjogok és a nemzeti függetlenség teljes elnyomása, a polgári tulajdonviszonyok erőszakos megszüntetése (az államosítások mellett a parasztság erőszakos kolhozosítása), az életszínvonal mélypontra süllyedése és a mindennek ellenkezőjét sulykoló goebbelsi demagógia, az országot 1956 októberében egy polgári-nemzeti forradalomba sodorta, amelyben órák alatt összeomlott a gyűlölt idegen erőszakra épített diktatúra és – látszólag a semmiből – életre kelt a *demokratikus helyi választásokkal létrejött forradalmi önkormányzatok rendszere*, annak ellenére, hogy az ancien régime fegyveres erői október 23-a és 29-e között vidéken 61 sortűzet lövetett – nemegyszer repülőgépek bevetésével is – a fegyvertelen tüntetőkre, s a fővárosban is számos helyen lőttek fegyvertelen tömegre, s több száz embert gyilkoltak meg – elsősorban az ÁVH fegyveresei.

A szovjet birodalom – kihasználva a nyugati világ tehetetlenségét – egyenlőtlen harcban legázolta a magyar forradalmat, és a törvényes – Nagy Imre által vezetett – magyar kormány helyébe fegyveres erőszakkal a bitorló Kádár-kormányt helyezte. A nemzeti egységbe tömörült magyarság az idegen hatalmat nem ismerte el, és a közhatalom gyakorlását a *munkástanácsok* kezébe helyezte le.

A munkástanácsok legfőbb fegyvere a sztrájk volt, amelyre a sebtében szervezett kádári karhatalom (a pufajkások) fegyverrel válaszolt. A decemberben lőtt – részben *kitervelt* – sortűzek (a kutatások eddig 14 esetet tártak fel), melyek kizárólag a hatalom megszerzése érdekében dördültek el, számos – főleg kétkezi munkás – halálos áldozatot követeltek.

A karhatalom – a legdurvább módon, hónapokon keresztül, Münnich Ferenc miniszter jóváhagyásával – a szó szoros értelmében *végigverte* az országot, amelynek következtében többen életüket veszítették, számosan életre szólonan megnyomorodtak.

A hatalom 1956 decemberében bevezetett, majd egy évig gyakorolt statáriális eljárásban – egy 1958. december 31-ei hivatalos statisztika szerint – 405 személy ügyében járt el és 70 esetben hozott halálos ítéletet.

A forradalmat átfogó – a magyar történelem legnagyobb – megtorlási hullám követte, annak ellenére, hogy Kádár János több nyilvános beszédében is kijelentette, nem tűri a kormánya, hogy „...a dolgozókat bármi ürügy alapján üldözzék, mert legutóbbi idők cselekményeiben részt vettek”.

Az Nezvál Ferenc igazságügyminiszter 1958. április 2-ai jelentésében 243 halálos ítéletről számol be, s egy 1958. dec. 31-ei jelentésében 259 végrehajtott halálos ítéletet szerepel. (1959–1961-ből 57 azonosított kivégzettet ismerünk.)

A kivégzettek számát ma sem tudjuk pontosan. Gosztunyi Péter 453 kivégzetről beszél, Cseh Zita és Szakolcai Attila 229 kivégzettet azonosított. Zinner Tibor és saját kutatásaim szerint a kivégzettek száma mintegy 400 fő lehetett. A bebörtönzöttek mintegy 23 000 főt tettek ki, és kb. 16–18 000 embert internáltak bírói ítélet nélkül.

Nem ismert azoknak a neve és száma, akiket szovjet rögtönítélő hadbíró-ság lövetett agyon, csupán magáról a tényről van tudomásunk.

A megtorlás gépezetét a hatalom gondosan előkészítette. A nyomozás és „ítélkezés” lényegében *jogfolytonos* volt a forradalom előtti „osztálybíráskodással”. Azonos volt a „kivitelezők” köre is. A politikai nyomozó osztályok „átigazolták” a korábbi ÁVH-sokat és számos személyt a pártapparátusból. Elbocsátották a megbízhatatlannak ítélt bírakat és ügyészeket. Átalakították a meglévő jogrendszert. Az ún. népbíró-sági tanácsok működése és a gyorsított eljárás alkalmazása azt is jelentette, hogy 16 évet betöltött fiatakorút is halálra lehetett ítélni és kivégezni (Mansfeld Péter ügyében alkalmazták is ezt a lehetőséget), jogerős ítélettel lezárt ügyben felül lehetett vizsgálni és súlyosabb – akár halálos – ítéletet lehetett hozni, és ügyészi fellebbezés nélkül is lehetett súlyosítani akár halálbüntetést is kiszabni (ezzel az eszközzel elég gyakran éltek). Mindez a civilizált nemzetek jogának arculesapását is jelentette.

A megtorlás irányát és méreteit az MSZMP legfelső vezető testülete határozta meg (1957. február 26-ai ülésén), és ennek alapján a Belügyminisztérium kidolgozta a konkrét „Tervezetet”, amelyben – 4 pontba foglalva – *mindenkit büntetőjogi felelősségre kell vonni, aki részt vett a forradalomban*, hangsúlyosan a forradalmi tanácsok és munkástanácsok választott vezetői.

A dokumentum hangoztatja a felelősségre vonás elsőlegességét a „volt kizsákmányoló osztály” tagjai esetében.

A megtorlás gépezetének egyik fő mozgatója Marosán György – a szociáldemokráciát 1948/49-ben eláruló, majd Rákosi börtönét megjáró, s most a kádári hatalmat vérengzésre uszító politikus volt. A kádári diktatúra eközben több alkalommal azon panaszkodott, hogy „kevés a fizikai megsemmisítés” (Biszkú Béla belügyminiszter). Kádár János maga – félretéve novemberi ígéreteit – ugyancsak a kemény megtorlás híve volt, s a büntetőítéleteket az „osztályharc legélesebb fegyverének” tekintette.

Kádár 1957 decemberben elhangzott szavaival: „Nagy kár, hogy ezeket nem sikerült megsemmisíteni, mert azért ezek a rendszer legveszedelmesebb ellenségei.” Kádár ekkor 800–1000 kivégzést tartott szükségesnek.

A megtorlás gépezetét közvetlenül az MSZMP funkcionáriusai vezérelték a nyomozástól az ítéletig. Egy ún. „operatív bizottság” döntött abban a kérdésben, ki ellen emeljenek vádat, kit internáljanak, s mi történjen a bíróságok előtt. Az operatív bizottság elnöke a megyei párttitkár volt, tagjai a megyei

rendőrség, ügyészség és bíróság vezetője. Az MSZMP, mint a hatalom kizárólagos birtokosa, lényegében átvette az ügyészség és a bíróság – egyébként törvényben leírt – jogosítványait.

Az '56-os forradalom megtorlása hivatalosan az 1963:4. tvr.-rel meghirdetett közkegyelmi intézkedéssel ért véget. Ekkor – 1963 áprilisában – 3480 főt helyeztek szabadlábra. Azt a világ elől gondosan elhallgatta a hatalom, hogy kb. 600–800 olyan forradalmárt nem részesítettek közkegyelembe, akik a barikádokon harcoltak, mert cselekményüket köztörvényes büntettnek minősítették.

Ma már azok az adatok is ismertek, hogy a hatalom frazeológiájával szemben a megtorlás elszenvedői elsősorban a munkásság, parasztság és értelmiség tagjai voltak. A 229 azonosított kivégzett 23,7% munkás, 20,7%-a agrárproletár és szegényparaszt, kis- és középparaszt 14,7%, értelmiségi 4,5%. Az ún. osztályellenség kategóriájába csupán 7,3% sorolható.

Egy 4488 letartóztatott szociális hovatartozását elemző jelentés szerint a letartóztatottak 93,38%-a nem volt „osztályellenség”.

Ezek az adatok leleplezik: a magyar forradalom nem egy „reakciós restaurációs kísérlet” volt, hanem a *magyar társadalomnak a nemzeti függetlenségért és a polgári haladásért a kommunista hatalom ellen vívott küzdelme*.

A forradalom leverése után a magyar társadalom évtizedekig nem számíthatott sem nemzeti függetlensége visszanyerésére; sem arra, hogy megszabadul a hazai nomenklátúra uralma alól.

A késői Kádár-rendszer ugyanakkor bizonyos anyagi engedményekkel azt a – mindmáig hamis nosztalgiát kiváltó – látszatot keltette, hogy a rendszer életképes, miközben hatalmas kölcsönösségeket nyeltek el az idejétmúlt gyárak, az életképtelen gazdasági struktúra és a nemzetközi terrorizmus támogatása.

A rendszer – amelyet ma gyakran „puha diktatúrának” neveznek – lényegét tekintve nem változott, s legkevésbé sem volt „puha”.

A késő Kádár-kor továbbra is a szovjet gyarmatbirodalom keretei között, a kommunista gazdasági berendezkedés és a *marxizmus-leninizmus ideológiai* béklyóinak keretei között tartotta Magyarországot. Ehhez képest továbbra sem lehetett egyenjogú állampolgár az, aki '56-ban a forradalomért bármit is tett. Legtöbbjük sorsa a hányattatás volt.

A forradalmárok gyermekei – nevesítetten ez okból – nem végezhetek felsőfokú tanulmányokat, s a rendszer rendőrsége keményen fellépett mindenki ellen aki '56 eseményeire akár csak pozitív megjegyzést tett. A felnövekvő ifjúság semmit vagy csak néhány valótlan közhelyet hallhatott arról a forradalomról, amelynek jelentősége túlmutat a magyar határokon.

A forradalomban

Amióta Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versének halhatatlan sorai visszhangra találtak az '56-ot megélt nemzedékekben, azok is, akik a történelemben hajlamosak voltak véletlenek sorozatát, esetlegességek fatális láncolatát látni *megérezték*, az események koránt sem esetlegesek és az események mögött minden esetben ott áll – ha nem is mindenkor kitapinthatóan – a történelmet alakító tényezők küzdelme. 1956-ra Magyarországon megérett a forradalom.

Nagy Imre – a mártírhaltalt halt miniszterelnök – így jellemezte snagovi fogságában Rákosi ancien régime-jét: *„Bonapartista diktatúrává fejlődött, ahogy azt a társadalom erkölcsi válságáról írt cikkemben részletesen kifejtettem. Ez tette szükségessé és indokoltá a forradalmi megoldást, amely az 1945–46-os években, amikor a demokratikus kérdések megoldása napirenden volt, nem ment végbe. A Rákosi-féle bonapartista diktatúra mellett sem a nép, sem a munkásosztály nem volt a hatalom tényleges birtokosa, s a népi demokratikus intézmények nem a proletárdiktatúra funkcióit töltötték be. A nép fellépése tehát a népi hatalom, a munkásosztály vezető szerepe és a szocializmus megvalósításáért, a bonapartista diktatúra ellen indokolt és jogos volt.”*¹

A forradalom közeledő viharfelhőit észlelték a hatalom sáncain belül is. Az „új osztály” memoáráiról erről határozottan vallanak.

D. Kardos Éva² épp úgy említést tett, mint Marosán György,³ aki éppen októberi *szegedi útjával kapcsolatban* – erről még szót ejtünk – tett említést a készülő társadalmi földrengésről és annak *fegyveres „megoldásáról”*.

A várható forradalomról jelentések futottak be a Belügyminisztériumba, illetve az országos Rendőr-főkapitányságra is. Később⁴ erről Philipp ezredes,

¹ Nagy Imre feljegyzései „Gondolatok” címmel. A Nagy Imre-per anyagához csatolt 135+18 oldal terjedelmű dokumentum Nagy Imre eredeti feljegyzéseiről. MOL. XX-5-4.8. (V-318-MV) 66. p.

² D. Kardos Éva: Üzennek az évek, Bp., 1986. 258–260. p.

³ Marosán György: A tanúk még élnek, Tabu Kiadó, 1989. 54–57. p.

⁴ 1956. december 28. Értekezlet az Országos Rendőrfőkapitányságon a megyei főkapitányok és politikai osztályvezetők részére. MOL. 288. fond. 30/1957/3. 6. e.

a kémelhárító osztály képviselőjében: „...Az októberi eseményeket megelőző időben voltak jelzéseink arra, hogy mi van készülődésben, mit akarnak, és erre korábban felhívtuk az illetékes elvtársak figyelmét, akik erre nem reagáltak, mint pl. Mátyás elvtárs, aki a jelentésre ráírta, hogy »Ezeregyéjszaka meséi«”.

A magyarországi nyugtalansággal természetesen nemcsak a hazai „illetékes elvtársak” foglalkoztak, hanem a szovjet vezetés legfelsőbb szintjén is. Ezek az információk⁵ részben Rákosi Mátyás, Hegedűs András tájékoztatásaiból származnak. Tartalmukat illetően a vezetés belső ügyeire (Kádár és Révai beavasztása a Politikai Bizottságba), a jugoszláv kérdésre vonatkoznak.

A magyar Belügyminisztériumban működő szovjet főtanácsadótól származó jelentésekből kiolvasható a magyar viszonyok egy-egy vonulata is. Az augusztus 30-i Andropov-jelentés már országos elégedetlenséget érzékeltet. „A helyzet rosszabbodásához és az ellenséges elemek tevékenységének megélénküléséhez hozzájárultak a barátaink által a gazdaságpolitikában elkövetett hibák is, továbbá a szocialista törvényesség megsértése, a párton belüli demokrácia gyengülése, ami Rákosi elvtárs hosszú ideig érvényesülő személyi kultuszának következménye.”⁶

Gromiko szeptember 17-i feljegyzésében pedig a marxizmus-leninizmus revízióját, a nacionalizmust, a Szovjetunió iránti bizalom megrendülését és az „értelmiség reakciós részének [...] megszólalását” veti fel.

Bár a szovjet hírszerzés jelentései ez ideig nem kerültek a nyilvánosság elé, nem kétséges, hogy a szovjet vezetés érzékeltette a magyarországi bolsevik diktatúra egyre mélyülő válságát, amely vitathatatlanul azon a tényen alapult, hogy a magyar társadalom elsöprő többsége – különböző indíttatásokból – szembekerült a hatalommal. S mert *nem volt alkotmányos lehetőség a hatalom megváltoztatására*, nem maradt más megoldás, mint a forradalom, amely „a bonapartista diktatúra ellen indokolt és jogos volt”.

A forradalom előkészítésében fontos szerep hárult az egyetemi hallgatóságra. Az egyetemisták tiltakozása – azzal, hogy saját követelésekkel léptek fel (orosz nyelv kötelező tanítása elleni tiltakozás) – önmagában nagy jelentőségű. A szegedi egyetemi ifjúság volt az első, amely „a rejtett egyet nem értést leplezetlen szembenállássá változtatta...” állapította meg Bill Lomax,⁷ a

magyar forradalom kiváló angol kutatója. Ezzel a szegedi egyetemisták a forradalmi folyamat egy szakaszának élharcosai lettek. Nem változtat ezen az sem, hogy az egyetemi reformok bevezetésének első lépései „nem maguktól a diákoktól, hanem a párt és az egyetem hivatalos fórumaitól indultak ki”.⁸

A diákság ugyanis csakhamar túllépett a hivatalos reformprogramon. Különösen a joghallgatók és orvostanhallgatók egyre elszántabban léptek fel nemcsak a kötelező orosz nyelv és a honvédelmi oktatás magas óraszámával szemben, de megkérdőjelezték a hatalom hivatalos – és kizárólagos – ifjúsági szervezetének a DISZ-nek az egyeduralmát is. Ez már valóban forradalmi lépésnek számított.

1956. október 16-án – a magyar párt és kormányküldöttség tiszteletére Tito fogadást adott Belgrádban, a kibékülés öröme – a szegedi egyetemisták önálló – a DISZ-től, azaz a hatalomtól független – diákszervezet megalakítását határozták el. Ez a diákszervezet – a MEFESZ – élvezte az egyetem rektorának és számos professzorának támogatását is. A MEFESZ nyomban küldöttségeket választott és küldött az ország többi egyetemére is. Másnap elkészült a gyűlés jegyzőkönyve is, súlyt adva az elhatározás szavainak.⁹

A szegedi diákság szoros kapcsolatban állt a Petőfi Kör szegedi csoportjával. A szegedi kör október 19-én tartott gyűlésén már nyílt bírálatok hangoztak el a politikai vezetést illetően, és felmerült a párton kívüli politikai elítéltek rehabilitációjának szükségessége is. A gyűlésen a forradalom több – későbbi – vezető személyisége is felszólalt, többek között a forradalom leverése után halálra ítélt és kivégzett Kovács József is.¹⁰

Az október 20-án összehívott nagygyűlésen – amelyen az egyetemi hallgatók és az oktatók nagy számban jelentek meg – már nyílt tüntetés volt a diktatúra ellen. Elfogadták a MEFESZ alapszabályát, követelték Farkas Mihály és társai elítélését. A szónokok a szellemi béklyók lerázását hirdették, s a gyűlés határozatot fogadott el a DISZ-ből való kilépésről.

Ez a gyűlés fogalmazta meg először egy új kormány, új pártvezetőség szükségességét, új választások kiírását, az idegen csapatok kivonására irányuló követelést.¹¹

Néhány nap és a szegedi diákság által kimondott követeléseket az egész ország visszhangozta. Nem csoda tehát, hogy Marosán György, amikor a pártvezetés Szegedre küldte, nyomban a fegyveres erőszakot vélte egyetlen meg-

⁵ Vö.: Andropov távirata 1956. április 29., Vorosilov feljegyzése 1956. június 26., Szerov jelentése a magyar pártellenzékről 1956. július 26., Andropov levele az SZKP KB elnökségének 1956. augusztus 30., Andropov jelentése Budapestről 1956. szeptember, B. Gromiko feljegyzése az SZKP KB részére, 1956. szeptember 17. Közli: A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról (szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Reiner M. János), Bp., 1993. 21–42. p.

⁶ Uo. 31. p.

⁷ Bill Lomax: Magyarország 1956. (fordította és kiegészítette Kristó György), Bp., 1989. 90. p.

⁸ Uo. Vö. még az általa is id.: Molnár János: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban, Bp., 1967. 36–37. p. és Nikolas, Baudy: Jeunesse d'Octobre, Paris, La Table Ronde, 1957. 137–140. p.

⁹ Később a jegyzőkönyvet lefoglalta a nyomozóhatóság és a NB.1249/1957. bűnügy mellékleteként bizonyítékként használták fel.

¹⁰ Szegedi Megyei Bíróság Népbírói Tanácsa NB.1249/1957. ügy.

¹¹ Vö.: Kiss Tamás vallomása az NB.1249/1957. perben.

oldásnak: „nem hártottam el a megbízást, ha kell, lemegyek, de egy feltétellel: ha a párt és a kormány nevében tűzparancsra kapok felhatalmazást...”¹²

Szeged lakossága körében a diákság mozgalma nem maradt visszhang nélkül, s ez nem véletlen. Szeged a Horthy-korszakban betöltött kedvezményezett szerepe miatt a háború után számos olyan hátrányt volt kénytelen elszenvedni, amely a lakosságot közvetlenül is súlyosan érintette.¹³ Például: Szeged elvesztette a külterületi birtokait, s így területe és lakossága csökkent. Ennek megfelelően csökkent a szociális célokra felhasználható pénz, a gazdaság fejlesztése visszaesett. Csökkent a lakásépítés.¹⁴ A jugoszláv határ közelsége további hátrányt jelentett, amelyek közül most csak az 1950–1953 közötti kitelepítéseket¹⁵ és a nemzetiségi elleni intézkedéseket¹⁶ említjük.

Miközben a szegedi diákok megfogalmazták a maguk követeléseivel együtt egy ország vágyát, a nemzeti függetlenségre és a demokráciára két tábornokot rendelt magához Bata István vezérezredes honvédelmi miniszter.

A miniszter október 21-én jóváhagyta azt a tervet, amely egy várható népmozgalom leverésével számolt.¹⁷ Bata István honvédelmi miniszter a PB ülésén – ahol a fegyveres erő alkalmazásának lehetőségét mérte fel a testület – kijelentette: „A hadsereg készen áll, várja a párt parancsát, amelyet egységesen hajtanak végre.”¹⁸

Piros László belügyminiszter ugyanakkor így vélekedett: „Remélem, hogy a fegyveres alakulatok megállják a helyüket, de bejelentem, hogy a pesti rendőrségért, Kopácsiért semmi felelősséget nem vállalom.”¹⁹

A katonai intézkedési terv minden esetre elrendelte: „a jövő hétre önálló intézkedésre képes parancsnokokat szolgálatba vezényelni. [...] A H.M. hírügyletes szolgálatába megfelelően képzett tiszteket vezényelni. A karhatalmi riadó állandó készenlétét biztosítani.

Vidéken az intézkedési terv szerint „a hdt. (hadtest) pk.-okat (parancsnokokat) eligazítani Szeged, Pécs, és Miskolc karhatalmi biztosításával kapcsolatban. [...] Szeged „rendjének” biztosítására a kiskunfélegyházi és hódmezővásárhelyi lövészezredekkel rendelte a tervezet. A végrehajtásért e térségben

Gyurkó Lajos²⁰ felelős. „A helyőrségi parancsnokok a helyi párt, tanács és belügyi szervekkel tartsanak szoros kapcsolatot” – rendelkezik a tervezet.

Szeged esetében az MDP Csongrád megyei²¹ titkára, Németh Károly szegedi rezidense, Ábrahám Antal rendelkezhetett a fegyverek erejével – ide értve a tűzparancs kiadásának jogát is.

Készült a várható eseményekre az MDP szegedi bizottsága is. Ennek jegyében hívták a pártbizottsága október 22-én a szegedi üzemek vezetőit, intve őket a várható eseményekre és a munkásság kordában tartására.²²

Ábrahám Antal a városi pártbizottság munkatársa 22-én attól félt, hogy a MEFESZ-nek sikerül a munkásságot maga mellé állítani és sztrájkmozgalmat indítani.²³

Az október 23-án kirobbanó forradalom – mint ismeretes – nem korlátozódott Budapestre. A forradalom vidéki egyetemi városokban nem volt késésben a fővároshoz képest, sőt a forradalom ellen fellépő erők először vidéken – Debrecenben – használtak fegyvert október 23-án este, legalább egy órával hamarabb, mint Budapesten a rádiónál.²⁴

Ekkor még nem volt érvényben az a fegyveres erők és testületekre vonatkozó általános tűzparancs – miként azt Fehér Lajostól tudjuk²⁵ –, „október 23. éjjel fél egy órakor [helyesen 24-én! – K. F.] adta ki a Központi Vezetőség a tűzparancsot az éles használatára.”

Szűcs Miklós ezredes, a HM hadművelleti csoportfőnök-helyettese 23-án 22 óra 25-kor parancsot adott a kecskeméti 12. gépesített ezred útbaindítására a főváros felé, és 24-én 03 óra 45 perckor a hadművelleti osztály vezetője az egész hadtest számára harci riadót rendelt el, így az alakulat 07 óra 27 perckor teljes harckészültségi állapotban volt.²⁶

Miközben Budapesten fegyveres harc bontakozott ki, a „vidék” is mozgólódott – elsősorban az egyetemi városok –, amelyek között Szeged diáksága igen nagy elszántságot tanúsított követeléseinek kivívásában. 20 óra körül

¹² Marosán György: id. mű, 56. p.

¹³ Vö.: Farkas Csaba: 1956 Szeged. Az 1956-os forradalom erőszakos cselekményei Csongrád megyében. Kézirat a Tényfeltáró Bizottság részére.

¹⁴ Vö.: Szeged Városi Tanács VB Titkárság 34/1957.

¹⁵ Szegedről 128 családot deportáltak. Szeged Városi Tanács VB TÜK-iratok, -leltárak a kitelepítettekről.

¹⁶ Csongrád Megyei Levéltár – MSZMP Archívum 45. fond. 1. fcs. 6. ö. e. és 13. ö. e. Kádár János és Farkas Mihály levelei.

¹⁷ HL. 1956-os gyűjtemény 8. ö. e. 124–125. p.

¹⁸ Marosán: id. mű.

¹⁹ Uo.

²⁰ Gyurkó vezérőrnagy tevékenységét részletesen vö.: Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Az erőszakszervezetek és a forradalom, VIII., XIX. fejezet. In: Kortárs, 1996/8. 76–93. p.

²¹ Szeged ebben az időben – mint ismeretes – nem volt megyeszékhely, így a megyei pártszervek székhelye Hódmezővásárhelyen volt.

²² MSZMP Archívum 2. fond. 21. ö. e. Nagygyörgy Mária visszaemlékezése 1957-ből.

²³ Ábrahám Antal: Az ellenforradalom szegedi lefolyásáról, a párt helyzetéről, 1957. május 17.

²⁴ Vö. Filep Tibor: A megtorlás története Hajdú-Biharban 1956–57-ben. Kézirat a Történelmi Tényfeltáró Bizottság számára; és Felkay Tamás: Fehér kocsin piros vér. Kézirat a Történelmi Tényfeltáró Bizottság részére.

²⁵ HL. 31.j.1957/T. 89. csomó és MOL. 288. fond. 5/50. ö. e. 12. p. Fehér Lajos felszólalása az MSZMP PB 1957. nov. 21-i ülésén.

²⁶ HL. 56-os gyűjtemény 2. ö. e. a 3. lövészhadtest (Kecskemét) jelentése.

mintegy 2000 egyetemista tüntetett a Dóm téren.²⁷ A Tisza-parton végigvonuló – zömmel egyetemistákból álló – tömeg a Széchenyi térre, majd a Klauzál térre vonult, majd a színház előtt Bitskey Károly színész szavalatát hallgatták az egybegyűltek. A diákság ezután vonult a kendergyárhoz. A szegedi egyetemisták egy csoportja bejutott a kendergyárba és csatlakozásra hívta a munkásokat.²⁸ Másik csoport a konzervgyárat kereste fel, hogy megnyerje az itt dolgozókat.²⁹ A tüntetés a Csillag börtön és a kórház mellett elhaladva a Kossuth Lajos sugárúton vonult tovább a ruhagyár felé.³⁰

A szegedi konzervgyári és ruhagyári munkásság csatlakozott a diáktüntetéshez! A tömeg – 22 óra körül – a belvárosba vette útját.³¹ Ezzel Ábrahám törekvése, hogy a munkásságot elszigetelje a diákságtól, megghiúsult. A Kossuth-szobornál egy munkás is megszólalt, felsorolva a dolgozók követeléseit. A tüntetők és a hatalom között nem történt összetűzés.³²

A hatalmat megtestesítő városi pártbizottság nem csupán a szavak erejével kívánt gátat vetni az eseményeknek. Október 23-áról 24-ére virradó éjszaka felfegyvereznek 120–150 kommunista aktivistát, akik vállalták az egyetemistákkal szemben a „kemény fellépést”.³³

24-én Szegeden szovjet páncélos alakulatok vonultak Budapest felé. A szovjet erők látványa nemcsak élezte a politikai helyzetet, de bátorítóan hatott a hatalom helyei képviselőire. Miközben a pártbizottság kemény fenyegetést intézett – ez különösen az egyetemek vezetőinek szólt – a város intézményeihez, Németh Károly megyei párttitkár – akinek egyébként joga és lehetősége volt a fegyveres erők beavatkozását kérni,³⁴ Gyurkó Lajos vezérőrnagyhoz fordult fegyverekért, amit meg is kapott.

Az október 24-ei szegedi tüntetésekre az egyetemisták szervezték a munkásokat. 15–16 óra között már több ezres tömeg állt a pártbizottság előtt. Ábrahám beszéde a tömeghez sokkal inkább fenyegetésként hatott, és nem nélkülözte a hatalom arroganciáját sem. A fenyegetéseket tettek követték. Az pártbizottság az ÁVH-val egyetértésben döntött az erőszak alkalmazásáról. Erre az esti tüntetés – 19–20 óra között gyülekezett a tömeg a Gizella téren –

²⁷ Vö.: Délmagyarország, 1956. okt. 24. 3. p.

²⁸ Uo. és megerősíti Nagygyörgy Mária.

²⁹ Szegedi Megyei Bíróság, B.1103/1957. bűnügyben Németh Ferenc újságíró vallomása.

³⁰ Délmagyarország, 1956. okt. 24. 3. p.

³¹ Az útvonal: Lenin körút–Kálvin tér (ref. templom)–Arany János u.–Takaréktár u.–Széchenyi tér–színház–Kossuth szobor.

³² A tüntetők két katonai teherautóval találkoztak, amelyen ÁVH-s katonák voltak, ugyanakkor elkerülték a városházát, ahol fegyveres őrsg volt.

³³ Ábrahám.

³⁴ Kahler–M. Kiss: Az erőszakszervezetek és a forradalom. In.: Kortárs, 1996/7. és Sortüzek – 1956. 9–10. p.

adott alkalmat, amit az ÁVH szétvert.³⁵ A tüntetés azonban a kenderfonónál³⁶ folytatódott, s feloszlátását a kivezényelt rendőrök és tűzoltók eredménytelenül kísérelték meg. Ezért a tömeg szétveréséhez 21–22 óra között már a 17. lövészezredből vezényeltek ki „tishti századot”. Mint a hadtest jelentése írja: „A laktanya melletti üzemhez vonuló tömeget tishti század riasztó lövésekkel szétoszlatta.”³⁷ A kendergyár környékén kiobbant tüntetés fegyveres feloszlátásában pedig a 6. légvédelmi tüzérsztyály³⁸ 30 katonája vett részt.³⁹ Bevetésre került még a kendergyár felé vonuló diákság ellen – a városi tűzoltóságot segítettő – a 14. műszaki zászlóalj katonáiból alakított egység is, amely a „feladatot” ugyancsak vér nélkül oldotta meg.⁴⁰

Gyurkó Lajos a szegedi egységek megerősítésére – elhatározását igazolta Halász Gyula főhadnagy jelentése is⁴¹ – a Kiskunmajsán állomásozó 31. lövészezred 2. zászlóalját is Szegedre vezényelte.

Szegeden a hatalom védelmében az ÁVH és Ábrahám Antal szervezett „pártaktivistákból” fegyveres járőröző egységeket, akik a kollégiumokban tartottak házkutatásokat és bántalmaztak számos egyetemi hallgatót és oktatót is.⁴² Behatoltak a Juhász Gyula és a Jancsó kollégiumba. Megverték a kollégium igazgatóját is, miközben az épületekben lövöldöztek. A jogi kar dékánját, Perbíró József professzort fegyverrel a falhoz kényszerítették, és kérdőre vonták a tüntetésekért, valamint puskatussal bántalmazták. Feldúlták Tóth Béla kollégiumi igazgató lakását, és bántalmazták Bárdosi István jogi kari tanársegédet.

Az éjszaka folyamán a pártbizottságon tartott értekezleten megoszlottak a vélemények a 24-ei eseményekről.⁴³

Többek között ezeknek a „szabadcsapatoknak” az erőszakos fellépése ellen is irányult az a hatalmas tömegdemonstráció, amelyet október 26-án a Széchenyi térre hirdettek a szervezők.

Ne feledjük, az MDP KV az október 24-ére virradó éjszakán nem csak általános tűzparancsot adott ki, hanem létrehozott egy Katonai Bizottságot⁴⁴ is,

³⁵ Délmagyarország, 1956. okt. 25. 2. p.

³⁶ Uo.

³⁷ HL. 56-os gyűjtemény 2. ö. e. 151. p.

³⁸ Az alakulat ugyancsak Gyurkó tábornoknak volt alárendelve.

³⁹ Uo. 151. p. Az egység parancsnoka, Vági József hadnagy betartotta a fegyveres tömegoszlátás szabályait, s így haláleset vagy sebesülés nem történt.

⁴⁰ Uo. 160. p.

⁴¹ Halász vallomása a Perbíró-perben. Szegedi megyei Bíróság Népbíróági Tanács NB.1103/1957. tárgy. jkv. 198–199. p.

⁴² Szeged Népe, 1956. nov. 4. 4. p.

⁴³ Vö. Ábrahám, 14. p.

⁴⁴ Részletesen vö. Kahler–M. Kiss: id. mű IV. fejezet. In.: Kortárs, 1996/6. 83–96. p.

amely nyomban átvonult a HM-be,⁴⁵ és október 30-áig ott is tartózkodott – emlékezik Fehér Lajos 1957-ben. A Katonai Bizottság – amely teljhatalommal felruházott politikai szervezet volt, s mint ilyen rendelkezett a fegyveres erők felett – a kialakult helyzet *erőszakkal*, mégpedig *katonai diktatúra bevezetésével akarta megoldani*. Ezt az elképzelést támogatták a szovjet részről is. Tyihonov altábornagy is, aki Gyurkó vezérőrnagy személyében látta azt a katonai vezetőt, aki végrehajtja a Katonai Bizottság „rendteremtési” koncepcióját.⁴⁶ Bár a Katonai Bizottság elfogadta a koncepciót, az „második olvasatban” sem kerülhetett megvalósításra (október 28.). Nagy Imre – akinek jóváhagyásához Szántó Zoltán ragaszkodott – ugyanis nem értett egyet a fegyveres megoldással.⁴⁷

Mialatt a Katonai Bizottság az egész országban bevezetendő katonai diktatúra koncepciójához kísérlete meg a politikai támogatást megszerezni, találkoztunk egyes városokban a *helyi katonai közigazgatás kísérleteivel*. Nem a véletlen műve, hogy ezek a kísérletek éppen a Gyurkó Lajos alárendeltségében működő egységek által „birtokolt” területeken történtek. Cegléd és környékén, valamint Baján is találkoztunk ilyen próbálkozásokkal.⁴⁸

Hasonló kísérlet történt Szegeden is, ahol rölapok adták tudtul a katonai közigazgatás bevezetését.⁴⁹ Halász Gyula főhadnagy magának vindikálta a katonai közigazgatás parancsnoki posztját, melyet október 24-én közölt vele a „*Minisztériumból jött utasítás*”.⁵⁰

Ábrahám visszaemlékezése azonban sokkal inkább tükrözi az ezzel kapcsolatos eseményeket. Ábrahám a katonai közigazgatás bevezetését Németh Károllyal történt egyeztetés (október 25.) után történt intézkedésként írja le,⁵¹ amelynek eredményeként a katonai közigazgatást egy bizottság gyakorolta.

M. Szabó áv. őrnagy, a helyi főosztály vezetője, egy őrnagy rendfokozatban lévő politikai tiszt a hadsereg részéről, Balogh ügyész, Papp őrnagy, Herczeg áv. százados és a pártbizottság képviselőjében Ábrahám Antal alkották a bizottságot. Ennek a bizottságnak volt alárendelve Halász Gyula főhadnagy, aki felelős volt a határozatok végrehajtásáért. A város lakosságával egy október 26-ai rölap közölte a katonai közigazgatás bevezetését, reggel 9 órai

kezdettel,⁵² a Honvédelmi Minisztérium rendelkezésére hivatkozással. Ugyanígy tudósított a helyi sajtó is, azzal, hogy a minisztertanács döntését is megemlítette.⁵³ A helyzet ismeretében aligha fogadható el, hogy a katonai közigazgatás teljhatalmú parancsnoka Halász főhadnagy volt. Ezt kizárja a hatalom struktúrája is. A hatalmat Csongrád megyében – így a fegyveres erő alkalmazását – valójában Németh Károly (illetve képviselőjében Ábrahám Antal) gyakorolta, a katonai végrehajtás letéteményese a régióban Gyurkó tábornak, illetve a helyi ÁVH parancsnoka – M. Szabó őrnagy – volt.

A katonai igazgatás egyik – talán egyetlen – hathatós eszköze volt a *sortűz*.

Mit értünk a sortűz fogalmán? Lehet-e különbséget tenni a sortűzek között? E kérdések megválaszolása választ ad arra is, mi történt valójában október 26-án Szegeden, a Széchenyi téren.

Sortűznek tekintjük azt az eseményt, amikor felfegyverzett egyenruhás, reguláris alakulat, vagy félreguláris csoportosulás tüzet ad le a határozott céllal csoportosuló fegyvertelen civil tömegre, illetve fegyvertelen civil csoportokkal együtt fegyvertelen egyenruhásokra.⁵⁴ Abban az esetben, ha a reguláris alakulatokkal szemben állók is fegyveresek, az esemény nem sortűz, hanem tűzharc, s olyan esetekben, amikor a tömeg nem meghatározott céllal csoportosul (pl. kenyérért sorban állók stb.), a velük szemben történt fegyverhasználat (tömeg)gyilkosság, vagy annak kísérlete.

A sortűz tehát a hatalom egyik eszköze, a határozott (politikai) céllal felépülő tömeggel szemben.

Alkalmazását 1956-ban is az érvényes szolgálati szabályzatok korlátozták.⁵⁵ A szabályzatok lényege szerint lőfegyvert megengedett tömegoszlásra alkalmazni, olyan módon lehet, hogy az oszlásra felhívó parancs megtagadása esetén előbb a tömeg feje fölé kell a tüzet irányítani (levegőbe lőtt sortűz), majd ennek eredménytelensége esetén a továbbra sem oszló tömeg lábai elé kell lövetni (porzó sortűz), s amennyiben a tömeg továbbra is támadóan lép fel, úgy *térdfmagasságon alul célozva* lehet lövetni (ezután gondoskodni kell a sebesültek ellátásáról).

A Katonai Bizottság stratégiája – mint ezt a vidéken október 24–25-én lőtt sortűzek földrajzi megoszlása (elsősorban Pest megyeiek) igazolja – elsősorban arra irányult, hogy megakadályozza a forradalom vidékre való terjedését.⁵⁶ Az október 26-án lövetett, szám szerint 16 sortűz – amely 7 esetben em-

⁴⁵ A Honvédelmi Minisztériumba.

⁴⁶ HL. 31. jegyzék 1957/T. 89. csomó. Révész Géza altb. jelentése.

⁴⁷ HL. 56-os gyűjtemény 8. ö. e.

⁴⁸ Vö. Kahler-M. Kiss: id. mű VI. fejezet. In.: Kortárs, 1996/7. 77–78. p. HL. 31. jegyzék 1957/T. 102. csomó és HL. 56-os gyűjtemény 6. ö. e. Bajai Kiegészítő parancsnokság jelentése.

⁴⁹ Vö. Farkas Csaba: id. mű.

⁵⁰ Vö. a Perbíró-perben tett vallomása tárgy. jkv. 198–199. p.

⁵¹ Ábrahám: id. mű 16. p.

⁵² Csongrád Megyei Levéltár – Plakátok és rölapok gyűjteménye.

⁵³ Délmagyarország, 1956. okt. 26., rendkívüli kiadás.

⁵⁴ Sortűzek – 1956 (szerk.: Kahler Frigyes), Lakitelek, 1993. 5. p.

⁵⁵ Kopácsi Sándor: Szakvélemény a karhatalmi szolgálati szabályzat biztosította lehetőségekről 1956-ban. Sortűzek – 1956. II. jelentés (szerk.: Kahler Frigyes), Lakitelek, 1994. 51–59. p.

⁵⁶ Vö.: Kahler-M. Kiss: id. mű. VI. fejezet, Kortárs, 1996/7. 77–78. p.

beréletet követelt⁵⁷ –, közötté a szegedi esettel azonban már arra enged következtetni, hogy a forradalomnak katonai erővel nem sikerült gátat vetni, s a hatalom elvesztette kezdeményező szerepét.

Miközben a hatalom a katonai közigazgatás megvalósítását szervezte, október 25-én reggel tiltakozó küldöttség járt – *Baróti Dezső rektor vezetésével* – a pártbizottságon. A küldöttség azonban azzal a válasszal volt kénytelen beérni: „*ha az egyetemisták tovább hőbörögnek [...] közbük lövetnek [...]*”⁵⁸

A küldöttség Németh Károlynál tett panaszt Hódmezővásárhelyen, aki a városi vezetőket óvatosabb magatartásra intette.⁵⁹

Dél előtt a városban csend volt, csak a szovjet csapatok vonultak Pest irányába. Délutánra feszültebbé vált a helyzet, amikor megérkezett Pestről a Parlament előtti sortűz híre. Estére a tömeg a MÁV Igazgatóság előtt tüntetett, majd a Délmagyarország szerkesztőségéhez vonult – Kováts József vezetésével –, követelve a *Harmadik forradalom* című írás kinyomtatását.⁶⁰ A tüntetők megjelentek a kenderfonó gyár előtt, a munkások pedig megalakították a gyár munkástanácsát.⁶¹ A legnagyobb tömeg a Széchenyi téren a városháza előtt gyűlt össze – Ábrahám több ezerre becsülte a jelenlévőket –, és *forradalmi tanács megalakítását követelte*.

Ábrahám már itt közölte, hogy másnap katonai közigazgatást vezetnek be, amely keményen fel fog lépni a tüntetőkkel szemben.

Ez a fenyegetés azonban nem gátolta meg, hogy október 26-án tüntetéssel támogassák a forradalmi tanács megalakítását, amelyet a pártvezetés mindaddig határozottan ellenzett. Bár vannak adatok arra nézve, hogy kezdetben a pártbizottság is támogatta egy tömegdemonstrációt,⁶² ez aligha tekinthető hivatalos álláspontnak, hiszen az üzemeket a pártbizottság felhívta, tartsák távol a dolgozókat a tüntetéstől. Ez azonban ekkor már lehetetlen volt.⁶³ Halász főhadnagy telefonon közölte Baróti Dezső rektorral, hogy *a katonaság tűzparancs birtokában felállt a Széchenyi téren*.⁶⁴

Az október 26-án összegyűlt tömeg ellen – amely politikai követeléseinek alátámasztására vonult a szegedi városháza elé – a 6. légvédelmi tüzérsztyály

(Szeged), a 29. tüzérezred (Kiskunfélegyháza), a 14. műszaki zászlóalj (Szeged), a 4. vasúti katonai szállításvezetőség (Szeged) katonáiból vezényeltek ki erőket a *fegyvertelen tömeggel szemben*.⁶⁵ A katonaság kordont vont a városháza köré, és a betorkolló utcákat katonai járművekkel zárták el.

Perbíró József professzor M. Szabó őrnagyhoz fordult a tűzparancs visszavonása érdekében, aki elhárította a kérést – hatáskör hiányára hivatkozva –, s Halász főhadnagyhoz utasította. Halász viszont *felsőbb parancsra utalva utasította el* Perbíró kérését.

A tüntetés 26-án 10 órakor kezdődött,⁶⁶ mintegy negyvenezer ember vett részt rajta⁶⁷ – sokan a nemzeti színű kokárda mellé gyászszalagot tűztek a parlamenti vérengzés halottaira emlékezve –, és a Sztálin úton haladt a Széchenyi tér felé. *Koch Sándor, Nyíri Antal, Kováts József és Korányi professzor – az egyetemisták segítségével – megkísérelték a tömeget az Ady térre vezetni*. Ez a kísérlet azonban sikertelen maradt⁶⁸ és a tömeg – egy kisebb csoporttól eltekintve – befordult a Takaréktár utcába.

A katasztrófa megakadályozása érdekében Baróti professzor előre sietett, hogy tárgyaljon a katonák parancsnokával.⁶⁹ Az elutasítás felháborította a tömeget és a kordon felé közelített. A távozásra felszólító figyelmeztetés eredménytelen maradt. Amikor a tömeg a Horváth Mihály utca sarkához ért, az egység parancsnoka könnygázgránátok alkalmazására adott parancsot. A tömeg megtorpant, majd újra előre indult. Ekkor hangzott el a *levegőbe lőtt sortűzre* adott parancs. A tüzelés tényét a Takaréktár utcai bank épületén fellelhető nyomok igazolják.⁷⁰ A lövedékek egy része gurulatot kapott, melyek egy ember halálát és több személy sebesülését okozták.⁷¹ A sortűz halálos áldozata 17 éves kendergyári munkás, *Schwartz Lajos* volt.⁷²

A lövedékektől sebesültek számát a források 7–16 főre becsülik. Sokan szenvedtek sebesülést a sortűz után kitört pánikban a meneküléskor is.

A sortűz – mint ez országszerte történt – nem mentette meg az ancien régime hatalmát.

⁵⁷ HL. 56. gyűjtemény 2. ö. e.

⁵⁸ A tüntetésről készült visszaemlékezések vö. MSZMP Archivum 2. fond. 19. ö. e., 20. ö. e. Alapszervezetek jelentései, 1957.

⁵⁹ Perbíró-per, Kováts József vallomása, 1957. május 5.

⁶⁰ Vö.: A Perbíró-perben Fábán Ferenc vallomása tárgy. jkv. 151. p.

⁶¹ MSZMP Archivum 2. fond. 21. ö. e. Az 1956. évi szegedi ellenforradalom 10–12. p.

⁶² A golyónyomokról készült fényképre – a Csongrád Megyei Múzeum tulajdonában – hivatkozik Farkas Csaba az id. műben.

⁶³ HL. Uo. 113. p.

⁶⁴ Adatok vannak arról, hogy a súlyosan sebesült fiatal embert hordágyra tették és a városban körülhordozták, miközben a sebesült elvérzett. (Fénykép a múzeum tulajdonában, és Farkas Csaba kutatása.)

⁵⁷ Ezen a napon dördült el a mosonmagyaróvári sortűz is, amelynek legalább 52 halálos áldozata volt. Vö. részletesen: Kahler–M. Kiss id. mű. Kortárs, 1996/8.

⁵⁸ Ábrahám, 14. p.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Vö. Perbíró-per tárgy. jkv. 67–68. p.

⁶¹ Nagygyörgy Mária visszaemlékezése.

⁶² MSZMP Archivum 2. fond. 21. ö. e. Az 1956. évi szegedi ellenforradalom című visszaemlékezés, 1967.

⁶³ Vö. Ábrahám, 19. p.

⁶⁴ Vö. Perbíró-perben tett vallomása.

A válasz az üzemekben elindult sztrájkhullám és a lakosság körében kitört felvásárlási láz. A szigorú kijárási tilalom ellenére sem szűntek meg a nyilvános gyűlések. 26-án délután a Lenin körúton, a Gizella téren és az Ady téren tovább folytatódott a mozgalom. A tüntetéseket a katonaság oszlatta fel.⁷³ 27-én Szegeden a Fiúnevelő Intézet előtt dörögtek a fegyverek – tömegoszlatási céllal.

Szeged mellett Mórahalmon, október 27-én Borókai őrnagy határőr katonái nyomban célzottan tüzeltek a 200–300 fős tüntető tömegre, amelynek következtében két tüntető életét vesztette,⁷⁴ többen megsebesültek.⁷⁵

A helyi hatalom éppen úgy nem állhatott ellen a forradalom sodrásának, mint a központi. Elsodorta a nép, amelynek nevében és ellenében létezett. Természetes tehát, hogy felmerült a kérdés, *ki a felelős a véres erőszakért?*

Ezt a kérdést már 27-én feltette a városházán tartott gyűlésen egy kendergyári munkás.⁷⁶ Itt merült fel Katona Gábor őrnagy neve, s többen is állították, hogy ő vezényelte a tüzet.

Negyven év távlatából a *felelősséget* aligha lehet kizárólag az egységet vezető tisztre hárítani, aki ebben az esetben *betartotta a fegyveres tömegoszlatásra vonatkozó érvényes szolgálati szabályzat előírásait*.

A szegedi eseményekért – éppúgy, mint az ország végiglövetéséért – *egy politikai mentalitás felelőssége realizálódott*, amely a diktatúra érdekében minden eszközt megengedhetőnek fogadott el. Ennek a politikának a megtestesítői Szeged esetében *Németh Károly és Ábrahám Antal* voltak, akiket kiállításra terjesztettek fel 1957 nyarán. Németh Károlyt, aki „*határozott utasítást adott tűzparancsok kiadására*”⁷⁷ és Ábrahám Antalt, aki „*...a katonai közigazgatásban határozott utasítást adott tűzparancs kiadására. [...] Ennek alapján fegyverek használatára került sor, ahol haláleset és több sebesülés is történt.*”⁷⁸

A szegedi október 26-ai (és mórahalmi október 27-ei) sortűz – amelyről sem Bill Lomax,⁷⁹ sem a forradalom első kronológiája⁸⁰ nem tesz külön em-

⁷³ Ábrahám, 21. p.

⁷⁴ Kántor Imre és Négyökrű József mórahalmi lakosok.

⁷⁵ Farkas Csaba: id. mű.

⁷⁶ MSZMP Archivum 2. fond. 21. ő. e. Feljegyzés az 1956. okt. 27-i városházi gyűlésen elhangzottakról.

⁷⁷ A kitüntetési javaslatot közli: Sortűzek –1956. 186. p.

⁷⁸ Uo. 190–191. p.

⁷⁹ Bill Lomax: id. mű 90–92. p. A kiváló angol szerző csak arról tesz említést, hogy „A fegyveres erők csak október 26-án vonultak el az utcáról, s ezután a városházát, az ÁVH-kaszárnyákat, az újságszerkesztőségeket és a rádiót békésen elfoglalták a diákcsoportok, az első nap megalakult Forradalmi Diákbizottság irányításával.” 92. p.

⁸⁰ 1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája (Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Litván György, Pető Iván, Szabó Miklós, Varga László) Bp., 1990. 52–54. p. A vidéki eseményekből Győr,

lítést – *szem abban a láncban*, amelyhez még az október 27-ei 15 és október 28-ai 12 sortűz⁸¹ is tartozik. Ezekkel a sortűzekkel a Katonai Bizottság megkísérelte megőrizni az „új osztály” hatalmát, mígnem a *Szabad Nép* október 28-ai vezércikkében (*Hajnalodik*) jelentkező – az eseményeket nemzeti forradalomnak értékelő – politikai fordulat a forradalom győzelmét jelentette.

a mosonmagyaróvári, zalaegerszegi, esztergomi sortűz, a Baján történt fegyveres összecsapás került a kronológiába, azzal, hogy: „Az egész országra kiterjednek a harcok, tüntetések.” 52. p.

⁸¹ Az október 26–29. között lövett 45 vidéki sortűzből 18 követelt emberáldozatot.

NÉHÁNY SZÓ A MEGTORLÁSRÓL ÁLTALÁBAN

Az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlása a restaurált hatalom részéről a magyar társadalom ellen foganatosított átfogó „hadművelet” volt.

Gosztonyi Péter A magyar Golgota című könyvében az 1956 utáni megtorlást teljes joggal nevezte a magyar történelem legnagyobb politikai megtorlásának. A megtorlás méretei nemcsak az 1848/49-es forradalom és szabadságharchoz képest voltak óriásiak (pedig akkor az ország területe háromszorosa volt a mainak), s a harci cselekmények is sokkal hosszabb ideig tartottak). A hatalom akkor beérte 120 kivégzéssel, 1200 ember bebörtönzésével és a honvédtisztek egy részének kényszersorozásával.

Nem szokványos összehasonlítás, de érdemes meggondolni: a párizsi kommun kegyetlen harcai után – ahol a „véres hét” csatáiban 900 barikádon folyt az elkeseredett öldöklés, amelyben 10 000 felkelő és 3500 kormánykatonára esett el – összesen 12 500 embert vontak felelősségre a bíróságok előtt. 95 halálos ítéletet hoztak és ebből 23 elítéltet végeztek ki. A hatóságok 4000 embert száműztek Újkaledóniába.

A forradalom megtorlásának ma már egyre bővülő szakirodalma van,⁸³ ideértve a megtorlás vidéki eseményeinek feldolgozását is.⁸⁴

A megtorlást 1956. november 4-én Kádár János szolnoki rádióbeszéde előzte meg. E szerint a kormány célja: „a testvérharc megszüntetése, a rend

⁸² Elhangzott Szegeden, a 2006. október 17–18-án megtartott konferencián, a MEFESZ megalkulásának 50. évfordulóján. Első közlés: „Mi, szegediek megtettük az első lépést...” Universitas–Szeged kiadó, 2008. 77–89. p.

⁸³ Kahler Frigyes: Joghalál Magyarországon 1945–1989., Bp., Zrínyi, 1993; 1956 kézikönyve III., szerk.: Kende Péter, összeállította: Szakolczai Attila, Germuska Pál, Boros Géza, 1956-os Intézet, Bp., 1996; Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Püski–Kortárs, Bp., 1997; Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere, Hamvas Intézet, Bp., 2001.

⁸⁴ Kahler Frigyes: A Brusznai-per, Emberi sorsok a politikai megtorlás idején, Kairosz, Bp., 1998; Bálint László: A megtorlás Szegeden 1956. Belvedere–Meridionale, Szeged, 2004; A Földes-perről: Kahler–M. Kiss: Kinek a forradalma? 231–282. p. és Jobbágyi Gábor: „Ez itt a vértanúk vére”, Kairosz, Bp., 1998. 75–110. p.

és a belső béke helyreállítása. A kormány nem tűri, hogy a dolgozókat bármi ürügy alapján üldözzék azért, mert a legutóbbi idők cselekményeiben részt vettek.”⁸⁵ Hitet tett továbbá Kádár amellett is, hogy nem lesz semmilyen bosszú vagy megtorlás: „El vagyunk tökévelve a múlt hibáinak gyökeres felszámolására. Nem vezet köztünk senkit a bosszúállás szelleme, s ezt nem tűrjük meg semmiféle helyi szervnél, beosztottnál sem. Ellenkezőleg. Tudatában vagyunk annak, hogy a dolgozó nép, elsősorban a munkásosztály és a vele szövetséges parasztság bizalmát bírva lehet csak vezetni és kormányozni hazánkat.”⁸⁶

Ugyanez a Kádár János 1958. június 22-én a KB ülésén kijelentette: „...minden területen és mindenféle eszközzel harcolni kell az ellenforradalom, a Magyar Népköztársaság ellenségeivel szemben. [...] Azért mondom, mindenféle eszközzel, mert arra is gondolunk, hogy ennek a harcnak egy része az, hát úgy mondom a szavak csatája, agitáció, a sajtó vonalán folyik, ideológiai harc, jellegét ölti. Más tekintetben ez a harc igénybe veszi a proletárdiktatúra minden eszközét: az elnyomást, az internálótáborokat, a bünygyi eljárást, a börtönt és a halálbüntetést is, ahol ez indokolt. Ez a mi politikánk egyik fontos dolga.”⁸⁷

Miről vallanak a statisztikai adatok? Egyik ilyen igazságügyi statisztika⁸⁸ szerint – amely szigorúan titkos volt annak idején – 1960. december 31-éig a polgári és katonai bíróságok 21 668 személyt ítélték el államellenes bűncselekmények címén. 4961 fő felfüggesztett szabadságvesztést kapott, 16 443 embert végrehajtásra kerülő határozott tartamú szabadságvesztésre ítélték. Egy másik – 1969. november 11-én kelt – IM-statisztika szerint 1956. október 23-a és 1958. december 31-e között 10 016 fő „politikai” elítéléséről szól, közülük 259⁸⁹ volt a végrehajtott halálos ítélet⁹⁰ (volt közöttük olyan is, akit 1941-ben jegyeztek be a születési anyakönyvbe).

⁸⁵ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány közérdekű rendeletei, Bp., 1956. p. 2.

⁸⁶ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány közérdekű rendeletei és nyilatkozatai 2. Bp., 1956. 10., 21–22., 26–27., 50–51. p. Vö. még: 1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája, szerk.: Varga László, Bp., 1990. 67–69. p. Vö. még: Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel 1956. Bp., 180. p.

⁸⁷ MOL. 288. fond. 4/10. ő. e.

⁸⁸ Bírósági statisztikák az 1957–1960 között politikai okból elítéltekről. Igazságügyi Minisztérium (továbbiakban IM) 40.014/1990. IM IV/1. Iratok a semmisségi törvények előkészítéséhez.

⁸⁹ Nezvál Ferenc igazságügyminiszter 1958. április 2-án 243 halálos ítéletről számol be Apró Antalnak, a minisztertanács elnökhelyettesének, azzal hogy 218 kivégzést már végrehajtottak. Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 2. (szerk.: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor), Bp., 1993. 784–788. p.

⁹⁰ IM Bírósági Főosztály Törvényelőkészítő Főosztály feljegyzése a Történelmi Tényfeltáró Bizottság (TTB) dokumentációjában. E statisztika szerint az összes elítéltekből 329 fiatalok.

Cseh Zita és Szakolczai Attila 229 azonosított kivégzéssel és 14 378 elítéléssel számol 1956. november 4-e és 1958. április 1-je között.⁹¹

A Budapesti. Fegyház és Börtön épületében (Kozma u.) az ún. Kisfogház udvarán 2001. évben felállított emléktáblán 230 személy neve szerepel, akiket a forradalom mártirjaként végeztek ki. A névsort összeállító bizottság⁹² további 70 kivégzett esetében vizsgálta – és nyitva hagyta a kérdést –, hogy a kivégzés kizárólag a forradalomban való részvétel miatt történt-e, mentesen minden köztörvényi tényállásba ütköző magatartástól.

1958-ban – mint tudjuk – még javában működött a megtorló gépezet. Egy 1960-ban záródó – harmadik – statisztikai kimutatás 16 148⁹³ elítéltről adott számot.⁹⁴ 1961–1963 között az állam elleni bűncselekmények miatt azonban további 2 410 főt ítélték el.⁹⁵ Így legalább 18 558 fő az állam ellen bűncselekményért ítélték száma. Ha hozzászámítjuk az állam elleni cselekményeken túl a politikai jellegű cselekményekért elítéltek számát is, legalább 23 761 elítélésről indokolt szólni.

Tény, hogy ma sem tudjuk pontosan az elítéltek – ezen belül a kivégzettek – számát.

Az 1956-os forradalom megtorlásának történetéhez persze nemcsak a bírósági ítéletek tartoznak. A közbiztonsági őrizet kb. 16–18 000 embert érintett, jórészt azokat sújtotta, akik ellen nem is nyújtottak be vádiratot.

A megtorlási folyamatot meghatározó egyik kérdés a Kádár-rendszer legitimációjához kapcsolódik. A november 4-ei restauráció szükségszerűen szembetalálta magát a diktatúra örök problémájával, a legitimáció hiányával. A magát proletárdiktatúrának valló kádári államberendezkedés nem élvezte a munkásság támogatását (a karhatalom fegyveres alakulatai aligha tekinthetők a magyar munkásság reprezentánsainak), ellenkezőleg a munkásság november 4-e után a munkástanácsok mögött sorakozott fel és szívós sztrájk mozgalmat folytatott a Kádár-kormány ellen. Nem véletlen tehát, hogy a megtorlás éle nem kis mértékben irányult a munkástanácsokba meg-

⁹¹ 1956 Kézikönyve I. Főszerkesztő: Hegedűs B. András, munkatársai Beck Tibor, Germuska Pál, Bp., 1998. 306–307. p.

⁹² A bizottság tagjai: Márki Zoltán IM főcsoportfőnök (jogász), Fónay Jenő a Politikai Foglyok országos Szövetsége elnöke, Kahler Frigyes bíró, egyetemi docens (jogtörténész), Markó György, a Történelmi Hivatal elnöke (történész), Mécs Imre országgyűlési képviselő (egykori halálraítélt), M. Kiss Sándor egyetemi tanár (történész), Rainer M. János, az '56-os Intézet igazgatója (történész).

⁹³ 16 748 fő a nem állam elleni politikai jellegű más elítélésekkel. A „politikai jellegű” bűncselekmények az egykorú beszámolókból külön kategóriát képeztek. Vö.: MOL. 288. fond. 30/195711. ő. e. IM beszámolók.

⁹⁴ Kahler: Joghatal 96–97. p.

⁹⁵ Zinner Tibor: A megtorlás vége – a konszolidáció kezdete? In.: História 1995/9–10. 23–25. p. A politikai bűncselekményekért elítéltek ezekben az években 7013 főt. Uo.

választott vezetők és tagok ellen. A megtorlás első hulláma már a munkástanácsok hivatalos feloszlata előtt⁹⁶ nagy erővel megindult.

Kádár az újonnan megalakított MSZMP első embereként – szavakban – nyomban elhatárolta magát a „szektás, dogmatikus hibáktól”.⁹⁷ A frazeológia – némileg tompítva – november 4-e után is érvényes volt. Így a „Rákosi-klika” politikai felelősségét állapítja meg továbbra is a hivatalos politika a forradalmi robbanás első okaként. Mégis a restaurált hatalom, amikor „törvényes rendről” beszél a Rákosi nevével fémjelzett időszak „rendjét” és törvényeit tekinti legitimnek, s ezt kívánja vérrel-vassal helyreállítani, természetesen Rákosi nélkül. Ennek jegyében nyúlt a hatalom a bíróságokhoz, amelyeket – mint tudjuk – „az osztályharc legélesebb fegyvereként” tartottak számon. Mindebből következik, hogy a forradalom megtorlásában részt vevő bíróságok *nem független bíróságok*, hanem – s ezt az állításunkat bizonyítani fogjuk – a forradalom előtti *osztálybíráskodást* folytató, pártirányítás alatt álló testületek. Ez a „jogfolytonosság” tetten érhető a pártdokumentumokban éppúgy, mint a belügyi és igazságügyi kormányzat intézkedéseiben.

A legfőbb ügyész az 1958. május 30–31-ei ügyészi értekezlet előtt jelentette ki: „Az 1955. évi novemberi és 1957. decemberi párthatározat, valamint a végrehajtásáról rendelkező 103-as utasítás általában eloszlalt minden kétséget, amely eddig büntetőpolitikánk végrehajtásában mutatkozott.”⁹⁸

Kádár „törvényes rendjét” ezekben a hónapokban – jobb híján – egyedül az általa is elítélt Rákosi „törvényes rendjének” jogfolytonossága legitimálja. Olyannyira őrzik ezt a jogfolytonosságot, hogy 1957 júniusában (!) az 1956. október 25-étől megszüntetett begyűjtési rendszer⁹⁹ kritikája miatt büntető ítéletben marasztalják el a vádlottat, mert – így az ítéleti ténymegállapítás – a szocialista állam alapintézményének tekintélyét csorbította,¹⁰⁰ mint ahogy alapintézmény maradt továbbra is – ezt is több bírósági ítélet igazolja – Sztálin és Rákosi irodalmi munkássága, szobraik és arcképeik.¹⁰¹

⁹⁶ 1957. november 17. 1957. évi 63. tvr.

⁹⁷ Kádár 1956. november 2-ai beszédében Rákosit a „sztálinizmus magyar képviselője” minősítéssel illette, majd így fakadt ki: „Rákosi és klikkje vak és bűnös politikával a zsarnokság és nemzeti rabság eszközeként züllesztette. Ez a kalandorpolitika lelkiismeretlen módon eltékozolta azt az erkölcsi és eszmei örökséget, melyet ti a régi világban becsületes harccal és véráldozattal egybegyűjtöttetek.”

⁹⁸ MOL. 288. fond. 30/1958/14. 6. e. 204. p.

⁹⁹ Vö.: 1956. évi 21. tvr.

¹⁰⁰ Heves Megyei Bíróság B.381/1957/6. sz. jogerős ítélete.

¹⁰¹ Vö.: Legfelsőbb Bíróság Bf. IV. 1102/1957/11. sz. ítélete, kelt 1957. június 18.

A JOGON KÍVÜLI MEGTORLÁS

A megtorlás már november 4-én megkezdődött, és két irányból is jelentkezett. Ennek egyik letéteményese a *karhatalom* volt.¹⁰² A Kádár János kívánságának megfelelően létrehozott „forradalmi ezredek”-ben újból döntő szerepet kaptak a volt ÁVH tisztjei. A karhatalom bevetése a decemberi *sortűzek lövetésén* túl átfogó terrort alkalmazott. *Semmivel* sem igazolható, a nemzetközi jog általánosan elismert szabályaiba ütköző – emberiség elleni bűntett megvalósító cselekedetei voltak. Az utolsó nagy sortűz után¹⁰³ a karhatalmat továbbra is felhasználta a kormány egyfajta jogon kívüli megtorlásra. Ezek – ugyancsak a nemzetközi jogban tilalmazott – kínzásokat és gyilkosságokat valósítottak meg, az ország minden területén és félelmet, a teljes kiszolgáltatottság, védtelenség érzését váltottak ki a polgári lakosság körében. A balatonkenesei honvédüdülőben működő – önmagát „halálbrigádnak” nevező karhatalmisták, a tatabányai Beér János csoportja épp úgy a megtorlás jogon kívüli eszközei voltak, mint az országszerte alkalmazott – nemegyszer halálos eredményt okozó – kegyetlenkedések.¹⁰⁴

¹⁰² Kortárs, 1996/5.

¹⁰³ Csepel, 1995. január 11.

¹⁰⁴ Ezek közül néhány esetet meg kell említeni: *Varga Gusztáv* ajkai főmérnököt Lestyánszky Mihály százados és Orosz János főhadnagy néhány társával, gumikábelekkel verte agyon. Varga Gusztáv 1957. március 26-án halt meg. A Győri Katonai Bíróság B.1.79/1957. sz. ítéletében a karhatalmistákat 6-6 hónapi felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte. A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1992. szept. 22-én törvényességi határozatban megállapította, hogy a győri ítélet jogi minősítése és a büntetés kiszabása törvénytelen (B. törv. V. 1144/1992/8.) Vö. még Mészáros Gyula: Piszkos munka volt... In.: Új Magyarország, 1992. február 11. *Radó Gábor* az egi rendőrkapitányság bekerített udvarán Feliszig Imre karhatalmista agyonlőtte 1956. december 15-én. A Heves Megyei Rendőrkapitányság Bűnügyi Osztálya 10.521/1956. sz. alatt a nyomozást megtagadta, a katonai ügyész a megtagadás ellen benyújtott panaszt elutasította. *Gál János* 42 éves sértegettet letartóztatásakor agyonverték, és a tököli internálótáborban 1957. április 22-én meghalt. A Katonai Főügyészség 821/1957. sz. alatt az eljárást megszüntette. *Szegedi József* 23 éves technikust 1957. november első napjaiban tartóztatták le, és vallatás közben agyonverték, majd rablótámadást álcázva a Hungária krt. és Kacsóh Pongrác út kereszteződésénél az utcára dobták. (Anyakönyvi bejegyzés: Bp. IV. ker. 1165. 1957. november 7-én halt meg a rákospalotai idegsebészen. *Kovács Ferenc* 53 éves hosszúhetényi lakost Zengő Zoltán nyomozó verte meg. A sértett 1957. október 26-án belehalt sérüléseibe. *Schwáb György* 28 éves asztalost 1956. november 9-én Pécsen, a Pipacs utcában géppisztolysorozattal lelőtték. *Id. Nagy Károly* MÁV-főkalauzt (Pécsi II. akvi kerület 438/1957). Tar községben 1956. február 21-én *Tóth László* tari lakos, karhatalmista agyonlőtte. (Tar Önkormányzatának jegyzője által hitelesített nyilatkozatok a TTB irattárában.) *Nebehály Ignác* sértettet Keszteleőz határában 1957. július 5-én Tatai János karhatalmista agyonlőtte. *Horváth Lajos* csanádapácai lakost – a forradalmi bizottság volt elnökét – Molnár László főhadnagy, Bálint Lajos alhadnagy és még 5 társuk halálra verte 1957. február 21-én. *Gál Lajos* nagyrábéi lakost Pócsi Imre alhadnagy és egysége 1957. február 5-én verte halálra. *Hadady Rudolf* és *Hargitay*

A jogon kívüli megtorlás másik forrása a *megszálló szovjet fegyveres erő* volt. Az itt leírható magatartás a magyar jogon kívül eső volt. Ilyen volt a salgótarjáni sortűzben való közreműködés, valamint a szovjet rögtönítélő bíróságok működése. A szovjet ún. hadbíróági eljárásokban számos felkelőt agyonlőttek vagy megcsonkítottak. Ezek az eljárások tolmács és védő közreműködése nélkül folytak, így aligha nevezhetők pereknek. Lucza Béla, Gazdag Sándor és Dózsa László túlélők beszámolóin túl¹⁰⁵ a bíróságok működésére utalnak az egykorú – falragasz formájában is – kihirdetett szovjet parancsok és felhívások is.¹⁰⁶

A MEGTORLÁS JOGI ESZKÖZÖKKEL

A megtorlás végrehajtása, a személyi feltételek biztosítása – nyomozó hatóság megszervezése, az ügyészségeken és a bíróságokon végrehajtott tisztogató és a jogrendszer átalakítása¹⁰⁷ – mellett sürgős feladat volt a megtorlást elszennvedők körének kijelölése.

A BM II. főosztálya – a politika által kijelölt céloknak megfelelően – rendszerbe is foglalta ezt a stratégiát „*Tervezet. Az ellenforradalom elleni harc to-*

Lajos salgótarjáni forradalmárokat a karhatalmisták az Ipolyba lötték, holttestüket 1956. december 10-én az Ipolyból fogták ki. *Kenyeres Lajos* tiszavárkonyi plébános meggyilkolását 1957. február 28-án 7 tagú csoport hajtotta végre. (Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája, Mécses Kiadó, Bp., 1991. és Hetényi Varga Károly: Papi sorsok, a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában, (Abaliget, 1992).

Vö. még: Berki Mihály: Pufajkások, Bp., 1993.; Kövér István: Megtorlás Vas megyében 1956/57 (kézirát a TTB részére); Böör László: Forradalom és erőszakos cselekmények Pest megyében 1956. október 23–december 15. (Adattár) (kézirát a TTB részére); Mészáros Gyula: Brutalitások Veszprém megyében, (kézirát a TTB részére); Filep Tibor: A megtorlás története Hajdú-Biharban 1956–1957-ben (kézirát a TTB részére); Cseh Géza: Erőszakos események Szolnok megyében 1956–57. (kézirát a TTB részére); Kahler Frigyes: Újabb adalékok a megtorlás történetéhez in.: Korrajz 2003., a XX. Század Intézet évkönyve, XX. Század Intézet, 2003. 230–243. p.

Vö. még: Kahler–M. Kiss: Kinek a forradalma? 221–223. p.; Zinner: A kádári megtorlás rendszere. Hamvas Intézet, Bp., 2001.; Zinner Tibor, Kahler Frigyes, Koczka Éva, Pálvolgyi Ferenc, Tóth Béla: Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések 1918–1962. Közlöny Kiadó, Bp., 2005. 531–545. p.

¹⁰⁵ Első említés: Pongrácz Gergely: Corvin-köz (Chicago, 1982), Kahler: Joghalál, 81. p.; Min-dent a hazáért c. dokumentumfilm (rendezte: Ordódy György).

¹⁰⁶ Pl. Járomi József: Vihar a városban – A forradalom és szabadságharc napjai Jászberényben 1956-ban. Jászberény, 1995. Mellékletek oldalszám nélkül Kaszporszki alezredes aláírásával az 1956. nov. 5-ei keltezésű 1. sz. parancs.

¹⁰⁷ Kahler–M. Kiss: Kinek a forradalma? 209–317. p.; Zinner: A kádári megtorlás rendszere. Hamvas Intézet, Hamvas Intézet, Bp., 2001. 1–440. p.

vábfi feladatai” címmel.¹⁰⁸ A *Tervezet* azt a politikai akaratot tükrözi, amelyet az *MSZMP IKB 1957. február 26-i ülése szentesített*.¹⁰⁹

Térjünk vissza a *BM Tervezethez*¹¹⁰ – amely 1957. május 15-én kelt. „*Az ellenforradalmi erők elleni harc fő csapásának iránya*” című fejezetében a így fogalmaz:

„1. A győri és miskolci ellenkormány tagjai, az ellenforradalom országos, budapesti, megyei és legfontosabb területi bizottságainak és bizottmányainak elsősorban osztályidegen, ellenforradalmi vezetői és tagjai.

2. Arisztokraták volt földbirtokosok, nagytőkések, gyárosok, bankárok, stb. akik a hatalom visszaszerzésében tevékenykedtek.

3. A fasiszta és burzsoá pártok a horthy rezsim (sic!) vezető politikai és katonai személyei, valamint olyan volt fegyveres szervek vezetői és tagjai, mint a csendőrség, VKF/2 horthysta tisztek.

4. A fegyveres ellenforradalmi akciókban résztvett huligán és deklaszált elemek.”¹¹¹

A *Tervezet* szerint:

„1. Népbíróság elé kell állítani az ellenforradalom országos és megyei vezetőit és azon személyeket, akik szervezői voltak a népi demokratikus rend megdöntésének. Ebben a kategóriában a csapást az ellenséges osztálymaradványokra, kulákokra volt horthysta rezsim legfontosabb politikai, közéleti, katonai, valamint csendőr, horthysta katonatiszt és fegyveres harcokban résztvett (sic!) huligán és más deklaszált elemekre kell mérni.

2. Bíróság elé kell állítani az ellenforradalomban országos, budapesti, területi, kerületi megyei bizottságainak és bizottmányainak ellenséges tevékenységű tagjait. Továbbá a munkástanácsok, ifjúsági, vagy ellenforradalmi szervezetek vezetőit, szervezőit, akik gyilkosságra, sztrájkra és más ellenforradalmi tevékenységre izgattak, vagy ilyen cselekményben, mint irányítók szervezők résztvettek.”¹¹² (sic!)

A *Tervezet* osztatlan sikert arat a legmagasabb körökben is, s szinte szó szerint átveszi az *MSZMP PB 1957. július 2-ai határozata* is.¹¹³

A feltárt forrásokból egyértelműen következik, hogy a megtorlás primeren a polgári demokrácia intézményeit magukban hordozó, a diktatúrát tagadó szerveződések ellen irányult.

¹⁰⁸ MOL. XIX. A-2 q-4 G - 920/1957 – továbbiakban T.

¹⁰⁹ MOL. 228. fond. 4/5. ö. e. A BM MSZMP IIB másnap ugyancsak tárgyalta a téziseket.

¹¹⁰ Első közlése: Sortűzek – 1956. II. jelentés, szerk.: Kahler Frigyes, 320–325. p. Vö. még: Zinner: A kádári megtorlás, 197–213. p.

¹¹¹ T. 3. p.

¹¹² T. 4. p. MOL. 288. fond. 4/5. ö. e.

¹¹³ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1. 587–592. p. Vö. még: Zinner: A kádári megtorlás, 215–335. p.

Ha a *Tervezet* mellé tesszük a *Tervezetet* a gyakorlatba átültető büntetőeljárások adatait – hogy tudniillik ténylegesen kik és milyen bűncselekmények vádjával kerültek a bíróságok ítélőtanácsai elé –, kiderül: *mindenkin megtorlolták a forradalomban való részvételt*¹¹⁴ – sokkal szélesebb körben is, mint azt a *Tervezet* előíranyozta.

AZ EGYETEMI IFJÚSÁG

A *Tervezet* ugyan külön nem említi az egyetemistákat, de az „*ifjúsági, vagy ellenforradalmi szervezetek vezetőit, szervezőit*” a népbíróság elé állítandók között felsorolja. Egyetértés van a kutatók között – mint azt Ripp Zoltán megfogalmazta – „Az MSZMP vezetői különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak az *egyetemen* folytatott tisztogatásoknak. Eltávolították a fiatalok köréből a forradalom mellett hitet tett oktatókat: akiket nem akartak súlyosabb retorciónak kitenni, azokat nyugdíjazták vagy más munkakörbe helyezték át.”¹¹⁵

A „tisztogatás” persze elsősorban súlyos börtönéveket, internálást – egyes esetekben – halálbüntetést jelentett.

Aligha volt kérdéses a megtorlás irányítói előtt, hogy az 1956-os forradalom bölcsőjét egyetemi ifjúság ringatta. Az értelmiségiekkel szemben mindig is (osztály)gyűlöletet tápláló Marosán György – amikor Ács Lajos¹¹⁶ egy szakszervezeti gyűlésre küldte Szegedre – kijelentette: „Nem hárítom el a megbízást, de egy feltétellel: ha a párt és a kormány nevében *tűzparancsra* kapok megbízást. (Kiemelés tőlem. K. F.)”¹¹⁷ Marosán ekkor nem kapott tűzparancsot.

A szegedi egyetemi ifjúság a MEFESZ október 16-ai megalakításával¹¹⁸ valóban átlépte a „Rubicont”. Egy ifjúsági szervezet, amely kivonja magát a monolit hatalmat jelentő MDP mindent átfogó felügyelete alól, valójában a diktatúra tagadását jelentette, és megállíthatatlan folyamatot indított el az ország egyetemein és főiskoláin. Ez már maga volt a forradalom.

¹¹⁴ Kahler Frigyes: Joghatalm Magyarországon 1945–1989, Bp., 1993. 17–46. p.

¹¹⁵ Ripp Zoltán: 1956 – Forradalom és szabadságharc Magyarországon, Korona Kiadó, Bp., 2002. 260. p.

¹¹⁶ Ács Lajos ekkor az MDP KV titkára és a PB tagja volt.

¹¹⁷ Marosán György: A tanúk még élnek. Tabu Kiadó, 1989. 56. p.

¹¹⁸ Kiss Tamás: Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége 1956 – Belvedere Meridionale, Szeged, 2002; Bill Lomax: Magyarország 1956 (Fordította és kiegészítette Krassó György) Bp., 1989. 90. p. Vö. még: Kiss Tamás interjúja (készítette: Molnár Adrienne 1956-os Intézet OHA 734 és Fejér Dénes–Vasvári Vilmos: Szabadságharcunk a bolsevizmus ellen. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 2002 (továbbiakban Fejér–Vasvári) II. 757–758. p.

Az aktivitás, amellyel az egyetemisták és főiskolások a forradalomban részt vettek – a tüntetéseken,¹¹⁹ az egyetemek demokratikus átalakításában, a nemzetőrségben, a vidék forradalmának segítésében,¹²⁰ a fegyveres harcokban,¹²¹ az orvostanhallgatók a sebesültek ellátásában¹²² – nem ment feledésbe, amikor elindult a megtorlógépezet. A diákok tevékenységét a „felkelés irányításában” az ENSZ Különbizottság külön is említette.¹²³

Nem áll itt módunkban tételelesen áttekinteni a minden felsőoktatási intézmény hallgatóit és oktatóit ért megtorlást. A felhozott példákkal szemléltetni kívánom a jogon kívüli és a jogi keretek között végrehajtott megtorlás jellegét, súlyát.

A *jogon kívüli megtorlás* lesújtott az egyetemei ifjúságra is. A megszállt szovjet erők nyomán megjelenő KGB volt az első. Szerov parancsára a szovjet állambiztonsági egységek közel ezer főt fogtak el és szállítottak szovjet területre. Köztük volt 90 veszprémi lakos, főleg egyetemista.¹²⁴ Fux Sándor – egykor maga is veszprémi egyetemi hallgató – visszaemlékezése szerint¹²⁵ a kihurcoltak között számos budapesti egyetemista is volt. Az egyetemisták hazaszállítása után – függetlenül attól, hogy a KGB milyen eredménnyel zárta az általa lefolytatott vizsgálatot – a magyar hatóságok léptek fel újabb vizsgálatokkal, amelynek nagy részét előzetes letartóztatás mellett folytatták le.

A kollégiumok sokszori átkutatása, a hallgatók brutális bántalmazása – ez a *karhatalom* gyakori feladata volt Budapesten és vidéken egyaránt – a fegyverek felkutatása mellett az egyetemisták megfélemlítését szolgálta, különö-

¹¹⁹ Kiemelem a mosonmagyaróvári tüntetésen részt vevő Mezőgazdasági Akadémia hallgatóinak véráldozatát, akikre a sortűz zúdult, és 7 hallgató életét veszítette. Vö.: Sortűzek 1956, IM. Tényfeltáró Bizottsága, 1993. (szerk.: Kahler Frigyes) 61–65. p. Vö. még: Interjú Gieber Katalinnal, az Akadémia volt tanársegédével, 1956-os Intézet, OHA. 270. Készítette Molnár Adrienne. Puskás Sándor V. éves orvostanhallgató (1934–1956) volt az első áldozat október 23-án este a Rádió-nál (Balás-Piri László adatközlését köszönöm).

¹²⁰ Járomi: Id. mű. 73–76. p.

¹²¹ Mint például Danner János (1929–1956) V. éves építészmérnök hallgatóra (Fejér–Vasvári I. 209–312. p.; Péter László: 1956 Előtt, Alatt, Után. Belvedere Meridionale, Szeged, 2006. 169–171. p., és Nagy György (??) IV. éves orvostanhallgató. Balás-Piri László: Emberek fehérben 1956. hn., 1993. 38–43. p. Balás-Piri László szíves szövegi kiegészítését külön köszönöm. (K. F.)

¹²² Hegedűs Zoltánt (1928–1956) a sebesültek mentése közben lőtték le október 30-án a Kőztársaság téren, az esetről filmfelvétel is készült. Vö. még: Balás-Piri László: Id. mű 182–191. p. A hősi halált halt orvostanhallgatók előtt emlékművel tisztelegtek a SOTE belső klinikatelepi parkjában.

¹²³ 1957. jún. 20-ai jelentés, megjelent magyarul Bp., 1989. 39–42. p.

¹²⁴ Hiányzó lapok 1956 történetéből, Bp., 1993. 155–158. p. Vö. még: A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. Intera Rt., 1993. 69. p. 1956. november 15-én az ungvári börtönben 846 magyarországi foglytól szól a jelentés, Csopra 1074 főt irányítottak.

¹²⁵ Fux Sándor közlései a szerző részére az 1996. évben.

sen ott, ahol valamilyen jelét adták a tiltakozásnak, miként ez Miskolcon is történt. S hogy miként zajlottak a karhatalom akciói, arról a hivatalos, írott forrásokon túl¹²⁶ hiteles képet ad Ungvári Rudolf (*1936) volt miskolci egyetemista interjújában.¹²⁷

1957 elején elindultak azok a büntetőeljárások, amelyek során kemény ítéletek születtek az egyetemistákkal szemben. Ezek az eljárások nagy nemzetközi tiltakozást is kiváltottak. Ilyen volt a Tóth Ilona ellen folytatott koncepciós per is. Marosán György – akit Kádár az „első számú agitátorunknak”¹²⁸ nevezett, s aki különös gyűlölettel viseltetett az egyetemi ifjúsággal s általában az értelmiséggel szemben¹²⁹ – a nemzetközi tiltakozásra sajátosan reagált. Kifejtette, hogy a külföld csak az értelmiségiek és az egyetemisták felelőssége vonása miatt tiltakozok, de nem érdekli őket, hogy „prolikat” ölünk meg.¹³⁰ Az értelmiség-ellenesség egyébként a pártban, mintegy evidenciaként volt jelen. Köből József önkritikájában is említi: „Nekem az volt a bajom, hogy az elmúlt években nagyon keveset voltam a munkásosztállyal és kissé a kelletténél többet az értelmiségiekkel.”¹³¹

A hatalom az egyetemista vádlottakkal szemben több *halálos ítéletet* hajtatott végre. Az első *Tóth Ilona*¹³² szigorló orvos (1932–1957) halálos ítélete volt, akit 1957. június 27-én – kötél által – végeztek ki. Az ügy körül ma is heves viták dúlnak,¹³³ amelyek eldöntéséhez – hogy ti. mit tett vagy nem tett

¹²⁶ A Miskolci Karhatalmi Zászlóalj jelentése. Hadtörténeti Levéltár, 1956-os gyűjtemény.

¹²⁷ Vásárhelyi Judit interjúja az 1987–88. években, 1956-os Intézet, OHA 120. A Miskolci egyetemisták 1957 februárjában, tiltakozásul az egyetemre kitűzött vörös zászló miatt, a kollégiumok ablakaiba vörös rongyokat akasztottak. A karhatalom, késő este 120 egyetemistát – köztük lányokat is – letartóztatott és a rendőrkapitányságra előállított. Itt gumibottal verték őket egész éjszaka.

¹²⁸ MOL. 288. fond. 4/5. ö. e. 1957. febr. 26-ai KB-ülés.

¹²⁹ Erről ő maga is beszélt az 1957. febr. 26-ai KB-ülésen. MOL. 288. fond. 4/5. ö. e. Előszóval emlegette az értelmiség „hasfájását”, amikor tiltakoztak a karhatalmi kegyetlenkedések ellen, és a törvényességet kérték számon. Marosán ugyanakkor hamis történelmi ismereteit gátlástalanul felhasználta politikai érveként: „Mikor ezt magyarázni kezdtem, hogy 1919-ben Horthynak joga volt behozni románokat, szengálókat, jugoszlávokat, franciákat, akkor nekem jogom van minden fegyvert igénybe venni, hogy a munkáshatalmat megvédjem Magyarországon! (viharos taps)” (Marosán György hozzászólása a Legfőbb Ügyészség 1957. február 4-ei országos konferenciáján, MOL. 288. fond. 30/1957 12. ö. e.)

¹³⁰ „Ha a Tóth Ilona ügye külföldön nagyjelentőségűvé vált, akkor ez nemcsak emberbaráti célt szolgál, hanem azért van, mert ebben a perben túlnyomórészt intellektuális fiatalok vannak. Megölhetjük a prolikat, nem csinálnak cirkuszt.” MOL. 288. fond. 5/33. ö. e. 15. p. Elhangzott az 1957. júl. 2-i PB-ülésen.

¹³¹ MOL. 288. fond. 4/10. ö. e. 1957. június 22-i KB-ülés, 71. p.

¹³² Kézikönyv III. 43–44, 219. p.

¹³³ Eörsi László és Jobbágyi Gábor politikai indulatuktól sem mentes vitája a napi sajtóban is megjelent.

Tóth Ilona a vád tárgyát képező gyilkosság ügyében – még további alapos kutatás szükséges. Ennek természetesen kizárólag a történettudomány szempontjából van jelentősége, hiszen a Tóth Ilonával szemben hozott halálos ítélet *jogilag semmis* a 2000. évi CXXX. tv. 1. és 2. § alapján.¹³⁴ A bírósági iratanyagból ugyanis – amelyet e sorok szerzője részletesen ismer – nem állapítható meg *megalapozott* tényállás. A bűnösséget kimondó első-¹³⁵ és másodfokú ítélet¹³⁶ több súlyos megalapozatlansági hibában¹³⁷ szenved, amelyet az 1957-ben eljáró bíróságok nem oldottak fel, s amelyek okán nem lehet megállapítani, hogy mi történt, de az bizonyos, hogy az ítéleti tényállásban írtak abban a formában nem történhettek (pl. a boncolási jegyzőkönyv és a vegyészszakértői vélemény kizárja a benzín injekcióját stb.).

Arra, hogy a Tóth Ilona ügyben szakmai hibák voltak, utalt a legfőbb ügyész¹³⁸ 1958. évi beszámolója és nevesíti azt Szalay József legfőbb ügyész-helyettes is.¹³⁹ A történeti tényállást illetően talán M. Kiss Sándor és Kiss Réka kutatásai új eredményt hoznak. Amennyire ellentmondásos a tényállás ebben az ügyben, annyira világos az ügy *koncepciója*. Ennek lényege az egyetemisták lejáratása, annak demonstrálása, hogy az egyetemisták köztörvényes bűnözők, akik visszaeső bűnelkövetőkkel együtt követtek el gyilkosságokat.

Ugyancsak halálos ítélet született *Békési Béla* (1926–1958) orvostanhallgató ügyében.¹⁴⁰ Békési 1953-ban – már nő egy gyermekes emberként – iratkozott be az orvosi egyetemre, III. éves orvostanhallgató volt a forradalom

¹³⁴ A semmisséget a Fővárosi Bíróság 9. B. 56/2001/2. sz. végzése 2001. február 19. napján jogerősen kimondta.

¹³⁵ A Budapesti Fővárosi Bíróság 1957. április 8. napján kelt B. VII. 164/1957/46. számú ítélete. B.-né Tóth Matild tanácsa.

¹³⁶ A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírói Tanácsa 1957. június 20. napján kelt és jogerőre emelkedett Nbf. III. 5019/1957/96. sz. ítélete. Radó Zoltán tanácsa.

¹³⁷ Az eljárás idején hatályban volt Büntető perrendtartás, az 1954. évi V. tv.-nyel és az 1957. évi 8. sz. tvr.-tel módosított 1951. évi III. tv. (Bp.). E szerint az ítélet megalapozatlan és ez okból hatályon kívül kell helyezni [Bp. 201. § b) pont és 203. § (1) bek.], ha a tényállás megállapítása hiányos, ellentétes az iratok tartalmával, vagy a bíróság egyes tényekből további tényekre helytelen következtetést vont le. Továbbá: az ügy nincs kellően felderítve, illetve a bíróság nem tett eleget indokolási kötelezettségének [Bp. 184. § (3) bek.].

¹³⁸ Dr. Szénási Géza.

¹³⁹ MOL. 288. fond. 30/1958/14. ö. e. „Ezekre a hibákra [...] a legfőbb ügyészi beszámolóban fel kellett hívni a figyelmet. Ő is megemlíti néhány nagyobb szabású ügyet, amelyeknél hiányosságok voltak: így pl. a Turner-féle, a Micsinai és a Tót (sic!) Ilona ügyet.”

¹⁴⁰ Békési Bélát – a Péch Géza és társai ügy VI. r. vádlottját első fokon a Fővárosi Bíróság Népbírói Tanácsa – Tutsek Gusztáv tanácselnök vezetésével NB. 3676/1957. sz. alatt 1957. okt. 4-én életfogytig tartó szabadságvesztésre, másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírói Tanácsa Borbély János tanácselnök vezetésével Nbf. 5031/1958. sz. 1958. ápr. 15-én halálra ítélte. Az ítéletet április 22-én végrehajtották. Vö.: Kézikönyv III. 99–100. p.

idején. Október 28-ától a nemzetőrség tagja, november 4-e után a 2. sz. női klinikán nagy mennyiségű fegyvert rejtett el. Szervezte az ellenállást, majd decemberben Ausztriába akart menni, de Győrben elfogták, majd kihallgatás után elengedték. 1957 januárjában visszatért Budapestre. Debrecenben és Székesfehérváron szervezte az ellenállást. Február 11-én a klinikán tartóztatták le.

Tágabb értelemben a kivégzett egyetemi hallgatók között említhető még *Laurinyecz András* (1927–1957),¹⁴¹ aki 1948-ban iratkozott be a Szegeden a jogi karra, és joghallgatóként tartóztatták le fegyverrejtegetés vádjával. A Gyulai Megyei Bíróság által kiszabott életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésből 1956 tavaszán – félbeszakítással – szabadult. Ezt követően a pilisszentlászlói bányában dolgozott. 1956. október 26-án Budapestre érkezett több bányással együtt és a Széna téri fegyveres csoporttal harcolt. Pilisszentivánra vonultak vissza, majd ismét visszatértek Budapestre. *November 3-án Bécsbe indult több társával, de Győrben Szigethy Attila¹⁴² Szombathelyre irányította őket. Itt fogták el a laktanyában november 4-én a szovjet erők. Elengedték, majd december 22-én a magyar hatóság letartóztatta. Rusznyák László és társai perében II. r. vádlottként szerepelt. Halálra ítélték, amelyet a másodfokon eljáró bíróság helybenhagyott.¹⁴³ Nem kért kegyelmet, 1957. november 29-én végezték ki.

A halálos ítéletek mellett számos súlyos *szabadságvesztés* büntetést is kiszabtak a bíróságok. Nagy József és tizenkét társa ügyében¹⁴⁴ első fokon hat halálos ítélet született. Négy halálos ítéletet helybenhagytak és végrehajtottak. *Mécs Imre* V. éves műegyetemi hallgató¹⁴⁵ esetében a halálos ítéletet – Mécs Imre 9 hónapig állt a halálos ítélet súlya alatt – a rettegett Borbély tanács életfogytig tartó szabadságvesztésre enyhítette. Egy másik egyetemista, a VIII. rendű vádlottként életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt Hegedűs László és védője az enyhítésért bejelentett fellebbezésüket visszavonták, el-

hárítva ezzel azt a gyakran előforduló tragédiát, hogy a másodfokú bíróság vele szemben halálbüntetést szabjon ki. Erre ugyanis – a súlyosítási tilalom eltörlésével – megvolt a jogi lehetőség súlyosításra irányuló ügyészi fellebbezés nélkül is.¹⁴⁶

A vidéki egyetemek hallgatói esetében sem volt kíméletesebb a hatalom. *Szegeden*¹⁴⁷ – a MEFESZ létrehozásának egyetemén – *Kiss Tamás* és 8 társa ellen nyújtottak be vádiratot 1957 novemberében. Az ügyben csak 1959 februárjában született jogerős ítélet.¹⁴⁸ A büntetőügy – amely a vádlottak szerencséjére nem népbírói tanács előtt folyt – akár szerencsés kimenetelűnek is tekinthető.

Kiss Tamás joghallgató első fokon 8 évet kapott, amit 5 évre szállítottak le, társai büntetését is jórészt csökkentette a Radó-tanács.¹⁴⁹

A vidéken folyó forradalmi események segítésére – így a nemzetőrség felállításának és Jászberény védelmének megszervezésére – küldte a budapesti bölcsészkaron működő forradalmi bizottság Jászberénybe Gedai István IV. éves bölcsészt, aki Pintér Lajos II. éves szegedi orvostanhallgatóval, Liszkay Tamás III. éves joghallgatóval és Kosztya Lujza III. éves magyar–lengyel szakos bölcsészhallgatóval – valamennyien fegyveres nemzetőrök – az egyetem által biztosított gépkocsival mentek Jászberénybe a kapott utasítás végrehajtására.¹⁵⁰

A forradalom után Gedai István vissza tudott térni az egyetemre. 1957. március 15-e előtt „preventív őrizetbe” vették, majd néhány nap múlva szabadlábra helyezték. 1957. április 9-én az egyetemen tartóztatták le, majd Jászberénybe vitték „kihallgatásra”. Valójában súlyosan bántalmazták, s a harmadik eszméletvesztés után „beismerő vallomást” írtak vele alá, majd a szolnoki politikai osztályra szállították, ahol őt és fogolytársait ugyancsak bántalmazták. Az eredetileg a Szolnok Megyei Ügyészség által 8 személy el-

¹⁴¹ Kézikönyv III. 69. p.

¹⁴² Szigethy Attila (1912–1957) a Dunántúli Nemzeti Tanács elnöke.

¹⁴³ A Fővárosi Bíróság Halász László tanácsa gyorsított eljárásban B. Gys. 2383/1957. szám alatt 1957. júl. 23-án hozott halálos ítéletet, amelyet a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírói Tanácsa – Borbély János vezetésével – Nbf. 5185/1957. sz. alatt 1957. nov. 16-án helybenhagyott. Az ügy 17 vádlottjából ötöt ítélték halálra és végeztek ki. A Kézikönyv III. 215. p. téves megjegyzése a vádirat lappangására utalás. Vádirat ugyanis nem volt, az ügyész a gyorsított eljárásban a vádat szóban adta elő. Vö.: [1957. évi 34. tvr. 8. § (1) bek].

¹⁴⁴ Első fokon a Fővárosi Bíróság Népbírói Tanácsa (tanácselnök Tutsek Gusztáv) Nb. 8016/1958. 1958. május 22-én hozott ítéletet, másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírói Tanácsa (tanácselnök Borbély János) Nbf. 63/1958. sz. alatt 1959. február 10-én hozott ítéletet.

¹⁴⁵ Köszönöm Mécs Imre szíves személyes közlését.

¹⁴⁶ 1957. évi 34. tvr. 16. § (2) bek.

¹⁴⁷ Bálint László: A megtorlás Szegeden, 1956-ban, Belvedere Meridionale, Szeged, 2004.

¹⁴⁸ Első fokon a Szegedi Megyei Bíróság (tanácselnök Móricz Béláné) B. 1249/1957. sz. alatt 1958. febr. 14-én hozott ítéletet, másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága (tanácselnök Radó Zoltán) Bf. 135/1959. sz. alatt 1959. febr. 25-én ítélezett. Kézikönyv III. 246. p. A VIII. r. vádlott – Resli Pál – ügyét elkülönítette már az első fokú bíróság.

¹⁴⁹ Tóth Imre II. r. vádlott 10 éves büntetését 6 év 6 hónapra, Gönczöl Dezső III. r. vádlott 8 éves büntetését 5 év 6 hónapra módosították, Aszalós János IV. r. vádlott 2 évet helybenhagyták, Tunyogi Csapó János V. r. vádlott 5 évet 4 évre, Sós László 7 évet 4 évre, Abrudbányai Mihály VII. r. vádlott 5 évet 2 év 6 hónapra, Csalner György IX. r. vádlott 3 évet 1 év 6 hónapra, Barabás István X. r. vádlott 4 évet 3 évre, Kurcsa Klára XI. r. vádlott 1 év 6 hónapját 10 hónapra szállította le a másodfokú bíróság. (Vö.: Kézikönyv III. 246. p.; Bálint L.: A megtorlás Szegeden, 1965-ban; Fejér–Vasvári)

¹⁵⁰ Járomi: Id. mű 73–141. p.

len benyújtott vádirattal¹⁵¹ indult büntetőügyből elkülönítették Gedai István és társai ellen az eljárást – Czinege Lajos megyei *párttitkár utasítására*¹⁵² – és népbíróági tanács elé utalták. Az ügyet Szolnokon a Pest Megyei Bíróság Népbíróági tanácsa¹⁵³ – Boros János tanácselnök vezetésével – tárgyalta és kemény ítéletet¹⁵⁴ hozott. Gedai István 5 év szabadságvesztésre ítélte.¹⁵⁵ Gedai István meggyőződése szerint Boros tanácselnök az ügyben – amelybe Czinege személyesen beavatkozott – valójában a halálbüntetés kiszabásának megakadályozásán fáradozott, amely a vád szerint lehetséges volt. Másodfokon a Legfelsőbb Bíróság – Antal Pál vezette – Népbíróági Tanácsa¹⁵⁶ enyhített az ítéleten. Gedai István büntetését 1 év 6 hónapra enyhítették.¹⁵⁷

Nincs itt terünk feldolgozni – de meg kell említeni – az egyetemi ifjúságot ért nem büntetőjogi hátrányokat, különösen az egyetemekről (és főiskolákról) történő kizárást. A hallgatók egy részének évek múltával sikerült visszakerülni a felsőoktatási intézmények valamelyikébe, más része azonban végleg kiszorult a pályáról, esetenként a társadalom peremére került.

Külön történet a közel kétszáz ezres (194 000) menekültáradattal¹⁵⁸ külföldre került egyetemi ifjúságé. Sokan szervezeten – egész évfolyamok, gyakran oktatóikkal – mentek külföldre, hogy valamelyik európai vagy amerikai egyetemen fejezzék be tanulmányaikat, s így pályájuk csak igen ritkán – évtizedek múlva – kanyarodott vissza Magyarországra.

AZ EGYETEMI TANÁROK

A tanárok és más beosztású egyetemi oktatók ellen ugyancsak indultak súlyos kimenetű büntetőeljárások. Ilyen volt a *Perbíró József* (1908–1991), a jogi kar dékánja – Szeged forradalmának egyik vezetője – elleni büntetőeljárás a Szegedi Forradalmi Bizottság elleni ügyben.¹⁵⁹ Péter László professzor (*1926)

¹⁵¹ 1957. Bü. 1.167/4. sz. 1957. jún. 29. Kiss Endre megyei ügyész és Pásztor Péter ügyész.

¹⁵² Gedai István közléseit és szíves segítségét köszönöm. (K. F.)

¹⁵³ Szolnokon nem működött népbíróági tanács, ezért járt el a Pest megyei bíróság.

¹⁵⁴ 1958. febr. 14. B.1911/1967. Korábbi szám Nb.003/1957.

¹⁵⁵ A vele együtt elítélt Nagy Pál 2 évet, Kovács Tibor 1 évet, Orendás Béla 1 év 6 hónapot, Lauer László 1 évet kapott.

¹⁵⁶ 1958. okt. 3. Nbf. I. 5213/1958.

¹⁵⁷ Enyhítették még Nagy Pál büntetését 1 évre és Orendás Béla büntetését 1 évre.

¹⁵⁸ Pálmány Béla: Menekültáradat. In.: Sortüzek 1956. II. jelentés, IM Tényfeltáró Bizottság, Antológia Kiadó, Lakitelek, 1994. 35. p.

¹⁵⁹ Perbíró Józsefet a Szegedi Megyei Bíróság Pozsgay István vezette népbíróági tanácsa Nb. 1103/1957. számon 1958. febr. 13-án hozott első fokú ítéletében első fokon 15 évre, másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Nbf. 5193/1958. sz. alatt 1958. okt. 1. napján Cies-

– maga is a forradalom egyik résztvevője és a megtorlás alanya¹⁶⁰ – számos írásában és forrásközlésében mutatta be az egyetemi oktatók és hallgatók ellen folytatott eljárások különböző szintjeit.¹⁶¹

Elbocsátották a legkiválóbb professzorokat is. Példaként említem Bónis György (1914–1985) jogászprofesszort.

A megtorlás büntetőjogi vonulata – az 1963. évi 4. tvr.-tel – felemás módon zárult le, hiszen a fegyveres harcokban részt vettek mint „köztörvényesek” börtönben maradtak, s csak a hetvenes években szabadultak. A felsőoktatási intézményekben az egyetemi ifjúság – s nemkülönben tanáraik – a politikai rendőrség ügynökhálózatán keresztül került a hatalom szoros felügyelete alá. Példaként elég utalnom Bálint Sándor Európa híró néprajztudós esetére.¹⁶²

ÖSSZEFOGLALÁS

A megtorlás stratégiája az egyetemeken – így a szegedi egyetemen is – része volt az egész társadalom ellen folytatott megtorlásnak. Ezt a stratégiát az MSZMP legfelsőbb vezetésének politikai akarata alapján – amelynek alakításában tevélegesen hatott a megszálló szovjet birodalmi akarat is – a belügyminisztérium dolgozta ki. Itt külön nevesítették az ifjúsági vezetők számonkérését.

Az egyetemi (főiskolai) ifjúságnak a forradalomban részt vett tagjait – jó részt a jogi megtorlás keretei között – súlyos börtönnel, esetenként halállal sújtották:

– a diktatúrától elszakadást hirdető, demokratikus szervezetek létrehozását végrehajtó tevékenységükért (MEFESZ) és az egyetemet érintő reformok meghirdetéséért (orosz nyelv és marxizmus kötelező oktatásának megszüntetése stb.);

– a forradalmi harcokban való fegyveres, vagy fegyvertelen részvételért;

– a vidék forradalmi mozgalmaiba való bekapcsolódásért.

lár Viktor tanácsa életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélte. Az 1963. évi közkegyelemmel szabadult. Az ügy II. r. vádlottját, Kovács Józsefet halálra ítélték és kivégezték. (Nevét az iratok hibásan Kovácsként említik.) Kézikönyv III. 247. p., részletesen Bálint László: A megtorlás Szegeden; Uő.: Kovács József (1926–1958) Belvedere Meridioale, Szeged, 2004. Perbíró József: 1956 Szegeden – Emlékeimben, Belvedere Meridioale, Szeged.

¹⁶⁰ Fejér–Vasvári III. 1131–1139. p.

¹⁶¹ Péter László: 1956 előtt, alatt, után, Belvedere Meridioale, Szeged, 2006.; Uő.: A forradalom a szegedi orvosegyetemen.

¹⁶² Kahler Frigyes: III/III-as Történelmi Olvasókönyv 2. Kairosz Kiadó, Bp., 2002.

Az egyetemi ifjúságot tömegesen vetették alá a jogi kereteken kívüli megtorlásnak, amely súlyos testi bántalmazásban, esetenként csoportok kínzásában jelentkezett.

Mindkét esetben az egyetemi ifjúsággal érzékeltették azt az értelmiség ellenes gyűlöletet, amely a párt számos felső és középvezetőjét jellemezte. Ez nyomta rá a bélyegét az egyetemekről történő kizárásokra is.

Felelősségre vonták és kirekesztették az egyetemekről azokat a professzorokat és oktatókat, akik akár csak egyetértettek a forradalmi ifjúsággal.

A megtorlási folyamattal párhuzamosan kiépült az egyetemeken a politikai rendőrség új ügynökhálózata.

Az 1956-os megtorlás nemzetközi visszhangja¹⁶³

MEGMOZDUL A VILÁG

Tüntetések Európa-szerte – így foglalhatjuk össze a forradalom leverését követő, Nyugat-európai helyzetet Németországtól Ausztrián át Olaszországig, a Skandináv államoktól Franciaországig. A zömmel egyetemista tüntetők a magyar forradalom leverése, a szovjet megszállás és a megtorlások ellen tiltakoztak.

A kor két legerősebb kommunista mozgalomával rendelkező országban – Franciaország és Olaszország – is felkorbácsolta az indulatokat a szovjet fegyveres beavatkozás, noha a két ország kommunista pártjának hivatalos vezetése helyeselte a szovjet vezetés katonai beavatkozását.

Az USA-ban sajátosan alakult a helyzet. A nagyszámú amerikai magyar egyként állt a forradalom mellett, és tiltakozott restauráció ellen. Sajátosan alakult a „rab nemzetek felszabadításának” ideológiáját hirdető hivatalos amerikai külpolitika,¹⁶⁴ amelynek stratégia céljai már egészen mások voltak. A stratégiák a Szovjetunió gazdasági összeomlására, s nem a katonai erőre építettek. *Eisenhower elnök üzenete* – amely szerint Magyarországot az USA nem tekinti potenciális szövetségesnek – megerősítette a szovjetvezetésben a jaltai világrend stabilitását.

Az USA tiltakozásai természetesen nem változtattak a szovjet belügy „elintézésének” módján.

Az október 29-én kirobbant *szezei háború* miatt megosztott *hivatalos nyugati világ egyetlen hathatós lépést sem tett* a magyar forradalom érdekében.

Az el nem kötelezett államok vezetői közül *Dzsawaharlal Nehru* (1889–1964) indiai miniszterelnök – az el nem kötelezettek mozgalmanak legtekintélyesebb vezetője – szorgalmazta a közvetítést Magyarország és a Szovjet-

¹⁶³ Előadás a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága és a Kodolányi János Főiskola 2006. november. 15-én tartott tudományos konferenciáján. Első közlés: in.: Tudományos előadások, Veszprém, 2007, MTA VEAB. 69–94. p.

¹⁶⁴ Vö.: John Foster Dulles az USA külügyminiszterének beszéde 1956. okt. 27-én a dallasi világpolitikai tanács előtt. In.: Békés Csaba: Az 1956-os forradalom a világpolitikában, Bp., 1996. 119–121. p.

unió között.¹⁶⁵ Ez ugyan nem járt eredménnyel, de alapos okkal feltételezzük, hogy Nehrunak volt befolyása Hruscsovon keresztül egyes megtorló ítéletek enyhítésére.

Ami az ENSZ hatáskörét illeti: a Biztonsági Tanácsban – a vétó rendszer miatt – esély sem volt, akár csak egy elítélő határozat meghozatalára, a Közgyűlés pedig nem hozhatott kötelező határozatokat. Az tény azonban, hogy felállítottak egy vizsgálóbizottságot a „magyar ügy” vizsgálatára,¹⁶⁶ és évekig napirenden tartja a kérdést.¹⁶⁷ Az, hogy a Kádár-kormányt nem ismerte el az ENSZ-közgyűlés Magyarország hivatalos kormányaként, kellemetlenül érintette mind a szovjet vezetést, mind a Kádár-kormányt. Ez – majd évekkel később, 1962-ben – az USA és Magyarország között megindult titkos tárgyalásokon alkupozíciót jelent. Az USA közkegyelem hirdetése fejében¹⁶⁸ javasolja a magyar kérdés levételét a közgyűlés napirendjéről – 1962. december 20-án elfogadja a közgyűlés az USA javaslatát – és helyreállt a kádári Magyarország ENSZ-tagsága is. U-Thant ENSZ-főtitkár 1963. július 1–3-a között Magyarországra látogatott, s ezzel a világ előtt Kádár és hatalmi köre hivatalosan is szalonképessé vált.

Az egyes államoknak a magyar forradalom leverésére és a megtorlásra vonatkozó reakcióit a történetkutatás különböző mértékben dolgozta fel.

FRANCIA REAKCIÓ AZ 1956-OS FORRADALOMRA

Legtöbbet talán az olaszországi¹⁶⁹ eseményekről és a francia nemzetgyűlés fellépéséről tudunk.¹⁷⁰ Az olasz eseményekről ebben a jubileumi évben külön tudományos ülésszak szólt, amelyet az olasz nagykövetség rendezett meg. Ezért e helyen ennek említése mellett bővebben a franciaországi események-

¹⁶⁵ Göncz Árpád-interjú, készítette Hegedűs B. András 1958-ban. 1956-os Intézet, OHA 2.

¹⁶⁶ 1957. január 10-én. A Kádár-kormány nem engedte be a bizottság tagjait az országba. Korábban, 1956 novemberében az ENSZ főtitkára, Dag Hammarskjöld (1905–1961) akart Budapestre jönni, de a Kádár-kormány nem járult hozzá a látogatáshoz. Jkv. 61. p. 1956. nov. 16-ai IIB ülés. Az öttagú bizottság 1957 júniusára készítette el a jelentést.

¹⁶⁷ 1958. június 21-én az ENSZ ötös bizottsága nyilatkozatban elítélte Nagy Imre és társai kivégzését, és december 11-én a Közgyűlés napirendre tűzte a magyar kérdést. Az 1959. december 8–10-ig tartó ülésszakon ismét téma a magyar ügy.

¹⁶⁸ Ez lett az 1963. évi 4. tvr.-tel kihirdetett közkegyelem, amelyet Kádár János 1963. március 21-én jelentett be nyilvánosan. A közkegyelmi rendelettel azonban számos szabadságharcos börtönbüntetését nem törölték el, sokan – mintegy 600 fő – börtönben maradtak, s csak a hetvenes években szabadultak.

¹⁶⁹ Vö. még Pintér Lajos munkássága.

¹⁷⁰ Kecskés D. Gusztáv: A magyar kérdés a francia nemzetgyűlésben. In.: Aetas, 2006. 1. 5–18. p. Fordította: Sziromi Szonja.

ről szólok. „Bernard Lafay, a Republikánus Balközép Tömörülés (Ross-
emblément des Gauches républicains et du Centre républicain) frakciójának tagja határozati javaslatot nyújtott be, sürgős megvitatását kérve, amelyben a Nemzetgyűlés ünnepélyesen köszönti a »mártír magyar nemzet« és felszólítja a kormányt, hogy a »szabad nemzetekkel« karöltve tegyen meg *mindent a megtorlás megállítására* és az országunkban maradt vagy menekült magyarok megsegítése érdekében.”¹⁷¹ (Kiemelés tőlem. K. F.) A Nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága novembere 6-án a kommunista ellenszavazatok ellenére nagy többséggel (32:10) elfogadta a magyar forradalom leverését elítélő és a szovjet beavatkozást helyeslő Francia Kommunista Párt (FKP) álláspontját. Daniel Mayer bizottsági elnök – szocialista képviselő – felhívta a Szovjetunió párizsi nagykövetségét, megrendülésének adott hangot a magyar eseményekkel kapcsolatban és lemondta a Külügyi Bizottság Szovjetunióba tervezett látogatását, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa delegációjának a Nemzetgyűlésbe tervezett látogatását pedig elhalasztotta.

A IV. Köztársaság Nemzetgyűlése heves vitát folytatott plenáris ülésen is a magyar forradalomról, amely alkalmat nyújtott a kommunista és antikomunista erők heves összecsapásának. 1956. december végétől azután lanyhult a közvélemény és a hivatalos politika érdeklődése a magyarországi események iránt. A FKP létszámának megcsappanása megállt, s a párt néhány hónap után visszanyerte szavazóbázisát is.

Nagy Imre és társainak halálhíre már közel sem okozott akkora megrendülést a nemzetgyűlésben, mint 1956 őszének drámája.

A francia kommunista mozgalomhoz tartozók egy része, valamint a hozzá közel álló „haladó értelmiségiek”, – akiket Sztálin annak idején csak „használható hülyéknek” nevezett – között az együttműködés megromlott.¹⁷² A Béke Világtanács 1956. november 5-ei ülésén heves vita robban ki a magyarországi eseményekkel kapcsolatban. Egyes tagok – így Sartre,¹⁷³ Vercors,¹⁷⁴ Gérard és Anne Philippe,¹⁷⁵ Weill-Hallé,¹⁷⁶ Bourignon, François Rosay – az ENSZ-hez fordultak egyértelmű állásfoglalásért. Jean-Marie Domenach, Jean Casson, valamint Gérard és Anne Philippe kilépett a szervezetből.

¹⁷¹ Kecskés: Id. mű.

¹⁷² Vö.: Klenjászky Sarolta: Az 1956-os magyar forradalom és leverésének visszhangja a francia kommunista mozgalomban. In.: Aetas, 2006. 1. 19–37. p.

¹⁷³ Jean-Paul Sartre (1905. jún. 21., Párizs–1980. ápr. 15., Párizs) filozófus, Irodalmi Nobel-díjas (1964).

¹⁷⁴ Vercors – polgári nevén Jean Bruller (1902. máj. 26., Párizs–1991. jún. 10., Párizs) író, grafikus.

¹⁷⁵ Gérard Philipe (1922. dec. 4., Cannes–1959. nov. 25., Párizs) színművész, filmszínész.

¹⁷⁶ Benjamin Weill-Hallé (1876–1958) gyermekorvos, a TBC elleni BCG védőoltás első alkalmazója.

Teljes tekintélyével lépett fel a forradalom megtorlása ellen Albert Camus¹⁷⁷ filozófus, író, aki 1957-ben vette át az irodalmi Nobel-díjat. Nemcsak a közismert *Magyarok vére* című esszével,¹⁷⁸ amelyet 1957 októberében írt. 1956 novemberében több neves művésszel és tudóssal – többen között Pablo Picassóval és Jean-Paul Sartre-ral tiltakozó memorandumot írt alá, amelyben elítélte a szovjet lépéseket és a FKP politikáját. E mellett konkrét esetekben is kiállt a börtönbe vetettek – elsősorban írók – érdekében.

TILTAKOZÁSOK A KOMMUNISTA ORSZÁGOKBAN

Súlyos fenyegetettség mellett több helyen voltak tiltakozó megmozdulások, amelyet a legnagyobb titokban igyekezett tartani a hivatalos hatalom. Nem csak a magyar lakta erdélyi részen,¹⁷⁹ Kelet-Németországban a Humboldt Egyetemen¹⁸⁰ s a forradalmat vérbefojtó Szovjetunióban is. A Lomonoszov Egyetem hallgatóinak tiltakozó megmozdulására a szovjet állambiztonságiak csaptak le.

A kommunista államok hivatalos képviselői a forradalom fegyveres leverésének és a kemény számonkérés szükségességének adtak hangot, már 1956 novemberében. 20-án a kelet-német vezetőkkel, 22–23-án pedig román küldöttséggel tárgyalt Kádár.¹⁸¹ „A német elvtársak nagyon szolidárisan léptek fel [...] Szép számmal jelentkeztek munkások az ellenforradalom leverésére, a spanyol nemzetközi brigádok mintájára.” A román delegációt Gheorgiu-Dej¹⁸² vezette. Ő is a fegyveres fellépést, a rögtönítélő bíróságok felállítását és kivégzések alkalmazását ajánlotta.¹⁸³

Csu En-laj¹⁸⁴ a kínai kommunisták „jó tanácsait” nyilatkozatban fogalmazta meg – Kádár János előadásában: „Rendszerüket”¹⁸⁵ a kínaiak népi demokratikus diktatúrának nevezik, amely tartalmában kifejezi a mi rendszerünk lé-

¹⁷⁷ Albert Camus (1913. nov. 7., Mondovi–1960. jan. 4., Vieux-le-Vie)

¹⁷⁸ Gloria victis – Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban (szerk.: Tollas Tibor), Nemzetőr, Bécs–München, 1985. 5–6. p.

¹⁷⁹ A tiltakozásban nem csak magyarok, de román nemzetiségűek is részt vettek. Több mint 20 személyt kivégeznek és több ezren kerültek hosszabb-rövidebb ideig börtönbe.

¹⁸⁰ Utal rá Marosán is a z MSZMP IIB nov. 16-ai ülésén. Jkv. 62. p.

¹⁸¹ A tárgyalásokról az 1956. nov. 23-ai IIB ülésen számolt be. Jkv. 95–96. p.

¹⁸² Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1901–1965) 1945-től a Román Kommunista Párt főtitkára.

¹⁸³ A román pártvezető felszólalt az IKB november 24-ei ülésén is, erre később kitérünk.

¹⁸⁴ Csu En-laj (1898–1976) 1928–1956-ig a Kínai Kommunista Párt KB titkára, 1949–1958 között miniszterelnök.

¹⁸⁵ Az 1956. nov. 16-ai IIB jegyzőkönyvben „rendszerünket” szó szerepel, ezt a tévedést a Jkv. 67. p. helyesbíti.

nyegét is: demokrácia a nép felé és diktatúra a ellenforradalom felé. A diktatúrának az ellenforradalom felé mindig és rendszeresen érvényesülnie kell. Most, a jelenlegi helyzetben a diktatúrán van a hangsúly. Ha nem leszünk ki-méletlenek, elsodornak bennünket.”

Marosán György a kínai „oktatást” így fogalmazta meg a Legfőbb Ügyész-ség 1957. február 4-ei országos konferenciáján: „A kínai elvtársak azt mondták, hogy itt nem volt proletárdiktatúra. Annak a feladata, hogy az ellenforradalmat *fizikailag semmisítse meg* [...]. Ha 1945-ben nem volt mód, akkor 1957-ben ezt meg kell csinálni.”¹⁸⁶ (Kiemelés tőlem. K. F.)

BÍRÓI FÜGGETLENSÉG ALULNÉZETBEN, AVAGY LEHET-E „HATNI” MAGYAR BÍRÓSÁGOKRA?

A kommunista pártállam megteremtéséhez vezető út egyik fontos állomása volt a *bírói függetlenség felszámolása*.¹⁸⁷ A bírói elmozdíthatatlanság megszüntetésével és a bírói kar megrostálásával létrehozott *monolit hatalom* olyan helyzetet teremtett, amelyben a bírakat titkos utasításokkal,¹⁸⁸ esetenként az ügy érdekében adott konkrét „parancsokkal”¹⁸⁹ irányították, tevékenységüket az ÁVO (ÁVH) ellenőrizte, s azokat a bírakat, akik komolyan vették, hogy „a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alárendelve,”¹⁹⁰ nem csak állásuk elvesztésével,¹⁹¹ de súlyos ítéletekkel is büntették.¹⁹²

Ilyen előzményekre alapítva a restauráció is végrehajtotta a bírói karban a további tisztogatást – mások önként távoztak, mert nem voltak hajlandók a megtorlásban részt venni.¹⁹³

¹⁸⁶ MOL. 228. fond. 30/1957. 12. ő. e.

¹⁸⁷ Kahler Frigyes: Joghalál Magyarországon 1945–1989. Zrínyi Kiadó, Bp., 1993. 151–158. p.

¹⁸⁸ Kahler Frigyes: Az ítélkezés irányítása Magyarországon 1949–1956. 1. In.: Magyar Jog (MJ.) 1991/3. 133–142. p.; Uő.: Az ítélkezés irányítása Magyarországon 1949–1956. II. MJ. 1991/4. 205–209. p.

¹⁸⁹ Pl. a Mindszenty-perben Olti Vilmos bírónak Tímár István áv. ezredes közvetítette Rákosi utasítását. Kahler Frigyes: A főcsapás iránya: Esztergom Mindszenty bíboros pere, Magyarországi Mindszenty Alapítvány, 1989. 103. p. Hasonlóan Major Ákos bíró Demény Pál ügyében ugyancsak megkapta a „pártutasítást”. Vö.: Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez I. (szerk.: Horváth Ibo-lya, Solt Pál, Szabó Győző, Zánthy János, Zinner Tibor), Bp., 1993. 70. p.

¹⁹⁰ 1949. évi XX. tv. 41. § (2) bek.

¹⁹¹ Vö.: Zinner Tibor–Kahler Frigyes–Koczka Éva–Pálvölgyi Ferenc–Tóth Béla: Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962. Közlöny Kiadó, Bp., 2005. 97–89. és 477–514. p.

¹⁹² Így Rákossy Árpád kecskeméti megyei bírósági tanácselnök és bírótársai esetében. Vö.: Kahler Frigyes: Akik komolyan vették az esküt. In.: Valóság, 1997/11. 50–53. p.

¹⁹³ Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere. Hamvas Intézet, Bp., 2001. 169–196. p.

A bírói függetlenséget „jogfolytonos” alapon fogta fel a kádári hatalom. Marosán György a Legfőbb Ügyészség 1957. február 4-ei értekezletén kifejtette: „Velünk szemben nem voltak szívbajosak. Bírói függetlenség. Mit lehet erre felelni? Mitől és kitől független? Hol független a bíró a világ bármely táján. [...] Ha beavatkoztam valamibe, azt mondták, hogy Legfőbb Ügyészség, Legfelsőbb Bíróság, Alkotmány és törvény. Ez nagyon szép, de egy ellenforradalom kellős közepén alkotmányos hasfájásokkal jöjjenek elő?”¹⁹⁴

S hogy látják ezt a kérdést a jogalkalmazók?

Borbély Lajos fejtette ki a Legfelsőbb Bíróság és Legfőbb Ügyészség közös pártszervezetének gyűlésén: „Az igazi bírói függetlenség egyet jelent azal, hogy a bírák semmilyen körülmények között sem befolyásolhatók a munkásosztály érdekei ellen és mindig a proletárhatalmat szolgálják”.¹⁹⁵ Hasonló szellemben foglalt állást a Legfelsőbb Bíróság 1957. március 22-ei kollégiumi ülése is. Itt az ítélezést mint az osztályharc eszközét ecsetelte Lee Tibortól¹⁹⁶ Radó Zoltánig¹⁹⁷ a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiuma.

A bírói függetlenséghez szorosan kapcsolódik a törvényességről alkotott felfogás. A magas testület a törvényességet is mint osztálykategóriát értelmezte: „A törvényesség objektív értelmezése azt jelenti, hogy a proletár államhatalomtól függetlenített szemlélet, ami lényegében burzsoá szemlélet.”¹⁹⁸ Domokos József – a Legfelsőbb Bíróság elnöke – pedig nem szégyellte kijelenteni: „Tanuljunk egy kis osztályharcot a fasizmus igazságszolgáltatásától...”¹⁹⁹

Nagy erővel folyt ez irányban a kormányzati propagandatevékenység is. Különös figyelmet érdemel a sajtóban megjelent írások között Markója Imre, akkor az MSZMP KB Adminisztratív és Közigazgatási Osztály munkatársa²⁰⁰ *Osztályharcos bíráskodást* című írása,²⁰¹ valamint Biszku Béla: *A proletárdiktatúra időszéri kérdései*” címmel megjelent brosjúrája.

¹⁹⁴ Marosán György hozzászólásából MOL. 288. fond. 30/1957/12. ő. e.

¹⁹⁵ Id.: Kahler: Joghálál, 24. p.

¹⁹⁶ Dr. Lee Tibor (1890–1974) jogász, 1922-től az igazságszolgáltatásban dolgozott (Budapesti Királyi Ügyészség alelnöke, majd főügyész) 1947. február 10-étől a legfőbb államügyész helyettese, 1948. június 28-ától budapesti főállamügyész. 1951–1953 között internálják, 1954-ben szabadul, 1957-ben rehabilitálják, 1957. január 16-ától bíró a Legfelsőbb Bíróságon, a Büntető Kollégium vezetője 1965. május 31-éig.

¹⁹⁷ Dr. Radó Zoltán a Nagy Imre-per első tanácselnöke, szívrohama után az ügyet a Vida-tanács tárgyalta.

¹⁹⁸ Id.: Kahler, Joghálál, 24. p.

¹⁹⁹ Iratok. 2. 702–765. p., Domokos felszólalása az 1957. március 28-ai országos bírói értekezleten.

²⁰⁰ Később igazságügyminiszter.

²⁰¹ Népszabadság, 1957. május 19. Az osztálybíráskodásról vö. még: Zinner: A kádári megtorlás, 337–378. p.

A megtorlást végrehajtó bíróságok részére a hatalom átalakította a jogrendszert, amely lehetővé tette, hogy a hatalom valamennyi kívánságát „jogszerűen” ki lehessen szolgálni.²⁰²

S itt elsősorban nem a súlyosítási tilalom feloldásáról²⁰³ és a jogerősen lezárt ügyeknek a terhelt terhére történő újbóli felvételéről, hanem a 16. évet betöltött fiatalokúval szemben „jogszerűen” kihirdetett halálos ítélet lehetőségéről van szó.²⁰⁴

Az, hogy kik kerültek végül az „igazságszolgáltatás” örökösei közé, s végső soron mi lett a sorsuk, nem jog kérdése volt, hanem a központi és helyi politikai vezetők megítélésén nyugodott. A 103/1958. IM-BM-Legfű közös utasítás (amely titkos volt) egy bizottságot állít fel a megyei párttitkár (első titkár) vezetésével. A bizottság tagja a megyei rendőrkapitányság vezetője, a megyei ügyészség vezetője és a megyei bíróság elnöke. Ez a bizottság minősít és dönt, hogy a forradalmi tevékenységéért gyanúba keveredett „megtévedt munkás és dolgozó paraszt származású személy”-nek „kisebb jelentőségű ellenforradalmi jellegű cselekménye” miatt nem kell bíróság elé állnia. Döntöttek abban a kérdésben is, kik azok, akik az előbbi kategóriába nem sorolandók, („e pont alá nem vonható osztályidegen, osztályellenség, huligán, és a szokásos bűnöző”) az ő sorsuk áll a halálraítéltek és a börtönt szenvedettek számadatai mögött.

Valamennyi magyarországi bíróság – ideértve a Legfelsőbb Bíróságot is – közvetlenül alá volt rendelve a megyei párttitkár által tolmácsolt politikai akaratnak.

Azt, hogy miként működött ez az intézményesített politikai beavatkozás – kombinálva „kézi vezérléssel” –, bizonyítja néhány forráshely:

Vida Ferenc tanácselnök maga adta elő 1989-es interjújában, hogy a népbírák az „íróperben” (Déry Tibor és társai ellen folyó ügy) is akasztani akartak, holott a pártvezetés megtiltotta, hogy ebben az ügyben halálos ítéletet hozzanak. Vida Ferencet – akit a népbírák leszavaztak a tanácskozáson – Marosán György hívta segítségül. Marosán „eligazította” az egész bírói tanácsot „...nyomatékosan eltanácsolta a népbírákat a »bírói hatalommal való visszaéléstől«”. A három népbíró „belátta”, hogy teljesen elhibázottan makacsolták meg magukat.²⁰⁵

²⁰² Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Kortárs–Püski, 1997. 215–217. p. Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere. Hamvas Intézet, Bp., 2001. 105–168. p.

²⁰³ Hogy ti. csak a vádlottnak és a védőnek a fellebbezésére is lehetett a vádlott terhére súlyosabb, akár halálos ítéletet is hozni, súlyosításra irányuló ügyészi fellebbezés nélkül. A Legfelsőbb Bíróság Népbírói tanácsa gyakran élt ezzel a lehetőséggel.

²⁰⁴ Manszfeld Péter esetében ezzel az embertelen lehetőséggel is élt Vágó Tibor tanácsa.

²⁰⁵ Vida Ferenc–Faragó Jenő: Perbe fogott ítélet. Interjúk a Nagy Imre-per tanácsvezető bírájával 1989-ben, 55–56. p.

Az egyes ügyekbe való beavatkozásról nyíltan beszélt maga Kádár is az MSZMP KB 1957. április 5-ei ülésén: „Itt muszáj erősíteni (sic!) [...] Előfordult például, hogy *Nezvál elvtárs* egy ilyen ügyben *kiizzadt egy halálbüntetést* és a felső bíróságon megesett a szívük rajta és a büntetést átváltoztatták életfogytiglani börtönre... Össze kell szedni egy tucat ilyen ügyet... A bírósági munka most a Népköztársaság létét jelenti.”²⁰⁶

A ránk maradt számos dokumentum közül – amelyekben a politikai nyomozó osztályok a *pártszerveknél kifogást emeltek* egyes bírói ítéletek ellen²⁰⁷ – a legismertebb az a levél, amelyben Pap János Veszprém megyei párttitkár a Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács Elnöke Brusznai Árpád tanár kivégzését követeli, mert az első fokon kiszabott életfogytig tartó börtönt enyhének tartotta.²⁰⁸ Látjuk tehát: a büntetőügyekben való politikai beavatkozás nemcsak lehetőség, hanem gyakorlat volt Magyarországon a megtorlás éveiben.

Arról is szólnak szóbeli emlékezések, hogy megkerülhetetlen magyar személyiségek, mint például Kodály Zoltán vagy éppen a Brusznai-ügyben Moravcsik Gyula – megkíséreltek kegyelmet kieszközölni.

KÜLFÖLDI BEHATÁSOK

Keletről – a Nagy Imre-ügy

Tekintsük át a történéseket, amelyek a Nagy Imre-perhez és a kivégzésekhez vezettek.

Még a november 4-e utáni napokban vagyunk, abban a 22 napban, amikor Nagy Imre a jugoszláv nagykövetség falai között várja a fejleményeket, s 5 hónap és 13 nap van még 1957. április 17-éig, amikor Snagovban Rajnai Sándor²⁰⁹ – Nagy Imre perének későbbi vizsgálója és előkészítője – letartóztatta őt és a Gyorskocsi utcába hurcolta.

²⁰⁶ MOL. 228. fond. 4/7. 6. e.

²⁰⁷ MOL. XIX. E-1-88. doboz. Közli: Sortüzek 1956. II. jelentés 334–371. p.

²⁰⁸ Részletesen vö.: Kahler Frigyes: A Brusznai per, Bp., 1998.

²⁰⁹ Rajnai Sándor (1922–1994) pályáját a BM Vidéki Főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályán kezdte alhadnagyi rendfokozattal, 1947-ben BM ÁVÓ-n a Belső reakció elleni harc osztályán a II. alosztály vezetője, 1956. okt. 23–28. között BM főügyeletén szolgált (ekkor rendfokozata áv. alezredes). A forradalom leverése után a megtorlás egyik végrehajtója, a Gyorskocsi utcában a Politikai Nyomozó Főosztály parancsnokának helyettese, ezredes. 1962. aug. 31-étől a moszkvai nagykövetség tanácsosa, 1966. júliusától a BM. III. Állambiztonsági Főcsoport vezető-helyettese, majd 1967-től a III/I-es csoportfőnöke. 1968. november 7-étől rendőr vezérőrnagy. 1976. dec. 31-étől nyugdíjas, 1978-ban nagykövet Bukarestben, 1982. aug. 25-étől Moszkvában nagykövet 1989. júniusáig. A rendszerváltozás után ismeretlen helyre távozik Magyarországról.

November 11-én azonban Kádár még így láttatja Nagy Imrét az Ideiglenes Központi Bizottság (IKB) tagjaival: „Nekem személyes meggyőződése, hogy Nagy Imre, Losonczy Géza és a többi *elvtárs*, akik a kormány tagjai voltak, az ellenforradalmat segíteni nem akarták. Ténylegesen az intézkedésekbe beleszólása a kormány tagjai közül Nagy Imrének, Losonczynak és nekem volt, csak ez a kabinet²¹⁰ volt, a Minisztertanács nem dolgozott egész héten.”²¹¹ (Kiemelés tőlem. K. F.)

A november 11-ei IKB-n Kádár így fogalmazott. „Meg kell mondani, hogy valójában forradalmi időkben élünk és forradalmi módszerrel is kell dolgozni. Aki továbbra is uszít, legyen bárki, izolálni kell, mert ebbe tönkre megy az ország.”²¹² Apró Antal úgy vélekedett, hogy „...Nagy Imrének és másoknak politikai súlya, tekintélye van.”²¹³ Hasonlóképpen vélekedett Aczél György is: „Feltétlenül döntő nagyon széles tömegbázis alapján elkezdni a tárgyalást Nagy Imrével. Közülük személyes barátom csak Újhelyi Szilárd, Nagy Imrét nem is ismerem, mégis az a véleményem, hogy alapjában *ezek becsületes emberek és tárgyalni kell velük.*”²¹⁴ (Kiemelés tőlem. K. F.)

November 23-án, az elfogás napján a Ideiglenes Intéző Bizottság (IIB) ülésén külön napirendi pont volt „*Nagy Imre csoportjának ügye*”. Két nap telt el csak november 21-e óta, amikor is kormányközi megállapodásban *szavatolta Kádár Nagy Imre hazatérését, bántatlanságát.*²¹⁵ Kádár következő szavait nem kommentáljuk: „Nem mentek a lakásukra – ezt bizalmasan közlöm – és a világon senkinek semmi köze hozzá hova mentek. Sem a jugoszlávoknak, sem a világ más kormányának.”²¹⁶

Mindazonáltal Kádár azt is kijelentette: „megmondtuk (mármint „a jugoszláv elvtársaknak” K. F.) hogy semmiféle örök száműzetésről nincs szó, de Mindszenty, Kéthly, és a Szabad Európa, a Budapesti Munkástanács követeli Nagy Imre kormányát, akkor az ország helyzete megköveteli ezt a megoldást. Nincs bosszúról szó. Nem örökérvényű ez a száműzetés, eltelik 3 hónap, más körülmények között fogunk dolgozni, akkor itt lehetnek Budapesten.”²¹⁷

²¹⁰ 1956. október 30-án alakult 7 tagú kabinet: Nagy Imre, Tildy Zoltán, Kádár János, Losonczy Géza, Kovács Béla, Erdei Ferenc, valamint a Szociáldemokrata Párt egy küldötte. Vö.: Glatz Ferenc, História, 1989/4–5.

²¹¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. Inter Rt., 1993., szerk.: Balogh Sándor (továbbiakban: Jk.) MSZMP IKB 1965. november 11-i ülésén 25. p.

²¹² Jk. 29. p.

²¹³ Jk. 32. p.

²¹⁴ Jk. 41. p.

²¹⁵ 1956. november 18-án Lukács Györgyöt, Szántó Zoltánt, Vas Zoltánt már letartóztatták és a foglyokat Mátyásföldre a KGB-hez vitték. Kádár ezen a napon vette át Kardelj jugoszláv külügy-miniszter levelét D. Vidić külügyminiszter-helyettestől.

²¹⁶ Jk. 98. p.

²¹⁷ Jk. 99. p.

A november 24-i IKB ülésen Gheorghiu-Dej felszólalásában bejelentette: „Mi a munkás-paraszt forradalmi kormány kérésére menedéket adtunk Nagy Imrének és a többieknek. Mind egészségesen érkeztek Romániába. Megfelelő feltételeket teremtettek részükre, hogy informálva lehessenek arról, hogyan áll helyre a rend Magyarországon, milyen a magyarországi helyzet. Egyesekben az a vélemény alakult ki, hogy Nagy Imre nélkül Magyarországon a rend és a fegyelem nem állhat helyre. A valóság más. És reméljük, hogy ha valami becsület maradt benne, ezt be fogja ismerni. Reméljük, hogy meg fogja változtatni álláspontját.”²¹⁸ A román pártvezér azonban tévedett, Nagy Imre nem hajolt meg a főbancok előtt.

November 28-án az IKB-n ismét szóba került Nagy Imre. Kádár állítása szerint: „Másodikán (ti. november 2-án! – K. F.) üzenetet kaptam a jugóktól, minden erővel támogatni fognak minket, vállalták, hogy nagykövetük elmegy Nagy Imréhez és ráveszik, hogy mondjon le, mert képtelen erélyt mutatni és rendet tartani és ráveszik Nagy Imrét, hogy ne támogassa az ellenforradalmat. Ha másképp nem megy lemondásra készíti. És két napra rá 4-én egészen más helyzet állt elő. Ha kell meg fogom mondani az egész világnak... Nagy Imrének nem az ellenforradalom elől, hanem egész másért szaladtak be a követ-ségre.”²¹⁹

A december 2–3-ai IKB-ülésen Kádár egyetértést követel az IKB-ban: „Nagy Imre és csoportja kérdéséről.”²²⁰

Kádár ekkor még Nagy Imre elvtárs szerepéről beszél, kétségtelenül egyértelműen negatív előjellel, különösen „a november 1-je és 3-a között kialakult új platform a Nagy-kormány teljes átalakításával járt.” Nagy Imre november 4-e utáni magatartását Kádár *árulásnak* minősítette: „Azután jött a 4-ei fellépése Nagy Imrének, amit minőségileg egy más kategóriába kell sorolni. Nagy Imréék, akik kommunistának nevezték magukat, akik tudták, hogy a szovjet csapatok miért jönnek Budapestre – és még sok mást is tudtak, amire vissza fogok térni –, mindennek ellenére azt a fellépést csinálták, amit csináltak, úgy, hogy mi rögtön kénytelenek voltunk úgy minősíteni – ha nem ezzel a szóval de – árulása a munkásosztály pozícióinak.”²²¹

Bár az IKB-n belül sem volt egységes a megítélés a Nagy Imre tevékenységéről, s különösen a romániai „*deportálásáról*”,²²² Kádár megítélése meghatározó volt.

²¹⁸ Jk. 111. p.

²¹⁹ Jk. 127–128. p.

²²⁰ Jk. 144–149. p.

²²¹ Jk. 146. p.

²²² Gyenes András hozzászólása: „Az a véleményem, nem volt helyes megoldás, amilyen módon Nagy Imréket Romániába deportálták. A Nagy Imre-ügyet le kell zárnunk most

1957. január 1–4-e között – Kádár pozícióját megerősítendő – Budapesten üléseztek a magyar párt és állami vezetőkkel a szovjet, bolgár, csehszlovák, román párt- és állami vezetők. A kommunista vezetők illusztris testülete Nagy Imrét egyöntetűen „árulónak” bélyegezte, s ez hangot kapott a „*Kommunista testvérpártok budapesti tanácskozásának nyilatkozatában*”. Éppúgy, mint Kádár január 6-ai nyilvános beszédében. Mindez igen rossz előjel volt Nagy Imre sorsát illetően, de itt még korántsem dőlt el minden. Nagy Imre sokkal súlyosabb személyiség volt annál, semhogy életéről és haláláról belső erők döntsének. Kiss Károly²²³ (akit mellesleg Nagy Imre mentett meg Rákosi bosszújától) 1957. február 15-ei beszédében Nagy Imre bíróság elé állítását követelte,²²⁴ s öt nap múlva Apró Antal²²⁵ jelentette ki, hogy Nagy Imre „*áruló, az ellenforradalom barátja*”.

A külügyminisztérium 1957. február 27-ei hivatalos közleménye szerint „*A kormánynak nincs szándékában átadni Nagy Imrét a bíróságnak.*”

Maga Kádár április 4-én szólalt meg a kérdésben, kijelentette a külföldi újságíróknak tartott sajtóértekezleten: „*nem lesz Nagy Imre-per...*”; annak ellenére, hogy Révai József március 7-én – a keményvonalasok álláspontját hangsúlyozva – követelte: „*A pártnak el kell ítélnie Nagyot fenntartások nélkül és megfellebbezhetetlenül.*”

Igaz, Révai nem beszélt *bírói* elítélésről, de közismert, hogy a kommunista államokban valójában az általa követelt *megfellebbezhetetlen ítélet* a gyakorlatban azonos a halállal.

Kádár április 4-ei nyilatkozatának jóhiszeműsége azonban több, mint megkérdőjelezhető. Ma már tudjuk, 1957. március 3-án a Szovjetunió Kom-

hozzá. Nem tartom szerencsésnek az ügy adminisztratív lezárását. Nagy Imre elsősorban nem Nagy Imre ügye. Nagy Imre a párttörténet fejezete. A Nagy Imre-probléma a párt egyre súlyosbódó betegségét tükrözi.” Jk. 205. p.

²²³ Kiss Károly (1903–1983) eredeti foglalkozása cipész, 1944-től kommunista politikus. Pártfunkciói: 1944–1956 között a MKP, majd az MDP KV tagja. 1945–1946-ban, 1951-től 1953-ig, majd 1956. júliustól októberéig PB-tag, 1956. okt. 28-ától az MDP hattagú elnökségének tagja, 1956. november 4-e után az MSZMP KB titkára, a Szervező Bizottság irányítója. 1956. novemberétől 1983-ig az IKB, majd KB tagja.

²²⁴ „Az egyszerű emberek egyre inkább azon a véleményen vannak, hogy Nagy Imrét bíróságnak kell átadni a súlyos bajért, amit okozott.”

²²⁵ Apró Antal (1913–1994) 1945–1948 MKP KV osztályvezető, 1951-ig SZOT főtitkár, 1952. jan. 15-étől 1953. júl. 4-éig építőanyag-ipari miniszter, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetősége (KV) Katonai Bizottságának tagja, 1956. okt. 26-a és okt. 31-e között a Nagy Imre-kormány minisztere. Az MSZMP IIB majd PB tagja 1980-ig, az MSZMP IKB, ill. KB tagja 1988-ig. 1956. november 7-étől 1957. május 9-éig a Kádár-kormány iparügyi minisztere, 1957. máj. 9-étől 1971-ig miniszterelnök-helyettes, 1971-től az országgyűlés elnöke, 1984. december 19-én vonult nyugdíjba.

munista Pártja KB elnöksége tárgyalta Nagy Imre ügyéről.²²⁶ Ponomarjov²²⁷ Bukarestbe indult, „hogyan beszélje meg román barátainkkal a Jépisev elvtárs 62. számú 1957. február 27-én küldött táviratában kifejtett kérdéseket”. Malenkov pedig megbízást kapott, hogy „...tájékoztassa Kádár elvtársat a Nagy Imréről és csoportjáról folyó véleménycseréről.” (Kiemelés tőlem. K. F.)²²⁸

1967. február 26-án az MSZMP KB ülésén Kádár referátumában²²⁹ – a Jugoszláviával való rossz viszony értékelése keretében – érzékeltette, hogy Nagy Imre nem alkudott meg. A „Nagy Imre csoport értékelése” lényeges kérdésként merült fel a két ország kommunista pártjának ellentét-listáján. A jugoszláv vezetők „Bizonygatják, hogy Nagy Imréék nagy autoritással rendelkező emberek még ma is...”²³⁰ Moszkva véleménye azonban más volt. Így közel öt hónappal Nagy Imre szabadságának szavatolása után történt szovjet elfogását követően (akkortájt igen sokan Török Bálint 1541-es törbecsalását emlegették) végül is a moszkvai prezídium a Nagy Imre-ügy „adminisztratív” eszközök történő „megoldása” felé hajlott.

Nem véletlen tehát, hogy Nagy Imre letartóztatását *csak ezt követően* – 1957. április 17-én – foganatosították. Megkezdődhetett a visszaszámlálás: 1958. június 16-áig – 1 nap híján – 1 év és 2 hónap van hátra.

A letartóztatás – mint az köztudott – a büntetőeljárás része. Moszkvában tehát a büntetőeljárás mellett döntött a KB elnöksége, Kádárnak ezt tudnia kellett április 4-én, nyilatkozata tehát tudatosan valótlan volt. De térjünk vissza a Nagy Imre sorsát tragédiába taszító politikai történésekhez.

1957. augusztusára készen állt a Rajnai-csoport által összeállított anyag alapján az MSZMP PB által jóváhagyott vádirat.²³¹ Kádár azonban a vádiratot előzetese jóváhagyásra megküldte Moszkvába, ezután került a PB elé! Az vádirat az SZKP KB elé került döntés végett. Biszku Béla belügyminiszter referálta²³² J. Andropovnak,²³³ R. Rudenkónak²³⁴ és P. Ivasutinak.²³⁵

²²⁶ Hiányzó Lapok 1956 történetéből, Bp., 1993. 157. p.

²²⁷ Borisz, Nyikolajevics Ponomarjov a KB-ban 1955-től 1986-ig a külföldi kommunista pártokkal foglalkozó osztály vezetője volt.

²²⁸ Bulganyin és Malenkov arra is megbízást kapott, hogy Kádárt Maléter Pál és Kopácsi Sándor ügyében is tájékoztassa a KB-elnökség véleményéről. (Uo.)

²²⁹ MOL. 288. fond. 4/5. ő. e. 21. p.

²³⁰ MOL. 288. fond. 4/5. ő. e. 22. p.

²³¹ MOL. XX-5-h Operatív iratok 18. kötet.

²³² 1957. augusztus 26-ai feljegyzés. A „Jelcin dosszié”, szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János (Bp., 1993.) 199–200. p.

²³³ Jurij Vladimirovics Andropov (1914–1984) 1956–57-ben magyarországi szovjet nagykövet, 1957–1961-ig az SZKP KB szocialista országok kommunista pártjaival fenntartott kapcsolatokkal foglalkozó osztályának vezetője.

²³⁴ Roman Andrejevics Rudenko (1907–1981) a Szovjetunió legfőbb ügyésze, az SZKP KB póttagja.

²³⁵ Pjotr Ivanovics Ivasutin (1909–?) hadsereg tábornok, az SZKP KB vezető tisztviselője.

A Feljegyzés szerint 11 személyt – Nagy Imrét, Losonczy Gézát, Donáth Ferencet, Gimes Miklóst, Maléter Pált, Kopácsi Sándort, Tildy Zoltánt, János Ferencet, Vársárhelyi Miklóst, Szilágyi Józsefet és a nyugatra távozott Király Bélát – „mint az összeesküvők vezető magját” elkülönítették. A pert az MSZMP PB szeptemberre tervezte lebonyolítani.

A kiszabásra kerülő büntetéseket illetően is jóváhagyásra terjesztette elő a magyar belügyminiszter a döntést. Ez mint a vita során elhangzott vélemény került előadásra: „...a vádlottak között differenciálni kell, s bűnösségük fokának megfelelően a legsúlyosabb büntetést kell kiszabni Nagy Imrére, Losonczyra, Donáthra, Gimesre, Szilágyira és Király Bélára.” (Kiemelés tőlem. K. F.) Mint tudjuk, a „legsúlyosabb büntetés” ebben az időben a halálbüntetés volt Magyarországon.

Érezhető, hogy a Kádár-rezsim számára nem volt kockázatmentes vállalkozás a Nagy Imre-per. Egyrészt, mert a jugoszlávok felvethetik a kormány szöszegését (ennek kivédésére a „Jugoszláviát kompromittáló anyagok” hivatottak), másrészt „hogyan a hazai és külföldi közvéleményt felkészítsék [...] bíróság elé állítják az íróknak Nagy Imrével korábban szoros kapcsolatban álló csoportját”.

Az SZKP KB döntéshozókészítői szerint a Kádár által küldött anyag áttanulmányozása után úgy döntött, hogy: „[...] a Nagy Imre és csoportja elleni vádindítványra kidolgozott tervezet alapján elfogadható de még tovább kell dolgozni rajta, mindenekelőtt azon a részen, amely az áruló Nagy Imre csoportnak az imperialistákkal fenntartott kapcsolataival és az utóbbiak ellenforradalmi lázadás előkészítésében és lefolytatásában játszott szerepével foglalkozik.”

Utasítás született arra is, hogy az írók pere nyilvános, Nagy Imréé zárt legyen. S ami nem elhanyagolható – ez szerepel az MSZMP PB határozatban is –, a per az ENSZ „magyar kérdés” vitája – 1957. szeptember 10–14-e – utáni időpontban kezdődhet. Az ügyben Biszku Béla szovjet tanácsadókat is kapott: Rudenko és Ivasutin személyében. Persze a per operatív részének bonyolításánál sem bízták kizárólag az alezredestől ezredessé előlépetett Rajnai-csapatra. Sumilin ezredes volt szovjet részről a per „főrendezője”.²³⁶

A szeptemberi időpont csúszásának lehetséges okait ne firtassuk. Tény, hogy az írók perében Vida Ferenc és tanácsa 1957. november 13-án hirdetett ítéletet, amelyben egyetlen halálbüntetés sem volt. A legszigorúbb büntetés – 9 év börtönt – Déry Tiborra²³⁷ szabták ki a Marosán által „kioktatott” népbírák.

²³⁶ Vö.: Kopácsi Sándor: Életfogytiglan (Nyíregyháza, 1989) 222. p.

²³⁷ Ház Gyula 6 év, Zelk Zoltán 3 év, Tardos Tibor másfél év börtönt kapott.

A Nagy Imre-per „előkészítése” tehát befejeztetett. Megkezdésére azonban csak 1957. december 12-én adott utasítást az MSZMP legfelsőbb vezetése.

A készülő per eközben a nagypolitikai játszma egyik ütközőpontja lett.

„1957. november a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójának megünneplésével párhuzamosan sor került 46 kommunista párt küldöttségének találkozására Moszkvában. Hosszú idő óta ez volt a kommunista mozgalom első ilyen méretű hivatalos találkozása” (Kiemelés az eredetiben. K. F.) Így örvend a hivatalos pártkrónika a hetvenes évek közepén.²³⁸ Az értekezlet behatóan foglalkozott a szocialista országok közötti kapcsolatok kérdésével, valamint a szocialista építés alapelveivel a több országban épülő szocializmus körülményei között. Nagy fontosságot tulajdonítva a kölcsönös egyenjogúság, a szuverenitás tiszteletben tartása és a belügyekbe való be nem avatkozás elveinek. A nyilatkozat leszögezte, hogy ezek „nem merítik ki a szocialista országok közötti kapcsolat egész lényegét”. A szocialista országok kölcsönös viszonyának elválaszthatatlan része a kölcsönös testvéri segítség „[...] hangsúlyozva, a szocializmus építésének elengedhetetlen, törvényszerű közös vonásai vannak minden országban”.²³⁹ Mindez a magyar köznyelvre fordítva: az államközi kapcsolatok klasszikus elvei alárendeltek a Szovjetunió érdekeinek. A később Brezsnyev-doktrínává formálódott és merevedett „el”, szentesítette a magyar forradalom vérbefojtását (később a prágai tavasz eltíprásának is „elvi” alapjául fog szolgálni). Az 1957-es nagy moszkvai bolsevik zsinat azonban nem felhőtlen. A párttörténet „stratégiai nézeteltérések” címmel ír minderről. Nem kevesebbről volt szó, mint arról, hogy Mao Csetung kínai párvezető atomfegyvereket követelt és a harmadik világháború megindítását. Mao nem kisebb agyrémet adott elő, mint: „ha az emberiség fele megsemmisül, még megmarad a másik fele, az imperializmus viszont teljesen megsemmisül, s az egész világon csupán a szocializmus lesz.”²⁴⁰

Hruscsov – aki ebben az időben érte el ingatag hatalma zenitjét és korántsem volt ennyire biztos a háborús győzelemben – ezzel szemben a közös nyilatkozatba is belefoglaltatta: „Jelenleg a béke erői annyira megnövekedtek, hogy reális lehetőség van a háború elhárítására.”²⁴¹ Ugyanakkor – éppen a kínaiak harciasságának ellensúlyozására – szükségesnek érezte bizonyítani a világ kommunista vezetői előtt kérlelhetetlen kommunista eltökéltségét, a „revizionizmus” ellen. Különösen szükség volt Hruscsov tekintélyét megerősíteni a Jugoszláv Kommunista Szövetségé renitens magatartására figyelem-

mel. Ismeretes volt ugyanis a résztvevők előtt: Hruscsov 1955 májusi belgrádi útjával elérte ugyan, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetségé (JKSZ) megjelent a „nagy zsinaton”, de nem írta alá közös dokumentumot. A JKSZ 1958-as programja²⁴² számos kérdésben szembehelyezkedett a moszkvai dogmákkal mind ideológiai, mind gyakorlati politikai kérdésekben. Tito szembe fordulása Hruscsovval veszedelmes példa volt az „egy akol” elvére.

Alig távoztak el Moszkvából a delegátusok, megkezdődhetett Nagy Imre és társai pere annak bizonyosságául, hogy Hruscsov leszámol a „revizionizmussal”, amely Magyarországot csaknem elszakította a szovjet bloktól, egyben figyelmeztetés is minden kommunista alkirálynak: így jár, aki lázadni mer Moszkva mindenhatósága ellen.

1957. december 16-án rövid jegyzőkönyv²⁴³ tudatja az MSZMP PB zárt üléséről, hogy 1957. december 21-én délután 5 órára hívják össze a KB zárt ülését. Kádár János előadásában: „Az ülésen egy napirend szerepel.”²⁴⁴ [...] Kiegészítő előadást tart: Biszku Béla.”

A december 21-ei KB ülésen²⁴⁵ elhangzott referátum és a hozzászólások elemzése külön tanulmányt igényel. Kádár – Biszku által kiegészített – beszámolójában egy nagyszabású összeesküvés képét vázolta fel a KB tagjai előtt. A 21 felszólaló lényegében elfogadta a PB határozatát.

A zárt ülés határozata szerint: „A Központi bizottság tudomásul veszi, hogy a Magyar Népköztársaság igazságügyi szerveinek szabad folyást kell engedni a törvény által előírt büntető eljárás lefolytatására: Nagy Imre, Donáth Ferenc, Szilágyi József, Jánosi Ferenc, Vásárhelyi Miklós, Fazekas György, Táncos Gáspár és Haraszi Sándor állampolgárokkal szemben. [...] Szabad folyást kell engedni a büntető eljárás lefolytatásának továbbá Tildi (sic!) Zoltán, Maléter Pál Kopácsi Sándor, Gimes Miklós Erdős Péter és a megszökött Király Béla állampolgárokkal szemben.”²⁴⁶

Döntés született arról is, hogy a „Politikai Bizottság írásban tájékoztassa a Jugoszláv Kommunista Szövetségé Központi Bizottságának elnökét arról, hogy az aláírás időpontjában előttünk nem ismert, utólag kiderült súlyos tények teljesen hatálytalanították szóban forgó személyekkel kapcsolatos 1956. november 19-i kétoldalú megállapodást, s így ez a magyar szervekre többé

²⁴² Magyarul: A JKSZ programja (Fórum, 1958.).

²⁴³ MOL. 288. fond. 5/55. 6. e.

²⁴⁴ Zárójelben kézírással „Büntetőpolitikai”.

²⁴⁵ MOL. 288. fond. 4/14/1. 6. e.

²⁴⁶ Uo. 1. p. Eljárási kégyelmet kell biztosítani Szántó Zoltán, Lukács György, Vas Zoltán Újhelyi Szilárd és Rajk Lászlóné, továbbá Deszpot László volt r. [rendőr] őrnagy, Vári József volt áv. [államvédelmi] őrnagy, Kiss István volt r. alezr. [alezredes], Lantos József volt r. őrnagy, Szűcs Miklós volt h.ezr. [határőrezredes], Pártai Tivadar v. [volt] képviselő esetében.

²³⁸ A nemzetközi munkásmozgalom története 1945–1974, szerk.: Harsányi Iván–dr. Szántó György (Bp., 1975.) 181. p.

²³⁹ Uo. 182. p. idézi Az emberiség békéjéért jövőéért. Kossuth Kiadó, 1957. 19. p.

²⁴⁰ Vö.: Társadalmi Szemle, 1964/4. 25. p.

²⁴¹ Vö.: 35 jegyzetben írt mű. 16. p.

semmiféle kötelezettséggel nem jár.”²⁴⁷ (Arra persze nem kapunk választ, hogy a november 19-i megállapodást milyen új tények alapján tekintették tágyatlannak, nyomban azután, hogy Nagy Imre kilépett a nagykövetség kapuján!)

1958. február 6-án dr. Radó Zoltán megkezdte a Nagy Imre-per tárgyalását. Radó azonban másnap a tárgyaláson rosszul lett, és szívinfarktus gyanújával kórházba kellett szállítani. A per későbbi időpontban való folytatása azonban korántsem Radó bíró betegsége miatt váratott magára hónapokat. A KB február 14-ei ülésén²⁴⁸ ismét felmerült a Nagy Imre-per. Kádár szerint: „Most az az időszak következik, amikor a bírósági tárgyalás kerül napirendre és ezt újra meg kell fontolni. A bírósági tárgyalásnak, az ítéletnek a várható politikai hatása: a harc éleződése, főleg külföld felé... Most a fő cél a hidegháború megtörése, az időpont erre most kedvező, jók a pozícióink. Ebbe a nemzetközi képbe illesztve kell a Nagy Imre-ügyet nézni.”²⁴⁹ Kádár tehát nem akarta a Nagy Imre-ügyet – amely a tervezett szovjet–amerikai csúcstalálkozót megzavarhatta, esetleg megghiúsíthatta volna – siettetni. „Mi nem adhatunk a kezükbe egy érvet, hogy ezt, a számunkra kedvező helyzetet megfordítsuk. Persze a végső következtetést illetően nem kellene félnünk, sokat ellenünk nem tehetnek, de védekező pozícióból támadó pozícióba kerülhetnek, amivel sok eddigi eredményünket visszavethetnék... Mit tudunk most csinálni? 1/ Elhalasztjuk; 2/ Befejezzük, de befolyásoljuk a peres eljárást, hogy olyan ítéletet hozzanak, ami nem élezné a nemzetközi helyzetet. Ez a variáció azonban nagyon rossz lenne.” Javasolja, hogy a Központi Bizottság vegye tudomásul ezt a mérlegelést és járuljon hozzá a per befejezésének elhalasztásához. Figyelemre méltó minden esetre Kádár János egy mondata, amely a KB tagok hozzászólásaira adott válaszában mondott: „Mi inkább az elnapolás mellett vagyunk, minthogy enyhe ítéletet hozzunk most.”²⁵⁰ Mind ebből kitetszik: a PB egy percig sem gondolt arra, hogy a Nagy Imre-perben ne szülessenek meg a halálos ítéletek Moszkva akarata szerint.

A Nagy Imre-per²⁵¹ az eljárásjogi szabályok megsértésével²⁵² elkülönítették dr. Szilágyi József ügyét,²⁵³ amelyet a dr. Vida Ferenc²⁵⁴ vezetett népbí-

²⁴⁷ Uo. 2. p.

²⁴⁸ MOL. 288. fond. 4/15/1. ő. e.

²⁴⁹ Uo. 3–5. p.

²⁵⁰ Uo.

²⁵¹ A Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsának eredeti száma TB NB 003/1858/18 – MOL. XX-5-h.

²⁵² Vö.: A törvényességi óvás folytán hozott ítéletet Legfelsőbb Bíróság Eln.Tan.B. törv. 660/1989/6 – 1989. júl. 6. Közli: Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4., szerk.: Horváth Ibo-lyá, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor (Bp., 1995.) 932–959. p.

²⁵³ TB NB 003/1958/12.

²⁵⁴ dr. Vida Ferenc (1911–1990) ügyvéd, majd 1945 után a kommunista pártapparátus, a BM ÁEK dolgozója 1951-ig. Osztályvezető az IM-ben. 1953 nov. 18-ától 1972 okt. 31-ei nyugdíjazásáig a Legfelsőbb Bíróság bírójá, tanácselnök, kollégiumvezető helyettes.

rósági tanácsra szignált a Legfelsőbb Bíróság elnöke. A népbírákra²⁵⁵ és a jegyzőkönyvvezetőre, valamint az eljáró ügyész²⁵⁶ személyére a belügyminisztérium „tett javaslatot”. A népbírák között szereplő Lakatos Péterné²⁵⁷ a per idején érvényes eljárásjogi szabályok szerint²⁵⁸ mint bíró *ki volt zárva az ügyből, mert egyrészt férje* a forradalom alatt elesett a Köztársaság téri harcok során; másrészt ő maga is a felkelők fogságában volt, s így tőle az ügy tárgyalagos elbírálása nem volt várható.²⁵⁹

A Vida-tanács a Szilágyi József elleni pert 1958. április 16–18-a között tárgyalta és hozott az ügyben halálos ítéletet, amelyet április 24-én végre is hajtottak.

A Nagy Imre-per tárgyalása csak 1958. június 9-én folytatódott (pontosabban kezdődött) a Vida-tanács előtt. Közben a nagypolitikában tovább zajlott a Hruscsov–Tito csendes párviadal, amelynek – közvetítőként – Kádár János is részese volt. Hruscsovnak meg kellett tudnia, hogy Tito nem hajlandó a moszkvai karám engedelmes bárányaként fejet hajtani. Mindezt Hruscsov magyarországi látogatásakor – 1958. április 4-én – közölte Kádár. Többen – így Méray Tibor is – úgy vélik, „ekkor pecsételődött meg Nagy Imre sorsa”.²⁶⁰ Mi ebben a kérdésben – a jelenlegi adatok birtokában – inkább úgy véljük, *nem változott meg Nagy Imre javára az 1957. november 7-ét követő szovjet álláspont*. Mint láttuk, a per halasztásakor hozott döntésénél fel sem merült egy esetleges enyhébb elbírálás lehetősége. Így Hruscsov 1958. június 3-ai szófiai beszéde,²⁶¹ amelyben a jugoszláv nagykövetség és a „kapituláns és áruló Nagy Imre-csoport” együttműködése említettett, valóban a halálos ítélettel volt egyenértékű, de *nem volt új fejlemény* az eddigiekhez képest.

²⁵⁵ A BM által kijelölt népbírák Lakatos Pálné, Sulyán György, Fehér Kálmán, Bíró Mihály.

²⁵⁶ A vádat képviselte: dr. Szalay József (1908–1969), aki 1945-től a budapesti Népbírói Tanács, majd a Népbírói Tanács, a Budapesti Államügyészség ügyésze. 1952. október 14-étől szolgálat a Legfelsőbb Államügyészségen. 1955. augusztus 3-ától a legfőbb ügyész első helyettese. (Non György kinevezéséig a Legfőbb Ügyészség vezetője). 1960. jún. 12–1963. márc. 20-ig az igazságügy-miniszter első helyettese, 1963. március 20-ától a Legfelsőbb Bíróság elnöke 1968. márc. 30-áig.

Ügyészként dolgozott még a perben dr. Béres Miklós (1912–?) jogász, munkaszolgálatos, majd 1945-től az ÁVO (ÁVH) tagja, 1956-tól av. őrnagy, 1953 októberétől a Legfőbb Ügyészség Politikai osztály helyettes vezetője, 1960–1962 aug. 15-éig vezetője.

²⁵⁷ Lakatos Péterné (1927) népbíró 1957. ápr. 8-ától 1958. szept. 15-éig. Később a Fővárosi Bíróság tanácsvezető bírójá.

²⁵⁸ Büntető perrendtartás (Bp.) 13. § e) pontja.

²⁵⁹ Minderre rámutat a Nagy Imre-perben emelt törvényességi óvás és a felmentő ítélet indoklása is. Vö.: Iratok... 12–923. p.

²⁶⁰ Méray: id. mű 355. p.

²⁶¹ „A budapesti ellenforradalmi puccs idején a jugoszláv nagykövetség a központja lett azoknak, akik elkezdtek a harcot a magyar népi demokrácia ellen, a nagykövetség menedéke lett a kapituláns Nagy Imre–Losonczy-csoportnak.” A beszédet idézi Méray is 355. p.

A Nagy Imre-per hatalmas iratanyagának közzététele, méginkább a per részletes elemzésének közreadása a történetírás olyan adóssága, amelyet – előreláthatólag – nem egyhamar fog leróni. Azon mindenestre érdemes elgondolkodni, hogy a nemzeti önismeret az előrébbvaló, vagy egyes érintettek esetleges személyes érdekei.

Mielőtt azonban Vida Ferenc tanácselnök – június 15-én – kihirdette a tőle „elvárt” ítéletet, június 6-án az MSZMP KB – zárt ülés keretében – hagyta jóvá azt, ami voltaképpen már régen elvégeztetett: „A Központi Bizottság megállapítja, hogy a Népköztársaság törvényes rendjének megdöntésében bűnös, különleges ellenforradalmi csoporttal szemben szabad folyást kell engedni a törvényes eljárásnak”.²⁶²

Ez a jóváhagyás szükséges volt még „Nagy Imre I. r. vádlott” halálos ítéletének azonnali (június 16-ai) végrehajtásához. Halálos ítélet sújtotta még Gimes Miklós III. r. vádlottat, Maléter Pál V. r. vádlottat, Donáth Ferenc II. r. vádlott 12 évet, Tildy Zoltán IV. r. vádlott 6 évet, Kopácsi Sándor VI. r. vádlott életfogytig tartó szabadságvesztést, Jánosi Ferenc VII. r. vádlott 8 évet és Vásárhelyi Miklós VIII. r. vádlott 5 évet kapott.

Bolsevik szokás szerint először a PB nyilatkozott²⁶³ a „Nagy Imréék elleni ítélettel kapcsolatos tennivalókról”. Ez után a „dolgozók” kivégzéseket helyeső véleményéről érkeztek a jelentések. Természetesen csak abból a szempontból érte kritika az ítéletet, voltak „enyhe” büntetések is.²⁶⁴ Mindezt így jelentette Budapestről F. Asztafjev követ 1958. június 18-án Ny. Sz. Hruscsovnak: „...a magyar dolgozók többsége helyesléssel fogadta a Nagy Imre és társai elleni ítéletet. Mint Münnich és Sándor elvtársak közölték, a munkások nagy része igazságosnak tartja az ítéletet... Sándor elvtárs szerint egyes egyéni parasztok sajnálkoznak Nagy Imre kivégzése miatt... az értelmiség nem nyilvánít vélemény a perről [...] attól fél, hogy árulással vádolják meg.”²⁶⁵

Azután – mintegy három hónap múlva – az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya 5 pontban foglalt jelentést készített a PB számára.²⁶⁶ Ez nem más, mint a június 17-ei PB-ülés dokumentumának szolgai lemásolása.

A külföld száználmasan hamar nyugodott bele a történetekbe.

²⁶² MOL. 288. fond. 4/17. ő. e. 1. p.

²⁶³ MOL. 288. fond. 5/83. ő. e., a PB 1958. jún. 17-ei üléséről.

²⁶⁴ MOL. 288. fond. 30/1958/6. ő. é. BM Karhatalom Országos Parancsnoksága – „A személyi állomány hangulata Nagy Imre és büntétszerei elítélésével kapcsolatban”.

MOL. 288. fond. 30/1958/4. ő. e. „Jelentés a politikai hangulatról Nagy Imre és társai ellen folytatott büntetőeljárás kapcsolatban.” A BM ORFK Vezetőjének Politikai Helyettesétől és Uo. megyeiként.

²⁶⁵ A „Jelcin-dosszié” 213–214. p.

²⁶⁶ MOL. 288. fond. 22/1958/1. ő. e. 80–84. p.

Faludy György²⁶⁷ így látta a helyzetet 1959-ben:

„S van-e választás a hét hájjal megkent
tömeggyilkos moszkvai banditák
s Washington gyáva, rothadástól gennyes
hülyéi között, míg ilyen a világ?”

Magyarországon, pedig a megtorlás műve korántsem fejeződött be...

Nyugatról – Tóth Ilona-ügy – Obersovszky-Gáli-ügy

„Ha a Tóth Ilona ügye külföldön nagyjelentőségűvé vált, akkor ez nemcsak emberbaráti célt szolgál, hanem azért van, mert ebben a perben túlnyomórészt intellektuális fiatalok vannak. Megölhetjük a prolikat, nem csinálnak cirkuszt”²⁶⁸ fakadt ki Marosán György a PB 1957. július 2-ai ülésén. A Tóth Ilona (1936–1957) szigorló orvos és társai ellen indult – a mai napig sok vitát kiváltó – büntetőügy²⁶⁹ valóban *nagy nemzetközi tiltakozást váltott ki* egyrészt Tóth Ilona, másrészt a két író-újságíró: Obersovszky Gyula²⁷⁰ és Gáli József²⁷¹ személye miatt. A nyugati világ – a megmozduló egyetemi ifjúság

²⁶⁷ Faludy György: *Nagy Imre szelleméhez*. In.: Versek (Bp., 1995.) 404. p.

²⁶⁸ MOL. 288. fond. 5/33. ő. e. 15. p.

²⁶⁹ Vö.: Kézikönyv III. 43–44 és 219. p. A Budapesti Fővárosi Bíróság 1957. április 8. napján kelt B. VII. 164/1957/46. számú ítéletét. B.-né Tóth Matild tanácsa hozta. Másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírói Tanácsa 1957. június 2. napján kelt és jogerőre emelkedett Nbf. III. 5019/1957/96. sz. alatt járt el. A tanács elnöke Radó Zoltán volt. Az elítélés semmiségét a Fővárosi Bíróság 9. B.56/2001/2. sz. végzése 2001. február 19. napján jogerősen kimondta.

²⁷⁰ Obersovszky Gyula (1927. jan. 1., Pécs–2001. márc. 15., Budapest) 1944-től a MKP tagja, részt vett a földosztásban. 1946-tól a NÉKOSZ mozgalom aktivistája. 1949-ben dramaturg szakon végzett a Színház és Filmművészeti Főiskolán. Debrecenben újságíró (1949–1954). Kizárták a MDP-ből és elvesztette az állását is. Budapesten a Népművelési Intézet munkatársaként kapott munkát, színházi tanfolyamokat vezetett (1954–1955), 1956. október 23-án este jelen volt a rádió ostrománál. Okt. 24-étől az *Igazság* c. lapot szerkesztette, nov. 4-e után az *Élünk* c. illegális lap szerkesztője, a Péterfy Sándor utcai kórházban szerveződő ellenálló csoport tagja. Részt vett a november 23-ai néma tüntetés és a dec. 4-ei nőtüntetés szervezésében. A Tóth Ilona per V. r. vádlottjaként első fokon 3 évi szabadságvesztésre, másodfokon halálra ítélték. Kegyelemből a büntetést életfogytig tartó szabadságvesztésre változtatták. 1963-as közkegyelemmel szabadult. 1989-ig a *Sportfogadás* c. lap szerkesztője. 1988-ban a TIB alapító tagja. 1991-től a *Vagyok* c. egyszemélyes újságot szerkesztette.

²⁷¹ Gáli József (1930. febr. 10., Gyula–1981. márc. 5., Budapest) író, dramaturg. Családjával együtt Auschwitzba hurcolták, s csak ő élte meg a tábor felszabadulását. A Színház és Filmművészeti Főiskolán hallgatója, de 1949-ben osztályidegennek nyilvánították és kizárták a főiskoláról. 1951-ben Erős János c. gyermekdarabjáért József Attila díjat kapott és engedélyezték tanulmányai folytatását 1954-ben szerzett diplomát. 1956. okt. 6-án bemutatott Szabadsághegy c. darabja rendszer ellenes demonstrációként hatott. Október 25-étől az *Igazság*, november 7-étől az *Élünk* szer-

mellett olyan nagyságok, mint Sartre és Camus is – aktívan lépett fel a megtorlás áldozatai – különösen az írók – védelmében. Hasonló módon tett az indiai miniszterelnök – *Dzsawaharlal Nehru* – is. Különösen nagy érzelmi hullámokat vetett Obersovszky Gyula és Gáli József első fokú – enyhe – ítélete után a halálos ítélet kimondása. Franciaországban a halálos ítéletek kihirdetése után Csongovai Per Olaf²⁷² szervezett jelentős megmozdulásokat az ítélet ellen. Csongovai Per Olaf – egykor maga is a forradalom aktív harcosa – Angyal István barátja, a Tűzoltó utcai fegyveres csoport egyik vezetője volt. November 4-e után a Péterfy Sándor utcai kórházban szerveződő ellenállókhoz tartozott. Párizsba emigrált, majd nagy aktivitással szervezte a tiltakozó mozgalmat ellenálló társai megmentése érdekében. Az akció részleges sikert hozott. Tóth Ilonát nem tudták megmenteni. Őt három társával²⁷³ kivégezték. A másodfokon halálbüntetést kapott Obersovszky Gyula és Gáli József esetében engedett a hatalom a nemzetközi nyomásnak, mindketten kegyelemiben részesülte. *Obersovszky Gyula* – forrásaira való utalás mellőzésével – *elmondta* e sorok írójának azt a meggyőződését, hogy életüket *Nehru* miniszterelnöknek köszönhetik, aki ügyükben Hruscsovot hívta fel. Hruscsov ígéretet tett a két író életének megkímélésére.

Kétségtelen tény, hogy az ilyen – és ehhez hasonló – intervenciók jórészt nem írások hátrahagyásával folytak. Így jobbára a véletlen műve, hogy a történész olyan forrásra bukkan, amely valamely sikeres vagy sikertelen mentőakcióra utal.

ÖSSZEGZÉS

Az 1956-os megtorlás éveiben Magyarországon nincs független bíróság. A bírói döntésekben – ritka kivételtől eltekintve – a politikai akarat jelenik meg. A bírói tevékenység közvetlen és közvetett politikai irányítás alatt áll. Érvényesültek igen durva beavatkozások, de – szűk körben – mentőakciók is.

A forradalom jogi megtorlásának folyamatába a Szovjetunió pártvezetése közvetlenül is beavatkozott, ahol ezt érdekében állónak látta. Kína részben közvetetten, részben a szovjet vezetés útján a megtorlás fokozásának álláspontján volt.

kesztésében és kiadásában vett részt. 1956. december 5-én tartóztatták le. A Tóth Ilona-per VI. r. vádlottjaként első fokon 1 évet kapott, amelyet másodfokon halálbüntetésre súlyosbítottak. Az ítéletet kegyelemből 15 évi szabadságvesztésre változtatták át, amelyből 1961-ben kegyelemmel szabadult. 1953–1975 között az OSZK Színháztörténeti Társaság munkatársa.

²⁷² Csongovai Per Olaf (*1930. szept. 12., Ankara) magyar-svéd család fia. Apja 1919 után menekült Svédországba.

²⁷³ Gyöngyösi Miklós II. r., Gönczi Ferenc III. r. és Kovács Ferenc X. r. vádlott.

A vádlottak érdekében külföldi (baloldali) értelmiségiek és az el nem kötelezett államok vezetői – elsősorban India részéről – léptek fel a megtorlás tömpítása s egyes vádlottak életének megmentése érdekében – olykor sikerrel.

Az USA a diplomáciai elismerés és a magyar ügynek az ENSZ közgyűlés napirendjéről való levétele fejében kialkudta az 1963. évi 4. tvr.-tel kihirdetett közkegyelmet, amelynek köszönhetően mintegy 3480 fogoly szabadult, de a fegyveres harcosok – mint köztörvényes elítéltek – (mintegy 600 fő) továbbra is börtönbe maradtak és csak a hetvenes években szabadultak.

„Mától kezdve lövünk” – gondolatok a forradalom második szakaszáról²⁷⁴

A november 4-ének tragikus hajnalát követő órákban mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a fegyveres küzdelem reménytelen. Nem változtat ezen az sem, hogy néhány honvéd és fegyveres felkelő egység elkeseredett harcban vonult vissza vagy semmisült meg. Így a Mecséri János alezredes vezette esztergomi hadosztály töredék erői Pesterzsébet környékén kísérelték meg a lehetetlent. Király Béla szabadságharcos egységekkel a Buda környéki hegyekbe vonult vissza, majd Nagykovácsiban rendezkedett be védelemre, később a Bakonyban tűntek fel, végül elhagyták az országot.

Soroksárnál az előrenyomuló szovjet erők – és a mellettük harcoló ÁVH-s egységek – ugyancsak kemény – de reménytelen – harcot vívtak a felkelőkkel. Más budapesti felkelőcsoportok is ellenálltak és önfeláldozó módon – mintegy utolsó segélykiáltásként – megvívták végső harcukat a leküzdhetetlen túlerővel. A Corvin köz, a Széna tér, az Almásy tér, a Kilián laktanya, Pesterzsébet és Csepel szabadságharcosai ismét – s utoljára – bizonyosságot tettek a nemzeti függetlenség és a szabadság iránti eltökéltségükről.

Vidéken is több helyen bontakozott ki fegyveres ellenállás. Dunapentelén, Szegeden vagy Békéscsabán azonban éppúgy lehetetlen volt a szuperhatalmi hadigépezet megállítása, mint Budapesten.

A november 4-én indított „Forgósél” hadművelet – a Magyarország elleni háború – ugyanakkor nem jelentette még a *forradalom végét*, ezért inkább a forradalom *újabb* – kétségtelenül hanyatló – *szakaszáról* indokolt szólni. Ebben az új szakaszban a magyar nemzeti erők részéről nem a fegyveres harc, hanem a – zömmel *munkások által életrehívott* – *munkástanácsoké a főszerep*, ugyanis ezek testesítették meg a *forradalmi-nemzeti hatalmat*.

A *másik oldalt* egyelőre a Nagy Imre-kormány áruló miniszterei vezették, támogatóik az október 23-án szétesett kommunista hatalom romjaiból előmerészkedő maroknyi haszonélvező és az idegen hadsereg.

²⁷⁴ Elhangzott Egerben 1999-ben. Első közlés.

Ezt a másik oldalt – amelyet a szovjet fegyverekkel hatalomba helyezett Kádár-kormány testesített meg – nem ismerte el az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése (1962-ig), és nem tekintette legitim hatalomnak a magyar nép, amely Nagy Imrét fogadta el Magyarország törvényes kormányfőjének. Maga Kádár János is jól tudta „kormányát”, „...nem teljesen alkotmányos formák között született...”²⁷⁵ S nála jobban senki sem tudta azt sem, hogy őt kizárólag az SZKP politbűrójának bizalma helyezte a hatalom csúcsára. Valójában Kádár János mindvégig a szovjet érdekeket első számú végrehajtója volt, s attól a perctől kezdve, hogy Moszkva megvonta a bizalmat Nagy Imrétől, nyíltan is ő volt Moszkva magyarországi „helytartója”²⁷⁶

Míg a szovjet erőkre támaszkodó Kádár-kormány november 4-étől folyamatosan a „saját erő” megteremtésén fáradozott,²⁷⁷ november 8-a és 12-e között Budapesten több kerületben kerületi munkástanácsok alakultak, és megalakult a Nagybudapesti Központi Munkástanács is (november 14. Egyesült Izzó), amelynek képviselői november 16-án tárgyalásokat folytattak a legitim kormányként el nem ismert Kádár-kormánnyal, mint a hatalom *de facto* birtokosával. Az országSZerte demokratikus választások útján megalakított munkástanácsok, amelyeket a Kádár-kormány mint a munkás önkormányzat szerveit kénytelen volt engedélyezni²⁷⁸ – Győrtől Záhonyig – a nemzeti ellenállás vezetőivé léptek elő, s mert a lakosság döntő többségének támogatását élvezték, ténylegesen az országban olyan *kettős hatalom* jött létre, amelynek a forradalom fegyveres szakasza lezáródása után²⁷⁹ is maradtak eszközei a Kádár-kormány és támogatóival szembeni nemzeti ellenállás, a forradalom folytatására. Ez egyben kétségtelenné tette azt is, hogy a hatalomért a küzdelem tovább folytatódik, s ebben a küzdelemben a restauráció minden eszközt be fog vetni a kizárólagos hatalom megszerzéséért.

²⁷⁵ MOL. 288. fond. 30. ö. e.1–49. 25. p.

²⁷⁶ Az október 28-ai politbüro tanácskozásáról készült feljegyzésből kitűnően. Döntés a Kremlben, 1956. 36–37. p.

²⁷⁷ Vö.: A Katonai Tanács c. fejezetben írottakkal.

²⁷⁸ Vö.: 2/1956. (XI. 16.) Korm. rendelet a munkástanácsok működéséről és az 1956. évi 25. sz. tvr. a munkástanácsokról (kihirdetve: 1956. nov. 24.).

²⁷⁹ A BM. Országos rendőr-főkapitányság 1956. december 18-ai jelentése szerint (szám nélkül BM. 1956. december, napi jelentések) arra a kérdésre, hogy a megye területén működnek-e fegyveres csoportok és leküzdésükre rendelkezésre álló helyi erők elegendők-e: „A 19 megye közül 15 nemleges jelentést adott Fegyveres csoportokról az alábbi 4 megye tett jelentést”: Borsod megye (állítólag 3 géppisztolyost láttak a Bükkben), Pest megye (Tápiógyőre és Tápiószele között a vasúti hidat felrobbantották, a tápiószecei állomás környékén a vonatra 2 kézigranátot dobtak, a HÉV állomás közelében a sint felrobbantották), Somogy megye (a babácsi és vízvári erdőkben sejtenek fegyvereseket), Veszprém megye (Zirc és Várpalota környékén 10–12 fős csoport után kutatott a karhatalom szovjet karhatalmi egységekkel közösen).

Most azonban még a „saját erő” szervezésének lázas napjaiban vagyunk, amikor a kormánynak nem volt elégséges ereje a kizárólagos hatalom megragadásához, ezért a munkástanácsok megnyerésére tett eredménytelen – ám értékes időt jelentő – kísérleteket.

A munkástanácsok legfőbb követelései a hatalommal szemben – Nagy Imre vegye át a kormány vezetését, a szovjet csapatokat azonnal vonják ki, többpárti szabad választások megtartása – valóságos hadüzenetet jelentettek. Ugyanakkor a munkástanácsok a szocializmust mint társadalmi berendezkedést és a társadalmi tulajdont elvét nem vetették el, sőt hangsúlyozták, s így nem lehetett egyszerűen fasiszta szervezeteknek kikiáltani őket.

Milyen eszközökkel tudták a munkástanácsok vezetők ezekben a novemberi napokban követeléseiket kikényszeríteni?

Tény, hogy a munkástanácsok csak kivételesen rendelkeztek vagyonvédelmi, illetve csekély rendfenntartó fegyveres erővel. Néhány üzem őrségét nem számítva (Csepel, Salgótarján) Miskolcon voltak ún. munkásrendőrök, akik a december 9-ei nőtüntetésen, majd a következő napokban a tüntetők mellett léptek fel és fegyveres összeütközésbe bocsátkoztak a szovjet alakulatokkal is.²⁸⁰ Ez azonban kivétel.

Alapjában véve a munkástanácsok eszköztára a munkásság hagyományos harci eszközeire – a sztrájkra és tüntetésekre – korlátozódott és a tömegakciókban jelentős támogatottságot élveztek. Ezt maga Kádár János is elismerte 1956. december 2–3-án az MSZMP IKB ülésén: „Ezek a munkástanácsok igen jelentős politikai hatalmat képviselnek.”²⁸¹

A jelentős tömegtámogatást élvező munkástanácsok tehát csaknem kizárólagosan a tömegakciókra támaszkodhattak, amikor napról napra erőt kellett igazolniuk a hatalommal folytatott tárgyalások alátámasztására.

Ezek a tömegakciók a sztrájkok és a tüntetések voltak, pontosabban: politikai követelések érvényesítése érdekében folytatott sztrájkok és tüntetések.

A tüntetések jellegét tekintve indokolt beszélni megemlékező, kegyeleti felvonulásokról, amelyeket általában az elesettek emlékére rendeztek. Mészáros Gyula²⁸² az ilyen típusú megmozdulások egyik sajátos formájáról adott meg-
rázó leírást a Veszprém megyei nőtüntetés leírásával. Sajátos megmozdulások voltak ezek; mind a fővárosban, mind a nagyobb vidéki városokban megrendezésre kerültek az ún. nőtüntetések,²⁸³ valamint az ún. néma tüntetések.

²⁸⁰ HL. 1956-os gyűjtemény 11. ö. e. 492–494. p.

²⁸¹ Jk. 143. p.

²⁸² Mészáros Gyula: Nőtüntetések 1956. december 6-án, Veszprém megyében. Rebellitas '56. II.7–8. (1993) 89–90. p.

²⁸³ Budapesten a szovjet támadás hófordulóján, december 4-én, vidéken hasonló céllal más időpontokban voltak nőtüntetések: így Pécsen és Veszprém (december 6.), Miskolcon (december 9.), Zalaegerszegen (december 14.) és még számos városban.

A tüntetések másik csoportja *konkrét cél érdekében* (elfogott forradalmárok kiszabadítása, rendőrség védelme, nyomda elfoglalása érdekében) folytatott tömegmegmozdulás volt.

A harmadik csoportba tartoznak azok a *politikai tömegdemonstrációk*, amelyek kifejezetten Kádár lemondását, a törvényes Nagy Imre-kormány hivatalba lépését és a szovjet csapatok távozását követelték.

Külön kell szólni azokról a tömegmegmozdulásokról, amelyet a *hatalom provokált* abból a célból, hogy fegyveres erőt alkalmazzon a vele nem rokonszenvező tömeg ellen.

Valamennyi tömegtüntetésre – az elsősorban *kegyeleti jellegűekre is* – jellemző volt a Kádár-kormány és a szovjet katonai megszállás elleni tiltakozás akkor is, ha ezt szóval nem juttatták kifejezésre. Így volt ez az ún. *néma tüntetéseken is, ahol jelszavak nélkül*, gyertyákkal, nemzeti színű és gyászlobogókkal vonultak fel a résztvevők. (Hódmezővásárhely, december 10.²⁸⁴)

Ezen kegyeleti jellegű demonstrációk helyszínei elsősorban a nemzeti érzést kifejező *emlékművek*²⁸⁵ vagy olyan helyszínek, ahol a forradalom korábbi időszakában vérontás történt.

Az utcai tömegtüntetések másik fontos helyszínét képezték azok a *középületek*, ahol a hatóságok olyan *forradalmárokat tartanak fogva* (vagy a tüntetők ezt a tényt vélelmezték), akiknek a kiszabadítását a lakosság követelte. Így került sor a tragikus *salgótarjáni* tüntetésre december 8-án, a megyei munkástanács két vezetőjének előző napi letartóztatása miatt, vagy ilyen volt **Egerben december 10-én a börtön előtti tüntetés**, amelynek során nem hatoltak be az épületbe.²⁸⁶

Egyfajta „fogolyszabadítási” kísérlet volt azoknak az asszonyoknak a megmozdulása is, akik *Tinnye községben* (1956. december 22-én) a tanácsháza elé vonultak, hogy elérjék férjeik szabadon engedését. A férfiak ki akartak lépni a tsz-ből, s emiatt a karhatalmisták „*elbeszélgetésre*” *behívták* őket. Köztudott volt országszerte, hogy ezek az elbeszélgetések kegyetlen kínzásokkal jelentettek. Ilyen tsz-ből való kilépés miatt történt elbeszélgetés *halállal* végződő bántalmazást is eredményezett.²⁸⁷

A fogolyszabadításhoz hasonló, de ellentétes tartalmú helyzet alakult ki Tatabányán. Fordított, mert a tömeg nem letartóztatottak elengedését követel-

te a hatalomtól, hanem az erőszakszervezet kivonulását. Pontosabban azzal a követeléssel léptek fel az emberek, hogy a pártbizottság épületéből *távozzon el* – és szereljen le – az a Bee János vezette karhatalmi egység, amelyet kegyetlenkedései miatt ítéltek el a mintegy 2000 fős tömeg.²⁸⁸

A forradalom második fázisában ismerünk olyan tömegmegmozdulást is, amely a lakossággal szimpatizáló *rendőrök védelmére irányult* Kádár karhatalmistáival szemben. Ilyen megmozdulás volt **Gyulán** december 17-én, ahol a karhatalom megtámadta a helyi rendőrsöt, („...a rendőrség is az ő oldalukon áll” – ti. a forradalmárok oldalán – írta az egykorú jelentés).²⁸⁹ A rendőrséget nyomban kb. 1000 fős tömeg vette körül és tiltakozott a támadás ellen. A karhatalom „*egy hangadót*” nyomban agyonlőtt.²⁹⁰

Azok a tömegmegmozdulások, amelyek a Kádár-kormány és a szovjet csapatok távozását követelték, rendszerint a *városok főutcáján* vonultak végig. Így volt ez **Miskolcon** december 9-én, mikor a tömeg a Széchenyi utcán felvonulva a városháza és a megyei tanács épülete előtt fejezte ki tiltakozását. A karhatalom fegyverei ellen ekkor a „...*tömegben lévő rendőrök és kiegészítő munkás rendőrök*” védelmet jelentettek. Elég bátrak voltak ugyanis tudatni: „...*amennyiben a szovjet elvtársak és a karhatalmisták tüzet nyitnak a tömegre, akkor ők a tömeg mellé állva tüzet fognak nyitni a szovjetekre és a karhatalmistákra*”.²⁹¹

Hasonló főutcai tiltakozó felvonulás volt **Pécsett** az a megmozdulás, amely „*2-3 óra hosszúság (sic!) lövöldözés*”-be torkollott. „*Itt esett át a karhatalom a tűzkeresztségen*” – írta beszámolójában Lakatos Ferenc őrnagy.²⁹² A kivezényelt *honvéd karhatalom* a többórás lövöldözés során azonban *nem ontott vért*.

A Kádár-kormány elleni utcai tüntetések – dacolva a statáriummal és a karhatalom brutalitásával – elhúzódtak december végéig, sőt január első felére is. Így Zala megyében december 29-én, sőt január 11-éről is jelentenek megmozdulást.²⁹³

A munkástanácsok által meghirdetett *sztrájkokhoz kapcsolódó tüntetések* a hatalom szemében – ez a fellépésekből érzékelhet – igen veszedelmesek voltak. Ilyen 48 órás sztrájkhoz kapcsolódó tüntetést fojtott vérbe – **Gyurkó Lajos tábornok** parancsára – a karhatalom **Egerben**, ahol a *belváros* (Csíki Sán-

²⁸⁴ Farkas Csaba adatai, a szerző birtokában.

²⁸⁵ Így Egerben a 60-as ezred emlékoszlopa és a Petőfi szobor (december 10.), Hódmezővásárhely (december 10.).

²⁸⁶ Vö.: HL. 31. jegyzék 1957/T. 92. csomó.

²⁸⁷ Gál Lajos nagyrábéi lakost a szó szoros értelmében agyonverték. Vö.: Kahler Frigyes: Pufajkás ítélet. Rebellitas '56. II. 9–10. 82–90. p.

²⁸⁸ Vö.: Berki Mihály: Pufajkások, (Bp., 1993) 92–94. p.

²⁸⁹ HL. 31. jegyzék 1957/93. csomó, 15. p.

²⁹⁰ Uo.

²⁹¹ HL. 1956-os gyűjtemény 11. ö. e. 493. p.

²⁹² HL. 31. jegyzék 1957/194. csomó. (Valójában tüntetéssorozatról van szó, egyes beszámolók december 5–6., mások december 6–7–8. napokról szólnak).

²⁹³ HL. 1956-os gyűjtemény 11. ö. e. 201. p., és MOL. 288. fond. 30. jegyzék 1957/7.

dor u.–Széchenyi u. kereszteződése) utcakövein halottak és sebesültek is maradtak a tűzparancsot követő golyózápor után.²⁹⁴

A sztrájkoló postások posta előtti tüntetése Zalaegerszegen (december 12.) ugyancsak kemény karhatalmi fellépést váltott ki.²⁹⁵

Persze sokkal keményebb volt az utolsó nagy csepeli sztrájk leverése 1957. január 11-én – ekkor már nem működött a gyárban a munkástanács (!) – ahol a géppuskatűz és a kézifegyverek golyói sok sebesülést okoztak és emberéletet is követeltek. Végezetül az egyetlen nyitva hagyott gyárkapun távozó munkásokat a karhatalmisták válogatás nélkül botozták,²⁹⁶ így adva mindenki tudtára, kié a hatalom.

Ritkábban fordult elő, hogy a tüntetők a *szovjet erők* parancsnoksága előtt jelentek meg. Ilyen esetet örökített meg az egykorú beszámoló *Egerben* ahol december 11-én a tüntetők a szovjet parancsnokság elé vonultak, letépték és elégették az épületre kitűzött vörös zászlót. A szovjet erők *nem tették lépéseket a tüntetők ellen*, akik a tiltakozás kifejezése után *elvonultak*.²⁹⁷

A tiltakozó akciók, sztrájkok és tüntetések nélkülözhetetlen szereplői voltak a *röplapok* és más hasonló *nyomdatermékek* (falragaszok, újságok stb).²⁹⁸

A forradalom budapesti sajtója mellett²⁹⁹ *Izsák Lajos* feldolgozása nyomán ma már áttekinthetjük a korántsem jelentéktelen vidéki sajtóanyagot is.³⁰⁰ A november 4-i szovjet megszállás utáni napon még megjelent az *Igazság*³⁰¹ utolsó – egyoldalas – száma *Petőfi: A farkasok dala* című versével. Ez után a forradalom sajtója illegalitásba kényszerült, s elsősorban a mozgósító röplapok, falragaszok, munkástanácsai felhívások megjelentetésére korlátozódott. Ez volt a munkástanácsok és a forradalom más vezetőinek *csaknem egyetlen kommunikációs lehetősége a lakossággal*.

Külön kell szólni a forradalom illegális lapjáról, az *Élünk* című lapról, amelynek önfeláldozó szerkesztői – *Obersovszky Gyula* és *Gáli József* – nagy szerepet játszottak a december 4-ei budapesti nőtüntetés megszervezésében.

Nem véletlen, hogy a karhatalom hajtóvadászatot indított az illegális nyomdák felszámolására (a Péterfi Sándor utcai kórház pincéjében dolgozó nyom-

²⁹⁴ HL. 31. jegyzék 1957/T. 92. csomó és HL. 1956-os gyűjtemény 11. ő. e. 231. p.

²⁹⁵ HL. 1965-os gyűjtemény 11. ő. e. 194–205. p.

²⁹⁶ Nagy Elek és Bácsi József munkástanácsai vezetők visszaemlékezése.

²⁹⁷ HL. 31. jegyzék 1957/T. 92. csomó.

²⁹⁸ 1956 plakátjai és röplapjai (szerk.: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert), Bp., 1991.

²⁹⁹ 1956 a sajtó tükrében. – 1956. október 22–november 5. (szerk.: Izsák Lajos, Szabó József) Bp., 1989.

³⁰⁰ Izsák Lajos: A forradalom vidéki sajtója (Tanulmány és anyaggyűjtés – kézirat a szerzők birtokában).

³⁰¹ Az Igazság –, „A magyar forradalmi ifjúság és katonák lapja” utolsó száma (I. évf. 10. szám) november 5-én jelent meg, és a nemzetközi segítség reményében ellenállásra szólít fel.

dától a vidéki városok munkahelyein működő stencilgépekig), s nem véletlen az sem, hogy a forradalomban mozgó tömegek több városban *éppen a nyomdák elfoglalására indítottak akciókat*.

Így több helyen a *nyomdák és környéke* is az összeütközések színtere lett. Miskolcon december 10-én a nyomdánál kezdődött az a megmozdulás, amelyet a karhatalom – szovjet segítséggel – délelőtt feloszlattott, majd délután – 16 óra körül – a „*villanyrendőrnél*” újból szerveződött. A tömeg 16 órakor megindult a nyomda felé és 20 perccel később el is foglalta azt. „*A huligánok ellenforradalmi röplapokat nyomtattak ki*” – írja az egykorú beszámoló. Ekkor vezényelt tüzet Lőrincz Lóránt százados. A nyolc halott és 40 sebesült látványa arra indította a „*kisegítő munkásrendőröket, akik a huligánok mellett álltak*”, hogy visszavágjanak. Tűzharc bontakozott ki, amelyben „*a szovjet csapatok részéről két halott és több sebesült*” volt a veszteség. A tömeg megtámadta a karhatalmisták laktanyáját. A lövöldözésben egy karhatalmista tiszt életét vesztette.³⁰²

Egerben ugyancsak a *nyomda birtoklásáért* indultak a tömegek december 10-én este, mert röplapokat akartak nyomtatni. Az esti akció nem volt sikeres, ezért másnap – december 11-én – a már említett szovjet parancsnokság előtti tüntetés után, az esti órákban újból megkísérelték elfoglalni a nyomdát, amelyet a helyi karhatalom őrzött. A karhatalom fegyverét használta. A lövöldözésben egy ifjú ember (más adatok szerint két személy) meghalt, tizennégyen megsebesültek.³⁰³ Megbízható adatok szerint a nyomda előtti lövöldözésben rész vettek a Gyurkó Lajos kíséretében a Dobó laktanyába érkező karhatalmisták is.³⁰⁴

Különös figyelmet érdemelnek azok a helyszínek, ahol a *kizárólagos hatalomért folytatott harc döntő eseményei zajlottak*. Ezek a helyszínek – Budapestén kívül – azok a nagyobb vidéki *munkásvárosok*, ahol jelentős tömegek álltak a munkástanácsok mögött. Az *utcai „csatatereteket*” azonban – mint arra később a források alapján utalunk – nem a tüntetők, hanem elsősorban a *hatalom katonai vezetése* választotta meg, illetőleg – egyes esetekben – egyes esetekben könyörtelenül kihasználta a fegyveres leszámolásra alkalmas helyzetet (pl. december 7-én Tatabányán).

³⁰² HL. 1956-os gyűjtemény 492–495. p. Oprende Sándor őrnagyot a laktanyára lövöldöző felkelők golyója sebezte halálra.

³⁰³ HL. 31. jegyzék 1957/T. 92. csomó, valamint Molnár János egri rendőrkapitány és dr. Póka László orvos visszaemlékezése Egri Újság I. 4.5. A jelentések csak a 15 éves Uza Sámuel haláláról tesznek említést. Bérces Emil ezredes, a megyei karhatalom parancsnoka összefoglalójában 2 halottról írt.

³⁰⁴ Gyurkó Lajos katonáinak akciójáról nem csak a későbbi visszaemlékezők beszélnek, hanem a Bérces-jelentés is ír. (HL. 1956-os gyűjtemény 11. ő. e.)

Mint láttuk a korábbiakban, december elejére – ha hevenyészve is – a Kádár-kormány rendelkezésére állt az a karhatalom, amely – miként ezt Kádár János a november 7-ei kormányülésen kívánta, s később az MSZMP IIB november 21-ei ülésén hangsúlyozta: *minden eszközzel hajlandók végrehajtani a hatalom utasításait.*³⁰⁵

A „saját erő” birtokában a kormány elsőrendű feladatának tekintette a *kettős hatalom megszüntetését*. Nem volt kétséges az sem, hogy a Kádár-kormányt el nem ismerő munkástanácsok és a mögöttük álló milliós tömegek ellenében ez a lépés csupán agitációs eszközökkel aligha sikerülhet. Így nem maradt más eszköze a kormánynak a kizárólagos hatalom megragadására, mint a *fegyverek erejével megtörni azokat a munkástömegeket*, akiknek nevében a hatalom fellépett, de amelyek ezt a hatalmat elutasították. A régi recept szerint a magyar munkásság nyomban ellenforradalmi, *fasiszta tömegnek minősített*, s így magától értetődött, hogy ellenük a fegyveres fellépés nem csak jogos, de egyedül helyes cselekedet.³⁰⁶ Később érintjük még, valóban kikre lövettek a hatalom csúcsán állók és kiket öltek meg a tűzparancsot végrehajtók golyói. Most csak annyit: a politikai döntéshozók éppúgy tudták, mint a parancsvégrehajtók kikre irányulnak a fegyverek. Marosán György – a szociáldemokráciát kiárúsító „munkásvezető” – nem kis cinizmussal haragta a Legfőbb Ügyészség 1957. február 4-ei értekezletén:³⁰⁷ „*Lövetünk Csepelen, hogy holnap ne sokkal többre kelljen lőni.*”³⁰⁸ Lőni ugyanis kell, mert a magát munkásnak és parasztnak nevező kormánynak nincs más eszköze, hogy a munkások és parasztok feletti hatalmat (pontosabban a moszkvai hatalom helytartói tisztét) ne csak magáénak mondhasa, hanem ténylegesen és *kizárólagosan* gyakorolhasa. Ezt a *politikai döntést* Marosán György december 8-án közölte is a Nógrád megyei munkásküldöttséggel, amely *Steigerwald Ottó* vezetésével Kádár Jánossal akart tárgyalni. Marosán minősíthetetlen stílusban tudatta a delegációval: „*Mától kezdve lövünk.*”

A kegyetlen politikai döntés végrehajtásáról a Katonai Tanács intézkedett.³⁰⁹

Mielőtt vizsgálat tárgyává tesszük a forradalom második szakaszának két fontos vidéki helyszínét: *Salgótarjánt és Egert*, amely meghatározó volt a ket-

³⁰⁵ Jk. 71–78. p.

³⁰⁶ A salgótarjáni vérfürdő után megtartott pártértekezleten (dec. 9.) „a provokátorokat és a közel 4000 fasiszta ellenforradalmárt” tették felelőssé. Hasonló gyűlést tartott Gyöngyösön Gyurkó Lajos az egri sortűz után december 15-én.

³⁰⁷ MOL. 288. fond. 30/1957. 12. ő. e.

³⁰⁸ Utalás a január 11-ei csepeli eseményekre.

³⁰⁹ HL. Honvédelmi Minisztérium Titkársági Iratai 1967/I. 139. ő. e. 1956. dec. 4-ei ülés jegyzőkönyve.

tős hatalom fegyveres felszámolása szempontjából – (a csepeli január 11-ei fegyveres akció – bár célja a *sztrájk megszüntetése és megtorlása* volt – valójában már a munkástanácsok hatalmának megtörése után történt) – szólunk az ún. *vörös zászlós tüntetésekről*, amelyek a hatalom első támadását jelentették mind a fegyveres fellépést, mind a politikai offenzívát illetően.

Tisztázni kell mindenekelőtt, valójában *mit is várt el a politikai vezetés a fegyveres erőtől*, s *mit is tettek azok, akik vállalták a vérontást, aláírták a tiszti nyilatkozatot és végrehajtották a parancsokat?*

A politikai döntés: a kettős hatalom felszámolása fegyveres erővel, valójában *nem* az ellenféllel megvívandó *tűzharcot* jelentette. Világos volt ez mind a politikai, mind a katonai döntést hozók előtt is. A munkástanácsok – mint arról szólunk – nem számítva most a miskolci kisegítő munkásrendőröket és néhány fegyveres gyári őrt – nem rendelkeztek fegyveres erővel. Ez önmagában kizárja tehát a tűzharcot. A fegyverek alkalmazására tehát eredendően – s ezzel is tisztában voltak a politikai és katonai döntéshozók – *a fegyvertelen tömeggel szemben* kellett sort keríteni, hogy ezután majd a vérontásért a munkástanácsokat lehessen felelőssé tenni, és ilyen módon felszámolni a munkásság választott és országszerte támogatott testületeit. Ez a további lépés már a politikakészítők feladata volt.

A fegyveres erő fellépése *fegyvertelen* civil tömegek ellen *jogszerű is lehet!* Ez történik a *jogszerű tömegoszlatás során*, amelyet a magyar fegyveres erők és fegyveres testületekre vonatkozó *szolgálati szabályzatok* rögzítettek. Kétségtelen, hogy a kádári karhatalomnak 1956 decemberében még nem készült el a szolgálati szabályzata, de ez mit sem változtat a rendészeti szervek *szakmai* szabályain, amelyet a *tömegoszlatás* során gyakorolniuk kell. Ezt a kérdést Kopácsi Sándor – a forradalmi Budapest rendőrfőkapitánya – részletes szakvéleményben fejtette ki.³¹⁰ A fegyveres tömegoszlatási akciónak tehát szakmai szabályai vannak. Így különösen: a tömeg felszólítása a feloszlásra, eredménytelensége esetén a levegőbe lőtt sortűz,³¹¹ majd a továbbra is közeledő tömeg lába elé lőtt *porzó sortűz*,³¹² s ennek eredményte-

³¹⁰ Kopácsi Sándor: Szakvélemény a karhatalmi szolgálati szabályzat biztosította lehetőségekről 1956-ban. Közli: Sortűzek – 1956 II. jelentés (szerk.: Kahler Frigyes), Lakitelek, 1994. 51–69. p.

³¹¹ A sortűz fogalma. Vö.: Sortűzek – 1956 (szerk.: Kahler Frigyes), Lakitelek, 1993. 5. p. E szerint: sortűznek tekintjük azt az eseményt, amikor felfegyverzett egyenruhás, reguláris alakulat, vagy fél-reguláris csoportosulás tüzet ad le a határozott céllal csoportosuló fegyvertelen civil tömegre, illetve fegyvertelen civil csoportokkal együttlévő fegyvertelen egyenruhásokra.

³¹² Van erre is példa a forradalom történetében Nyíregyházán a laktanyánál, 1956. október 26-án. Vö.: Dikán Nóra: Sortűz Nyíregyházán (kézirat a szerzők birtokában), valamint Dikán Nóra: Az 1956-os forradalom megtorlása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai 1/5 Nyíregyháza (Nyíregyháza, 1993.).

lensége esetén megengedett *térden aluli magasságban* célzott lövéseket alkalmazni. Mindezt aligha hagyhatja bárki is figyelmen kívül, amikor a hatalom decemberi fegyveres fellépését értékeli.

A fegyveres fellépés katonai előkészítésének lényeges dokumentuma a már hivatkozott Katonai Tanács december 4-ei jegyzőkönyve. Az abban foglaltak nem hagynak kétséget: a karhatalomnak *nem tömegoszlatásra, hanem a fegyvertelen tömeg szétlövésére kell használni fegyvereit* a tömegoszlatásra vonatkozó szabályok mellőzésével. Erre kellett felkészíteni az egységeket.³¹³ A katonai résztvevők, természetesen a „várható események”-kel tisztában voltak, s ezt kellett tudatosítani a beosztottakkal, akik nem minden fenntartás nélkül hajtották végre az embertelen parancsot.³¹⁴ Természetesen a szovjet erőkre is számítottak – a későbbi események igazolták várakozásukat – a politikai és katonai vezetők „a feladat végrehajtásában”, mint azt Uszta Gyula kifejezésre is juttatta.³¹⁵

A Katonai Tanács vezetői tisztában voltak azzal, hogy a magyar forradalomnak *nincs olyan katonai ereje, amellyel fegyveresen léphetnének fel a hatalom ellen.*³¹⁶

Mindennek tudatában szervezte meg a hatalom az első akciót, a december 6-ai *budapesti ún. vörös zászlós tüntetést.* A források szerint ezen a tüntetésben 200–300³¹⁷ „tüntető” vonult fel vörös zászlókkal és a Kádár-kormányt támogató jelszavakkal szovjet páncélautók és tankok kíséretében. A „tüntetést” „a karhatalmi ezred erős biztosítása fedezte”.³¹⁸

Az adott körülmények között a vörös zászlós csoport megjelenése a körúton – szovjet erők védelme alatt – egyértelműen a *lakosság provokálását* jelentette, s nem a nyugalom és béke megteremtésére tett lépés volt. *Előre látható volt tehát, hogy ez a lépés tömegfelháborodást és a tömegek tiltakozó*

³¹³ „...fel kell vetni, hogyan ítélik meg a karhatalmi pk.-ok [parancsnokok] a helyzetet, hajlandók-e tüzelni a tömegre... készítsék fel a tiszti ezredeket a várható eseményekre” (Horváth Mihály szavai a Katonai Tanács ülésén.) HL. 1967/I. 139. 6. e.

³¹⁴ Horváth Mihály kérdésére a jelen lévő ezredparancsnokok válaszából következtetünk. A kérdésre Pesti Endre kijelentette: „A tiszti ezred 80%-a teljesíteni fogja feladatát... a karhatalmi ezredben négy századra biztos lehet számítani, azokra a századokra, amelyet az akadémia állított fel. Csémi Károly: „Az ezredben a 8. század kivételével a többi ütőképes és hajlandó minden feladatot végrehajtani.” HL. 1967/I. 139. 6. e.

³¹⁵ Uszta Gyula kijelentette: „Nyilván a szovjet erők támogatni fognak bennünket a feladat végrehajtásában”.

³¹⁶ Horváth Mihály vezérőrnagy felszólalása a Katonai Tanács december 4-ei ülésén. Uo.

³¹⁷ Berki Mihály 400–600-ra teszi a vörös zászlósok létszámát (Pufajkások, 46. p.), magunk inkább a rendőri jelentésben foglaltakat tekintjük pontosnak.

³¹⁸ A BM Országos Rendőrkapitányság III. osztályának az akciót figyelő tisztjei jelentéséből. Vö. még Berki Mihály: Pufajkások, 46. p.

megmozdulását idézi elő, nagyságrenddel nagyobb tömegeket mozdítva meg, mint a kormánnyal szimpatizáló tüntetők. Az események kétségtelenül igazolják, hogy *éppen ez volt a hatalom célja.* A várható tömegtiltakozás *szétverésére* a Nyugati pályaudvarnál *elrejtett* karhatalmi erők több ember életét kioltó *tűz* ezt igazolja. S nem csak ez. A Nyugati pályaudvarnál ennél is súlyosabb dolog történt. A karhatalom tagja – *Drzsics Drago* – olyan személyeket *végzett ki*,³¹⁹ akikről azt jelentette, hogy támadást „*akartak*” megkísérelni.³²⁰ Ezzel kapcsolatban Kádár János Csémi Károly előtt – aki a Nyugati pályaudvarhoz kivezényelt ezred parancsnoka volt – *elismerését fejezte ki a történetek miatt, mert* – miként Csémi Károly visszaemlékezett – „*megmutatták a karhatalom erejét*”.³²¹

Figyelemre méltó: Kádár – Csémi visszaemlékezése szerint – csak „*fölvonuló ellenforradalmárokról*” beszélt, arról *nem tett* említést, hogy *mi váltotta ki* a szétverésre ítélt „felvonulást”, hogy tudniillik *olyan provokáció történt, amelyet a hatalom tervezett, hogy szétverhesse a tiltakozókat.*

A Nyugati pályaudvar és környéke – mint az *események helyszíne* – aligha véletlenül került a forradalom e szomorú korszakának történetébe. Aligha tévedünk, ha feltételezzük: a helyszínt ebben az esetben is – miként ez a későbbiekben – a támadó hatalom katonai vezetése választotta ki. Ez esetben a nagykörúti felvonulási útvonal volt az a legalkalmasabb a páncélkocsis menetre épp úgy, mint az ellentüntetőik összegyűjtésére. A Nyugati épülete (és környéke) pedig a karhatalom elrejtésére, míg a Nyugati pályaudvar előtti tér a „csata” megvívására. A vörös zászlós menet a Nyugati felé haladva pedig mintegy *csapdába csalta* az ellentüntetőket, ahol már várták őket a töltött fegyverek.

A vörös zászlós tüntetés politikai hozadékát – előrevetítve a várható eseményeket is – Marosán György³²² fogalmazásában takarította be a hatalom: „...*tehát az országban vannak kommunisták és becsületes hazafiak, a kormány el van szánva, hogy a kemény kéz politikáját folytatja.*” Nemsokára ki-

³¹⁹ Guba László rendőr ezredes, a Budapesti Rendőrfőkapitányság Forradalmi Karhatalmi Ezred parancsnoka 1957. január 17-én az alábbi támogató sorokat írta Drzsics Drago perújítási kérelmére: „A legnehezebb feladatokra önként jelentkeznek és az ilyen feladatokat is kiválóan oldja meg. Nevezett speciális feladatokat is ellát és 15 éves párttagsághoz méltóan minden téren jó példát mutat a többi bajtársának.” Legfőbb Ügyészség – Különleges ügyek osztálya 004581/56. szám.

³²⁰ HL. 1956-os gyűjtemény 10. 6. e. 36. p.

³²¹ Csémi Károly: Visszaemlékezések 1956 (Bp., 1968.). „Csémi elvtárs! Maguk talán nem is tudják, hogy december 6-án mit csináltak. Maguk csak annyit tudnak, hogy teljesítették kötelességüket, szétverték a felvonuló ellenforradalmárokat... de jóval többet is tettek... megmutatták a karhatalom erejét.”

³²² Marosán György – a Kádár-kormány államminisztere – hasonló provokatív tüntetésen személyesen is részt vett december 9-én, Pécsen.

derült: Marosán kijelentése valóban *tömeggyilkosságokkal való fenyegetés volt*. A tragédiák napokon belül beteljesedtek.

A kormány a munkástanácsok hatalmának megszüntetésére elhatározott csapást mégsem a fővárosban, hanem az ország egyik nagy vidéki munkásközpontjában *Salgótarjánban*³²³ hajtotta végre.

Az októberi napokban a forradalom mellé álló salgótarjáni munkásság egy emberként sorakozott fel a munkástanácsok mellett, és keményen ellenállt a Kádár-kormány hatalmának. Ezért nem véletlen, hogy Salgótarjánt választotta a hatalom annak a tervnek a megvalósítására, amely célul tűzte ki a kizárólagos hatalom megszerzését *minden eszközzel*. A salgótarjáni eseményekből³²⁴ jól kirajzolódik a *hatalom forgatókönyve*.

Ennek első mozzanata az *erő koncentrációja*. A helyi karhatalom³²⁵ mellett – mint az a forrásokból ismeretes – jelen vannak Saljupin (Salupin)³²⁶ alezredes szovjet egysége, valamint a rendőrség épületében is voltak kormányerők.³²⁷ Itt tartózkodott a kormány megbízásából többek között *Ladvánszky Károly* alezredes³²⁸ és *Házi Sándor* honvéd vezérőrnagy is.

A következő lépés a munkástanácsokat támogató (tehát a kormány szempontjából ellenséges) *tömegek aktivizálása volt*. Ennek a legbiztosabb módja egyes forradalmi vezetők letartóztatása volt. *Gaál Lajos és Viczián Lajos* őrizetbevételével és a rendőrkapitányság épületében történő fogvatartásával a hatalom éppoly biztosra vehette, hogy több ezres tömeg követeli majd a *kapitányság előtti téren* a szabadon bocsátásukat, mint ahogy Budapesten biztosra lehetett venni, hogy a vörös zászlós tüntetők megjelenésére kialakul az ellentüntetés. Így tehát nem volt kétséges, hol kell felállítani a tüzelőállásokat. Arról, hogy ez esetben is *csapdáról van szó* és nem egy tüntetés fegyveres feloszlásáról – egyebek mellett – az a tény is *bizonyító erejű*, hogy Darázs István százados *parancsot adott a mellékcák lezárására. Az egyik karhatalmi egységnek az volt a feladata, hogy ne engedje a tüntetőket a helyszínről eltávozni*.³²⁹ Ez azt jelentette, külön gondoskodtak róla, hogy az emberek

³²³ Első tényfeltáró kiadvány: Engesztelő és Sortűz 1956 c. dokumentumfilmek (Budapest Filmstúdió) alapján: Dávid János–Geskeő Sándor–Schiffer Pál: Forradalom Sortűz Megtorlás (Eger, 1990.)

³²⁴ A történeti tényállás tisztázásához nagyban hozzájárult a Fővárosi Bíróság által lefolytatott igen részletes bizonyítási eljárás illetve a 16.B.768/1994/88. számú ítélet (Továbbiakban: Ít.)

³²⁵ Darázs István vezette egységről van szó.

³²⁶ A magyar forrásokban a név mindkét változat szerint szerepel.

³²⁷ Ladvánszky Károly 47 karhatalmistával erősítette meg a rendőrséget.

³²⁸ Ladvánszky Károly jelentése. BM. Történeti Irattár 20-35/262/2956/1956. december 9.

³²⁹ A parancsot Darázs az ezzel megbízott egység parancsnokának Mrázik Jánosnak adta, megtiltva, hogy a tömeg akár oldal irányba, akár visszafelé eltávozzon. Ít.

akkor is a fegyverek csöve elé kerüljenek, ha szándékukat megváltoztatva önként felhagynak a tüntetéssel, vagy – észlelve a fegyvereket – menekülni akarnak.

Mindezek után aligha csodálható, hogy a karhatalom nem kísérelte meg a 2000–4000 főre becsült tömeg *feloszlátását*, hanem *lőtt... tárat cserélt és ismét lőtt*.³³⁰ A *leszámolás* valóban *gyors és kegyetlen* volt. Az áldozatok – sebesültek és halottak³³¹ – foglalkozása és lakhelye nem hagy kétséget afelől, hogy *valamennyien* helybeli és környékbeli kétkezi *munkások* (és néhányan tanulók) voltak. Az is kétségen felüli, hogy a lövések az áldozatok többségét *hátulról* – tehát menekülés közben – érték.³³²

A tömeggyilkosság után – amelyben legalább 49 halálos³³³ (köztük gyermekek és várandós asszony³³⁴) és mintegy 150 sérült áldozata volt³³⁵ – nyomban megtette a *politika* azokat a lépéseket, *amiért eldőrdültek a fegyverek*. A később tárgyalt egri – december 12-ei – események és az azt követő politikai történések kísérteties hasonlósága miatt igazoltnak látjuk, hogy mindkét esetben *azonos forgatókönyv szerint, azonos cél érdekében történtek az események*.

A salgótarjáni tűzcsapásról készült *első jelentés* – Ladvánszky Károly már hivatkozott dokumentuma – a karhatalmat ért tűzcsapásról írt, különösen egy „kézigránát”-nak a karhatalmisták felé dobásáról, ezt jelölve meg a tűz meg-

³³⁰ A sortűz után, december 13-án szemlebizottság vizsgálta az eseményeket. Megszámolták a kilőtt töltényhüvelyeket és a becsapódásokat. Ez a pontosan elvégzett szemle alátámasztja megállapításunkat. A bizottság 318 db (különböző fegyverekből) kilőtt töltényhüvelyt számolt meg a „Megyei Tanács mellett a sáros részen” és a rendőrség előtt további 32 db „magyar eredetű” kilőtt hüvely volt. BM. Történeti Irattár V-141435. sz. BM Országos Rendőrfőkapitányság helyszíni szemle jegyzőkönyv. A kilőtt töltények 57%-a embert talált, 15%-a pedig ölt!

³³¹ A névsort 1957. január 11-én a Salgótarjáni kórház igazgató főorvosa, dr. Bódi László állította össze az érintettek foglalkozásának, születési idejének, lakhelyének és a kórházból való távozás (vagy az elhalálozás) idejének feltüntetésével. Közli: Sortűzek 1956. 106–108. p. A kórház összeállítását a Balassagyarmati Megyei Bíróság B. 1/1957. sz. ügyében készítte.

³³² Dr. Bódi László közlése a B. 1/1857. sz. ügyben: 11 esetben előlről, 12 esetben oldalról, 32 esetben hátulról hatolt be a lövedék. (Több halottnál és sebesültnél nem volt megállapítható a lövedék behatolásának iránya). Sortűzek 1956. 105. p.

³³³ Az anyakönyvek átvizsgálásával Á. Varga László levéltáros 49 halottat azonosított. Dr. Bódi László a már hivatkozott közlésében 46 halotról ír, akik közül 27 személyt holtan hoztak a kórházba, 9 műtét közben vagy közvetlen műtét előtt, 10 pedig műtét után hunyt el. Egyes visszaemlékezők, így Faragó László 130 halottra emlékezik. (323. lj. alatt id. műben közzétett interjú 146) Faragó Lászlóné anyakönyvvezető férje 131 halotról beszélt a következő napokban elhalt sebesülteket is számolva (323. lj. alatt id. mű 71–72. p.).

³³⁴ Így: Lalul József *1946; Kluka József *1941; Chmell Tibor *1939; Havasi László *1939; Kiss Gábor *1939. Dr. Daubner Károly megemlékezett egy 3 éves gyermekről, akinek „az egész hátát elvitte a golyó”. (323. lj. alatt id. mű 70. p.).

³³⁵ Bódi dr. 91 személy nevét közli, akik kórházi kezelésben részesültek. Közülük 16 személy a jelentés készítésének napján – 1957. január 11-én – is kezelés alatt állt.

nyitásának okaként. A lakosság számára nagy tömegű propaganda nyomtatványt készítettek és terjesztettek. E szerint a szemközti épületből az ellenforradalmárok géppuskákkal, golyószórókkal tüzet nyitottak a karhatalomra és a szovjet egységekre, valamint kézigránátokat dobáltak. A karhatalom ezekre a fegyveresekre nyitott tüzet. A tüntetőkre nem a karhatalom, hanem az ismeretlen fegyveresek lőttek.³³⁶

Ma már tudjuk: a propaganda által terjesztett szöveget Jakab Sándor,³³⁷ Andó István³³⁸ és Salupin alezredes vezetésével nyomban a sortűz után összeült értekezlet állapította meg.³³⁹ Ugyanennek a valótlan állításnak a jegyében tartották meg a sortűz estéjén az MSZMP-aktíva ülését, ahol a vérengzés vádját az „ellenforradalmároknak”, különösen a munkástanácsra hárították.³⁴⁰ Erre rímelt a Kádár-kormány másnapi intézkedése, amellyel lényegével törvénytelen kívül helyezik a munkástanácsokat és kihirdették a statáriumot.³⁴¹

Sajátos az a tudathasadásos felfogás, amellyel a hatalom állást foglalt az eseményekkel kapcsolatban. Egyrészt tagadja, hogy a hatalom parancsára lőttek a munkások közé, másrészt elítéli „a provokátorokat és a közel 4000 fasiszta ellenforradalmárt”, implicite elismerve a lövetést, és indokolja annak jogosságát.

A hatalom tudta, hogy minden állítása a salgótarjáni ügyben valótlan, jól tudták ezt a salgótarjániak is, hiszen az állítólagos géppuska- és golyószórótűzben senki sem sérült meg a karhatalom tagjai és a szovjet alakulat tagjai közül. A „kézigránátos támadás” – mint a tüzelést kiváltó ok – ugyancsak valótlan volt. A később perbe fogott és elítélt Ferenc István 25 éves garázsmeister³⁴² valójában a tüzelés megkezdése után³⁴³ dobott el kétségbeesésében és ijedtségében egy ún. hanggránátot,³⁴⁴ amit a propaganda kézigránátos támadásnak és a sortűz okának állított be.

³³⁶ Geréb Sándor–Hajdú Pál: Az ellenforradalom utóvédharca.

³³⁷ Az MSZMP (Nógrád megyei) titkára.

³³⁸ Jakab Sándor mellett az agitációs és propaganda (agit-prop.) titkári teendőket látta el.

³³⁹ Ít.-ben megállapított tényállás.

³⁴⁰ „De nyíltan meg kell mondani, hogy a bekövetkezett esetért minden felelősség a törvénytelenesen működő megyei munkástanácsot terheli...”

³⁴¹ Kahler Frigyes–Laky Norbert: Rögönbíráskodás 1956–57. In.: História, 1995/9–10. sz. 21–22. p.

³⁴² Ellene folyt a Balassagyarmat Megyei Bíróság B. 1/1957. sz. alatti per gyilkosság büntette és robbanóanyaggal visszaélés miatt. A per anyaga igen fontos forrásokat tartalmaz! Az anyagot feldolgozta Maleczky Ágnes: Az 1956. december 8-ai salgótarjáni sortűz előzményei és a sortűz. (Kézirat TTB részére.)

³⁴³ Ít. bizonyított ténymegállapítása.

³⁴⁴ Gyakorlatokon használt ún. puffancsról van szó, amely nem okoz sérülést, csak hang- és fényhatása van. Ebben az esetben sem sérült meg senki a karhatalmisták közül.

Figyelmet érdemel, hogy kormány propagandája által állított géppuskás és golyószórós támadás igazolására a hatalom egy szakértői bizottságot küldött ki december 13-án, amely a helyszínt tüzetesen megvizsgálta. Az összeszedett töltényhüvelyek, a becsapódások nyomai, a tetők és emeleti szintek átkutatása azonban kizáró eredményt hozott. A négytagú rendőrökből álló bizottság nemcsak pontos szakmai munkát végzett, de becsületesen le is írta „...távolvoli részekről a főkapitányság épülete előtt összegyűlt tömegre lövések nem jöhettek. Ezt a körülményt azzal lehet magyarázni, hogy a környékbeli házakat hátulról lövések nem érték. Amennyiben távolabbi részekről lőttek volna a tömegre abban az esetben a környékbeli házaknak a hátsó részein is megsérültek volna.”³⁴⁵ Tisztázta a bizottság azt is, hogy a rendőrfőkapitányság épületére sem lőttek. A kritikus 201. és 202. szoba ablakán nem belövés, hanem kilövés történt!³⁴⁶

Miért rendelték el a tényfeltáró vizsgálatot december 13-án, amikor a sortűz estéjén az MSZMP-aktíva kanonizálta a Salupin–Jakab–Andó röplapot, és a kormány is megtette azokat a lépéseket, amiért megtörtént, ami történt?

A kérdésre valójában egy elfogadható válasz van. A hivatalos verziónak senki sem adott hitelt – legkevésbé azok, akik jelen voltak a végzetes tüntetésen – s az emberek a kormányt és a karhatalmat vádolták tömeggyilkossággal. Ebben a helyzetben nagy szükség lett volna olyan adatra, amely bizonyítja: idegenek kezdték a lövöldözést, s az áldozatokért ezeket terheli a felelősség. Bizonytalán remélték a felelős parancsnokok, hogy a tüntetők között voltak fegyveresek, akik lőttek a karhatalom irányában. Tévedtek. Ilyen bizonyíték azonban – köszönet érte a tényfeltárók becsületes munkájának – nem volt. A bizottsági jelentés természetesen – az utóbbi évekig – nem kerülhetett nyilvánosságra, és a közönség számára továbbra is a december 9-ei pártaktíván kialakított álláspont volt a kötelező tananyag.

A munkástanácsok elleni támadás fő hadszíntere tehát a salgótarjáni, jól lezárható, a megyei tanács és rendőrség előtti térség volt. A helyszíni vázlatról jól láthatja a katonai dolgokban járattan olvasó is, hogy ez a terület kiválóan alkalmas volt végrehajtani mindazt, amire ma megrázó szobor emlékezteti a túlélőket és az ezután születőket.

A salgótarjáni eseményekkel azonban még nem hallgattak el a fegyverek, folytatódott az akciók, amelyet a Katonai Tanács – emlékszünk – „várható események”-ként tárgyalt A kizárólagos hatalom vérrel és vassal történő meg-

³⁴⁵ A már hivatkozott ORFK. V.141435. jelentés.

³⁴⁶ Uo.

ragadása másik fontos helyszíne Eger³⁴⁷ volt. Említettük már, hogy Egerben 1956. december 11–12-én voltak *kegyeleti és tiltakozó tüntetések, valamint letartóztatottak kiszabadítására és a nyomda elfoglalására tett tömegmozgalmak*. Utaltunk már arra is, hogy december 12-én Egerbe érkezett Gyurkó Lajos tábornok, a Katonai Tanács tagja, a vidéki karhatalom főparancsnoka³⁴⁸ és katonái nyomban beavatkoztak a nyomda körüli lövöldözésbe. Reggel Gyurkó Lajos a Dobó laktanyában tartott tiszti gyűlést és eligazítást. A rendelkezésre álló eddigi adatok arra utalnak, hogy itt adta ki Gyurkó Lajos a sztrájkoló és a kormány ellen tüntető tömeg *szétlövésére* a parancsot. Erre utalnak a tűzcsapást előkészítő mozzanatok.³⁴⁹

Itt is tanúi lehetünk a szükséges *karhatalmi erők összevonásának*. A *Lintallér László* vezette egri karhatalmi alakulat mellé berendelték az *Indig Imre* parancsnoksága alatt álló fűzesabonyi egységet is, amelyet Lintallér Lászlónak rendelték alá. A *helyszín kiválasztására* és az *egység felvonulási útvonalának* kijelölésére utal az a telefonhívás, amelyben a Dobó laktanya tisztje Molnár János rendőrkapitánytól – 9 órakor – *a belvárosban észlelhető mozgásról* tájékozódott, valamint egy másik tiszt figyelmeztetése, hogy a *rendőrök ne közlekedjenek a Rác kapu tár felől a belváros irányába*. A telefonáló már tisztába volt a paranccsal, mert közölte a rendőrkapitánnyal, hogy a belvárosban *„balhé lesz”*.

Késő délelőtt megjelent a *Széchenyi utca és a Csiky Sándor utca* torkolatánál az alakulat. A harci alakzatba állított fegyveresek látványára a Széchenyi utcán az emberek megütköztek a karhatalom fellépésén (legtöbbször az előző esti lövöldözést tárgyalták) de senki sem mutatott támadó szándékot. A parancsnokot nem befolyásolta a tömeg tényleges viselkedése, lövetett és *lövette a menekülőket is*. A sortűz színhelyén tartózkodó szovjet tank ezúttal nem avatkozott az eseményekbe.

A kövezen maradt 8 halott (köztük egy kiskorú³⁵⁰) és 30 sebesült (a helyi kórházban láttak el 26 személyt), a lövéseket *hátról* kapták.³⁵¹ Az üzemi munkástanácsok másnap kemény hangú tiltakozó iratot intéztek az MSZMP

megyei bizottságához, amelyben többek között szó esik arról: „...orvosilag megállapítást nyert, hogy *minden lövés hátról* történt, ami bizonyítja, hogy a karhatalom ellen támadás nem történt”.³⁵²

A következő lépés az egri sortűz után is a *propagandáé*: el kellett hitetni, hogy a karhatalmat támadás érte – s miként Salgótarjánban – a karhatalom a támadókra lőtt. A Heves megyei fehér könyv³⁵³ panel-rémtörténete *„ellenforradalmár suhancok” lövöldözéséről* írt, akik a Dobó Gimnázium ablakából, hasba lőttek egy idős embert, átlőtték egy karhatalmista géppisztolytűsát.³⁵⁴

Ezek az állítások éppen úgy valótlank, mint a „derékon lőtt” Takács Géza karhatalmista története.³⁵⁵ A megyei karhatalom parancsnokának összefoglaló jelentése szerint a karhatalmistáknak *„...tűzharcból, vagy fegyveres összetűzésből kifolyólag sem halottjaik, sem sebesülteik és egyéb anyagi veszteségeik nem voltak.”*³⁵⁶

A forgatókönyv tovább is a salgótarjáni mintára folytatódott. Itt Gyurkó Lajos hívta össze az értekezletet – december 15-én Gyöngyösön, a tiszti klubban, ahol megtárgyalták az *„Egerben lezajlott eseményeket”*. A gyűlésre – amit inkább tetemrehívásnak nevezhetnénk – meghívták a szovjet katonai kommandánst, az *üzemek igazgatóit és a munkástanácsok elnökeit*, valamint a városi és járási MSZMP-vezetőket. Gyurkó Lajos nem hagyott kétséget afelől szóban sem, amit fegyvere bizonyított, hogy *kié a kizárólagos hatalom*.³⁵⁷

Ne feledjük: az Egerben tüntetők – éppúgy, mint a munkás-fellegvárak számító salgótarjániak – ugyancsak a *munkástanácsokat* tekintették a hatalom legitim letéteményeseinek. Ezt a „tévedésüket” kellett eloszlatni a géppisztolyok tüzével.

Jogilag a munkástanácsok még léteztek ugyan – feloszlatusukra csak 1957. november 17-én került sor³⁵⁸ – a decemberi sortűzekkel a hatalom elérte a célját: *megszűnt a munkástanácsok által képviselt kettős hatalom*.

³⁵² Közli: Kahler: Joghálál... 212–213. p.

³⁵³ Az ellenforradalom tevékenysége Heves megyében I. [Eger, é. n. (1957.)]

³⁵⁴ Valójában senki sem adott le lövést a Dobó gimnáziumból. Az állítólag hasba lőtt id. Tamás Andrást a karhatalmisták lőtték meg hátról (dr. Ringelhann Béla operáló orvos közlése).

³⁵⁵ Tanner József karhatalmista leírása szerint Takács Géza „deréklövést kapott, közel a veséje mellett hatolt át a golyó. A felgyógyulásához két hetes orvosi kezelésre volt szükség”. Tanner József: Ellenforradalmi támadás a hatalom visszaszerzésére Egerben 1956. október 23-a után. (A visszaemlékezés az MSZMP Heves megyei Bizottsága részére készült 1–18. p. [Bp., é. n.], kézirat a Heves megyei Levéltárban L.V.127/22.). Vö. még: Putnoki László: Visszaemlékezés a Heves megyében történt 1956-os eseményekre. (Készült az MSZMP Heves megyei Bizottsága részére [Bp., 1979.] kézirat 1–50. p. – Heves megyei Levéltár Uo.) Berecz Miklós: Az MSZMP Heves megyei Bizottságának – Archivum részére [Bp., 1978. nov. 26.] 1–6. p. Uo.

³⁵⁶ HL. 1956-os gyűjtemény 11. ö. e. 231. p.

³⁵⁷ HL. 31. jegyzék 1957/T. 194. csomó.

³⁵⁸ 1957. évi 63. sz. tvr. a munkástanácsokról.

³⁴⁷ Az egri események szemtanúit Mészáros György szólaltatta meg az *Egri Újság* I. évfolyamában. Itt jelent meg Molnár János volt egri rendőrkapitány (Meggzólal a szemtanú), dr. Ringelhann Béla, dr. Póka László (Sortűz a Fő utcán), valamint a karhatalom néhány érintett tagja (Mi történt Egerben 1956. december 12-én?).

³⁴⁸ Vö.: Jelen sorozatunknak a Katonai Tanácsra vonatkozó fejezete.

³⁴⁹ Vö.: HL. 1956-os gyűjtemény 11. ö. e. HL. 31. jegyzék 1957/T. 92. csomó, valamint Molnár János volt egri rendőrkapitány visszaemlékezése.

³⁵⁰ Bóta M. István *1939, mint írtuk Uza Sámuel *1941 előző nap a nyomdánál vesztette életét.

³⁵¹ Vö.: Kahler Frigyes: Joghálál Magyarországon 1945–1989. Bp., 1993. 214–215. p., és dr. Ringelhann Béla visszaemlékezése.

A Csepelen – 1957. január 11-én – fellángoló sztrájk, amely a karhatalom géppuskatüzében ért véget, nem változtathatott a küzdelem kimenetelén. „A következő hónapokban kibontakozott féllegális munkástanácsok végsőkéig folytatott ellenállása, amellyel megpróbálták megakadályozni, hogy a szovjet fegyveres erőktől támogatott kommunista pártbürokrácia kivegye kezükből a gyárak ellenőrzését”³⁵⁹ bukásra ítéltetett, miként nem volt már kellő erő az illegálisban működő Nagybudapesti Központi Munkástanács (január 15-ei) ellenállásra felhívó kiáltványának megvalósításához sem. A munkástanácsok által képviselt hatalom visszavonhatatlanul megszűnt.

Nem feledhetjük el azonban, hogy a '56-os forradalom közel 3000 magyar halottjából a munkások részaránya meghaladta az 53%-ot...³⁶⁰

Egyházüldözés Magyarországon 1945–1989

³⁵⁹ Bill Lomax: Magyarország 1956 (fordította és kiegészítette: Krassó György) Bp., 1989. 201. p.

³⁶⁰ Vö.: ifj. Balás Piri László: Piros vér a pesti utcán 1956 – Életek és számok. Rebellitas '56. II. 5. (1993) 29–45. p.

A KONCEPCIÓS ELJÁRÁSOK ÉS PEREK FOGALMA

Néhány megállapítás a koncepció perokről

A koncepció per kérdése a jogtörténetben a nem túl régen kutatott témák egyike. Maga a kifejezés – koncepció per – is sokkal inkább tekinthető a publicisztikában – nemegyszer más-más értelemben – használt fogalomnak, semmint tudományos terminológiának. Szükséges ezért mind a jogtudomány, mind a történettudomány oldaláról áttekinteni, mit értünk a koncepció per fogalmán. A dolog természeténél fogva az első lépéseket a történettudomány tette meg, hiszen a sokféle „hamis per” tételes tanulmányozása tette lehetővé a büntetőeljárás jog tudománya számára a koncepció per terminológiájának megalkotását és gyakorlati működtetését a négy semmisségi törvény keretei között.

A koncepció per eredetéhez

A koncepció per fogalmának kimunkálásához és helyes értelmezéséhez vissza kell térni a büntetőeljárások ősforrásához. Amióta az emberiség ráeszmélt, hogy a vérbosszú nem jelent megoldást a bűnelkövetéssel szemben, ugyanakkor elviselhetetlen terhet ró az egész társadalomra, nem maradt más hátra, mint elfogadni a közhatalom erejével felruházott bírót, aki ítéletével igazságot szolgáltat. Az igazságszolgáltatásához háromirányú – a közhatalom erejével kikényszeríthető – tevékenység hárult a bíróra: megállapítani, hogy mi történt – ideértve a történésben érintett személyek megnevezését is (a tényállás kimondása), megállapítani, hogy a tényállásban foglalt tevékenység bűncselekmény-e, és ha igen, ki a felelős érte (bűnösség kérdése), továbbá, hogy a bűnösnek milyen bűnhődéssel és/vagy jóvátétellel kell helyreállítani, a tétellel megsértett rendet.

Bármennyire is tökéletlenek – netán alkalmatlanok – voltak az eszközök a valós tényállás felderítésére, a cél mégis ennek elérése volt, továbbá, hogy a bűnös olyan büntetést szenvedjen el, amely megfelelt a társadalom igazságérzetének.

A történelem folyamán ismertek azonban olyan büntetőeljárások, amelyeknek a célja – legalábbis titkoltan – nem a valós tényállás felderítése, a bű-

nösség megállapítása és igazságos büntetés kiszabása volt, hanem birtokszerzés vagy a politikai vetélytárs megsemmisítése, esetleg mindkettő. Példaként említhetjük a késő középkor legnagyobb koncepció perét a Jeruzsálemi Templomos Lovagrend ellen, amely számos lovag és a rend 23. nagymestereinek, Jaques de Molay-nak a máglyahalálával végződött 1314-ben.

Magyar vonatkozásban szólnunk arról a boszorkányperről, amelyet a felvilágosult Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Báthory Erzsébet, Dengelenghy Mihályné Török Katalin, Bánffy Dénesné Báthory Anna és Imreffy Jánosné Iffju Kata ellen folytatott le.¹ A korszak kutatói úgy vélik, ez a per „álcázott birtokszerző fiskális per” volt.² Közismert továbbá Caraffa Eperjesen működő vésztörvényszékének működése (1687).³

A legújabb kor diktatúrái gyakran alkalmazták a büntetőeljárást annak eredeti céljától eltérően politikai fegyverként. Az 1789-ben kirobbant francia forradalom – amely a „szabadság–egyenlőség–testvériség” jelszavával az emberi jogok előharcosaként bontott zászlót a kontinensen – a jakobinus diktatúra éveiben áthágva a büntetőeljárás alapelveit, megalkotta az ún. gyanús törvényt.⁴ Az 1793. május 31-e utáni „második terror” alatt folytak a nagy politikai perek⁵ Nantesban, Carrier konventbiztos két hónap alatt 3000 embert a Loire vizébe fojtatott (többek között iskolás gyerekeket), s hasonló módon „ítélkezett” Tallien Provance-ban, Barra és Fréron Toulonban.

A „felújított” terror; a szovjet modell

A XX. századi diktatúrák ugyancsak „felfedezték”, hogy a büntetőeljárás nemcsak az igazságszolgáltatás eszköze lehet, hanem más, attól független, sőt azzal ellentétes célok megvalósítására is használható. Ezek a célok mindenek előtt politikai célkitűzések voltak. Oroszországban az 1917. évi októberi államcsínyt követően a büntetőeljárások tömege a társadalom strukturális átalakítását, a tulajdonviszonyok megváltoztatását, az ideológiai arculat átformálását és nem utolsósorban a politikai ellenfelek megsemmisítését szol-

gálta. Míg az 1920-as években a kialakuló monolit hatalom egyetlen szervet, a VCSK-t⁶ (és utódszervét, a GPU-t⁷) ruházta fel a nyomozás, az elbírálás és a végrehajtás „jogával”.⁸

Első ilyen per volt az eszer⁹ vezetők pere (1922), ahol bizonyítani kellett, hogy „az ellenforradalom oldalára állt eszerek az októberi forradalomtól kezdve a nép ellen harcoltak, fegyveres összeesküvéseket szerveztek, és terrorcselekményeket hajtottak végre”.¹⁰ A II. Internacionálé a pert olyannyira komolyan vette, hogy védőket is küldött a perbefogottaknak.¹¹ A minden tekintetben megtervezett perben (ahol Lunacsarszkij¹² tartotta a vádbeszédet), Szavinkovot golyó általi halálra ítélték. A forgatókönyv szerint ezt követően a Szovjetek Központi Végreható Bizottságának Elnöke a kegyelmi kérelemre azt a határozatot hozta, hogy a halálbüntetés végrehajtását felfüggeszti, ha az eszer párt abbahagyja „ellenforradalmi tevékenységét” – más szóval a párt megszűnteti működését.

Az orosz ortodox egyház megtörését szolgálta – mint említettük – a *Tyihon pátriárka*¹³ ellen folytatott per.

⁶ VCSK (Cseka) Vszერusszijszkaja Csezvűcsajnaja Komisszija po borbe sz kontrevolucijej, szpekulacijej i szabotazsem – Összoroszországi Rendkívüli Bizottmány az ellenforradalom, spekuláció és szabotázs elleni harcra (1917–1922).

⁷ GPU, ill. OGPU: Objegyinemmoje Gaszudarsztvennoje Politiceszkoje Upravlenie (1922–1934) – Állambiztonsági Politikai Igazgatóság, illetve Egyesített Állami Politikai Igazgatóság, utódszerve az NKVD – Narodnij Komisszariat Vnutrennyih gyl (1934-től) Belügyi Népbiztosság Különleges Osztály, GPU, ill. OGPU: Objegyinemmoje Gaszudarsztvennoje Politiceszkoje Upravlenie (1922–1934) – Állambiztonsági Politikai Igazgatóság, illetve Egyesített Állami Politikai Igazgatóság, utódszerve az NKVD – Narodnij Komisszariat Vnutrennyih gyl (1934-től) Belügyi Népbiztosság Különleges Osztály.

⁸ Horváth Pál–Kahler Frigyes–Révész T. Mihály–Stipta István–Zlinszky János: Általános Jogtörténet II. (é. n.) 130–150. p.

⁹ Eszer: orosz rövidítés: Szocialiszi Revoljucionyeri – szociálforradalmárok. 1890-től kibontakozó mozgalom, 1901-ben Berlinben párttá szerveződött. Legfőbb céljai: a föld társadalmasítása és az állam föderálissá alakítása. Számos merényletet szerveztek a cári kormányzat ellen. Az 1917. februári forradalom után a kormánykoalíció tagjai. Az alkotmányozó nemzetgyűlésben 410 képviselőjük volt a 175 bolsevikkal szemben.

¹⁰ Dolmányos István: A Szovjetunió története II. 1917–1966., Bp., 1986. 141–142. p.

¹¹ „Vandervelde, Posenfeld és Theodor Liebknecht elvtársakat”, akik ellen Moszkvában nagy tömegtüntetést rendeztek a bolsevik vezetők, ezzel fokozták az eszerek elleni gyűlölet-hadjáratot.

¹² Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljevics (1875. nov. 23., Poltava–1933. dec. 26., Menton, Franciaország) Orosz újságíró, teoretikus, politikus. 1895-től az Oroszországi Szociáldemokrata Párt tagja. 1899-ben letartóztatták, száműzik. 1907-ben emigrált, Lenin környezetéhez tartozott. Az 1917-es bolsevik hatalomátvétel után művelődésügyi népbiztos. 1929-ben konfliktusba került Sztálinnal, és lemondott. A kommunista párt Központi Bizottsága mellett működő tudományos bizottság elnöke lett, majd 1933-ban spanyolországi nagykövet. Utban állomáshelyére halt meg.

¹³ Tyihon, polgári nevén Vaszilij, Ivanovics Belavin (1865. dec. 31., Toporec–1925. ápr. 7., Moszkva) orosz pátriárka. Teológiai akadémiát végzett. 1891-ben tett szerzetesi fogadalmat. 1897-től

¹ Szádeczky-Kardos Irma: Báthory Erzsébet igazsága – A koncepció jelei Báthory Erzsébet ügyében, Bp., 1993.

² Nagy László: Erdélyi boszorkányperek, Bp., 1988.

³ Vö.: Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet IV. Bp., 1935. 226. p. A törvényszék 20 személyt végeztetett ki ártatlanul vagyonuk elkobzása érdekében.

⁴ Vö. részletesen: Albert Soboul: Précis d’histoire de la Révolution Française (Paris) magyarul: A Francia Forradalom története, Bp., 1974. Az 1792-es „első terror” alatt Danton igazságügy-miniszter hallgatóságos jóváhagyásával 1100 foglyot végeztek ki.

⁵ Többek között Marie-Antoinette október 21-ei kivégzése után a 21 girondista (okt. 31.) madame Roland (nov. 8.), Bailly (nov. 10.) halt a vésztőhelyen, összesen 177 halálos ítéletet hajtottak végre.

1928-ban koncepció per folyt Donyec-medence bányauzemének „polgári” vezetői ellen (Sahti-per), akik „kapcsolatban álltak a régi tulajdonosokkal, a külföldi felderítő szervekkel, tudatosan rossz irányba vezették az építkezést, robbantásokat és tüzeket idéztek elő, megszegtek a munkavédelmi szabályokat, valamint túrheterlen körülményeket teremtettek, hogy ilyen módon kiváltsák a munkások elégedetlenségét.”¹⁴

A 11 végrehajtott halálos ítélet és a hosszú börtönbüntetések üzenete: a bolsevik rendszer gazdasági fiaszkóiért az „osztályellenség” felelős, az elégedetlen munkások élelem és ruha helyett „fejeket” kaphatnak, a sztálini gazdaságpolitika megkérdőjelezhetetlen.

A sztálini mezőgazdasági politika, a tűzzel-vassal végrehajtott kollektivizálás enyhítését felvető politikusok – Buharin,¹⁵ Rikov,¹⁶ Tomszkij¹⁷ és társai – koncepció perben mondtak búcsút a politikai pályának – és az életnek.

lublina püspök, 1905-től New Yorkban az észak-amerikai orosz ortodox egyház püspöke. 1917. augusztustól moszkvai metropolita. Novemberben kezdeményezte a Szent Sinódus összehívását, és megválasztják az orosz ortodox egyház pátriárkájává. Szembeszáll az 1918. januárban életbe lépett rendelettel, amely az egyházat az államtól elválasztja, elítélte a breszt-litovszki békét. Felrója a Népbiztosok Tanácsának bűneit, a híveket ellenállásra szólította fel. A polgárháborúban semleges maradt. 1921-ben az egyházi javak államosítása ellen tiltakozott, s ezért internálták. 1922-ben az „Élő Egyház” mozgalom – amelyet a bolsevikok hoztak létre és szítottak – egyházzsákadást idézett elő. Tyihon pátriárkát elítélték, megfosztották minden egyházi tisztségétől, majd a rendszert támogató nyilatkozatra kényszerítették. A rendszerváltozás után az orosz ortodox egyház szentté avatta.

¹⁴ Dolmányos id. mű 180. p.

¹⁵ Buharin, Nyikolaj Ivanovics (1888. okt. 9., Moszkva–1938. márc. 25., Moszkva) szovjet politikus, marxista teoretikus. 1900-tól az oroszországi szociáldemokrata párt tagja, kezdetűl a bolsevik frakcióhoz tartozott. 1908-ban a moszkvai pártbizottság tagja, 1909-ben letartóztatták. 1911-ben emigrált, 1917-ig New Yorkban a Novij Mír munkatársa. A bolsevik hatalomátvétel után Péterváron a Pravda szerkesztője. 1929-ig. A kommunista párt egyik fő ideológusa. 1919-től a Politikai Bizottság póttagja, 1924-től rendes tag. Lenin halála után Sztálin oldalán állt. 1916–1929 között a kommunista internacionálé Végrehajtó Bizottságának elnöke. 1928-ban a parasztagdaságot védő nyilatkozataival szembekerült Sztálinnal. Többszörös önbírálat után 1937 februárjában letartóztatták és koncepció perben kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

¹⁶ Rikov, Alekszej Ivanovics (1881. febr. 25., Szaratov–1938. márc. 14., Moszkva) 1899-től tagja a szociáldemokrata pártnak, 1905-től a bolsevik KB tagja. 1902-től illegitásban, majd szibériai száműzetésben élt. Az 1917. februári forradalommal szabadul, a bolsevik hatalomátvétel után belügyi népbiztos. 1919–1929 között a PB tagja. Sztálin politikai támogatója az ún. leningrádi ellenzék felszámolásában. 1928-tól a Buharin vezette „jobboldali ellenzék” jelentős tagja. 1930-ban nyilvános önkritikát gyakorolt. 1930–1936 között postaügyi népbiztos. 1937 februárjában letartóztatták és kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

¹⁷ Tomszkij, polgári nevén Mihail Pavlovics Jefimov (1880. okt. 31., Szentpétervár–1936. aug. 23., Bolsevo) gyári munkás, szovjet politikus. 1904-ben lépett be az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártba. Szibériai száműzetésben élt 1909-től. 1917-ben a februári forradalom után térhet vissza. Az októberi hatalomátvétel során a szakszervezet fegyveres mozgósításában vett részt.

A 30-as évek nagy „tisztogatási” pereit Isaac Deutscher „Sztálin pályafutásának leghomályosabb fejezete”-ként jellemzi.¹⁸ Az ügyességek és bíróságok formális működésével új forgatókönyvek születtek arról, hogy miként kell bűnesetek soha meg nem történt tényállításait összeállítani és azzal a közvéleményt, manipulálni. Az ügyek szerzőségét ekkor az 1934-ben feloszlalt GPU helyére lépő Belügyi Népbiztosság (NKVD) – ekkor még Jagoda¹⁹ vezetésével – jegyezte. Már a Kirov²⁰-gyilkosság ügyében működött ez a mechanizmus, majd egyre bonyolultabbá és árnyaltabbá vált, s elérte Zinovjev,²¹ Kamenyev,²² „felbujtókat”. Először csak közvetett felbujtók (a fiatal terroristák ösztönzést kaphattak azokból a bírálatokból, amelyet egykor Sztálin ellen intéztek), majd a felbujtást ejtették, mert beismerték: a kapitalizmus restaurációjára törekedtek. Ezt a pert Zinovjev 10, Kamenyev 5 év börtönnel úgy tűnt

1918. novemberűl a Szakszervezetek Összoroszági Központi Tanácsának elnöke, 1920-tól a nemzetközi Szakszervezeti Tanács főtitkára. 1919-től KB-, 1922-től PB-tag. 1922-től az új gazdaságpolitika kérdésiben szembekerült Trockijjal és Sztálinnal. Az ún. jobboldali ellenzék tagja lett. 1936-ban az első nagy koncepció perben többször felmerült a neve, ezért öngyilkos lett.

¹⁸ Isaac Deutscher: Sztálin, Bp., 1990., 336–337. p.

¹⁹ Jagoda, Genrih Grigorjevics (1891, Lódz–1938. márc. 15., Moszkva). Szovjet politikus. 1907-től a bolsevik frakció tagja. 1919-ben a Cseka állományába került, 1920-tól a Cseka adminisztratív vezetője. 1923–1934 között a GPU elnöke. Belügyi népbiztos 1934. júliusától 1936. szeptemberéig. A Kirov-gyilkosság egyik megszervezője, a Zinovjev és Kamenyev elleni perek előkészítője. 1936–1937-ben postaügyi népbiztos. 1937-ben Sztálin parancsára letartóztatták és kivégezték.

²⁰ Kirov – polgári nevén Szergej Mironovic Konszantnikov (1886. márc. 27., Ursum–1934. dec. 1., Leningrád). Szovjet politikus. 1904-től az orosz Szociáldemokrata párt bolsevik frakciójának tagja. 1917 után a Kaukázusban tevékenykedik. 1926–1934 között a leningrádi pártbizottság első titkára, a SZK(b)P PB póttag (1926–1930). A XVII. Pártkongresszuson több szavazatot kapott, mint Sztálin, aki ezért riválisának tekinti és megszervezeti meggyilkolását, majd a Kirov-gyilkosság ürügyén leszámol más ellenfeleivel is.

²¹ Zinovjev, polgári nevén Grigorij Jevszejevics Radomilskij (1883. szept. 24., Zelizavetgrád–1936. aug. 25., Moszkva) szovjet politikus. 1901-től a Szociáldemokrata párt tagja. 1902-től Svájcban él Leninnel. 1903-tól a bolsevik frakció tagja. 1906-ban a szentpétervári pártbizottság tagja. Ismét svájci emigrációban él. 1908-tól KB-tag, a Pravda és Zvezda c. lapok szerkesztője. A szovjet hatalomátvétel után a petrográdi szovjet tagja, majd a polgárháború több frontján szolgál. 1919–1926 között PB-tag, Trockijjal szemben Sztálint támogatta, de 1925-ben szembefordult Sztálinnal. A PB-ből kizárták, és tisztségeitől megfosztották. 1932-ben az Urálba száműzték, de 1933-ban visszatérhetett a száműzetésből. 1934-ben letartóztatták és kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

²² Kamenyev, polgári nevén Lev Boriszovics Rozenfeld (1883. júl. 18., Moszkva–1936. aug. 24., Moszkva) szovjet politikus. 1901-től a szociáldemokrata párt tagja, 1903-tól a bolsevik frakcióhoz tartozott. 1908–1914 között Lenin közvetlen munkatársa. 1917 februárjától a pétervári szovjet tagja. 1917-től PB-tag. 1918–1926 között a moszkvai szovjet elnöke. 1922–1926 között a Népbiztosok Tanácsa elnökhelyettese. Lenin halála után Sztálinnal lépett fel Trockij ellen, de 1925-ben szembekerült Sztálinnal. 1925-ben PB-póttaggá minősítik vissza, majd a leningrádi ellenzék létrehozásának vádjával megfosztották minden tisztségétől. 1936-ban az első nagy koncepció perben halálra ítélték és kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

túlélte, de az 1936-ban indult „tizenhatok perében” már kivégezték őket. A „tizenhatok” perét követte a „tizenhetek pere”, amely Visinszkij²³ nevéhez fűződik, aki a „valószínűsége, mint tényre” alapozta vádiratait. A „gyanús törvények” tehát újból működtek. A „tizenhetek perét” – amelyet második trockista perként is ismer az irodalom – Sztálin utasítására Jezsov²⁴ készítette elő. A halálos áldozatok között régi bolsevik vezetőket találunk.²⁵

Az 1937-es bírói talárba öltöztetett politikai tisztogatás végigsöpört a Vörös Hadseregben is. Az orosz Napóleonnaként emlegetett Tuhacsevszki²⁶ marsall éppúgy kivégző osztag elé került, mint számos tiszt és tábornok.²⁷

Az 1938-as év meghozta a „huszonegyek perét”, ahol ugyancsak valótlán és konstruált tényállás alapján mondtak ítéletet. Buharin, Rikov, Kresztyinszkij, Rakovszki, Rozengolc, a véres kezű Jagoda és társai kerültek kivégző-osztag elé a „kapitalista rendszer visszaállítása” és Ukrajna, Távol-Kelet, Bjeloruszlia „elszakításának” hamis vádjával. A per egyik sajátos mozzanata, hogy a börtönre ítéleteket is agyonlőtték. Erre a sorsra jutott Jezsov is, akitől Berija²⁸ kaparintotta meg „ezrek élete árán” Sztálin bizalmát.

²³ Visinszkij, Andrej Januárevics (1883. dec. 10., Odessza–1954. nov. 22., New York) szovjet politikus. A sztálini „erősödő osztályharc” elméletének átültetője a jogelméletbe és büntetőjogi gyakorlatba. A valószínűsített bűnösség alapján álló ítéletek létjogosultságát kanonizálta. A kommunista államok jogelmélete és gyakorlata átvette nézeteit. 1933–1935 között a Szovjetunió Legfőbb Ügyészenek helyettese, majd 1935–1939 között legfőbb ügyész. 1939-től a Népbiztosok Tanácsa (kormány) elnökhelyettese. Különböző állami tisztségeket töltött be, volt külügyminiszter-helyettes, külügyminiszter, végül 1953–1954 között ENSZ-képviselő. Önkézével vetett végett életének.

²⁴ Jezsov, Nyikolaj Ivanovics (1895., Szentpétervár–1940. április 1.) szovjet politikus. 1917 márciusától a bolsevik párt tagja, a Vörös Hadsereg kommiszára. 1934-től KB-tag, majd KB-titkár (1935). 1936 szeptemberétől belügyi népbiztos 1938-ig. 383 halállistát készít Sztálinnak (Jezsovcsina). 1939. januárjában Sztálin parancsára letartóztatták, és rövid úton kivégezték.

²⁵ Német és japán hírszerzéssel vádoltak több személyt. Agyonlőtték: Pjatakov, Raderk, Szokolnyikov és Muralov ismert bolsevik vezetőt.

²⁶ Tuhacsevszkij, Mihail Nyikolajevics (1893. febr. 16., Alekszandrovskoje–1937. jún. 12., Moszkva) orosz (szovjet) katonai vezető. 1914-től a cári hadsereg tisztje, majd német hadifogoly (1915. febr.). 1917 októberében visszatért és belépett a Vörös Hadseregbe. 1918 áprilisától bolsevik párttag. A polgárháborúban frontparancsnok, 1921 márciusában a kronstadti matrózlázadást, majd júniusban a tomlovi felkelést verte le. 1925-től a Forradalmi Katonai Tanács elnöke, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke. 1931-től hadügyi népbiztos. 1935-ben a Szovjetunió – első – marsallja. Hamis vádakkal, 1936-ban végezték ki, 1957-ben rehabilitálták.

²⁷ Kun Miklós adatai szerint közel negyvenezer tisztet végeztek ki, a teljes állomány 65%-át.

²⁸ Berija, Lavrentij Pavlovics (1899. márc. 29., Moszkva–1953. dec. 23., Moszkva) szovjet (grúz) politikus. 1921–1931 között Grúzia, majd a Kaukázusontúli Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság állambiztonsági vezetője, majd ugyanitt az SZKP Területi Bizottsága első titkára. 1938 júniusától a Szovjetunió belügyi népbiztos-helyettese. Jezsov leváltása után 1938. december-től népbiztosa. 1946-tól belügyminiszter. 1941-től a Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettese. 1939-től a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja [SZK(b)P] Politikai Bizottsága [PB] póttagja, 1946-tól rendes tagja. 1953 júniusában elfogták, majd hadbíróági ítélet alapján kivégezték.

Az 1938-as letartóztatási hullám áldozatává lett Buharin – az Izvesztijja főszerkesztője – testvére, Ordzsonikidze²⁹ (aki Sztálin belső baráti köréhez tartozott) Sztálin parancsára öngyilkos lett.

A szovjet koncepciók perek jellegzetességei

Egyetértünk Deutscher főbb megállapításával:

– Ezek szerint a perek tárgyi és más hitelt érdemlő bizonyítékok nélkül, kizárólag a *vádoltak beismerésén* nyugodtak, s senki sem vizsgálhatta, hogyan is születtek a beismerő vallomások. A beismerő vallomások jórészt a kínzó-kamrákban (vagy a kínzásoktól való félelem miatt) születtek, más részük zsarolás vagy megfélemlítés eredménye.

– A perek egy része a nyilvánosság előtt zajlott, ahol a vádlottak teátrális jeleneteket produkáltak, bűnösségüket hangoztatva.³⁰ Más részük – ahol nem sikerült rábírní a vádlottakat a „förtelmes látványosságra” – szigorúan titkos volt. Valójában mindkét formának megvolt a politikai hozadéka. A nyílt tárgyalások a „társadalom meggyőzését” és a külföld félrevezetését³¹ szolgálták. A titkos eljárások pedig fokozták a társadalom félelemszintjét. *A megfélemlítés és a félelemkeltés* mint a terror eszköze összehangoltan működött.

– A perek – túl a diktátor hatalmának megkérdőjelezhetetlenségnek biztosításán – *konkrét politikai célok* megvalósítását szolgálják azáltal, hogy a más nézeteket vallókról „igazolják”: nézeteik valójában bűncselekménnyel egyenértékűek, illetőleg, hogy személyükben eleve ellenséges elemek.

– A büntetőeljárás külsőségeinek – gyakran teátrális – alkalmazása mögött teljes mértékben *hiányzik* a büntetőeljárás lényege: *a független bíróság előtt folyó kontradiktórius eljárás, ahol a törvény előtti egyenlőség elve alapján, a vád és a védelem fegyveregyenlőségével, a vád tényállásának keretei között*

²⁹ Szergo, polgári nevén Ordzsonikidze, Grigorij Konsztantinovics (1886. okt. 24., Gres–1937. febr. 18., Moszkva). Grúz szovjet politikus, 1903-tól a szociáldemokrata párt tagja, 1912-től a bolsevik KB tagja. 1912–1917 között börtönben és szibériai száműzésben élt. 1917 májusától a pétervári szovjet végrehajtó bizottsága [VB] tagja. A bolsevik hatalomátvétel után Ukrajnában komisszár. Végigjárta a polgárháború frontjait. 1924 után Sztálint támogatta. 1926-tól PB póttag, majd rendes tag (1930). 1932-től nehézipari népbiztos. Bírálta Sztálin módszereit. Bátyja kivégzése után hivatalosan szívrohamban halt meg. Valójában Sztálin öngyilkosságra kényszerítette.

³⁰ „Mindennek az irrealitását fokozta a vádlottak viselkedés [...] mindazok a szerencsétlenek, akik reflektorfénybe kerültek buzgón hamut szórtak a fejükre, fennhangon meggyónták bűneiket, sátáni ivadékoknak nevezték magukat, és de profundis dicsőítették a Supermant, akinek a lába porba tiporta őket.” (Deutscher, 362. p.) Mi szüksége volt Sztálinnak erre „a förtelmes látványosságra”? – teszi fel a kérdést Deutscher. A válasz, hogy ti. Sztálin meg akart semmisíteni mindenkit, akiben „egy új kormány lehetősége rejtett”, bizonyítanival igaz, de csak az igazság egy része.

³¹ Davise amerikai nagykövet megnyugtató jelentéseket küldött hazájába. (Jelentései Magyarországon 1946-ban jelentek meg.) Szerinte a perek megalapozottak és korrektek voltak.

folyó eljárásban, a vád bizonyítási terhével és az ártatlanság vélelmének szem előtt tartásával, a bizonyítékok szabad mérlegelése alapján születik megalapozott tényállás és ennek megfelelő marasztaló, vagy felmentő ítélet.

– A büntetőjogi felelősség alapja minden jogállamban csak a személyes bűnösség lehet. A politikai célokat büntetőjogi eszközökkel elérni kívánó koncepciók eljárásokban gyakran találkozunk azonban a *kollektív felelősség* egy sajátos módjával, amikor is a „rossz osztályhelyzetű” vádlott vélelmezett bűnös is.

A második világháború előtti szovjet gyakorlat így lényegében kimunkálta, szentesítette és a politikai eszköztárába helyezte a koncepciók perek felhasználási körére, tartalmára és technikájára vonatkozó ismereteket, amelyekkel később gyakran találkozunk a terjeszkedő „szovjet világban”.

A hatalom koncentrációja Magyarországon

A szovjet megszállást követően elindult az a folyamat, amely a szovjet megszállás állandósítása érdekében a kommunista párt kezében kívánta koncentrálni a hatalmat. Ennek első kísérlete az 1945-ös választásokon nem hozta meg a kívánt eredményt. A kormányalakítás tárgyalásaiba való közvetlen szovjet beavatkozás K. J. Vorosilov marsall részéről jelezte, hogy hosszú távon Magyarországon nem tartható fent a szabad választásokon kívánt, magántulajdonon alapuló polgári társadalom, s hogy az emberi jogok valós érvényesülése is az illúziók világának része. Az a nagyarányú megtévesztés, amely a társadalom megnyugtására hangoztatta, hogy a kommunista párt nem kíván újból proletárdiktatúrát Magyarországon, s nem tör kizárólagos hatalomra – elsősorban értelmiségi körökben –, nem maradt hatástalan. Ezzel egyidejűleg elindult az a folyamat, amely a kizárólagos hatalom megragadása és a későbbi szovjet típusú berendezkedés megvalósítása érdekében erőszakos eszközökkel szétzúzta a magyar társadalom finomszerkezeteit, szétzilálta a szellemi, gazdasági és politikai antifasiszta elit nem kommunista vonulatait, miközben a sajtó manipulatív módon mindezt a demokráciáért folytatott küzdelemnek, az ország szükséges modernizálásának tüntette fel.

Rákosi nem titkolt felfogása volt, hogy amit nem sikerült megnyernie a választásokon politikai eszközökkel, azt megszerzi a politikai rendőrség és végrehajtja a büntetőjog – mint az osztályharc legélesebb fegyvere.

Ennek érdekében éles támadás indult a bírói függetlenség ellen. Az 1945. évi VII. törvény a népbíróságokról és a háborús bűnösök felelőssége vonásáról, már ezt a célt szolgálta.

Az 1945:VII. törvény „sajátos” felhasználása

Nem kétséges, hogy Magyarországon is követtek el háborús és emberiségellenes bűncselekményeket és a törvénybe iktatott moszkvai fegyverszüneti egyezmény³² kötelezte Magyarországot a háborús bűncselekménnyel vádolt személyek felkutatására, letartóztatására és az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatására, valamint, hogy ítélik az ilyen személyek felett. Önmagában a háborús és emberiségellenes bűncselekményt elkövetők törvényes felelőssége vonása helyénvaló. Az már kevésbé, hogy az ennek alapjául szolgáló jogszabályok³³ alaposan eltértek a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság Alapszabálya által rögzített háborús bűncselekményekétől. A kodifikáció részletes és sommás kritikáját olvashatjuk az Alkotmánybíróság 2/1994. (I. 14.) AB. számú határozatában.³⁴ Ennek lényege, hogy a háborús és népellenes bűntetteket megállapító *tényállások többsége*³⁵ *nem felel meg a büntetőjog alkotmányos kívánalmainak, és így a nemzetközi jog idevonatkozó általános szabályainak sem.*

A ténylegesen háborús bűncselekményt megvalósító felelőssége vonása egyébként minden esetben teljes szigorral megoldható lett volna mind a magyar anyagi büntetőjogi rendelkezések, mind a katonai büntetőtörvénykönyv alapján éppúgy, mint a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bizottság alapszabályának alkalmazásával. Az 1945:VII. törvényben felvett tényállások azonban alkalmasnak mutatkoztak arra, hogy a meghirdetett célon túl eljárás alá vonjanak olyan személyeket, akiknek a közéletből való eltávolítása és a látványos megtorlás könnyebben megoldható legyen.³⁶

Az 1945:VII. törvény alapján – a kollektív felelősség alkalmazásával³⁷ – megtorló hadjárat folyt a magyarországi svábok ellen, de alkalmas volt arra is, hogy az alsó-közigazgatás szétzilálására – ez a tanácsrendszer előkészítésének egyik mozzanata – nagyszabású felelőssége vonási hullámot indítsanak a helyi jegyzők és más közigazgatási tisztviselők ellen is.

³² 1945. január 20. Vö. 1945:V. tv. (1945. szeptember 13.)

³³ Az 1945:VII. törvénnyel törvényerőre emelt 1440/1945. (V. 1.) ME, valamint az 1947:XXXIV. törvénnyel módosított 81/1945. (II. 5.) ME rendelet.

³⁴ Vö. még 11/1992. AB., 30/1992. (V. 26.) AB., 66/1992. (XII. 17.) AB. határozat.

³⁵ Az 1945:VII. tv.-be felvett rendeletek 11. §-ának 1–4. és 6. pontja, továbbá a 13. § 1. és 3–7. pontja alkotmányellenes, ezért azokat a határozat közzétételének napján megsemmisíti az Alkotmánybíróság.

³⁶ Vö.: Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. In.: Büntetőjogi tanulmányok III. (szerk.: Kahler Frigyes), Budapest, Kairosz, 2002. 197–228. p. A szerző elemzi Jány Gusztáv, Szombathelyi Ferenc, Magasházy László és Valgóczy Imre ügyét.

³⁷ Vö.: Zinner Tibor: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelőssége vonásához. In.: Büntetőjogi tanulmányok III. 41–60. p.

Ezeknek az ügyeknek nemcsak az a jellegzetessége – miként azt a rendszerváltozás után lefolytatott perújítási eljárások és más rendkívüli jogorvoslatok bizonyítják –, hogy az egykor lefolytatott bizonyítási eljárások elégtelenek, hanem, hogy a népbíróságok rendre a valóságtól eltérő tényállást állapítanak meg jórészt a vádlott terhére alkalmazott vélelmek és fikciók sorozatával. A bizonyítási eljárásokban nem ellenőrzik a vádlotti védekezéseket és esetleges – rendszerint a helyi – politikai erőviszonyok eredménye a felmentés vagy marasztalás.

Az 1945. február 3-ától 1950. április 1-éig népbíróság elé állított 59 429 vádlottból így 26 997 elítélt született.³⁸ Külön tanulmányt érdemel az a tény, hogy mennyiben tekinthető függetlennek az a bíróság, ahol a tagokat pártok delegálják, és utasításokkal látják el. Ugyancsak figyelmet érdemel az a törvényi rendelkezés is, amely lehetővé teszi – 1945. május 1-jétől – a 16. életévét betöltött fiatalok halálbüntetésre ítéletét és kivégzését. Ez a rendelkezés visszatér az 1956-os forradalom megtorlásának jogszabály-anyagában.

Tény, hogy az Alkotmánybíróság mércéjén az 1945:VII. törvény könnyűnek találtatott. A törvényhozás ennek ellenére a mai napig sem vette a bátorságot, hogy igazságot szolgáltatson a jogtalanul elítélteknek, noha egy erre alkalmas semmisségi törvényt alkotmányos tényezők is sürgették.³⁹

A koncepciók perének rendszere az 1946. évi VII. törvény alapján

Az 1989-ben kinevezett kormánybizottság jogász albizottság szerint a legtöbb koncepció elemet tartalmazó eljárást az 1946:VII. törvény alapján folytatták.⁴⁰

Az 1946: I. tc. rendelkezett a demokratikus államrend, illetve a köztársaság védelméről. E szerint halállal is büntethető, államellenes bűncselekmény valósul meg azzal is, ha valaki mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez

³⁸ Zinner id. mű 48. p. 447 halálra ítélt közül 188-at végeztek ki, egy év alatti szabadságvesztésre 12 629 főt, 1–5 évig 9366 főt, 5–10 évig 1355 főt, 10–15 évig 481 főt, életfogytig tartó szabadságvesztésre 167 főt ítélték jogerősen. A szóban forgó törvény alapján 1950. április 1-je után is folytak eljárások a rendes bíróságok előtt. Ezt is figyelembe véve a kivégzettek száma 227 fő. MOL. Jgy. XIX. E. 1. Z. 0090/1951.

³⁹ Zinner Tibor: Személyes adalékok (is) az első két semmisségi törvény hátteréhez. In.: Büntetőjogi tanulmányok III. 104. p.; Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. Büntetőjogi tanulmányok III. 225–227. p. Vö. még: Zinner: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához. Büntetőjogi Tanulmányok II. (szerk.: Kahler Frigyes), Veszprém, VEAB, 2000. 41–60. p.

⁴⁰ Vö.: a Minisztertanács 3063/1989. sz. határozatával létrehozott Jogász–történész vegyesbizottság jogász albizottsága (vezetője: prof. Földvári József) elkészítette az igazságügy-miniszternek: Az 1945–1952 között koncepciók elemeket tartalmazó büntető ügyek felülvizsgálatára létrehozott jogász albizottságának jelentése, Bp., é. n. [a továbbiakban: Jelentés] című munkát.

vagy vezet. A kezdeményezés fogalmát kimeríti, ha „mozgalom, vagy szervezkedés megalakítására indítványt terjeszt elő, vagy másokat abban való részvételre rávenni törekszik”.⁴¹ Nem feltétele a bűncselekmény megállapításának semmilyen mozgalom vagy szervezet létrejötte. Ez a törvényi megoldás – amellet, hogy ellentmond minden véleménynyilvánításnak, bírálatnak és vitának – a legkegyetlenebbül bünteti az „állammal” (valójában a MKP-val és rajta keresztül a szovjet politikával) szemben állókat, akár csak a politikai lehetőségek puhatolásáért is. Mindez nem csak elméleti lehetőség. Halálos ítéletet hajtottak végre az alábbi indokolással: „a dolgozó nép szabadsága ellen támadtak a vádlottak, amikor a külföldi segítségben bízva és arra számítva *ugrásra készen álltak*, hogy népünk szabadságát eltiporják és újabb rabszolgasorsba döntsék.” (Kiemelés tőlem. K. F.) Vagyis *halálbüntetés a várákosságért*. A törvény alkotóinak logikája szerint főbenjáró a rendszer bármilyen megváltoztatására (az alkotmányos úton történő változást is ideértve) irányuló minden gondolat is. A büntető törvény ilyen kiterjesztése a büntetőjog belső rendszerének megsemmisítésén túl – erről még szólunk – az emberi jogok teljes megsemmisítésével azonos, nem is szólva arról, hogy nélkülöz minden morális alapot, és ellentétes a magyar társadalmi konvencióival is.

A büntetőjog kidolgozott fogalomrendszere egyik biztosítéka volt az önkény kizárásának. Nem véletlen, hogy ez ellen a jogi fogalomrendszer ellen indult támadás, amelynek az lett az eredménye, hogy a jogi fogalmakat politikai fogalommal helyettesítették. Például a „jogellenesség” klasszikus büntetőjogi fogalma helyére lépett a „reakciós” teljesen parttalan politikai fogalma, amely az adott időszakban mindenkit jelentett, aki nem kommunista, vagy a kommunista politika támogatója. Ezzel a „technikával” egy egészen más, *másodlagos normarendszer* alakult ki. Mindez oda vezetett, hogy a népbíróság kimondta: *bűnösség nélkül is* el lehet ítélni bárkit, ha magatartása a hatalom ellenére van.⁴²

A másodlagos normarendszer – amelyet a párthatározatok és -elvárások töltöttek ki tartalommal – segítségével – elsősorban – az izgatás és lázítás tényállása⁴³ volt alkalmas a hatalom önkényére. Ezek a tényállások, amelyek az „alapintézmény” meg nem határozott fogalmának beiktatásával kitöltetlen csekket adtak a hatalom részére és szabad folyást engedtek az önkénynek.⁴⁴

⁴¹ BHÖ. (Hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása – Közzéteszi az Igazságügy-minisztérium, Bp., 1949.) 1. pont. Vö.: 1946:VII. tc. 1. §.

⁴² „Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát reakciós erők szervezkedése akár alakilag jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztessen.” (Kiemelés tőlem. K. F.) F.) NOT. I. 687/1949/22. ítélet a Mindszenty-perben.

⁴³ BHÖ. 2. 1946:VII. tc. 2. §.

⁴⁴ Kahler Frigyes: Joghatalom Magyarországon 1945–1989. Bp., Zrínyi, 1993. 197–200. p. és Jelentés 9. p.

A koncepciók eljárásokban gyakran alkalmazták a 8800/1946. M. E. számú rendeletet.⁴⁵ A rendelet a közellátás érdekét veszélyeztető bűncselekmények címén – törvény nélkül – minősített bűncselekménynek minősít minden olyan magatartást, amely a teljesen önkényesen megállapított terménybeszolgáltatási kötelezettséget sértette. Ez a rendelet a parasztság százazreit juttatta börtönbe és milliókat fosztott meg egzisztenciájától. A rendelet nem csak a nullum crimen sine lege elvét hágtá át, de olyan büntetőjogi alapintézményeket is semmibe vett, amelyek a büntethetőség körét a büntetőjogi általános részi szabályok szerint szűkítik. Így nem érvényesülhettek a büntethetőséget kizáró törvényi okok sem.⁴⁶ Valójában egy olyan objektív felelősséget állítottak fel, amely minden célszerű gazdasági kockázatvállalást bűncselekményként büntetett, így – az osztálybíraskodás jegyében – alkalmas volt megsemmisíteni a paraszti kisárutermelést.

A koncepciók eljárásokban tömegesen bukkant fel a devizaszabályok átláthatatlan szövevénye a 8400/1946. M. E. *rendeletben*, lehetővé téve a halálbüntetés kiszabását is.

A szovjet mintájú kolhozosítás bolsevik rögeszméjét szolgálta a 2561/1949. (III. 19.) sz. Korm. rendelet, amely a kolhoz típusú szövetkezetek bármilyen bírálatát bűncselekménynek minősítette és 10 évig terjedő börtönnel büntette.⁴⁷

A „legkirívóbb és legsúlyenteljesebb jogszabály, amelynek alapján az emberek százait igen súlyos börtönbüntetésre, nem ritkán halálra ítélték”⁴⁸ az 1950. évi 26. törvényerejű rendelet volt. A tvr.-t soha sem hirdették ki nyilvánosan. Tárgya a katona külföldre szökése vagy annak megkísérlése. A hozzátartozót, aki a katona szándékáról tudott, 10 évig terjedően bünteti, de az a hozzátartozó is büntetendő, aki nem tudott a szökésről – igaz, „csak” 5 évig terjedően.

A koncepciók eljárásokban ezen túl számos titkos utasítás, központi és helyi parthatározat is szerepel, felülírva a kihirdetett büntetőjogot,⁴⁹ kivette sarkából a büntetőjog fundamentumát képező alapelveket.⁵⁰

Hogy mindez a gyilkos szabályrendszer – amelyet jogrendszernek nevezni ellentét nem csak a jogász moráljával, de az áldozat-társadalom áldozataival is – működjön, meg kellett teremteni a *struktúrát*, ahol a főszerep a po-

litikai rendőrségé és kiszolgáló aleggységeié, az ügyészségeké és bíróságoké. A politikai rendőrségről a kutatások megalapozásának hervadhatatlan érdeme M. Kiss Sándoré.⁵¹ A bíróságok és ügyészségek tevékenységének kutatásában úttörő szerepet vállalt Zinner Tibor.⁵² Később több kiváló kutató tárt fel fontos részleteket az erőszakszervezet működését illetően.⁵³

Nincs itt terünk arra, hogy az erőszakszervezetek strukturális kérdését részletezzük, csupán utalunk arra, hogy a politikai rendőrség volt az az instrumentum, amely „realizálta” a kommunista pártvezetés utasításait a hatalom megszerzésére és megtartására, s ezáltal legfontosabb eszköze volt a magyar történelem kriminalizálásának.

Néhány kiemelkedő koncepciók per Magyarországon (1945–1956)

Visszatérve a koncepciók perek kérdéséhez – a teljesség igénye nélkül – legalább jelezzük azokat a kiemelkedő pereket, amelyek esettanulmányként szolgáltak a koncepciók eljárások főbb vonásainak tanulmányozásához.⁵⁴

Emellett szólunk a tömegesen lefolytatott – valójában amorális törvényeken és rendeleteken alapuló – perekről, amelyek később csak a semmisségi törvények segítségével voltak kezelhetők.

Mindenekelőtt azonban fel kell tenni a kérdést: mi célt szolgáltak a koncepciók perek, és milyen technikákat alkalmazott a hatalom a célok elérése érdekében.

Az 1945 és 1956 közötti időszak koncepciók pereit illetően az átfogó cél a kizárólagos – monolit típusú – hatalom megeremtése, majd megtartása volt. Ennek érdekében az egyik fő politikai cél az abszolút többséget szerzett kiscgazdapárt széttűzése volt. Ezt a célt szolgálta az ún. *Magyar Testvéri Kö-*

⁵¹ M. Kiss Sándor: Vázlat az ÁVH-ról I–II. In.: Hítel. 1989/2. és 4.; Vö. még: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről (szerk.: Gyarmati György), Történeti Hivatal, 2000. Vö. még: Kiszely Gábor: ÁVH – egy terrorszervezet története, Bp., Korona, 2000.

⁵² Zinner Tibor a Jogász-történész vegyesbizottság történész társelnökeként végzett munkássága kiemelkedő jelentőségű. Az általa vezetett bizottság tagjai voltak: Balogh Margit, Botos János, Habuda Miklós, Izsák Lajos, Markó György, Svéd László, Szomszéd Imre, Vértés Róbert, Szakács Sándor.

A vegyesbizottság jogász elnöke Földvári József volt. Tagjai: Barcsay Sándor, Csecserits István, Egri Géza, Gál Andor, Horváth Ibolya, Horváth Tibor, Katona Géza, Kahler Frigyes, Kárpáti Piroška, Kónya István, Kutrucz Katalin, Kovács Gyula, Kozma Istvánné Váradai Katalin, Kubinyi Sándor, Lácza Gábor, Marton Gyula, Márián Zoltán, Mesterházy István, Mezei László, Nehrer Péter, Spitz János, Szabó András, Szokol Szilárd, Szollár Pál, Tarr József, Tóth Mihály.

⁵³ Így – a teljesség igénye nélkül – Gyarmati György, Kiszely Gábor, Kubinyi Ferenc, Cseh Gergő Bendegúz, Szabó Csaba.

⁵⁴ A hivatkozott perekből fontosabb iratok faximilében Iratok 1–5.

⁴⁵ 1946. augusztus 1-jétől.

⁴⁶ Vö.: Jelentés 11–13. p.

⁴⁷ BHÖ. 31. pont. Gyakorlatát vö. Kahler: Joghalál... 197–202. p.

⁴⁸ Jelentés 14. p.

⁴⁹ Kahler Frigyes: Az ítélkezés irányítása Magyarországon 1949–1956. I–II. In.: Magyar Jog, 1991/3. 133–141. p.; 1991/4. 205–209. p.

⁵⁰ Kahler: Joghalál... 147–183. p.

zösség⁵⁵ összeesküvési ügyláncolata, amelynek fő perét a Dr. Donáth György és társai ellen folytatott összeesküvési és kémkedési per képezte. A per – amelynek végén Dr. Donáth Györgyöt 1947. október 23-án kivégezték – valójában Kovács Béla és Nagy Ferenc miniszterelnök ellen irányult. Kovács Béla ügyét átadták a szovjethatóságoknak, Nagy Ferencet pedig lemondásra kényszerítették. A Magyar Testvéri Közösség és a hozzá „amalgánzott” Földalatti Fővezérség pere – valamint más szatellit-perek, ahol az ügyek összességében 260 főt érintettek – eredményeként a Kisgazdapártot sikerült szétverni.

A szövetséges szociáldemokráciával folytatott ideológiai (valójában hatalmi) vetélkedés megoldásának fő eszközéül ugyancsak a büntetőjog kínálkozott leghatásosabb eszközül. *Peyer Károly és társai*⁵⁶ büntető pere, valamint a hozzákapcsolódó szatellit-perek a szociáldemokrácia áruló tevékenységét, az USA segítségével történő hatalmváltást volt hivatva igazolni. Ehhez kapcsolódott, az ún. *szabotázs-per*, amely *Nitrokémia-ügy*⁵⁷ néven ismeretes a jogtörténetben.

A kizárólagos hatalom megszerzésének része volt a külföldi tulajdon államosítása. Ennek érdekében folytatták le a négy, ún. *Standard-per*.⁵⁸ Az MDP PB utasításainak megfelelően konstruálták meg a Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaság elleni pert (*MAORT-per*),⁵⁹ amelynek előkészítésére Farkas Mihály már 1945 nyarán utasítást adott. E szerint: „A MAORT, mint a Standart Oil Company leányvállalata, a háborúra spekuláló amerikai nagytőke magyarországi ügynöksége lett... a Magyar Állammal kötött szerződésben vállalt kötelezettségekkel ellentétben szándékosan és folyamatosan mindent elkövettek a termelés csökkentésére, a magyar gazdasági élet súlyos megkárosítására és a magyar demokrácia meggyengítésére”.

A szabotázs-per – amelyet az államvédelem közvetlenül a legfelsőbb pártvezetés utasítására konstruált – azt volt hivatva bizonyítani, hogy Papp Simon vezérigazgató tudatosan csökkentette a termelést és „kiszolgált a német háborús célokat”. A végső célt magától értetődően az amerikai tulajdon államosítása jelentette.

⁵⁵ Csicsery-Rónay István–Cserenyey Géza: Konceptiós per a Független Kisgazdapárt szétzúzására 1947, Bp., 1956-os Intézet, 1998. Vö. még Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948. Bp., 1997., 329–248. p.

⁵⁶ Szakács–Zinner: A háború... 349–361. p.

⁵⁷ Uo. 362–379. p.

⁵⁸ A Standard Oil Company of New Jersey magyarországi munkatársai ellen folyó perekben gazdasági kártevés, szabotázs és kémkedés az ügyek fő tartalma.

⁵⁹ Szakács–Zinner: A háború... 413–422. p.

Ugyancsak Amerika-ellenes éle volt az ún. *Ferrotechnika-ügynek*,⁶⁰ ahol a „szuper könnyű géppisztoly” sosem volt találmányának kiszolgáltatása miatt indult eljárás Lötsös Vilmos és 13 társa ellen.

A kizárólagos hatalom megszerzésének alapvető gátját jelentették az egyházak – elsősorban a legnagyobb, a római katolikus egyház. Külön stratégiát dolgozott ki ezért a kommunista pártvezetés az egyház befolyásának megtörésére, eszmei befolyásának felszámolására. Ennek a „hadjáratnak” egyik fontos állomása volt az iskolák államosítása, ahol a Mindszenty József bíboros hercegprímás vezette katolikus egyház kemény ellenállást tanúsított.

A hatalom válasza a *Pócspetri-ügy*⁶¹ volt két halálos ítélettel, amelyből egyet végrehajtottak.

A Pócspetri-ügy mellett a katolikus egyházat érintő kiemelkedő koncepció per volt az ún. *FM-per* (a Földművelésügyi Minisztérium büntetőügye), amelynek éle valójában az Actio Catholica ellen irányult.⁶²

A katolikus egyház ellen indított támadás frontpere a *Mindszenty-per*⁶³ volt, amelyben megtalálhatók a koncepció perek konstruált formájának valamennyi ismérve, ideértve a jogszabályok tartalmának teljes kiforgatását is.

A Mindszenty-per mintegy folytatása a *Grósz-per*,⁶⁴ amely célját tekintve a katolikus egyház kormányzásának megszüldítése volt.

Hasonló célokat követtek a protestáns főpapok elleni eljárások is, így *Ordass Lajos* evangélikus püspök,⁶⁵ Révész Imre és Ravasz László református püspökök esetében.⁶⁶

A kizárólagos hatalom pontos területe volt a hadsereg legteljesebb ellenőrzése, amelynek megvalósítása érdekében ugyancsak számottevő módon alkalmazták a koncepció pereket. Az 1945:VII. törvény alkalmazásánál már említettük a katonai vezetők háborús bűnösként történő elítélését, ezen túl a tisztikar számos tagja ellen indult eljárás hazaárulás, kémkedés és más államellenes bűncselekmények miatt.

⁶⁰ Uo. 379–380. p.

⁶¹ Uo. 381–387. p. A Budapesti Népbíróság Nb. XII.3269/1948. sz. ügyében a perújítási nyomozásban tisztázódott (Legfőbb Ügyészség Nyom. 19060/1989.), hogy baleset és nem gyilkosság történt. A perben két halálos ítéletet hoztak, Királyfalvi Miklós jegyzőt nyomban kivégezték, Asztalos János plébánost kegyelemben részesítették, így életfogytig tartó börtönt kapott.

⁶² Szakács–Zinner: A háború... 387–389. p. Vö. még: Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségben.

⁶³ Gergely Jenő–Izsák Lajos: A Mindszenty-per (Bp., 1989.), Kahler Frigyes: A főcsapás iránya: Esztergom – Mindszenty bíboros pere (Don Bosco, 1998.), Gergely Jenő: A Mindszenty per (Bp., Kossuth)

⁶⁴ Balogh Margit–Szabó Csaba: A Grósz per, Bp., Kossuth, 2002.

⁶⁵ Szakács–Zinner: A háború... 422–424. p.

⁶⁶ Barcza József: A kommunizmus és a református egyház – Teljes kézirat a Kahler-bizottság anyagában, amelyből megjelent a Confessio '94/1. 90–103. p. Vö. még: Törvénytelen szocializmus 34. p.

A koncepciók perek tipizálása

A tényállásokat vizsgálva

I. az első csoportba soroljuk a *konstruált koncepciók pereket*. Jellemzőjük a valótlan – kitalált – *tényállások* rendszere, esetleg hamis (gyakran az államvédelmi hatóság által hamisított) bizonyítékok alkalmazásával. Többnyire azonban csupán a vádlotti vallomások állnak rendelkezésre, amelyeket kínzás, zsarolás és megfélemlítés kombinált alkalmazásával „állít elő” a nyomozóhatóság a kívánt igény szerint. Gyakran – források alapján⁶⁷ – tényszerűen tudjuk, előbb születik meg az elképzelt szereplő, és csak később keresnek a szerepre alkalmas vádlottakat (így a Grósz-per, Friedrich-per).

A konstruált perek egyik változata, amikor a valóság elemeiből állítják össze a tényállást úgy, hogy azok tendenciózus csoportosítása után a tényállásnak már semmi köze sincs a valósághoz, csak a per valóságos céljához. Ez jellemző a legtöbb szabotázs típusú perre. A szabotázs-pereknél leggyakrabban baleset elemeit használják fel (Pócspetri-ügy), vagy gazdasági folyamatok torz elemzése és a tényektől eltérő beállítása a fő eszköz (MAORT-per).

II. A *tendenciózus koncepciók* perek esetében nem elsősorban a konstruált vagy torzított tényállás játszik fő szerepet, hanem a *joganyaggal történő visszaélés*.

Ez különböző formákban történik:

A) Az *anyag jogi szabályok* sérelmével folytatott perek: ebbe a csoportba tartozik pl. a Mester Margit – az UINUM nővérek alapítója – ellen folytatott koncepció per is.⁶⁸

a) Nyílt törvénysértéssel folytatott eljárások – tipikusan két variációt produkálnak:

1. A törvény tartalmának érdemi „megfordítása”, miként azt az 1946:VII. törvény esetében tették 1949. augusztus 12-én, amikor is a „demokratikus államrend” helyébe a „népi demokratikus államrend” lépett. Ezzel jogilag az történt, hogy egy többpártrendszerű berendezkedés védelmére alkotott törvény az egypártrendszerű diktatúra védelmét szolgálta. Ezen nem változtat az sem, hogy az 1946. évi VII. törvényt eredeti formájában is visszaélésszerűen használták fel.

2. Nyílt törvénysértést jelentett, amikor bűncselekményt dekraláltak rendeleti úton, miként arról fentebb bővebben szoltunk.

b) Az amorális jogszabályokon nyugvó ügyek sokasága külön csoportot képez. Ez esetben nincs nyílt törvényszegés, de a megalkotott joganyag teljes

mértékben szemben áll a társadalom többsége által elfogadott erkölcsi normarendszerrel (deviza-bűntettek, terv-bűntettek stb.). A koncepciók pereknek ez a csoportja – 1989 után – kizárólag a semmisségi törvényekkel volt orvosolható.

c) Az állampolgári jogegyenlőség nyílt sérelmét jelentő ún. osztály-hovatartozás szerinti ítéletek csoportjánál valós tényállás és valóban elkövetett bűncselekmények esetén is súlyos sérelem keletkezik, mert más nagyságrendű büntetést alkalmaznak a vádlott (esetenként a sértett) osztály-hovatartozására tekintettel.

B) A törvénybe foglalt *eljárás szabályok* és alapelvek lerombolásával és titkos utasítások alkalmazásával folytatott eljárások.

1. A törvény előtti egyenlőség helyébe lépő, már említett osztály-megkülönböztetés nemcsak a büntető anyagi jogi szabályok eltérő alkalmazását jelentette, hanem kihatott az eljárásjogi szabályokra is. Az ártatlanság védelme helyett „a rossz osztályhelyzetű” vádlott esetében a bűnösség vélelmezése lépett előtérbe, amely ráadásul gyakorlatilag megdönthetetlen volt. Ide kapcsolódik az a Visinszkij által hangoztatott és a magyar ítélkezésben is gyökeret vert nézet, hogy az in dubio pro reo elvének gyakorlati elvetésével a bizonytalan tényeket a vádlottak terhére értékelték.

2. A bírói függetlenség megsemmisítése, a bíraskodásnak mint önálló hatalmi ágának a felszámolása a gyakorlatban a titkos utasítások intézményének rendszeréhez vezetett, amely széles kapukat tárt a koncepciók perek tömeges alkalmazása előtt. Ehhez kapcsolódik 1100 bíró elmozdítása és a bírói ítéletek közvetlen ÁVH ellenőrzése is.⁶⁹

3. A bizonyítékok szabad mérlegelése helyébe a bizonyítékok vádcentrikus válogatása lépett azzal, hogy a beismerő vallomás mellőzhetővé tette a további bizonyítást. Az apróbb büntető ügyekben is kötelezővé vált az ún. környezettanulmány, ahol megfogalmazódtak azok a politikai elvárások, amelyeket a helyi vezetés érvényesíteni kívánt.

4. A védelem formálissá vált, a tárgyalás „süketek párbeszéde” lett, hiszen eleve adott döntésnél minden más irányba való érvelés esélytelen.

A koncepciók perek *alkalmazását tekintve* külön szempont a *nyilvánosság kérdése*. Ebből a szempontból beszélünk:

a) az ún. *látványperekről* – amelyeket elsődlegesen a civil társadalom „lefejezésére” alkalmaztak. Ide tartoznak a politikai, vallási, szellemi vezetők elleni perek, amelynek forgatókönyveit a hatalom legfelsőbb köreiben írták,

⁶⁷ Pl. A. 276.f.54/142. ö. e. 3–9.

⁶⁸ Budapesti Megyei Bíróság B. III. 001250/1951. sz. ügy. Az ítélet kelte 1951. szept. 26.

⁶⁹ Vö.: Kahler Frigyes: Az ítélkezés irányítása Magyarországon 1949–1956 I–II. In.: Magyar Jog. 1991/3. 131–142. p., 1991/4. 205–209. p.

A bolsevik ideológia vallásról, erkölcsről, államról és jogról

A magyarországi viszonyokra – 1945 után – közvetlenül hatást gyakorló *bolsevik ideológia* (és gyakorlat) a marxizmus-leninizmusnak nevezett nézetrendszeren alapszik. A marxizmus – mint az közismert – a német filozófia materialista ága.⁷⁴ Sajátja volt az az agitatív szellem, amely az elméletet a gyakorlattal egyesítve a társadalmi rend megváltoztatására törekedett, s így a francia forradalmi materializmus örököse lett. Közismert, hogy Marx és Engels a vallást „a nép ópiumának” tekintette. Közös írt munkájukban „A szent család”-ban már 1845-ben éles támadást intézett a polgári rend s ezen belül a vallás, az erkölcs, a családi élet ellen.

F. Engels Anti-Dühringjében⁷⁵ a vallás állami betiltását követelő Dühring nézeteinek bírálata során fejtette ki a vallással kapcsolatos nézeteit. Eszerint mindenféle vallás a külső hatalmaknak a fantasztikus visszatükröződése az emberek fejében; a társadalom az összes termelési eszköz birtokba vételével valamennyi tagját felszabadítja; s akkor tűnik el az utolsó idegen hatalom, amely még visszatükröződik a vallásban, „eltűnik maga a vallási visszatükröződés, abból az egyszerű okból, mert akkor már nincs többé mit visszatükröznie.” (Kiemelés tőlem. K. F.)

V. I. Lenin úgy vélekedett, hogy a legújabb korban a vallás gyökerét a tökéletes hatalmától való félelem alkotja. Lenin szerint: fel kell lépni azon revizionista nézetekkel szemben, hogy a vallás az ember magánügye. Nem magánügy azonban a vallás a párthoz tartozás szempontjából! Lenin az ateista propagandát az osztályharc részének tekinti, s eszközeit az osztályharc mindenkor érdekeinek rendeli alá. Lenin a vallás „megszűnését” soha sem bízta „spontán folyamatokra”, netán a véletlenre, s különösen nem a távoli jövőre.

Lényeges tárgyunk szempontjából az az álláspont, amelyet Lenin az erkölcsről vallott: „Tagadunk minden olyan erkölcsöt, amelyet embereken, osztályokon kívül álló fogalomból vezetnek le... Erkölcsünket a proletariátus osztályharcának érdekeiből vezetjük le, [...] számunkra az erkölcs a proletár osztályharc érdekeinek van alárendelve. [...] Erkölcs az, ami elősegíti a régi kizsákmányoló társadalom elpusztítását és valamennyi dolgozó egyesülését, a kommunisták új társadalmát megteremtő proletariátus körül.”⁷⁶

A keresztény teológiában elfogadott erkölcs fogalom ezzel szemben: „az ember helyes Istennek tetsző cselekvéséről szóló tanítás, mely Isten kinyilat-

⁷⁴ Vö.: Kecskés Pál: A bölcselet története, Bp., 1981. 407–428. p.

⁷⁵ Friedrich Engels: Anti-Dühring, Dühring úr forradalmasítja a tudományt, Bp., 1963. 310. p.

⁷⁶ Vlagyimir Iljics Lenin: Összes művei 31. kötet 94. p. (A Komszomol III. kongresszusán elmondott beszéd.) Vö. még: 298. p.

koztatásán alapul.”⁷⁷ Az erkölcsről vallott két felfogás közötti különbség aligha igényel magyarázatot.

A jogról vallott nézet az erkölcsről vallottakkal lényegileg azonosak.

Az orosz föld dekrisztianizálása

A közelmúlt marxista történetírása⁷⁸ az oroszországi bolsevik hatalomátvételt követő, egyházzal kapcsolatos intézkedéseit értékelve megállapította, hogy „A forradalomig az egyház az államgépezet részét képezte. A szovjet kormány 1918. január 20-án kelt rendelete elválasztotta az egyházat az államtól, s az iskolát az egyháztól.”⁷⁹

Mi történt a valóságban? A marxizmus elméletén alapuló *vallástalanító* gyakorlat először az orosz ortodox keresztényekre csapott le. Szolzenyicin a lelkiismereti szabadságnak szovjet módra történő érvényszerzését megélte. Így írt róla: S bár Lenin 1917 végén a „szigorú forradalmi rend” megalapozása céljából „a részegesek, huligánok, ellenforradalmárok és egyéb személyek anarchista kísérleteinek könyörtelen elnyomását” követelte [...] ugyanő tágabb megfogalmazását is adta a feladatnak: „Hogy szervezzük meg a versenyt?” c. cikkében (1918. január 7–10.) V. I. Lenin, mint egyetlen közös nagy célt hirdetett meg: az „orosz föld megtisztítása minden kártékony rovartól”. Hogy kik estek bele a rovaroknak ebbe a széles osztályába, azt ma már nem lehet tökéletesen kinyomozni. Rovarok voltak természetesen a zemsztvo-tagok.⁸⁰ [...] Csupa rovar ült az egyházközségi tanácsokban, rovarok énekeltek a templomi kórusokban. A papok mind rovarok voltak, de még inkább „a szerzetesek és az apácák”.

A fékevesztett vallásellenes gyűlölet gyökereit keresve minden bizonnyal Nyikolaj Bergyajevnek⁸¹ kell igazat adnunk: „Lehetetlen a kommunizmust megérteni, ha csak mint társadalmi vagy gazdasági rendszert nézzük. A vallásellenes propaganda szenvedélyességét és a Szovjet-Oroszországban végrehajtott vallásüldözést csak akkor érthetjük meg, ha a kommunizmusban vala-

⁷⁷ Karl Rahner–Herbert Vorgrimler (Kuno Füssell): Teológiai kishozár, Bp., 1980. 182. p.

⁷⁸ Vö.: Dolmányos István: A Szovjetunió története II. 1917–1966. Egységes egyetemi jegyzet, Bp., 1986.

⁷⁹ Uo. 73. p., majd a „kulturforradalom” kibontakozását taglalja, amely a gyakorlatban a kultúra jelentős részének megsemmisítését, s a társadalomtudományoknak propagandává züllesztését is jelentette.

⁸⁰ Zemsztvo: Választott önkormányzati testület Oroszországban 1864–1917 között.

⁸¹ Bergyajev, Nyikolaj Alexandrovics (1874–1948) orosz filozófus. Filozófiai pályáját mint marxista kezdte, de egy idő múlva az istenkeresők csoportjához csatlakozott. 1922-ben ezért emigrálni volt kénytelen. Párizsban telepedett le. A későbbiekben a francia idealista, majd egzisztencialista filozófiával állt szoros kapcsolatban.

miféle vallást ismerünk fel, amely le akarja váltani a kereszténységet. Csak egy vallás – nem pedig egy gazdasági vagy politikai tan – állítja magáról, hogy birtokában van az abszolút igazságnak, kizárólagosan és nem tűrve konkurenciát maga mellett. Csak egy egyház adhat ki az egész birodalom lakosságára kötelező »katekizmust«. Más szóval a *kommunizmus azért üldöz minden vallást, mert maga is az!* És mint olyan, »egyetlen igaz vallás«, ezért nem bírja elviselni a többi »hamis vallás« tételét. Saját hitét akarja kényszerrel, erőszakkal keresztül vinni, anélkül, hogy törődne az emberi szellem szabadságával. Ez a végleges »e világ« vallása, utolsó, végleges tagadása a másvilágnak és szellemi életnek. Eppen ez ad neki spirituális és misztikus jelleget.⁸² (Kiemelések az eredetiben. K. F.)

A szovjet vallásüldözés legújabb összefoglalását – a magyar szakirodalomban – Gereben Ágnestől olvashatjuk.⁸³

A *törvényszéken kívüli bíraskodás* feladatának végrehajtója a nyomozói, ügyészi, sőt bírói hatalmat koncentráló VCSK volt. Szolzsenyicin megfogalmazása szerint: „...az emberiség történelmében egyedülálló büntető szerv, mely egy kézben egyesítette a felügyeletet, a letartóztatást, a vádat, a bíraskodást s az ítélet végrehajtását.” Látjuk tehát – akárcsak 1793-ban Franciaországban –, Oroszországban megkezdődött az általános támadás a vallás kiirtása érdekében. E támadás egyik vonulata az állami rendelkezések formájában jelenik meg, másik vonulata a felizgatott tömeg rombolása, akárcsak a sansculotte-ok terror-mozgalmai során (azzal a különbséggel, hogy a szovjet agitátorok által felizgatott tömeg templomrombolásait, papok tömeges keresztrefeszítését és más módon végrehajtott kínhalálát megőrizte az utókor számára a filmszalag⁸⁴). Szolzsenyicin így fogalmazza meg a kegyetlen valóságot: „1918-ban, hogy ezzel is sietessék a kultúrforradalom győzelmét, fosztogatni s törni, zúzni kezdték a védőszentek ereklyéit s rabolni a templomi kincseket. A feldúlt templomok és kolostorok védelmére népfelkelések törtek ki. Itt is ott is félreverték a harangokat, s a pravoszlávok összecsődültek, egyik-másik botot is ragadva. Természetesen némelyiket a helyszínen fel kellett koncolni, másokat le kellett tartóztatni.” A pravoszláv egyház az „októberi napokban” az önmagát ateistának valló, s a kereszténységgel, mint megsemmisítendő ellenséggel szemben fellépő államot zsinati határozatban „a sátán mesterkedésének” minősítette, s a régi egyházi tradícióknak megfe-

lelően visszaállították a patriarchátust, Tyihon püspököt kinevezve pátriárkának, aki átkot mondott a szovjet államra; példáját követték a többi egyházak is.

Az 1918. januári „az egyház és az állam, valamint az egyház és az iskola ügyének szétválasztásáról szóló rendelet” kibocsátásakor az oroszországi keresztények ismét tiltakoztak, s a pátriárka felhívást intézett a világ keresztényeihez, mentsék meg az oroszországi keresztényeket a bolsevik vallásüldözéstől.⁸⁵ A bolsevik hatalom – sajátos gondolkodásmódjával – önmagában ezt az alapvetően emberi jogi sérelem miatt történt tiltakozást is olyan-
nak tekintette, amely okot (ürügyet) ad a vallás és egyház elleni újabb támadásra. Az éhínségre hivatkozással 1922. február 23-án a Népbiztosok Tanácsa⁸⁶ elrendelte az egyházi értéktárgyak lefoglalását. Tyihon pátriárkát az állambiztonsági szervek (neve akkor változott OGPU-ra) 1922-ben letartóztatták. A szovjet „aranyvadászat” megindulásával egyidőben felgyorsult a *vallásellenes ideológiai támadás is* az ateista mozgalom megszervezésével. (Vö.: 1793-ban Franciaországban.) „Irányításában jelentős érdemeket szerzett” Jaroszlavszkij és Boncs-Brujevics.⁸⁸ Az országszerte létrejött ateista körök és brigádok számára 1922-ben megjelentették az Ateista⁸⁹ című folyóiratot. 1925-ben összeült a „Harcos ateisták első kongresszusa”. 1928-ban megszervezték az ateizmus új ideológiai fellelőgárát, az ateista egyetemet. A hatalmas méretű egyházellenes offenzíva eredményeként a hívők számát jelentősen sikerült ugyan csökkenteni, de nem sikerült az egyházat megsemmisíteni. Ezért az OGPU kapta feladatul, hogy vonja ellenőrzése alá az egyházat. Szolzsenyicin szavaival: „[...] kirakatpereket rendeztek, amelyeket agyonlövésnek követek. Moszkvában azokat végezték ki, akik terjesztették a pátriárka felhívását. Pétervárott pedig Benjámin metropolitát, aki akadályozta az egyházi vezetés átjátszását az Élő Egyház kezébe. A kormányzóságokban [...] azokat börtönözték be akik nem tették le az esküt az Élő Egyház diadalmas erejére.”⁹⁰ Íme

⁸⁵ A felhívásra mintegy válaszként a karlováci (károlyvárosi) zsinaton 1921 decemberében, Antonyij Hrapovickij metropolita imádkozott az orosz keresztényekért és a cári csaláért.

⁸⁶ Szovjet-Oroszország bolsevik kormánya (orosz rövidítése SZNK).

⁸⁷ Jemeljan Jaroszlavszkij hatott leginkább a Magyarországon folyó vallásüldözés gyakorlatára.

⁸⁸ Jaroszlavszkij, Jemeljan Mihajlovics (1878–1943) történész, bolsevik politikus, propagandista, a Szovjet Tudományos Akadémia tagja. Az ateista propaganda felelőse. Fontosabb írásai: Lenin, a kommunizmus és a vallás; Uő.: A kommunizmus és a vallás (Bp., 1959.); Uő.: Hogyan születnek, élnek és halnak meg az istenek (Bp., 1960.).

Boncs Brujevics, Vlagyimir Dimitrijeics (1873–1955) irodalmár, történész, etnográfus, bolsevik politikus. Az 1917 októberi bolsevik hatalomátvétel után a Népbiztosok Tanácsa ügyintézőségének vezetője, Lenin munkatársa. Az ateista propaganda egyik felelőse. 1930-tól az Állami Irodalmi Múzeum, majd 1946-tól a Vallástörténeti Múzeum vezetője.

⁸⁹ A folyóirat orosz címe: Bezboznik (egyes fordítók „Istentagadó”-ként is fordítják).

⁹⁰ A. Szolzsenyicin: id. mű.

⁸² Bergyajev: A kommunizmus igazságai és hazugságai, Kairosz, Bp., 43: p.

⁸³ Gereben Ágnes: Egyház az ateista államban 1917–1925, PolgART, 2001.

⁸⁴ Vö.: Mozgóképek. Duna TV. 1995. január 31. Bemutatta a papok keresztrefeszítését és más gyilkosságokat dokumentum képsorokon. A templomok kifosztásáról és rombolásáról: Magyar fél-műlt (A törvénytelen szocializmus), sorozatvezető: Kovács Lajos Péter.

megjelent a szovjet „békepapság” a francia alkotmányos papság utódként. Elkészült a stratégiához a megfelelő taktika, készek voltak a szervezés módszerei is, amelyekkel majd Magyarországon is találkozunk.

Minden megpróbáltatás ellenére voltak, maradtak – nagy számban – hőselkű papok is, akik ellenálltak az egyház megsemmisítésére irányuló törekvéseknek, vállalva a vértanúságot is.⁹¹ Közülük nálunk a legismertebb a Mindszenty bíboros által is hivatkozott – napjainkban oltárra emelt – Romzsa Tódor görög katolikus püspök, akinek vértanúságáról magyarul is jelent meg összefoglaló mű.⁹²

A hatalom a kolhozosítási kampányhoz kapcsolódva „a kulák–papi befolyás leküzdése” címén fordult az ellenállást tanúsító falusi papság ellen, s felhasználva a helyzetet *sorra zárták be „közigazgatási úton” a templomokat.*

Mindszenty József⁹³ – akit 1945. szeptember 15-én nevezett ki XII. Pius pápa a magyar katolikus egyház élére – így összegezte a vallásszabadság kommunista értelmezését: „A szovjetszerű vallásszabadságban nincs benne az Egyház kulturális, társadalmi és karitatív tevékenységének engedélyezése, ahogyan mi azt Nyugaton ismerjük. A magyar kommunisták, akik ismerték a moszkvai elméletet és gyakorlatot, itthon a magyar Egyház akkori helyzetének megfelelően azt hangsúlyozták, hogy nem szándékuk az Egyházat eddi-

⁹¹ Nekik köszönhető, hogy minden üldözés és erőszakos ateista propaganda ellenére 1988-ban mintegy 50 millióra tették a hívők számát a Szovjetunióban. Uo. 92. p.

⁹² Puskás László: Romzsa Tódor élete és halála, Örökségünk, Nyíregyháza, é. n. A Lakitelki Népfőiskola két nagy rendezvényen elemezte a munkácsi püspök életét és korát, szobra is itt áll.

⁹³ Mindszenty József [Pehm József] (1892. márc. 4., Csehimindszent–1975. máj. 6., Bécs) 1903-ban Szombathelyen kezdte meg középiskolai tanulmányait, majd ugyanitt a papnevelő intézet hallgatója lett. 1915-ben szentelték pappá. Felsőpatonyi káplán, majd 1917-től Zalaegerszegen középiskolai hittanár. 1919. február 9-én a Károlyi-kormány főispánja utasítására letartóztatták, a kommun alatt szülőfalujába internálták. 1919 augusztusában visszatért Zalaegerszegre, ahol is októbertől plébános, 1921-től kerületi esperes. 1924-ben megkapta a c. pornói apát címet, 1937-ben XI. Pius pápa pápai prelátussá nevezte ki. A közéletben konzervatív, legitimista meggyőződésű, s mint ilyen fellép a nemzetiszocialista szervezetek ellen és bírálta Horthy kormányzóságát is. 1944-ben XII. Pius veszprémi püspökké nevezte ki. Tiltakozott a nyilasok zsidóüldözése ellen, ezért 1944. novemberében letartóztatták, és Sopronkőhidára hurcolták. 1945. augusztusában a hadifoglyok, a kitelepítések, a magyar kisebbség és az emberi jogok biztosítása érdekében szólalt fel, tiltakozott a vallásoktatás és az iskolák államosítása ellen. A kommunista vezetők koncepciók pert terveznek ellene, 1948. dec. 16-án letartóztatták, majd életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. 1955-től Püspökszentlászlón, majd Felsőpetényben tartották őrizetben. 1956. okt. 30-án a kormány utasítására páncélosok kiszabadították. Elfoglalta Budapesti székhelyét, felfüggesztette a békepapi vezetőket, felvette a kapcsolatot a Nagy Imre kormánnyal és november 3-án rádióbeszédet tartott. November 4-én az USA nagykövetségére menekült, ahonnan csak 1971. szept. 28-án távozhatott. Rómában majd Bécsben élt és a külföldön élő magyarok pasztorációjával foglalkozott, valamint közzétette emlékiratait. Az ellene folyt pert 1990-ben semmissé nyilvánították, hamvait Máriacellből 1991-ben hozták Esztergomban.

gi működési területeiről kiszorítani... Szűkebb pártkeretekben természetesen a marxi tétel volt érvényes: a vallásos ideológia felépítmény, az elnyomott és kizsákmányolt nép elbutítását szolgálja. Csak párttagoknak adták elő Lenin tanait arról, hogy a marxizmus minden vallást és az összes egyházakat valamennyi vallási intézménnyel együtt a polgári reakció szervének tekint.”⁹⁴

A vallásszabadság magyarországi gyakorlata 1945 után

Egy polgári berendezkedésű államban *nincs államvallás*. Az egyház tagjai önként vállalják az egyházhoz tartozás tényét, s mint az állam egyenlő jogú polgárai, élnek jogaikkal és teljesítik kötelezettségeiket. A polgári állam ugyanis az alkotmányában elfogadott alapjogok és szabadságok szerint a vallások szabad gyakorlását és az egyházak szabad működését szavatolja, s belső ügyeikbe nem avatkozik. Ilyen módon az állam és az egyház egymással *mellérendeltségi* kapcsolatban van.

Magyarországon az Ideiglenes Nemzeti Kormány meghirdette a *vallásszabadságot, s a felekezetek egyenjogúságát*. Az egykorú katolikus sajtó (Vigilia) így értékelte az új viszonyokat: „Az egyház így szilárd bástyák mögül, a sokszor kényelemre, tunyaságra kísértő biztos fedezékből Isten szabad ege alá került”, s az állami pártfogás megszűntével „hívei védelme alá kell húzódnia”. De vajon húzódhatott-e? A jog szavai és a megvalósított gyakorlat kiáltó ellentétet mutattak.

Az 1946:I. tc.⁹⁵ deklarálta, hogy: „Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi szabadsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában. Ezekről a jogokról egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül egyformán és egyenlő mértékben biztosítja.” Ezt az „állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogait büntető törvény is szavatolta”.⁹⁶ Nem szavatolta azonban az „antiklerikális” politika, amely erősebb volt a törvény szavainál. A vallásos meggyőződés magánéleti

⁹⁴ Mindszenty József: Emlékirataim (első megjelenés: 1974., Frankfurt/M, Berlin, Wien): A továbbiakban az id. mű oldalszámai az Apostoli Szentszék könyvkiadó, Budapest, 1989-es kiadásra utalnak. (A továbbiakban: E.) 79. p.

⁹⁵ Törvénycikk.

⁹⁶ 1946:X. tc.

jelleget – s a vallásos emberek összességét az egyházban – akként fogták fel, hogy annak minden irányú megnyilvánulása reakciós politikai tevékenység. Joggal írhatta Mindszenty József bíboros, hercegprímás: „Miközben a kultúrharc Magyarországon kibontakozott, azzal is tisztában voltam, hogy a kereszténység és a bolsevizmus egy látványos világnézeti harcban e pillanatban magyar földön méri össze erejét.”⁹⁷ Mindez kísértetiesen hasonlított a Szovjetunióban a húszas években történetekhez. Első lépésként ez a vallásos emberek (és az egyház) *kiszorítását* jelentette – szavakban a vallás gyakorlásának biztosítását emlegetve – ide értve a vallásos egyesületek feloszlását⁹⁸ (majd később valamennyi iskola elvételét). Magától értetődő tehát, hogy az egyház első embere erőiesen tiltakozott a cserkészlet, a KALOT (Katolikus Agrárfűjűségi Legényegyletek Országos Testülete), KALÁSZ (Katolikus Asszonyok Lányok Szövetsége) és más hitbuzgalmi egyesület feloszlása ellen,⁹⁹ s az állammal való kapcsolatok rendezése feltételül az egyházat (s általa a híveket) ért sérelmek orvoslását tűzte.¹⁰⁰

1947 tavaszán a *fakultatív vallásoktatás* bevezetése jelentett kemény összeütközést a bíboros és az állam között. Helyesen látta Mindszenty a helyzetet, amikor azt egy folyamat részeként szemlélte, amelynek állomásai: *fakultatív hitoktatás – semmilyen hitoktatás – ateista nevelés*.¹⁰¹

A hatalomtól persze a legtávolabb állt az egyházzal történő megegyezés, különösen a konkordátum megkötése. A baloldali erők „antiklerikális politikája” 1947–48-tól nyílt állami vallásüldözéssé alakult, ide értve *Boldogaszony-év* rendezvényeinek hatósági zaklatásait is. Mindszenty leírásai mindenben egyezők a történelmi tényekkel.¹⁰²

1948-ban néhány hónapon belül az *ateizmus államvallás rangjára emelkedett* (noha ezt Magyarországon nem mondták ki az állam alaptörvényében, miként az Albániában történt).

Ezzel nyílttá vált a dekrisztianizáció, ahogy az a Szovjetunió történelméből ismeretes.

A *prímás politikailag légüres térbe került. Ez a helyzet felgyorsította izolálódását.*

Ha nem akarunk szembekerülni a történelmi tényekkel meg kell állapítanunk: nem a „makacs” főpap került szembe a politikai hatalommal, hanem

⁹⁷ E. 154. p.

⁹⁸ 1946. július 4-én Rajk László belügyminiszter valamennyi civil szervezetet – így a hitbuzgalmi egyesületeket is – feloszlatta. A döntést szovjet részről is sürgették.

⁹⁹ 1946. július 21.

¹⁰⁰ E. 138–139. p.

¹⁰¹ Vö.: E. 170–178. és 206. p. Vö. még 1947. április 12-i körlevélben foglaltak E. 424. p.

¹⁰² E. 151–156. és 194–201. p.

egy adott politikai helyzetben a katolikus egyház feje a keresztény etika alapján került szembe különböző minőségi fokon a diktatórikus és a demokratikus politikai tényezőkkel. A lényeg ugyanis a magyarországi katolikus egyház első szolgájának etikai alapzatú küzdelme a diktatúrával. „A lelkekben jelentkező erkölcsi romok”¹⁰³ felszámolása nélkül aligha volt lehetséges a nemzet talpraállása. Egyedül a prímás mondta ki – és mondhatta hitelesen –, hiszen a háború alatt sem mondott mást.¹⁰⁴ „Nem, Kedves Híveink, a háború sem igazolja a bűnt és nem függeszti fel Isten parancsolatainak érvényét.”¹⁰⁵

Az egyház elleni stratégia felépítése.

A háború utáni magyar társadalom túlnyomó többsége vallásos – római katolikus – volt.

Az 1944. év végén hatalomra került új politikai elit – ha nem is volt kifejezetten ateista – közöttük egyetértés volt „az antiklerikalizmusban, mely az egyházak – főleg a katolikus egyház – túlzott szellemi és politikai befolyása ellen irányult.”¹⁰⁶

Bizonytal igaz *Ormos Mária* akadémikus vélekedése, amely szerint a hatalomra törő MKP felelős „nemcsak az egyháznak mint intézménynek lehetetlenné tétele miatt, hanem azért is, mert így az állandó politikai nyomás elől a templomba sem volt tanácsos menekülni”.¹⁰⁷ Emellett igaz az a megállapítása is: „A XX. századi diktatúrák története mutatja, hogy a totális rendszerek minden »idegen« befolyást ki akarnak küszöbölni mind a politikából, mind a társadalom életének egészéből.”¹⁰⁸

A harcok ateizmus elvi álláspontját képviselő bolsevik ideológia – mint az *Jemljan Jaroszlavszkij* nyomán jól ismert – csak olyan módon tudta elképzelni a társadalom feletti uralmát, ha a számára „idegen befolyást” jelentő istenhitet megszünteti. E stratégiai cél elérését szolgálta a „progresszió” és a szabadságjogok érvényesülését hangoztató *megegyezés*, a nyers fizikai erőszak, a tömegmegmozdulásokkal történő manipuláció, az állam és az egyházak közötti „megegyezések”, a *sajtóban folytatott hecckampányok*. Ezt azonban csak a legmagasabb kommunista fórumokon mondták ki nyíltan. Az egyház elleni harcban kulcsfigurák voltak olyan renegát (apostata) keresztények,

¹⁰³ E. 62. p.

¹⁰⁴ E. 35–42. p.

¹⁰⁵ E. 62. p.

¹⁰⁶ Balogh Margit–Botos János–Habuda Miklós–Izsák Lajos–Markó György–Svéd László, Szomszéd Imre–Vértes Róbert–Szakács Sándor–Zinner Tibor: Törvénytelen szocializmus, Zrínyi Kiadó–Új Magyarország, é. n. (továbbiakban: Tsz.) 13. p.

¹⁰⁷ Tsz. 10. p.

¹⁰⁸ Uo.

akik a kommunista párt tagjaként léptek fel volt egyházuk ellen, vagy az egyházuk kebelében maradván – a szovjet „Élő Egyház” mintájára – a „béke-mozgalom” álcájában buzgólkodtak az egyház(ak) önfelszámolásában. Az első csoport kiemelkedő figurája *Ortutay Gyula*,¹⁰⁹ akinek „titkos belépését a pártba” az MKP titkársága 1945. március 7-én elfogadta.¹¹⁰ Ortutay a nyilvánosság előtt mint a Kiszegedapárt kultuszminisztere szerepelt, még 1949-ben is.

Az egyház felszámolására az ÁVO-n belül Rákosi utasítására már 1946-ban megszervezték egy alosztályt kizárólag az „egyházi ügyek” kezelésére. Az Egyházügyi Alosztály vezetésére Tihanyi János áv. (államvédelmi) őrnagy kapott kinevezést.¹¹¹ Az alosztály feladatkörét 1951-ben az Állami Egyházügyi Hivatal vette át.

A római katolikus egyházon belül szervezett békepapi mozgalom¹¹² számára „megszerzett” papok esetében a hatalom nem válogatott az eszközökben. Erkölcsi támadhatóságra alapozott zsarolás, fizikai kényszer, vagy kényelem- és vagyonszeret, karriervágy, vagy gőg kielégítését célzó vesztegetés volt a leggyakrabban használt eszköz.¹¹³

A nem katolikus egyházak ellen – bár a diktatúra első számú ellenségének a katolikus egyházat tekintette¹¹⁴ – a hatalom ugyancsak fellépett, s megkísérelte a teljes ellenőrzés megszerzését elsorvasztásuk érdekében.

¹⁰⁹ Ortutay Gyula (1910. márc. 24., Szabadka–1978. márc. 22., Budapest) néprajzkutató, társutas, majd kommunista politikus. 1934-ben, Szegeden, magyar–latin–görög szakos tanári diplomát szerzett. 1935–1944 között a Magyar Rádió irodalmi osztályát vezette. 1939–40 körül szoros kapcsolatba került a kommunista párttal. 1942-ben a Magyar Történelmi Emlékbizottság tagja. 1945-be belép a Független Kiszegedapártba (mint kriptokommunista). 1945–1953 között a Magyar Központi Híradó Rt. elnöke. 1945–1953-ig és 1958-tól haláláig országgyűlési képviselő. 1946-tól a néprajz professzora, akadémikus. 1947. márciustól 1950. februárig vallás- és közoktatásügyi miniszter, az iskolák államosításának végrehajtója.

¹¹⁰ MSZP (Magyar Szocialista Párt) Politikatörténeti Intézet Levéltára (PI.) 274. f. 4. 20. ő. e.

¹¹¹ A Legfőbb Ügyészség B.18 300/1989. megállapítás a Mindszenty-per perújítási nyomozása során.

¹¹² 1950 augusztusában indította Beresztóczy Miklós, akit 1958. február 2-án excommunicált Róma, s csak 1971. október 3-án oldották fel az egyházi büntetést.

¹¹³ Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségben. Esmélődés élmények és dokumentumok fölött a magyar katolicizmus helytállása köréből a kommunista diktatúra alatt. Eredeti kézirat a Kahler-bizottság anyagában. Rámutat a békepapi mozgalom két – excommunicált – atyja: Horváth Richárd és Beresztóczy Miklós, valamint a miniszterelnökségi államtitkári posztot betöltő Balogh István „beszervezésére” (29–47. o.). A zsarolás és megvesztegetés módszerét kombinálta később is a hatalom a legfelsőbb szinten is, így Máté János esetében.

¹¹⁴ PI. A. 276. f. 65/30 ő. e. Rákosi Mátyás felszólalása az MDP KV 1953. február 17-ei ülésén: „A helyzet az, hogy a leghatalmasabb kémközpont kétségtelenül a katolikus egyház...”

AZ ELSŐ ELJÁRÁSOK A FERENCES SZERZETESK ELLEN

*P. Károlyi Bernát*¹¹⁵

Amikor e sorok írója vizsgálat alá vonta a Károlyi Bernát ellen indított állami terrort megtestesítő 3 perből álló sorozatot, amely végül Károlyi halálához vezetett, az Úr 2008. esztendejét jegyzi a naptár.

Már az *első eljárás* árulkodik az államhatalom szándékairól és a nyilvánvaló jogsértésről. Az a jogi helyzet, hogy az 1945:VII. tc.-ben foglalt bűncselekmények csak a háború idején voltak elkövethetők éppen olyan jól ismert volt az eljárás megindítása idején, mint amikor az eljárást megszüntető határozatot hozták. Így egy olyan ügyben indítottak eljárást és rendelték el *előzetes letartóztatást*, amelyet az első feljelentés alapján meg kellett volna szüntetni. Hogy mégsem ez történt, nem véletlen.

A hatalomra törő MKP – mint arról részletesen írtunk – célul tűzte ki az egyház megsemmisítését. Ez az első időszak – emlékszünk, Rákosi ekkor arról beszélt, hogy óvatosan kell támadni –, amelynek neuralgikus kérdései voltak: mi a zsidóság helyzete és kikből lesz a politikai elit Magyarországon? Ez sokkal több, mint pártpolitikai kérdés. *Nemzeti sorskérdés* és a *magyar kereszténység sorskérdése*. Aligha csodálkozhatunk tehát, hogy egy szerzet pap megnyilatkozik ebben az ügyben.

Egyébként nem csak ő. A jobboldali elfogultsággal aligha vádolható – akkor éppen kormány-főtisztviselő – Bibó István¹¹⁶ A magyar demokrácia vál-

¹¹⁵ Károlyi (Krausz) Ádám Bernát (1892. jún. 19., Almáskamarás–1954. márc. 12., Budapest) OMF, misszionárius, a kínai ferences misszió főnöke. 1907-ben lépett a kapisztránus rendtartományba. 1913. jún. 22-én tett fogadalmat és 1915. jan. 25-én szentelték pappá. Baján kollégiumi prefektus, hitszónok. 1917–1918 között táborigazgató, majd különböző városokban hitoktató (1919–1928). 1919. szept. 15-én Kínába indult Kecskemérről. 1930-ban letette első kínai vizsgáját. Sikeres missziós tevékenységet folytatott, de betegsége miatt 1938-ban hazarendelték felettesei. Vácott a Kapisztrán nyomda igazgatója lett, majd Budapesten a Pasaréti úti rendház helyettes főnöke. 1941-ben ismét Kecskemétre helyezik, ahol 1945-től házfőnök. 1946-ban izgatásért 7 hónapra ítélték. 1947-ben Budapest–Pasaréten házfőnök. 1949-ben letartóztatták és 1950. dec. 29-én kémkedés és hazaárulás vádjával 15 évre ítélték. Rabkórházban halt meg.

¹¹⁶ Bibó István (1911. aug. 7., Budapest–1979. máj. 10., Budapest) a szegedi piaristáknál érettségizett, majd Szegeden végezte jogi tanulmányait. Az 1933–34-es tanévben, Bécson, a következő évben Genfben ösztöndíjas. 1940-ben letette a bírói vizsgát, majd megvédte magántanári értekezését. 1941-től a kolozsvári egyetem magántanára. 1944 októberében a nyilasok letartóztatták zsidók menése miatt, állását veszítette. 1945 márciusától a Belügyminisztérium közigazgatási, majd a törvényelőkészítő osztály vezetője. 1946 augusztusától a Teleki Pál Tudományos Intézet megbízott vezetője, a MTA levelező tagja. 1950-ben egyetemi tanári állását felmondták és megszüntették akadémiai tagságát. 1951. jan. 1-jétől könyvtáros a budapesti Egyetemi Könyvtárban, 1956. nov. 3-ától a Nagy Imre-kormány államminisztere a Petőfi Párt (korábban Nemzeti Parasztpárt) képviselőjében. Életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, amelyből 1963-as kegyelemmel szabadult. 1971-es nyugdíjazásáig a Központi Statisztikai Hivatal tudományos munkatársa volt.

sága,¹¹⁷ A magyar demokrácia mérlege¹¹⁸ és a Zsidókérdés Magyarországon 1944 után című nagy ívű tanulmányaiban foglalkozik a kérdésekkel¹¹⁹ *vita-kérdésnek* tekintve azokat. Károlyi Bernát esetében a kérdések felvetését is bűncselekménynek tekintette a kommunista kézben lévő politikai rendőrség. A letartóztatás és meghurcolás és internálás tehát az első kemény *fenyegetés* számára. És üzenet: hallgasson örökre!

A *második eljárás* a koncepciós perek azon fajtájához sorolandó, ahol a hatalom a jogszabályok alkalmazásával manipulál. Az ügy tényállása – hogy ti. ne a spanyol polgárháborúban a keresztényüldözésről elhíresült személyeket juttassák hatalomra keresztények – olyan *vélemény*, amely többé-kevésbé egy demokratikus országban bármikor kinyilvánítható –, különösen pedig választási időszakban. Ezt egyébként a magyar törvények is garantálták! Gondoljunk csak a dolgozat bevezetőjében is idézett 1946:I. és 1946:X. tc.-ben foglaltakra.

Még meg sem száradt a tinta a két törvényen, amikor Magyarországon a kihirdetett törvénnyel szemben már egészen más – jogszabálynak nem minősülő, mégis azokat felülíró – normák szerint jártak el a bűnüldöző hatóságok és a bíróságok is.¹²⁰

Emlékezzünk rá – a bevezetőben már említettük, de rendkívüli jelentősége miatt ismét idézzük – a Mindszenty-perben a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) – Jankó Péter tanácselnök elnöklete alatt – nyíltan meg is fogalmazta: „Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát *reakciós* erők szervezkedése akár jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztesse”.¹²¹

A Szabad Nép – kommunista pártlap – hasábjain Révai József a MKP főideológusa már megfogalmazta, Ki a reakciós? című cikkében.¹²² Reakciós, aki kommunistaellenes, mondta ki a kommunista párt döntését Révai, s ez „jogforrás” erejével hatott.

Miről van szó tulajdonképpen? A büntetőjogi bűnösség megkérdőjelezhetetlen előfeltétele volt a *jogellenes magatartás*. Olyan cselekvés, vagy mulasztás, amelyet a jog nem tiltott (tehát nem volt jogellenes), nem eredményezhetett büntetőjogi bűnösséget. A koncepciós perekben azonban a jogelle-

nességet felváltotta a *reakciós* fogalma – kommunistaellenes olvasatban. Ettől kezdve bárkinek bármilyen jogszerű magatartása büntetőjogi bűnösséget eredményezhetett. Ez történt Károlyi Bernát második perében is, amely szer- ves folytatása az első ügynek, amellyel nem tudták elhallgattatni.

A *harmadik per* értelmezése a legbonyolultabb. Egyrészt azért, mert itt a koncepciós perek másik – bonyolultabb – típusával állunk szembe, a konst- ruál koncepciós perrel, másrészt, mert az elérni kívánt politikai cél ennél a pernél összetett.

Az első kérdés: valóban koncepciós perről van-e szó?

Korábban szoltunk a koncepciós per fogalmáról. Most nézzük az egyes elemeket a konkrét perre vetítve.

Koncepciós perek fogalmán olyan büntetőeljárásokat értünk, amelyek el- szakadnak a büntetőeljárásnak a büntetőeljárás törvénybe foglalt céljától és különböző politikai célok elérését szolgálják.

A Károlyi-perben a Katpol két szálat font össze. Egyik az államellenes szervezkedés, másik a kémkedés.

Ehhez képest *tervezik* a résztvevőket három körből:

- az egyházhoz és a
- Horthy-korszakban a Ludovica Akadémiát végzett katonatiszti karhoz, valamint

- az USA követségéhez tartozó személyekből.

A politikai cél is hármas:

- Igazolni, hogy az USA a szocialista országok meghódítására törekszik.
- Igazolni, hogy a volt katonatisztek a demokrácia olyan ellenségei, akik szövetkeznek a „nemzetközi imperializmussal”.

- Igazolni, hogy a katolikus egyház „kémközpont”, a reakció támasza.¹²³

A politikai cél elérése érdekében

- *fiktív tényállás alapján, vagy/és*

- *megalapozatlan [Be. 239. § (2) bek.] tényállás alapján* jártak el.

Ezeknek a politikai céloknak alárendelt a tényállás megszerkesztése. Az, hogy a *tényállás kitalált*, több oldalról igazolható.

Történelmi tény, hogy nem létezett 25 000 felfegyverzett volt katonatisz- tet tömörítő és „Kecskemét környékén” 100 000 fő támogatását élvező össze- esküvés. Sem Szinnay altábornagy, sem Csuthy ezredes sohasem állt egy nagyszabású fegyveres összeesküvés élén. Szinnayt az ÁVO nem is a szóban

¹¹⁷ Bibó István: Válogatott tanulmányok II. 1945–1949 Magvető Kiadó, Bp., 1986. 12–79. p.

¹¹⁸ Uo. 119–183. p.

¹¹⁹ Uo. 622–809. p.

¹²⁰ Vö.: Kahler Frigyes: A „kettős normarendszer” a források tükrében. In.: Büntetőjogi tanul- mányok IV., Veszprém, VEAB 2003: 14–22. p. és Hantó Zsuzsa: Ítélet nélkül. In.: Collectio Iuri- dica Universitatis Debreceniensis IV. Debrecen, 2004. 101–136. p.

¹²¹ NOT. I. 1687/1949/22.

¹²² Szabad Nép, 1945. július 22.

¹²³ Vö.: Révész Béla: Az osztályharc fogalmának politikai és jogi aspektusai az '50-es években Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae Acta Iuridica et Politica Tomus LIV. Fasciculus 15. Vö. még: Zsitnyányi Ildikó: „A hazáért mindhalálig” – A magyar tisztikar ellen írá- nyuló perek, 1945–1953. In.: Katonai perek, 1945–1958, Történeti Hivatal, Bp., 2001. 173–197. p.

forgó összeesküvés tárgyában, hanem a csendőrséggel kapcsolatosan hallgat-
tak ki.¹²⁴ Ezt támasztja alá, hogy vallomásáról készült jegyzőkönyv nincs az
iratok között. Pedig ez fontos bizonyíték lehetne... Csuthy ezredes – akiről
oly sok szó esik, s fontos ítéleti ténymegállapítás is szól róla – nem jelenik
meg az ügyben sem vádlotként, sem tanúként.

Ma már ismeri a kutatás a magyar kommunistaellenes ellenállás történe-
tét. Ha összeadjuk a legtagabban értelmezett kommunistaellenes ellenállás
(tehát nem csak fegyveres szervezkedések) miatt elítéltek számát, az nem éri
el az 1200 főt sem.¹²⁵

Miért „ismerik be” tehát a gyanúsítottak sorban, hogy részt vettek egy nem
létező összeesküvésben?

Erre a kérdésre a Katpolon (ugyanez a helyzet az ÁVO és ÁVH kihallga-
tásainál is) alkalmazott kegyetlen – az akkori törvényekkel is ellentétes – val-
latási módszerek adnak magyarázatot. Már akkor is hírhedt volt az előállított
személyek *súlyos fizikai bántalmazása*. Berkesi András, Almásy altábornagy
ügyében folytatott vizsgálatról írt. E szerint az altábornagyot úgy megverték,
hogy menni sem tudott, s ezután „mindent bevallott.”¹²⁶

Utalások vannak erre a Károlyi-perben is. A bírósági tárgyaláson a vádlot-
tak nemegyszer hangoztatták, *féltek, hogy visszaviszik őket a Katpolra*. Ong-
jerth Richárd mellett Molnár Gyula – más formában ugyan – hasonlókat adott

¹²⁴ Prof. Szakály Ferenc konzultációját köszönöm. K. F.

¹²⁵ Magyar Front-ügy: 43 vádlott, Páter Kiss-Szaléz-ügy–Gyöngyösi-ügy: 42 vádlott, Kamara-
erdei-ügy: 10 vádlott, Magyar Testvéri Közösség-ügy (szatellit-perekkel együtt): kb. 300 vádlott,
Pócspetri-ügy: 10 vádlott, Földművelésügyi Minisztérium pere: 100 vádlott, Balázs Aurél és társai-
nak ügye: 8 vádlott, „Rongyos gárda” pere: 28 vádlott, Mindszenty főper: 7 vádlott, Papp Ervin és
társainak ügye: 16 vádlott, MAORT-ügy: 4 vádlott, Regézy Nagy Imre–Dőry Pál-ügy: 11 vádlott,
Rodiger Schluga Miklós és társainak pere: 10 vádlott, Páthy István és társainak ügye: 20 vádlott,
Antibolsevista Magyar Ellenállási Mozgalom: 19 vádlott, Dóczy László és társainak ügye: 13 vád-
lott Viszney testvérek ügye: 10 vádlott, Dózsa Attila és társai ügye: 36 vádlott, Hadváry Pál és tár-
sainak ügye: 5 vádlott, Zách Sándor és társainak ügye: 19 vádlott, Kővágó József és társai ügye: 5
vádlott, Csepregi fegyveres összeesküvés: 8 vádlott, Zalai Fehérgárda ügye: 86 vádlott, Kard és
Kereszt Mozgalom ügye: 28 vádlott, Sülysápi per: 24 vádlott, Antibolsevista Gárda ügye: 44 vád-
lott, Ciszter kispapok ügye: 12 vádlott, Zsolnai testvérek ügye: 5 vádlott, Magyar Ellenállási Moz-
galom ügye: 15 vádlott, Dr. Lenk János–kopjás futárok ügye: 7 vádlott, Fehér partizánok és Kiss
József ügye: 12 vádlott, Grösz József és társainak ügye: 5 vádlott, Pálos szentkúti-ügy: 15 vádlott,
Zaveczy Iván és társainak pere: 11 vádlott, Farkasfai összeesküvés-per: 73 vádlott, Farkas Ferenc
és társainak pere (Magyar Harcosok Fajtársi Közössége): 20 vádlott, Vaszary Gábor és társainak
ügye: 4 vádlott, Kőműves Sándor és társainak pere: 15 vádlott, 20 évesek pere: 23 vádlott, Kesz-
tölci összeesküvés pere: 30 vádlott, Jelentsics–Gazdag-ügy: 12 vádlott, Vasper–Határkapu-ügy: 30
vádlott, Bajai összeesküvés: 31 vádlott, Zana Albert–Páttörtség per: 30 vádlott, Szabó Miklós és tár-
sainak pere: 26 vádlott.

¹²⁶ Zsitnyányi Ildikó: „A hazáért mindhalálig” – A magyar tisztikar ellen irányuló perek, 1945–
1953. In.: Katonai perek 1945–1958. 184. p.

elő. („61 napig voltam a Katona Politikai Osztályon... hogy ott mi történt,
nem kívánok semmiféle megjegyzést tenni.”)

A brutális testi bántalmazáson túl a Katpolon a *pszichikai kényszer* és a
megtévesztés alkalmazása is bevett gyakorlat volt. Erre utal Károlyi Bernát
vallomása, amikor arról beszélt a bíróság előtt, hogy „három napon keresztül
ismételten hajtogatták előttem” amit hallani akartak. De hasonló kifárasztás-
ra és „agymosásra” utalt Csorba Béla is, amikor a 102 órás kihallgatásról be-
szélt a bíróságnak.

Érthető tehát, hogy a gyanúsítottak szájába hogyan kerültek azok a mon-
datok, amelyeket – számos illet idéztünk fentebb – önmaguktól ki sem tud-
tak volna gondolni.

A *megtévesztés* működött, amikor Károlynak Molnár haláláról mutattak
táviratot, hogy ilyen módon jussanak a kívánt vallomáshoz.

A fiktív tényállás érhető tetten a *kémkedési blokkal* kapcsolatban Némethy
Jenő ügyvédnek a „Mindszenty-perről írott könyvével” kapcsolatban is. A
Némethy-kézirat a Mindszenty-perről azóta sem került elő. E sorok írója –
Mindszenty boldoggá avatási eljárásának történész szakértője – sem tudott
ilyen anyagot felkutatni és nem tud annak létezéséről P. Szőke János vice-
postulator sem. Nem csoda. Ilyen könyv ebben az időben nem is íródhatott.
A Mindszenty-akták tartalma ugyanis a legszigorúbban őrzött államtitkok
egyike volt, így ahhoz kívülről nem juthatott hozzá. Nem véletlen az sem,
hogy éppen Némethy Jenő került a „szerző” szerepébe. Némethy – emlék-
szünk még rá – a Sulyok László vezette Magyar Szabadság Párt alapítója
volt, annak a pártnak, amely a kizárt kisgazdapárti képviselőkből alakult, akik
keményen szemben álltak a kommunistákkal. Személye ezért a „közellensé-
gek” listáján szerepelt.

Ahhoz, hogy mindez a jogtiprás ítéleti formában jelenjen meg, termé-
tesen szükséges az *ügyészség és a bíróság összjátéka*. S itt a bíróság szerepe
a hangsúlyos. Nem csak azért, mert a bíróság hirdeti ki az ítéletet, hanem,
mert a bíróság előtt folyik le a bizonyítási eljárás, ahol a büntető perrendtar-
tás szabályai szerint a bírónak kötelessége a bizonyítékok mérlegelése, köte-
lessége megkövetelni a tényállás bizonyítását és alkalmazni a védelem joga-
it, többek között az ártatlanság vélelmét és az in dubio pro reo elvet (kétsé-
ges bizonyíték a vádlott terhére nem mérlegelhető).

Ezzel szemben a Károlyi-perben nem találunk egyetlen objektív bizonyí-
tékot sem, amely a vád tárgyává tett tényállást alátámasztja. Még érdektelen
tanúk sincsenek. A két ki sem hallgatott tanú más ügyben terhelt. Nincs más
bizonyíték tehát, mint a vádlottak – jórészt visszavont – nyomozati vallomá-
sa! Ezzel kapcsolatban a bíróság meg sem kísérli tisztázni, igazak-e azok a hi-
vatkozások, amelyet a vádlottak a vallomásuk visszavonására előadtak. A
perrendtartás akkor is előírta a bíróság indokolási kötelezettségét. E körben

okát kellett volna adni, miért a visszavont vallomást fogadta el a bíróság. Ennek az ítéletben nyoma sincs. Nincs első fokon, de nincs másodfokon sem.

A bíróság az eljárás bírósági szakaszában mindenben kiszolgálta tehát a hatalom igényeit.

S kiszolgálta az anyagi jog alkalmazása tekintetében is:

– anyagi-jogi rendelkezés megsértésével (ideértve a büntetés kiszabására vonatkozó szabályokat és bírói gyakorlatot), vagy/és

– amorális jogszabályok alkalmazásával

hoznak akár államellenes bűncselekményekben, akár köztörvényes bűncselekményekben marasztaló ítéletet – határoztuk meg a koncepciók perек fogalmát.

Az államellenes szervezkedés kérdésében egyértelműen hamis a tényállás. Az ehhez kapcsolódó büntetőjogi norma is súlyos hibában szenved. A köztársaság védelméről szóló 1946:VII. tc. megalkotásakor a köztársaság többpárt-rendszerben működő parlamentáris állam volt. A büntető törvény ezt az államot védte. 1949-re a törvénytelen ségek sorozatával megvalósított kommunista hatalomátvételt követően a törvényt – törvényt módosítás nélkül – most már a diktatúra védelmére alkalmazták. Így az volt bűnös – s akár halállal büntethető –, aki a többpártrendszerű parlamentáris állam érdekében lépett fel. Igaz ekkorra a bűnösséghez jogellenes magatartás sem volt szükséges, csak a reakció „beállítottság”.

A jogi abszurdumok egyike az is, amit – a kémkedés megállapíthatósága érdekében – a bíróság a katonai titok fogalmával tett az ítélet. (Nem csak ebben az ügyben).

Mint láttuk, a bíróság nem kevesebbet állított – szemben a józan ésszel: „Az osztályharc nemzetközileg kiszélesedett periódusában a világ két táborra szakadásának idején az imperialista tábor és annak vezető ereje az Észak-amerikai Egyesült Államok minden eszközt és módot felhasznál arra, hogy a szocializmus felé haladást, a proletárdiktatúra funkcióit betöltő népi demokráciákban megakadályozza és ezért minden eszközt felhasználni igyekszik, hogy a népi demokráciák így konkrétan a magyar népi demokrácia, belső életéről, viszonyairól tájékozódást szerezhessen. Ilyen körülmények között a népi demokratikus állam büntetőügyének rendkívül tág és e szerint tárgyi síkon minden tény megvalósíthatja a katonai »titok fogalmát«”.

Arról szó sem esik, hogy a „titok” fogalmához tartozik a titokká nyilvánítás alaki eljárása.

„Minden tény”, minden, ami egy országban köztudott, nyomban „katonai titok” mihelyt „ellenségnek” mondják el. Ez nem csak jogilag örület, ez maga az örület.

Az ügyben egyetlen olyan adat sem merült fel, amelyből az következne, hogy bármelyik vádlott valóban katonai titkot juttatott volna idegen hatalom képviselője tudomására.

A két vádlott felmentetése sem mond ellent mindannak, amit az ügyről – mint konstruált koncepciók eljárásról – mondtunk.

A felmentés – amelynek indokolása épp oly elégtelen, mint a marasztalt vádlottak bűnösségéé – a játszma része. Úgy tűnik, az ÁVH-nak máshol volt szüksége a felmentett vádlottakra. Egyikükről adat is van erre nézve. Radványi Tiborra – az egykori partizánra – az ÁVH munkatáboraiában volt szükség.

Károlyi Bernát ügye úgy zárult le tehát a legfelsőbb pártállami hatalom akaratából, hogy Károlyit az ÁVH börtönében most már „törvényesen” el lehessen pusztítani. Ez a következménye annak, hogy Károlyi Bernát az első ügy után nem hódolt be annak a hatalmi rendszernek, amelynek elsődleges célja az istenhit kiirtása volt. Mert szólni övéért, és mindent megtett – át nem lépve az erkölcs és az erkölcsnek megfelelő törvények szabta a határokat – a keresztény hit védelmében.

P. Kiss Szaléz¹²⁸ és társai koncepciók pere

P. Kiss Szaléz, és a hozzá kapcsolódó P. Lukács László Pelbárt¹²⁸ és P. Farkas Jozafát¹²⁹ ügyében – amelyben pontosan meg nem határozható számú civil személyt is elfogtak – a nyomozást a magyar politikai rendőrség folytatta

¹²⁷ Kiss László Szaléz (1904. júl. 27., Szeged–1946. dec. 10., Sopronkőhida) pap, ferences szerzetes. 1920. okt. 3-án lépett a kapisztránus rendtartományba. Egerben a cisztereknek (1922–1924), majd a pécsi jezsuitáknál (1924–1926) klerikus növendék. Örök fogadalmat tett és szubdiakonussá szentelték 1928. júl. 28-án. 1926–1928 között Gyöngyösön örök fogadalmat klerikus növendék. Diakónus (1927. jún. 23.), majd pappá szentelték (1928. szept. 2.). Első állomáshelye a pécsi Collegium Seraphinum (1929. jún. 23.). 1924-től a jászberényi stúdiumházban oktatott filozófiát, majd a salgótarjáni rendházba helyezték (1936). 1937 szeptemberében az USA-ban misszionárius és a New Brunswickban plébános. 1942-ben hazatért és a debreceni rendház lakója, majd 1944. júniusától Gyöngyösön klerikus magiszter és teológiai tanár. 1944 novemberétől a FKGP Független Ifjúság szervezte országos választmányának tagja. 1945 márciusában megszervezte a Keresztény Demokratikus Ifjúsági Munkaközösséget (KEDIM). Szovjet katonák meggyilkolásának és fegyveres összeesküvés vezetésének vádjával 1946. júl. 12-én letartóztatták és 1946. dec. 10-én a szovjet hadbírók ítélete alapján kivégezték. A szovjet hatóságok 1993. máj. 25-én rehabilitálták.

¹²⁸ Lukács Pelbárt László (1916. febr. 18., Valpó–1948. ápr. 18., Medvezsugoszk) ferences rendi áldozópap. 1936. aug. 29-én lépett a kapisztránus rendtartományba, 1941. máj. 3-án tett ünnepélyes fogadalmat. 1942. június 21-én szentelték pappá. Jászberényben helyettes újoncmester (1943). 1946-tól Hatvanban a polgári iskolában hittanár. 1946. április 18-án a KATPOL letartóztatta, majd a szovjet hadbírók 10 év kényszermunkára ítélte. Egyes adatok szerint tbc.-ben, mások szerint gégerákban halt meg a kényszermunkatáborban.

¹²⁹ Farkas Imre Jozafát (1913. máj. 3., Budapest–1961. márc. 31., Budapest) 1929-ben lépett a Kapisztrán Jánosról elnevezett rendtartományba. Egyszerű fogadalmát 1930. aug. 29-én, az ünnepélyes fogadalmat 1934. jún. 4-én tette le. Pappá szentelték 1937. jún. 27-én. 1943-tól a hatvani rendházban működött. A P. Kiss Szaléz-ügyben letartóztatták. 1948-ban – már szabad emberként – a kecskeméti rendház tagja.

le, majd a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEB) keresztül szovjet katonai bíróság szabott ki az ügyben büntetéseket. A büntetéseket a szovjethatóságok hajtották végre. Az Orosz Föderáció 1993-ban rehabilitációs okmánnyal tanúsította, hogy a szovjet hatóságok által kivégzett P. Kiss Szaléz és az ügyben több kényszermunkára ítélt személy *politikai megtorlás áldozata lett*.

P. Kiss Szaléz és szerzetestársai egy olyan koholt eljárás áldozatai lettek, amelyben a kommunista párt – a politikai rendőrség segítségével – egyszerre támadta az egyházat, a gyöngyösi és hatvani ferences szerzetesek jelentős társadalmi befolyását csökkentendő és a polgári értékeken alapuló Független Kiszgazdapártot.

P. Kiss Szaléz – aki hivatását hitbuzgalommal gyakorolta – kiváló szervezőkészsége és elkötelezett hazafisága, karizmatikus egyénisége folytán a térség meghatározó személyisége volt. Törekvése a keresztény alapokon nyugvó, igazságos társadalom építése, az ifjúság művelése, erkölcsi nevelése, a háborúban tönkrement ország talpraállítása.

Kiss Szaléz mindent elkövetett, hogy a háború rémségei között kisiklott fiatalokat távol tartsa az erőszaktól, a bosszútól és az evangéliumi tanítás szerint alakítsa életüket,

A manipulált iratokból jól követhető, hogy P. Kiss Szalézt ellenfelei azzal akarták hitelteleníteni, hogy gyónási titkot sértett. Az anyagból kitűnik, nem-hogy nem történt gyónási titoksértés, de az is igazolható, hogy nem gyónás keretében tárták fel a fiatalok az általuk elkövetett merényleteket és rendőrség elleni fegyveres támadásokat. P. Kiss Szaléz a fiatalokat nem jelentette fel, hanem megkísérelte saját eszközeivel visszatartani az erőszakos cselekedetektől. Nem rajta múlt, hogy néhány fiataalt a bosszúvágy kerített hatalmába.

A P. Kiss Szalézzal szemben felhozott vádak: felbujtás gyilkosságokra, összeesküvés vezetése, kémtevékenység és fegyveres mozgalom szervezése – mind hamis vád, amelyet súlyos kínvallatások során aláírt valótlán tartalmú jegyzőkönyvekkel „támasztottak alá”.

P. Kiss Szalézt a szovjet hadbíróság halálra ítélte és kivégeztette. Az a tényállás – amint azt az ügy fennmaradt iratainak elemzése igazolja –, hogy P. Kiss Szaléz a terhére rótt bűncselekményeket soha sem követte el, a vádak tudatosan megszerkesztett valótlanságok vagy valós elemeknek hamis összekapcsolása. Ez utóbbi technikával a politikai rendőrség éppen a valósággal elmentés megállapításokat tett. Mint az igazolódott, a kommunizmus bukása után az orosz hatóságok is megerősítették, hogy P. Kiss Szaléz elítélése nem valós tények alapján, hanem politikai megtorlás okán történt.

Az iratokból igazolható, hogy P. Kiss Szaléz azért vesztette életét, mert hivatását megalkuvás nélkül, a rábízott fiatalok lelki üdvének szem előtt tartásával, a zsarnoki hatalomnak nem engedve, de erőszakot nem gyakorolva teljesítette.

P. Lukács László Pelbárt az egyházüldöző kommunista hatalomnak esett áldozatul. Olyan cselekmény, amely sérti a keresztény erkölcsöt, vagy a papi hivatás szabályait, nem merült fel az iratok elemzése során. Ilyen momentum kínvallatással kicsikart vallomásokban sincs.

P. Pelbárt a szovjet kényszermunkatáborban – ahová az egyházüldöző hatóságok az egyház megtörésének szándékával juttatták – életét vesztette.

P. Farkas Jozefát és P. Zachar Róbert szerzeteseket ugyancsak súlyos megtorlás érte az ügyben. P. Farkast megkínózták, és börtönben tartották – ítélet nélkül – 1948-ig, amikor is a kecskeméti ferences rendházba került. 48 évesen, fiatalon ragadta el a halál.

P. Zachar esetében a SZEB visszaadta az anyagot a magyar hatóságoknak, amelyek internálási döntést hoztak. P. Zachar sorsát az iratokból nem lehet nyomon követni.

AZ ÚJHATVANI ÜGY

*Kriszten Ferenc Rafael,¹³⁰ Veres János Géza,¹³¹ Zsiga Sándor András,¹³²
Tarcza József Aurél¹³³ szerzetesek és társai*

Mi történt Hatvanban – az MDP szemével nézve?

Mielőtt áttekintenénk, mi történt az ügy szereplőivel, villantsuk fel, hogy látta a kommunista párt¹³⁴ az újhatvani eseményeket, és milyen lépések születtek.

A megyei és járási pártszervek az újhatvani tüntetés után felbolydított méhkaszhoz hasonlítottak. Egyrészt lázas magyarázkodásba és „önkritikába” fogtak, másrészt osztályharcos ökölrázásba. Mindkét szövegtípuson átsüt a

¹³⁰ Kriszten Ferenc Rafael (1889. nov. 19., Kőrösbánya–1952. április 20., Budapest) Máriaradnán végzett középiskolai tanulmányok után, 1915-ben lépett a ferences rend tagjainak sorába Pécssett. Gyöngyösön végezte el a teológiát (1918–1922). 1922. jún. 29-én szentelték pappá, majd különböző rendházakban teljesített lelkészi szolgálatot. Budapesten, a Pasaréten (1934–1939), majd a Mártírok úti rendházban (1941–1946) házfőnök volt. 1949 augusztusában az újhatvani rendház főnöke és a rendházhoz tartozó plébánia plébánosa volt letartóztatásáig. Életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés alatt tbc.-s megbetegedése kiújult, a börtönkórházban életét vesztette. Hetényi Varga Károly a halál időpontját 1952. szept. 15. napjában jelölte meg, ez tévedés.

¹³¹ Veres János Géza (1919. máj. 17., Nézsá–1992. nov. 2., Esztergom) 1938-ban Pécssett érettségizett, s még ebben az évben jelentkezett novíciusként Szécsényben. 1939. aug. 28-án tett egyszerű fogadalmat. Filozófiát és teológiát tanult. 1942. okt. 4-én tett örök fogadalmat, 1944. máj. 7-én szentelték pappá. Egerben népmiszionárius, majd 1945-ben Jászberényben hitoktató és hitszónok. 1948. dec. 28–1950. jún. 19-éig az újhatvani rendházban szolgált, itt tartóztatták le. 12 évi börtönbüntetéséből 1956. júl. 3-án kegyelemmel szabadult. Kesztyűszabásként dolgozott 1960. február végéig, amikor is visszatérhetett a ferences rendbe. 1971-ben tanári diplomát szerzett a szegedi egyetemen. A Esztergomi Temesvári Pelbárt ferences gimnázium prefektusa illetve tanára volt.

(A 132., 133. és 134. lábjegyzetek a következő oldalon.)

félelem a legfelsőbb pártvezetéstől. A Heves megyei pártfunkcionáriusok jól tudták, milyen törékeny a hatalmuk, s kegyvesztettség esetén milyen szaka-
dékba zuhanhatnak.

A megyei pártvezetés június 21-én készített az MDP Központi Vezetősége Szervezési Osztályának címezve jelentést.¹³⁵

Innen tudjuk hitelt érdemlően – amit a nyomozati és a bírósági iratokban ködösítenek, hogy ti. nem csak 1919-ben mozdultak meg a hívek a szerzetesek védelmére, hanem 1950. június 12-én is, amikor 150–200 fős (néhány sorral lejjebb 250 fő) tömeg gyűlt össze, megakadályozandó a ferencesek elvitelét. Dr. Horváth Zsigmond beszélt erről a híveknek és mondta el a város polgármesterének is. „Az MB,¹³⁶ amikor erről tudomást szerzett, kiadta az intézkedést, hogy közigazgatási úton biztosítsák a pappal, hogy a pap álljon ki és oszlassa fel a tömeget, nyugtassa meg őket, hogy nem lesz semmi baj, valamint népnevelőket küldött a VB a tömeg felvilágosítására. A tömeg 24 óra körül eloszlott.” Megállapította a jelentés, hogy a „a PB¹³⁷ [...] lebecsülte a klérus szervezőerejét és a tömeg vallásos meggyőződését”.

A 8 kegyesrendi, 3 piarista és 4 apáca érkezése az újhatvani rendházba a 250–300 fős tömegben azt a hiedelmet erősítette meg, hogy a papokat el fogják vinni.

Úgy értékelte a jelentés, hogy a ferencesek „szervezett munkát indítottak”, „délutánonként rendszeres misét tartottak, ami szokatlan volt, mert délután misék nem voltak. Ezt nem vette észre az MB se, se a hatvani VB...” (Sic! – Kiemelés tőlem. K. F.)

¹³² Zsiga Sándor András Kerubin (1918. jún. 29., Csonkahegyhát–1991. aug. 11., Hatvan) 1936. aug. 22-én lépet a ferences rendbe. 1937. aug. 23.-én egyszerű fogadalmat tett, majd 1940. szept. 7-én örök fogadalmat. 1941. jún. 15-én szentelték pappá. Káplán Búcsúszentlászlón (1942), majd Pápán (1943), a háború utolsó hónapjaiban katonalelkész. 1947–48-ban hitoktató Szombathelyen, majd a következő évben Kecskeméten beteglátogató és fogházlelkész. 1950-ben helyezték az újhatvani rendházba. 10 évi börtönbüntetéséből 1955. júl. 3-án szabadult kegyelemmel. Kőolajiparban segédmunkás, majd esztorgályos. 1978. ápr. 21-én ment nyugdíjba. Fizikai munkája mellett – az állami tiltó törvények veszélyét vállalva – segítségére volt a környékbeli papságnak a pasztorációban. 1985. nov. 4-én hivatalosan visszatérhetett a ferences rendbe, az esztorgomi kolostorba, majd Burgerlandban a kismartoni ferences rendházban töltött időt.

¹³³ Tarcza József Aurél (1918. nov. 28., Csegöld–1992. okt. 7., Budapest) 1938. aug. 27-én lépett a ferences rendbe, 1939. aug. 28-án egyszerű, 1942. okt. 4-én örök fogadalmat tett. 1944. máj. 7-én szentelték pappá. 1948-ban hitoktató, majd az újhatvani rendházba helyezték. 10 éves ítéletéből 1956. júl. 3-án szabadult. Ezután visszakérülhetett a rendbe, ahol hittant és biológiát tanított.

¹³⁴ Heves Megyei Levéltár Pártarchívum 11. fond. 2. 111. ő. e.

¹³⁵ Jelentés a hatvani eseményekről Mucsi Sándor megyei szervező titkár és Egri Gyula megyei titkár aláírással.

¹³⁶ MB – Megyei Bizottság.

¹³⁷ A Heves megyei pártbizottságról van szó.

A jelentés arról is írt, hogy június 19-én „Jenei elvtárs a VB gazdasági osztályának munkatársa, Grégász elvtárs Eger városi titkár az autóból kiszálltak a tömeg előtt mintegy 200 méterre és beszéltek velük. Elmondták a tömegnek, hogy papjaikat el akarják vinni és meg fogják őket védeni.”

„Balázs elvtárs azonnal felvette a kapcsolatot a rendőrséggel [...] A MB. utasítást adott, hogy küldjenek ki népnevelőket a tömegek felvilágosítására és bírják rá az eloszlásra.” Megtudjuk: „16 népnevelőt küldött a tömeg közé [...] megverték 2 elvtársat [...] a mi népnevelő elvtársaink is hibát követtek el, mert a tömeg felé rossz módszerekkel próbáltak dolgozni [...] azt akarták bebizonyítani a tömegnek, hogy a ferencrendi papok csirkefogók.”

A tömeg hangulata ellenséges lett, „...kórusban kiáltották »megvédjük papjainkat, nem hagyjuk vallásunkat, ne hallgassatok a süket dumára« stb.

Közben – „egyik titkársági tag, Mucsi elvtárs,¹³⁸ kiment Hatvanba. Amikor megérkezett ¾ 5-kor meg ott volt Budapestről »Lombos elvtárs őrnagy«,¹³⁹ aki a tüntetéssel kapcsolatos adminisztratív munkát végezte.”

Lombos Lajos őrnagy egyébként az ÁVH szervezetében az I/4. Szabotázs-elhárító Osztály keretében működött Budapesten. 1950. december 23-án kelt parancssal ebből a szervezeti egységből hozzák létre az önálló I/5. Mezőgazdasági Osztályt, amelynek Lombos Lajos lett az osztályvezetője.¹⁴⁰

„Lombos elvtárs Budapesttel állandóan tartotta a kapcsolatot, 10 percenként adott jelentést és kért utasítást, valamint felhívta a rendházfőnököt is telefonon és közölte vele, hogy ha a tömeget nem osztatja fel, kizárólag őt teszi felelőssé.” (Kiemelés tőlem. K. F.)

A jelentés is elismeri, P. Kriszten többször megkísérelte a tömeg feloszlását, de eredménytelenül. „A pap újra kiment a tömeg közé és közölte a tömeggel, ha 20 percen belül nem oszlanak el, őket viszik el. Amire a válasz újra az előbbi volt.”

Lombos őrnaggyal közölték, hogy „Budapestről különítmény fog jönni”. Az egység megérkezése után került sor a tömeg feloszlására.

A pártbizottság meghatározta a következő hetek intézkedéseinek rendjét:

– 23 aktív vasutast azonnali hatállyal elbocsátják. Volt köztük 1 párttag és 1 tagjelölt, őket kizárták az MDP-ből. Róluk megállapították, hogy „...mind kizárt szoc. dem. [szociáldemokrata] párttag volt.

– 27 vasutassal szemben fegyelmi intézkedést kell hozni, mert „ők maguk, vagy feleségeik vettek részt a tüntetésen”.

¹³⁸ Mucsi Sándor megyei szervezőtitkárról van szó.

¹³⁹ Lombos Lajos áv. őrnagyról van szó.

¹⁴⁰ Borecky Beatrix: Az Államvédelmi Hatóság szervezete 1950–1953. In.: Trezor 1. a Történeti Hivatal évkönyve, Bp., 1999. 95–96. p.

- 10 nyugdíjas vasutastól megvonják a nyugdíjat,
- 10-10 népnévelő megy ki a területre „folytatják az ellenség leleplezését”,
- a vasútvonalon termelési értekezleten elítélik a történeteket.

A jelentésben nem szerepel, de más forrás utal arra is, *hogy internálási kitelepítések sora* is része volt a megtorlásnak.

Egy példa a sok közül: Farkas Mihályné férjével és gyermekeivel kitelepítették, mert „cselekvőleg vettek részt a tüntetésen”. A „kitelepítő közegek” velük együtt elvitték id. Felföldi Bélánét – Farkasné anyját –, aki „a tüntetésen nem vett részt, azonban a nevezett erős klérus beállítottságú”. (Sic!) Id. Felföldi Béla – nyugdíjas mozdonyvezető – ez idő alatt Hajdúszoboszlón tartózkodott a fiánál, „aki repülőtiszt”. Felföldi és fia kérte a hatvani pártbizottságot, hogy Felföldiné hazajöhessen. A válasz: „...közöltük ezt az akkor itt tartózkodó Lombos őrnagy bajtársnak (sic!), aki azt a választ adta, visszahozni senkit sem lehet, menjen a férje utána.”

A hívek sújtó internálási és kitelepítési hullámról töredékesen fennmaradt iratok tanúsága szerint az internálásokat Kistarcsán és Recsken hajtották végre, a kitelepítések a Hortobágyra történtek. Az internálótáborokból 1950. augusztusában és szeptemberében szabadultak az ide hurcoltak. 1957 szeptemberében a BM Titkárságon működő rehabilitációs bizottság – kérelemre – több volt internálnak adott ki rehabilitációs okmányt és ítélte meg 5000–10 000 Ft összegű, egyszeri segélyt. Államosított házaikat és ingóságait azonban nem kapták vissza. Az internálást többen nem éltek túl.¹⁴¹

Jelentést adott a helyi rendőrkapitány¹⁴² is az eseményekről. A nyomozási anyaghoz képest megtudjuk, P. Kriszten megpróbálta hazaküldeni a népet, de szavának nem volt foganatja. Ezt a jelentés azzal magyarázta, hogy „nem igyekezett a pap határozottan kiállni a hívek felé feloszlátás mellett.” (sic!) A jelentésből kitűnik még, hogy a civil ruhás rendőröket a tömeg felismerte. A tüntetők létszámát a jelentés de. 10 körül 600–700 főre, az esti órákban 600–1000 főre becsüli.

Nem szól a rendőrkapitány jelentés sem a fegyverek érkezéséről és az ezzel kapcsolatos tervekről, sem a bányászokról.

¹⁴¹ Így Veres István (1902), akit 1950. júl. 28-án Recsre internáltak és 1951. dec. 14-én halt meg a táborban. A BM. Titkárság rehabilitálta (10-3142/58/1957. sz. határozat). Feleségét és 5 gyermekét a Hortobágyra kitelepítették. 5000 Ft segélyt kapott a nyomorgó család (BM. Titkárság 6/9/358/1957. Nagy Lajos r. szds. osztályvezető helyettes, Borgas Gyula r. alezredes BM Titkárság-vezető. ÁBTL. BM Titkársági iratok.) A fennmaradt – töredékes – rehabilitációs jegyzőkönyvek között fekszik Illés János (1916), Borsányi Lajos (1900) és Pásztor Antal anyaga.

¹⁴² A 7 oldal terjedelmű jelentés Városi Pártbizottságnak, Hatvan címzéssel, **** (a vezetéknev olvashatatlan) János kapitányságvezető aláírással.

A hatvani vasúti központ politikai tisztje¹⁴³ 1950. június 27-én adott „Hatalmatjelentés” címmel – ez a politikai rendőrség és a párt-apparátus sajátos „műfaja” – írt összefoglalót a június 19-ei tüntetés után történetekről.

Megtudjuk: „90 röpgyűlést tartottunk a vasút területén és a röpgyűlésen a dolgozók elítélték a tüntetésben résztvevőket és *kérték, hogy távolítsák el sorraikból...*” (Kiemelés tőlem. K. F.) Erre 300 aláírás gyűlt össze. Ha emlékszünk a megyei pártbizottsági határozatban foglaltakra, nyomban megértjük, miként működött a hatalom akaratának végrehajtása.

S hogy teljes legyen a kép, a diktatúra még némi kényszermunkát (ezt akkor munka-felajánlásnak nevezték) is realizált a vasutasokon. „A fűtőházi dolgozók is élesen elítélik és munkafelajánlásokkal válaszolnak a tüntetésre.” Ezt követően felsorolják a fűtőházi „felajánlásokat”. „Mi dolgozók így akarunk a klerikális reakciónak válaszolni, hogy magasabb százalékkal és jobb termeléssel építjük a szocialista Magyarországot. Büszkék vagyunk arra, hogy a mi népünket az MDP vezeti, melynek élén szeretett vezérünk és nagy tanítónk Rákosi elvtárs van.” (Majd ismét – most már az osztálymérnökség „felajánlásai” 5–15%-os termelésemelése.)

Mi történt Hatvanban – a ferencesek szemével nézve?

P. Szántó Konrád és Hetényi Varga Károly munkássága megőrizte az utókor számára mindazokat az adatokat és történeteket, amelyek az üldözött egyházakra vonatkoznak. Ezek részben okmányokkal alátámasztottak, részben csak az emlékezetre támaszkodva őrzik meg a történeteket. Utóbbi esetben az emlékezet esetleges tévedéseivel együtt. Így van ez a vizsgált ügy szereplővel kapcsolatban is.¹⁴⁴

Tény, hogy az 1948-tól új lendületet kapott egyházüldözés. Az iskolák államosításával kapcsolatos jogtiprások,¹⁴⁵ a Mindszenty-per és a primás személye körüli hisztéria, a szerzetesek elleni rendőrségi hajsza, valamint a kitelepítések megkezdése és a Révai-cikkben foglaltak *teljes joggal* váltottak ki a hívek millióiban tiltakozást. Áll ez a leginkább érintettek, a papokra és szerzetesekre. *A híresztelések a szerzetesek sorsával kapcsolatban jórészt*

¹⁴³ Hrivnyák Gyula.

¹⁴⁴ Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Bp., 1991. 45–47. p.; Hetényi Varga Károly: Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I. Márton Áron kiadó, Bp., 2000.; Kriszten Ferenc Rafael 508–515. p.; Veres János Géza 613–6230.; Zsiga Sándor András Kerubin 613–640. p.; Tarcza József Aurél 590–591. p. Vö. még Beluczky Sándor Cirják 376–378. p. és Kálvin József Kalliszt 473–475. p.

¹⁴⁵ A legújabb kutatások összefoglalása a témában: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948 című konferencia, 2008. szept. 3-án a Lénárd Ödön Alapítvány rendezésében a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán. (Anyaga nyomtatás alatt.)

megalapozottak voltak. Az internálás, kitelepítés, a rendek feloszlata részben már valóság volt, részben hónapok alatt bekövetkezett. Ami nem következett be – a Szovjetunióba való elhurcoltatás –, ugyancsak olyan reális veszély volt, amely bármikor bekövetkezhett volna. Gondoljunk csak a száz- ezres nagyságrendű „málenkij robot”-ra hurcoltakra, vagy éppen Kovács Bélára,¹⁴⁶ akit a szovjet titkosrendőrség – parlamenti képviselői jogállására tekintet nélkül – hurcolt el.

Ilyen légkörben korántsem tekinthető egyszerűen „rémhírnek” az elhurcoltatás említése. Sokkal inkább *fenyegetés*, amelyet a félelem légkörének megteremtői terjesztettek.

A rendi élet bármilyen formája fenntartásának rendőrségi eszközökkel való üldözése nagy erővel indult meg. A szerzetesrendek tagjai ellen, akik megkíséreltek kapcsolatot létesíteni egymással, koncepciós perek sora indult, és súlyos ítéletek születtek. Példaként említjük az Unum nővérek (Mester Margit) vagy a jezsuiták ellen indított koncepciós pereket, mert ezekben kifejtették az ítéletek, hogy valójában a szerzetesrendek kémszervezetek! Nem hagyott kétséget a hatalom arra nézve, hogy semmibe veszi az alkotmányban¹⁴⁷ is deklarált vallásszabadságot, s minden eszközzel hajsztát folytat a vallásos emberek, kiemelt a papság ellen, miközben *állam elleni izgatásnak* tekintette a vallásszabadság sérelmének nyilvános említését. Aki ebből nem értett, nem bírt józan esze használatával!

Mindezt érzékelték – és természetesen értékelték – a szerzetesek és a hívek. Ami Újhatvanban történt, igen messze állt attól, amit szervezett ellenállásnak lehet nevezni. Sokkal inkább a hívek elkeseredett – spontán – megmozdulása volt, s a szerzetesek ésszerű *felkészülése* az elkerülhetetlenre.

Igen értékes forrás P. Veres János Géza visszaemlékezése a történetekről¹⁴⁸ és az utána következő kegyetlen – bűncselekmények sorát megvalósító – bá-

násmódról. Talán egyetlen dologban tévedett P. Veres. Péter Gábor személyét valószínűleg összetévesztette Lombos őrnaggyal, aki a rendház lerohanását vezette, de ez a dolgok lényegén mit sem változtat.

Az újhatvani ügy az utókor – és a gyakorló bíró – szemével

Az Újhatvanban történet nyomán folytatott büntetőeljárás a koncepciós perek azon típusához tartozik, amikor *valós elemek* (a tiltakozó tüntetés ténye) *eltorzításával* kreál a hatalom egy soha sem volt államrend megdöntésére irányuló mozgalmat. Ebben döntő szerepe van annak a konfabulációnak, amely a fegyverekről és a helyi hatalom megragadásáról áll a tényállásban. Figyelmet érdemel, hogy ilyen mozzanat sem a helyi rendőrkapitány igen részletes jelentésében, sem a pártanyagban *nem* szerepel. Mindez utólag került a képbe, amikor a „konstruktőrök” kitervelték, mit lehet „kihozni” a történetekből. Árulkodó jel, hogy az ÁVH – amely egy rozsdás puskacső miatt tűvé tett egy falut – egy lépést sem tett tovább a „hazudozó fiatalember” felkutatására. Szépen elhal az egész kérdés, miután kiverték az érintettek közül, hogy mire *gondoltak*:

A per gerincén – ha tetszik „logikáján” – végigvonul egy sok helyen alkalmazott kommunista taktika, a *dolgok megfordítása*.

Láttuk, párthatározat született arról, hogy 23 vasutast nyomban állásvesztéssel kell büntetni. Am ez nem mint a párt határozata jelenik meg, hanem „röpgyűléseken” „a dolgozók követelik”! Így az látszik – mert ez került a sajtóba –, hogy a közhatalom csak a dolgozók követelésének tesz eleget.

Láttuk az egyházzal kapcsolatos párthatározatokat, miként dolgozták ki az egyház felszámolásának programját, többek között a szerzetesek szétszórátását. A magyar társadalom többségének korántsem ez volt az akarata, sőt tiltakozott ellene. A parván mögött tehát *úgy kell megfordítani* az egyházellenes támadást, hogy az egyháziak („fekete reakció”, „imperialista bérencek” stb.) támadnak a „törvényes rendre”, s emiatt kell büntető eljárásokat indítani ellenük.

A „megfordítás” a bűncselekmény alanyi oldalát jelentő *szándék* tekintetében a legszemérmertlenebb. Gondoljunk csak a kegytárgyak szétszórásából és a tüntetés napján folytatott gyóntatásból vagy a szerzetesekért mondott kilenced tartásából levont államellenes szándékokra való következtetésre.

A per lefolytatása mára a színjáték kategóriájába tartozik. A „nyomozás” során felvett jegyzőkönyvek tartalma megszerkesztett, semmi köze a valósághoz, s kemény fizikai kényszer hatására – erről nem csak P. Veres beszámolt, de ahányan megfordultak az Andrássy út 60-ban, ugyanígy nyilatkoztak – írták alá az érintettek.

¹⁴⁶ Kovács Béla (1908. ápr. 20., Patacs–1959. jún. 21., Pécs) politikus, 1933-tól a Független Kisgazdapárt (FKGP) tagja, 1939-től országos főtitkárhelyettes. 1941-től a Magyar Paraszt szövetség főtitkára. 1944. decembertől az Ideiglenes Nemzetgyűlés, 1945. novembertől a Nemzetgyűlés képviselője. A Belügyminisztérium politikai államtitkára (1944. dec.–1945. nov.), földművelésügyi miniszter (1945. nov.–1946. febr.). 1945. augusztusától a FKGP főtitkára. Több alkalommal szembe került a MKP politikusaival. A szovjet hatóságok szovjetellenes kémkedés és ellenkormány alakításának hamis vádjával 1947. febr. 26-án letartóztatták. Magyarországi és ausztriai börtönökben tartották fogva (1947–1951), majd Moszkvába hurcolták és tárgyalás nélkül az Állambiztonsági Minisztérium határozata alapján 25 évi szabadságvesztésre ítélték. 1955 novemberében átadták a magyar hatóságoknak, 1956 áprilisában szabadult. A forradalom alatt a 2. Nagy Imre-kormány földművelésügyi minisztere (nov. 2–4.). Nov. 4-e után az USA követsége nem adott számára menedéket. 1958 novemberétől haláláig országgyűlési képviselő. A szovjet hatóságok 1989 májusában rehabilitálták. Szobra most a Duna parton – a Parlamenttel szemben – áll.

¹⁴⁷ 1949:XX. tv.

¹⁴⁸ Hetényi Varga Károly: Id. mű. Veres János Géza 613–623. p.

tályokon kívül álló fogalomból vezetnek le... Erkölcsünket a proletariátus osztályharcának érdekeiből vezetik le, [...] számunkra az erkölcs a proletár osztályharc érdekeinek van alárendelve. [...] Erkölcs az, ami elősegíti a régi kizsákmányoló társadalom elpusztítását és valamennyi dolgozó egyesülését a kommunisták új társadalmát megteremtő proletariátus körül.”¹⁵⁷

A keresztény teológiában elfogadott erkölcs fogalomra ezzel szemben: „az ember helyes Istennek tetsző cselekvéséről szóló tanítás, mely Isten kinyilatkoztatásán alapul”.¹⁵⁸ Az erkölcsről vallott két felfogás közötti különbség aligha igényel magyarázatot.

A jogról vallott nézet az erkölcsről vallottakkal lényegileg azonosak.

A fékevesztett vallásellenes gyűlölet gyökereit keresve minden bizonnyal Nyikolaj Bergyajevnek¹⁵⁹ kell igazat adnunk: „Lehetetlen a kommunizmust megérteni, ha csak mint társadalmi vagy gazdasági rendszert nézzük. A vallásellenes propaganda szenvedélyességét és a Szovjet-Oroszországban végrehajtott vallásüldözést csak akkor érthetjük meg, ha a kommunizmusban valamiféle vallást ismerünk fel, amely le akarja váltani a kereszténységet. Csak egy vallás – nem pedig egy gazdasági vagy politikai tan – állítja magáról, hogy birtokában van az abszolút igazságnak, kizárólagosan és nem tűrve konkurenciát maga mellett. Csak egy egyház adhat ki az egész birodalom lakosságára kötelező »katekizmust«. Más szóval a kommunizmus azért üldöz minden vallást, mert maga is az! És mint olyan, »egyetlen igaz vallás«, ezért nem bírja elviselni a többi »hamis vallás« tételét. Saját hitelt akarja kényszerrel, erőszakkal keresztülvinni, anélkül, hogy törődne az emberi szellem szabadságával. Ez a végleges »e világ« vallása, utolsó, végleges tagadása a másvilágnak és szellemi életnek. Éppen ez ad neki spirituális és misztikus jelleget.”¹⁶⁰ (Kiemelések az eredetiben. K. F.)

A szovjet vallásüldözés legújabb összefoglalását – a magyar szakirodalomban – Gereben Ágnes-től olvashatjuk.¹⁶¹

A háborús vereség néhány következménye Magyarországon¹⁶²

Attól a pillanattól kezdve, hogy a szovjet haderő 1944 októberében megindította a hadműveleteket Magyarország meghódítására, megkezdődött az a folyamat, amely egy új – a korábbi (s nemcsak a nyilas) hatalommal élesen szemben álló –, tényleges hatalmi helyzetet hozott létre. Ezt a folyamatot elősegítette az a tény, hogy a háborús események következtében szétesett az államgépezet. Magyarország az 1947-es párizsi béke ratifikációjáig nemzetközi jogi értelemben is megszállt ország volt, ahol a polgári élet, az újjászervezett kormányzati apparátus egy célt szolgált: a Vörös Hadsereg hadművelési célját.

Első perctől jelen volt tehát a kialakuló új hatalom kettőssége a koalíción belül:

- a kormányzati adminisztráció, amely a fegyverszüneti állapothoz illesztette a polgári újjászervezést, és

- a politikai megtorló-megfélemlítő kemény mag, amely mindenkor a szovjet szervek akaratát valósította meg, s csaknem kizárólag a kommunisták-ból szerveződött.

Kétségtelen tény, hogy mindkét vonulatra legfelsőbb szinten a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) felügyelt. A politikai életben a polgári értékeket képviselő kormányzópart felszeletelésére, az ún. szalámitaktika kiereszköléséhez vezető hatalmi harc előidézésére indult el. A folyamatos polgárháborús pszichózis mesterséges megteremtése volt ugyanis a nyílt kommunista hatalomátvétel egyik nagy fontosságú propagandafegyvere.

Nem lehetett kétséges az 1945-ös választások győztese előtt sem,¹⁶³ hogy mit is jelent valójában K. J. Vorosilov marsall¹⁶⁴ intervenciója a miniszteri tárcák szétosztásánál.¹⁶⁵ Vorosilov fellépése azt eredményezte, hogy a fegyveres hatalmat jelentő minisztériumok a kommunisták irányítása alá kerültek. A szovjethatóságok ezzel az aktussal mintegy „értelmezték” a Jaltában kötött megállapodás valós jelentését az ő olvasatukban: „minden népnek joga van arra, hogy megválassza azt a kormányformát, amelyben élni akar”, a nagyhatalmak, csak a „belső béke feltételeit” teremtik meg.¹⁶⁶

¹⁵⁷ Vlagyimir Iljics Lenin: Összes művei 31. kötet 94. o. (Komszomol III. kongresszusán elmondott beszéd) Vö. még: 298. p.

¹⁵⁸ Karl Rahner–Herbert Vorgrimler (Kuno Füßel): Teológiai kishoztár, Bp., 1980. 182. p.

¹⁵⁹ Bergyajev, Nyikolaj Alexandrovics (1874–1948) orosz filozófus. Filozófiai pályáját mint marxista kezdte, de egy idő múlva az istenkeresők csoportjához csatlakozott. 1922-ben ezért emigrálni volt kénytelen. Párizsban telepedett le. A későbbiekben a francia idealista, majd egzisztencialista filozófiával állt szoros kapcsolatban.

¹⁶⁰ Bergyajev: A kommunizmus igazságai és hazugságai, Kairoz, Bp., 43. p.

¹⁶¹ Gereben Ágnes: Egyház az ateista államban 1917–1925, PolgART, 2001.

¹⁶² Vö.: Törvénytelen Szocializmus – Szerzők: Balogh Margit, Botos János, Habuda Miklós, Izsák Lajos, Markó György, Svéd László, Szomszéd Imre, Vértes Róbert, Szakács Sándor, Zinner Tibor (szerk.: Révai Valéria), Bp., 1991. (a továbbiakban: T. Sz.) 15–46. p.

¹⁶³ Akik abszolút többséggel is rendelkeztek!

¹⁶⁴ Vorosilov, Kliment Jefremovics (1881–1969) a Szovjetunió marsallja, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének elnöke.

¹⁶⁵ 1946. május 20-án a Független Kisgazda Párt Politikai Bizottsága határozatban követelte az államhatalmi, államigazgatási és rendőrségi szervek vezető állásainak a választási eredményekhez igazodó „arányosítását” – eredménytelenül.

¹⁶⁶ Teherán, Jalta, Potsdam, Bp., 1969. 166–167. p.

A diktatórikus kormányzat legfontosabb eleme a *terror*. Ez a terror erkölcsstelen és jogtalan, s ha az állam jogtalan terrort alkalmaz, tarthat attól, hogy *a társadalom fellázad*. Ennek a feltételezett lázadásnak a diktatúrák leggyakrabban egy újabb terrorral veszik elejét. *Más szóval meg kell félemlíteni a társadalom egészét*. A végső cél a társadalom akaratának szétzúzása az egyes ember szolgálai alávetése. A Szovjetunióban mindez a lenini-sztálini időszakban folyamatosan ment végbe.

A magyar egyházak az új körülmények között – magától értetődően – humanus alapon ott folytatták tehát embermentő tevékenységüket, ahol a „bar-na pogányság” világában abbahagyták. Ennek az áldozatvállalásnak lett vértanúja Győr püspöke, báró *Apor Vilmos*.¹⁶⁷ Nem kevesebbről van szó tehát, mint arról, hogy a szovjet hatalom magyarországi képviselője és az egyházak – élén a legnagyobb létszámú római katolikus egyházzal – között *az első ösz-szecsapások az általános morális sikkján történtek meg*.

Ennek a küzdelemnek a kezdetektől volt bátor és elszánt képviselője *Mindszenty József*¹⁶⁸ veszprémi püspök majd esztergomi érsek, hercegprímás.

Mindszenty József – akit 1945. szeptember 15-én nevezett ki XII. Pius pápa a magyar katolikus egyház élére – így összegezte a vallásszabadság kommunista értelmezését: „A szovjetszerű vallásszabadságban nincs benne az Egyház kulturális, társadalmi és karitatív tevékenységének engedélyezése, ahogyan mi azt Nyugaton ismerjük. A magyar kommunisták, akik ismerték a moszkvai elméletet és gyakorlatot, itthon a magyar Egyház akkori helyzetének megfelelően azt hangsúlyozták, hogy nem szándékuk az Egyházat eddigi működési területeiről kiszorítani. [...] Szűkebb pártkeretekben természetesen a marxi tétel volt érvényes: a vallásos ideológia felépítmény, az elnyomott és kizsákmányolt nép elbutítását szolgálja. Csak párttagoknak adták elő Lenin tanait arról, hogy a marxizmus minden vallást és az összes egyházakat valamennyi vallási intézménnyel együtt a polgári reakció szervének tekint.”¹⁶⁹

¹⁶⁷ Apor Vilmos báró, altorjai (1892. febr. 29., Segesvár–1945. április 2., Győr) Innsbruckban tanult teológiát, 1915-ben szentelték pappá. Káplán (1915–1918), majd Gyula város plébánosa. Részt vesz a szociális szervezetek munkájában, a „szegények plébánosának” nevezik. XII. Pius 1941-ben győri püspökké nevezte ki. A Katolikus Népszövetség újjászervezésén dolgozott, a Katolikus Ifjúságmozgalom elnöke. 1943-ban a Katolikus Szociális Népmozgalom programját dolgozta ki. 1944-ben levélben tiltakozott a fajüldözés ellen és tevékenyen részt vett az üldözöttek mentésében. A szovjet megszállás alatt a püspökvár pincéjében adott menedéket lányoknak és asz-szonyoknak. Az ő védelmük közben egy szovjet katona 1945. márc. 30-án halálosan megsebesítet-te. II. János Pál pápa boldoggá avatta 1997-ben.

¹⁶⁸ Lásd a 93. lábjegyzetet.

¹⁶⁹ E. 79. p.

Mindszenty első főpásztori szózata¹⁷⁰ a hadifoglyok emberi jogainak tiszteletben tartásáról, az elesett katonák megbecsüléséről és az értük való imá-ról szólt. Szólt még az egész társadalmat alapvetően érintő kérdésről, az igazolási eljárásról: „az igazoló eljárás tölti el szorongó aggodással sokak lelkét. Mi bízni akarunk az eljáró közegek méltányosságában és igazságszereteté-ben... Kicsiny nemzet vagyunk, bosszú és megtorlás címén nem irhatjuk egymást.” A vallásszabadság és a demokrácia a főpásztori szózatban a maga teljességében és eszmei tisztaságában áll előttünk: „Hogy pedig nemzeti létünk és hazánk fennmaradását biztosítsuk, ragaszkodunk szent hitünkhöz, amely hazánkat és nemzetünket ezer éven át fenntartotta. Nem üres mondas, hanem történetileg igaz tény, hogy kárd szerezte, kereszt tartotta fenn a hazát. Egy állam sem tudott fennmaradni, mely nem az igazságra és erkölcsre épült, már pedig az igazság oszlopa Szent Pál szerint az egyház (I. Tim. III. 15.)... A demokrácia, a szabadság jelszavával indulunk az új életnek. Milyen szép jel-szavak ezek! A demokrácia azt jelenti, hogy a nép minden egyes tagja, min-den egyes rétege egyenlő jogokkal vesz részt, közvetve, vagy közvetlenül a közügyek intézésében.”

Megkerülhetetlenül felvetődik a kérdés: vajon a hercegprímás küzdelmét mennyire támogatták 1944-től az újjáalakult magyar politikai pártok?

Magyarországon sokan – közöttük történészek is – szívesen beszéltek az 1945–48 közötti demokráciáról és az e folyamatot lezáró fordulat évéről. *Prof. M. Kiss Sándor* a kor kiváló kutatója pályája kezdetétől minden, ebben a témakörben tett megnyilatkozásában „fenyegetett”, „korlátozott” demok-ráciáról beszél, teljes joggal. Valamirevaló magyar politikusnak tudnia kel-lelt, hogy a hatalom a Szovjetunió és a szovjet vezetés által irányított kom-munisták kezében volt. A kommunisták, mint a végrehajtó hatalom eszközét a belügyet és annak összes létrehozható eszközét, azonnal a kezükbe kaparin-tották. Így került sor 1945. január 17-étől Péter Gábor vezetésével (de szovjet tanácsadók felügyelete alatt) a Politikai Nyilvántartó Iroda (majd Rendészeti Ügyosztály) megszervezésére. Május közepére már működött a Vidéki Főka-pitányság.¹⁷¹

A politikai osztály személyi állománya 95%-ban kommunista párttagok-ból szerveződött. 1946 márciusában a politikai rendőrség 35 ezer embert tar-tóztatott le Magyarországon. Közülük sokaknak nemcsak, hogy köze nem volt a nácizmushoz, hanem antifasiszta, sőt ellenálló magatartást tanúsítottak,

¹⁷⁰ E. 62–63. p.

¹⁷¹ Politikai osztályát Tömpe András vezette. Vö.: Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi ál-lambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata 1945–1990. In.: Trezor 1 – a Történeti Hivatal év-könyve 1999. 73–90. p.

igaz, ennek során nem a kommunista oldalon álltak. Ha kellő figyelmet szentelünk az MKP főideológusának – a kiemelkedő koncepciós perek, közöttük a Mindszenty-per egyik „társszerzőjének” – Révai Józsefnek¹⁷² –, a Szabad Népben megjelent – a „reakcióról” írott cikkéből¹⁷³ választ kaphatunk arra, hogy kik kerültek a közeljövő üldözötteinek véget nem érő listáira. „Reakciós az, aki antikommunista.” Más szavakkal: ellenség mindenki, aki nem kommunista, avagy nem támogatja a kommunista párt politikáját. Így egy csapásra milliókra tágult az ellenség köre *csaknem az egész társadalomra*. Körvonalazódott tehát a „bűnös nemzet” elleni büntetőhadjárat ideológiája. Az első számú közellenség így a katolikus egyház lett.

A hercegprímás, mint a magyar katolikus egyház feje, rendkívül rövid idő alatt egy sajátos konfrontációs rendszer középpontjába került. Nemcsak a kommunistákkal ütközött össze, de a nem kommunista politikusok egy részével is, akik politikai megfontolásból nem vállaltak konfrontációt a kommunistákkal. A prímás tehát gyakorlatilag anélkül, hogy politizált volna, politikailag légüres térbe került. Ez a helyzet a későbbiekben elősegítette izolálódását. A feltett kérdést tehát úgy is lehet vizsgálni, hogy a „makacs” főpap került szembe a politikai hatalommal, de lehet úgy is – s a történelmi tényeknek ez felel meg –, hogy egy adott politikai helyzetben a katolikus egyház feje a keresztény etika alapján került szembe különböző minőségi fokon a diktatórikus és a demokratikus politikai tényezőkkel. Úgy véljük a Mindszenty-kérdés itt mutat túl önmagán. A lényeg ugyanis a magyarországi katolikus egyház első szolgájának *etikai alapzatú küzdelme a diktatúrával*. Mindszenty József végül is úgy politizált, hogy klasszikus értelemben nem politizált, hanem egy erkölcsi világképet védett. Küzdelme egyrészt így válik konkréttá, és így válik általános értelemben példa értékűvé. A diktatúra megteremtését egyelőre időszerűtlennek tartó sztálini utasítás azonban nem jelentette azt,

¹⁷² Révai József [Léderer József] (1898. okt. 12., Budapest–1959. aug. 4.) kommunista politikus. Középiskolás korában csatlakozott a Galilei Körhöz. Egyetemi tanulmányait Bécsben és Berlinben folytatta. 1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) egyik alapítója és a *Vörös Újság* belső munkatársa. A kommün bukása után emigrált. Az illegális KMP Központi Bizottságának (KB) póttagja, majd tagja (1926–1930). 1930-ban Magyarországra küldték, itt 3 és fél év börtönre ítélték. 1934–1937 között Moszkvában a kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága (Komintern VB), a II. világháború alatt a moszkvai Kossuth rádióban munkatársa. 1944-ben a Vörös Hadsereggel tért vissza Magyarországra. 1944–1956 között a Magyar Kommunista párt (MKP) majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségében (KV), 1945–1946, majd 1948–1953 között a titkárság tagja. 1953 júniusában és 1956. júliustól októberig a Politikai Bizottság (PB) tagja. A párt legfőbb ideológusa, a hatalomátvétel után a kulturális élet irányítója. 1949. júniustól–1953. júliusig népművelési miniszter. A Magyar Tudományos Akadémia tagja (1949).

¹⁷³ 1945. július 22.

hogy a Rákosi Mátyás¹⁷⁴ vezette MKP ne folytassa teljes erővel a „párt öklének” nevezett Államvédelmi Osztály (majd Államvédelmi Hatóság) – a hírhedt ÁVO, ÁVH Péter Gábor¹⁷⁵ vezetésével – *kiépítését és a civil társadalom elleni mindenirányú hadviselést*.¹⁷⁶

Az ún. népbíróóságok felállítása¹⁷⁷ valamint az internálások rendszere¹⁷⁸ okán Bibó István¹⁷⁹ „A Magyar demokrácia válsága” című tanulmányában már 1945-ben jelezte, hogy kibontakozóban van a *terror*. A rendkívüli hatalom-koncentráció Moszkva céljait szolgálta. Sztálin¹⁸⁰ 1947-ben nyíltan szakított a nyugati szövetségesekkel, majd a KOMINFORM¹⁸¹ alakuló ülésén

¹⁷⁴ Rákosi Mátyás [Rosenfeld Mátyás] (1892. márc. 9., Ada–1971. febr. 5., Gorkij, Szovjetunió) külkereskedő, kommunista politikus. A Keleti Kereskedelmi Akadémia elvégzése után (1912) ösztöndíjas Hamburgban, majd Londonba utazott. Az első világháborúban zászlósként szolgált, 1915-ben orosz fogságba esett, Csitában bekapcsolódott a forradalmi mozgalomba, majd 1918-ban Pétervárra került és innen utazott 1918 májusában Szabadkára. 1918 november végén csatlakozik a Kommunisták Magyarországi Pártjához és a párt vidéki titkára lett. 1919-ben a magyar kommün alatt népbiztos, áprilistól a fronton Kárpátalja teljhatalmú megbízottja, júniusban a Vörös Őrség parancsnoka. 1925 szeptemberében Budapesten elfogták, majd 8 és fél év börtönre ítélték. 1935-ben a második Rákosi-perben a kommün alatt betöltött szerepéért életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Fogolycsere keretében a Szovjetunióba távozott, ahol a Kommunista Internacionálé tisztviselője lett. 1944 decemberében tért vissza Magyarországra. 1945–1956 között a MKP (MDP) PB tagja, főtitkár, első titkár. 1945. febr. 24–1956. júl. 18-ig miniszterelnök-helyettes, és államminiszter, 1952. aug. 25–1953. júl. 4-éig kormányfő. Vezetésével a szovjet érdekek maradék nélküli kiszolgálásával véres diktatúrát valósított meg Magyarországon. 1956. júliusi ülésén az MDP KV leváltotta elsőtitkári posztjáról. Ez után a Szovjetunióba emigrált és nem térhetett többé vissza Magyarországra.

¹⁷⁵ Péter Gábor [polgári nevén: Eisenberger Benjámin] (1906–1993) szabó, pártmunkás, államvédelmi altábornagy, könyvtáros. 1931-től a kommunista párt tagja, a szovjet titkosszolgálat fedőszerve – a Vörös Segély – munkatársa. 1932-ben Moszkvában, a Vörös Segély kongresszusán szervezte be a GPU. Az ÁVO–ÁVH vezetője, Rákosi akaratának kiszolgálója. 1953-ban Rákosi parancsára letartóztatták cionista összeesküvés vádjával. 1954-ben életfogytig tartó büntetését 1957-ben 7 évre változtatják. 1960-ban egyéni kegyelemmel szabadult. Ezt követően könyvtárosként dolgozott.

¹⁷⁶ A belharckről bővebben nem szólunk. A 474 „munkásmozgalmi” elítélt számszerűen is elenyészik a több mint 400 000 elítélt, vagy internált ártatlan magyar állampolgárhoz képest.

¹⁷⁷ 81/1945. M. E. sz. rendelet, később részletezzük.

¹⁷⁸ Hatályba léptette az Ideiglenes Kormány a 4352/1920., 30325/1920. BM., továbbá a 8130/1939. M. E. és a 760/1939. BM. rendeletet. Vö. részletesen Hantó Zsuzsa: Ítélet nélkül. In.: *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis* IV. (szerk.: Görgényi Ilona, Horváth M. Tamás, Szabó Béla, Várnay Ernő) 101–136. p.

¹⁷⁹ Lásd a 116. lábjegyzetet.

¹⁸⁰ Sztálin, Joszif Viszárionovics Dzsugasvili (1879–1953) 1922 áprilisától a SZK(b)P főtitkára, a Szovjetunió teljhatalmú diktátora, a világtörténelem egyik legvéresebb kezű zsarnoka.

¹⁸¹ Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája. Az 1947. szeptember 22–27-én tartott kongresszuson jött létre a megszünt KOMINTERN (Kommunista vagy III. Internacionálé) helyett, amelynek megszűnését a VII. kongresszus 1944. május 15-én mondta ki. A Sztálin által létrehozott

közölte vazallusaival: „meg kell gyorsítani a társadalmi haladást”. A címzettek – közöttük Rákosi Mátyás – előtt vitán felül állt, hogy a sztálini típusú állami berendezkedés azonnali megteremtése¹⁸² a soron következő feladat, ami egyet jelent a hagyományos magyar államberendezkedés megszüntetésével és az évezredes magyar kereszténység megsemmisítésével.

Az ÁVO 1947. április 11–12-én megtartott országos értekezletén kapta meg a politikai vezetéstől a parancsot az „új demokrácia” megteremtésére.

Az egyház elleni stratégia felépítése

A háború utáni magyar társadalom túlnyomó többsége vallásos, s a római katolikus egyház tagja volt.

Az 1944. év végén hatalomra került új politikai elitben – ha nem is volt mindegyikük kifejezetten ateista – egyetértés volt: „az antiklerikalizmus, mely az egyházak – főleg a katolikus egyház – túlzott szellemi és politikai befolyása ellen irányult.”¹⁸³

Bizonnyal igaz Ormos Mária vélekedése, amely szerint a hatalomra törő MKP elől „nemcsak az egyháznak mint intézménynek lehetetlenné tétele miatt, hanem azért is, mert így az állandó politikai nyomás miatt a templomba sem volt tanácsos menekülni”.¹⁸⁴ Emellett igaz az a megállapítása is: „A XX. századi diktatúrák története mutatja, hogy a totális rendszerek minden idegen befolyást ki akarnak küszöbölni mind a politikából, mind a társadalom életének egészéből.”¹⁸⁵

A harcok ateizmus elvi álláspontját képviselő bolsevik ideológia – mint az Jemeljan Jaroszlavszkij¹⁸⁶ nyomán jól ismert – csak olyan módon tudta elképzelni a társadalom feletti uralmát, ha a számára „idegen befolyást” jelentő istenhitet végérvényesen megszünteti. E stratégiai cél elérését szolgálta a „progresszió” és a szabadságjogok érvényesülését hangoztató megtévesztés, a nyers fizikai erőszak, a tömegmegmozdulásokkal történő manipuláció, az állam és az egyházak közötti „megegyezések”, a sajtóban folytatott hecckam-

KOMINFORM tagjai voltak: az albán, bolgár, csehszlovák, jugoszláv, lengyel, magyar, román, szovjet, francia és olasz kommunista pártok. A szervezet székhelye Belgrád, majd Bukarest volt. 1956-ban oszlatták fel.

¹⁸² Korábban a KOMINTERN az egyes kommunista pártok önálló cselekvéséről határozott és nem tartotta időszerűnek a proletárdiktatúra megvalósítását.

¹⁸³ T. Sz. 13. p.

¹⁸⁴ T. Sz. 10. p.

¹⁸⁵ Uo.

¹⁸⁶ Jemeljan Jaroszlavszkij: Lenin, a kommunizmus és a vallás, Moszkva, 1933. Uő.: A kommunizmus és a vallás, Bp., 1959., valamint a *Bezbozsnik* (Ateista, vagy Istentagadó) című folyóiratban 1920–24. között megjelent írásai.

pányok. Ezt azonban csak a legmagasabb kommunista fórumokon mondták ki nyíltan. Az egyház elleni harcban kulcsfigurák voltak olyan renegát (apostata) keresztények, akik a kommunista párt tagjaként léptek fel volt egyházuk ellen, vagy egyházuk kebelén belül – a szovjet „Élő Egyház” mintájára – a „békemozgalom” álcájában buzgólkodtak az egyház(ak) önfelszámolásában.

Az első csoport kiemelkedő figurája Ortutay Gyula,¹⁸⁷ akinek „titkos belépését a pártba” az MKP titkársága 1945. március 7-én elfogadta.¹⁸⁸ Ortutay azonban a nyilvánosság előtt továbbra is, mint a Kisgazdapárt kultuszminisztere szerepelt, még 1949-ben is.

Utóbbira példa Esty Miklós,¹⁸⁹ aki mint pápai kamarás rendszeresen megjelent a Vatikánban és Pátkay fedőnéven a politikai rendőrség egyik legveszélyesebb ügynöke volt.

A kommunisták, a belügyet mint a végrehajtó hatalom legkeményebb eszközét azonnal a kezükbe kaparintották. Így került sor 1945. január 17-től Péter Gábor vezetésével (de szovjet tanácsadók felügyelete alatt) a Politikai Nyilvántartó Iroda (majd Rendészeti Ügyosztály) megszervezésére. Május közepére pedig már működött a Vidéki Főkapitányság.¹⁹⁰

Az egyház felszámolására az ÁVO-n belül Rákosi utasítására már 1946-ban létrehoztak egy alosztályt kizárólag az „egyházi ügyek” kezelésére. Az Egyházügyi Alosztály vezetésére Tihanyi János államvédelmi tiszt kapott kinevezést.¹⁹¹ Az alosztály feladatkörét jórészt az 1951-ben felállított Állami Egyházügyi Hivatal vette át. Megszervezték – részben egyháziakból, részben civilekből – az ügynökhálózatot is, amely lényegében 1990-ig működött változó hatásokkal. Erkölcsi támadhatóságra alapozott zsarolás, fizikai kínzás vagy kényelem- és vagyonszeretet, karriervágy, vagy gőg kielégítését célzó vesztegetés volt a leggyakrabban használt eszköz.¹⁹²

¹⁸⁷ Lásd a 109. lábjegyzetet.

¹⁸⁸ MSZP (Magyar Szocialista Párt) Politikatörténeti Intézet Levéltára (PI.) 274. f. 4. 20. ő. e.

¹⁸⁹ Esty Miklós (1895. nov. 28., Budapest–1973. okt. 22., Budapest) banktisztviselő, Csernoch János hercegprímás kísérfője. 1927-től pápai világi kamarás, az Actio Catholica országos alelnöke, Országos Szakosztályi elnök, a Szent István Társulat delegált adminisztrátora és több bizottságának tagja. Az Országos Szövetkezeti Hitelintézet ny. ügyvezető igazgatója, a Budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémia örökös tiszteletbeli tagja (1973). A Pápai Szent Szilveszter Rend kommandátora, a Pápai Nagy Szent Gergely Rend lovagja.

¹⁹⁰ Politikai osztályát Tömpe András vezette. Vö.: Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata 1945–1990. In.: Trezor 1 – a Történeti Hivatal évkönyve, 1999. 73–90. p.

¹⁹¹ A Legfőbb Ügyészség B.18 300/1989., megállapítás a Mindszenty-per perújítási nyomozása során.

¹⁹² Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségben. Esmélődés élmények és dokumentumok fölött a magyar katolicizmus helytállása köréből a kommunista diktatúra alatt. Kézirat a Kahler-bizottság anyaga.

Az egyház bomlasztásának – a hatalom berkein belül nyíltan bevallott – szervezete *egyházon belül a békepapi mozgalom*¹⁹³ volt. Őse a Szovjet-Oroszországban, 1922-ben létrehozott Élő Egyház volt.¹⁹⁴ A mozgalmatszámára „megszerzett” papok esetében a hatalom ugyancsak nem válogatott az eszközökben.

A nem katolikus egyházak ellen – bár a diktatúra első számú ellenségének a katolikus egyházat tekintette¹⁹⁵ – a hatalom ugyancsak fellépett, s megkísérelte a teljes ellenőrzés megszerzését elsorvasztásuk érdekében.

A vallásszabadság gyakorlata 1945 után – a törvény háttérváltozásai

Egy polgári berendezkedésű államban *nincs államvallás*. Az egyház tagjai önként vállalják az egyházhoz tartozás tényét, s mint az állam egyenlő jogú polgárai élnek jogaikkal és teljesítik kötelezettségeiket. A polgári állam ugyanis az alkotmányában elfogadott alapjogok és szabadságok szerint a vallások szabad gyakorlását és az egyházak szabad működését szavatolja, s belső ügyeikbe nem avatkozik. Ilyen módon az állam és az egyház egymással *mellérendeltségi* kapcsolatban van.

Magyarországon az Ideiglenes Nemzeti Kormány meghirdette a *vallásszabadságot s a felekezetek egyenjogúságát*. Az egykorú katolikus sajtó (Vigilia) így értékelte az új viszonyokat: „Az egyház így szilárd bástyák mögül, a sokszor kényelemre, tunyaságra kísértő biztos fedezékből Isten szabad ege alá került” s az állami pártfogás megszűntével „...hívei védelme alá kell húzódnia”.

De vajon húzódhatott-e? A jog szavai és a gyakorlat kiáltó ellentétet mutattak. Az 1946:I. tc. deklarálta: „Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi szabadsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában.

gában. Rámutat a békepapi mozgalom két – excommunicalt – atyja: Horváth Richárd és Beresztóczy Miklós, valamint a miniszterelnökségi államtitkári posztot betöltő Balogh István „beszervezésére” (29–47. p.). A zsarolás és megvesztegetés módszerét kombinálta később is a hatalom a legfelsőbb szinten is, így Máté János esetében.

¹⁹³ 1950 augusztusában indította Beresztóczy Miklós, akit 1958. február 2-án excommunicalt Róma, s csak 1971. október 3-án oldották fel az egyházi büntetést.

¹⁹⁴ Vö.: Alekszandr Szolzsenyicin: A GULAG Szigetvilág 1918–1956. Bp., 1993.

¹⁹⁵ Pl. A. 276. f. 65/30. ö. e. Rákosi Mátyás felszólalása az MDP KV 1953. február 17-ei ülésén: „A helyzet az, hogy a leghatalmasabb kémközpont kétségtelenül a katolikus egyház...”

A primás politikailag légüres térbe került. Ez a helyzet felgyorsította izolálódását.

Ha nem akarunk szembekerülni a történelmi tényekkel, meg kell állapítanunk: nem a „makacs” főpap került szembe a politikai hatalommal, hanem egy adott politikai helyzetben *a katolikus egyház feje a keresztény etika alapján került szembe különböző minőségi fokon a diktatórikus és a demokratikus politikai tényezőkkel.*

Az egyház(ak) elleni fellépés kedvelt eszköze volt a koncepciós per.

(A koncepciós perek világáról jelen kötet 117–123. oldalain részletesen írtam. K. F.)

**A szovjet minta alkalmazása Magyarországon,
avagy a fontosabb koncepciós perek (1945–1956)¹⁹⁶**

II.

Célkeresztben a katolikus egyház

Visszatérve a koncepciós perek kérdéséhez, számos koncepciós per folyt a kizárólagos hatalom megragadása érdekében. A kormányzó kiscgazda párt szétverésére¹⁹⁷ indított perekhez (A Magyar Testvéri Közösség pere és szatellit-perei) szorosán kapcsolódtak a katolikus egyházi személyek ellen indított perekkel. Ennek a már fentebb említett ideológiai ok mellett ugyancsak oka volt az a tény is, hogy a katolikus egyház a kizárólagos hatalom megszerzésének egyik gátja volt.

Külön stratégiát dolgozott ki ezért a kommunista pártvezetés az egyház befolyásának megtörésére, eszmei befolyásának felszámolására.

Az egyházellenes támadás elhatározását már az MKP KV 1945. november 22-ei ülésén írásban rögzíti a jegyzőkönyv.¹⁹⁸ Rákosi rámutatott: „...óvatosan kell dolgozni és nekünk nagyon meg kell nézni, hogyan és milyen formában támadunk.” Ehhez képest a támadások sohasem az egyház, hanem annak – úgymond – „legreakciósbab” képviselői és intézményei ellen irányulnak, „ezzel oppozícióba kényszerítve magát az egyházat”.¹⁹⁹

1946. március 24-én az MKP országos értekezletén Rákosi „önkritikusan” kijelentette, hogy a „klerikális reakció elleni harcot...” elhanyagolták: „Az eredmény az lett, hogy ezt a tartózkodásunkat gyengeségnek tekintették és ettől még szemtelenebb lett a klerikális reakció.” 1946. szeptember 29-én (Az MKP II. kongresszusán) pedig pártprogrammá tette az egyházak megsemmisítésének feladatát azzal az indoklással, hogy „a magyar egyházak kezdettől fogva ellenszenvvel nézték a demokráciát”.²⁰⁰

¹⁹⁶ A fejezet tartalma azonos a Korai koncepciós eljárások ferences szerzetesek ellen 1945–1956 című dolgozatban előadottakkal.

¹⁹⁷ A hivatkozott perekből fontosabb iratok faximilében: Iratok 1–5.

¹⁹⁸ Pl. A. KV. 83. F. Jegyzőkönyv.

¹⁹⁹ Tsz. 32. p.

²⁰⁰ Vö.: MKP III. Kongresszusának jegyzőkönyve (Bp., 1946.)

Szklarska Porebában 1947 szeptemberében Révai József a Tájékoztató Iroda alakuló ülésén a magyar „klerikális reakció” felszámolását követelte

Mindez nem volt lehetséges a hercegprímás „kikapcsolása nélkül”. Ezt az akciót személyesen Rákosi Mátyás irányította (operatív módon is). Először a közvéleményt kellett befolyásolni a napi sajtó²⁰¹ és írásos propagandaanyagok,²⁰² valamint kieroszakolt tüntetések²⁰³ segítségével, amelyeket országsszerte filmhíradókon mutattak be. 1948 karácsonyán Rákosi elérkezettnek látta az időt kiadni a letartóztatási parancsot. Ő irányította mindvégig a prímás koncepció perét is.²⁰⁴

Rákosi engesztelhetetlen gyűlölete Mindszenty irányában az 1945-ös választások előtt kiadott pásztorlevélre vezethető vissza.²⁰⁵ Rákosi Mindszentyt tette meg bűnbakká a választások elvesztése miatt.

1948-ban még az előkészítés folyt a megyei (városi) MKP (MDP) szervezetek és az ÁVO közreműködésével. Szokolay Zoltán kutatásai nyomán²⁰⁶ részletesen megismerhetjük ezt az országsszerte alkalmazott módszert, amelyet Révai József és Farkas Mihály²⁰⁷ titkársága vezényelt.²⁰⁸

A történet azonban sokkal hamarabb, 1945-ben kezdődött.

A következő részben kiemelünk néhány eljárást a több százból, amelyet Magyarországon katolikus papok ellen folytattak le.

A bemutatott büntetőeljárások a koncepció perék különböző forgatókönyvei szerint készültek ugyan, de céljuk minden esetben a kommunista párt

²⁰¹ Vö.: Szabad Nép, 1948. október 6., 19., november 10., 14., 16., december 21.

²⁰² Vö.: Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. (Bp., 1985.)

²⁰³ A tüntetésekre kivezényelték az egyházi iskolák tanulóit és tanárait. A püspöki székhelyeken a püspöki palota előtt tartották a tüntetéseket. A tüntetésekre „csasztuškákat” írtak, amelyet skandálni kellett a résztvevőknek. A székesfehérvári tüntetés résztvevőjének beszámolója szerint „Vesszen Mindszenty – Amerika fizeti. Vegye le a palástot – hagyja el az országot. Reakciós, nem magyar – megint háborút akar”. Valamint: „Czapik érsek legyen esze – amit ígért most tartsa be.”

²⁰⁴ Vö.: Kahler Frigyes: A főcsapás iránya Esztergom – Mindszenty bíboros pere. (Don Bosco, 1999.)

²⁰⁵ Somorjai Ádám OSB–Zinner Tibor: Majd' halálra ítélve – Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Bp., 2008. 59–61. p. és az erre vonatkozó források 190–197. p.

²⁰⁶ Szokolay Zoltán: Kovácsházi keresztút [Bp., é. n. (1994)]

²⁰⁷ Farkas Mihály [Löwy Hermann] (1904. júl. 18., Budapest–1965. dec. 5.) nyomdász, kommunista politikus. 1944-ig emigrációban élt a Szovjetunióban. 1944–1945-ig MKP (MDP) KV tagja. 1945 májusától 1953 júniusáig, majd augusztustól 1955. áprilisig a PB tagja; 1945–1951-ig főtitkár-helyettes. 1945. július 15–1945. november 23-áig a BM politikai államtitkára. 1948. szeptember 9–1953. július 4-éig honvédelmi miniszter. 1956. október 13-án letartóztatták, 1957. márciusában 6 évre, majd 1957. április 19-én 14 évi börtönre ítélték. 1960. április 5-én egyéni kegyellemmel szabadult.

²⁰⁸ Csongrád Megyei Levéltár (továbbiakban: CsmL.) 40. f. 2. csoport 48. ő. e. Kukucska János jelentései.

egyházat megsemmisíteni szándékozó politikáját szolgálta. Ez kapcsolja össze P. Kiss Szaléz perétől a Mindszenty- és Grösz-peren át a regnumos atyák ellen folyt eljárásokig a perek folyamát.

P. Kis Szaléz és társai ellen indított eljárás²⁰⁹

P. Kiss Szaléz²¹⁰ és a hozzá kapcsolódó P. Lukács László Pelbárt²¹¹ és P. Farkas Jozafát²¹² ügyében – amelyben pontosan meg nem határozható számú civil személyt is elfogtak – a nyomozást a magyar politikai rendőrség folytatta le, majd a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEB) keresztül szovjet katonai bíróság mondott ki bűnösséget és szabott ki büntetéseket. A büntetéseket a szovjet hatóságok hajtották végre. Az Orosz Föderáció 1993-ban rehabilitációs okmánnyal tanúsította, hogy a szovjet hatóságok által kivégzett P. Kiss Szaléz és az ügyben több kényszermunkára ítélt személy politikai megtorlás áldozata lett.

²⁰⁹ Első elfogulatlan értékelése Szakács–Zinner: A háború. 273–283. p. Részletes feldolgozás: Kahler Frigyes: A Nagy Tűzvörös Sárkány torkában – Koncepciók eljárások ferences szerzetesek ellen 1945–1956. Kairosz, Bp., 2009. 169–280. p.

²¹⁰ Kiss László Szaléz (1904. júl. 27., Szeged–1946. dec. 10., Sopronkőhida): pap, ferences szerzetes. 1920. okt. 3-án lépett a kapisztránus rendtartományba. Egerben a cisztereknek (1922–1924), majd a pécsi jezsuitáknál (1924–1926) klerikus növendék. Örök fogadalmat tett, és szubdiakonussá szentelték 1928. júl. 28-án. 1926–1928 között Gyöngyösön örök fogadalmat klerikus növendék. Diakónus (1927. jún. 23.), majd pappá szentelik (1928. szept. 2.). Első állomáshelye a pécsi Collegium Seraphinum (1929. jún. 23.). 1924-től a jászberényi stúdiumházban oktatott filozófiát, majd a salgótarjáni rendházba helyezték (1936). 1937 szeptemberében az USA-ban misszionárius és New Brunswickban plébános. 1942-ben hazatér és a debreceni rendház lakója, majd 1944 júniusától Gyöngyösön klerikus magiszter és teológiai tanár. 1944 novemberétől a FKGP Független Ifjúság szervezte országos választmányának tagja. 1945 márciusában megszervezte a Keresztény Demokratikus Ifjúsági Munkaközösséget (KEDIM). Szovjet katonák meggyilkolásának és fegyveres összeesküvés vezetésének vádjával 1946. júl. 12-én letartóztatták, és 1946. dec. 10-én a szovjet hadbírók ítélete alapján kivégezték. A szovjet hatóságok 1993. máj. 25-én rehabilitálták.

Kiss Szaléz neve több helyen Kis formában szerepel.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára két vizsgálati dossziében összesen 661 oldalt őriz (ÁBTL 3.1.9. V-113398/1. és ÁBTL 3.1.9. V-113398/1. szám alatt).

²¹¹ Lukács Pelbárt László (1916. febr. 18., Valpó–1948. ápr. 18., Medvezsugoszk) ferences rendi áldozópap. 1936. aug. 29-én lépett a kapisztránus rendtartományba, 1941. máj. 3-án tett ünnepélyes fogadalmat. 1942. június 21-én szentelték pappá. Jászberényben helyettes újoncmester (1943). 1946-tól Hatvanban, a polgári iskolában hittanár. 1946. április 18-án a KATPOL letartóztatta, majd a szovjet hadbírók 10 év kényszermunkára ítélte. Egyes adatok szerint tbc.-ben, mások szerint gégerákban halt meg a kényszermunkatáborban.

²¹² Farkas Imre Jozafát (1913. máj. 3., Budapest–1961. márc. 31., Budapest) 1929-ben lépett a Kapisztrán Jánosról elnevezett rendtartományba. Egyszerű fogadalmát 1930. aug. 29-én, az ünnepélyes fogadalmát 1934. jún. 4-én tette le. 1937. jún. 27-én szentelték pappá. 1943-tól a hatvani rendházban működött. A P. Kiss Szaléz-ügyben letartóztatták. 1948-ban – már szabad emberként – a kecskeméti rendház tagja.

P. Kiss Szaléz és szerzetestársai egy olyan koholt eljárás áldozatai lettek, amelyben a kommunista párt – a politikai rendőrség segítségével egyszerre támadta az egyházat a gyöngyösi és hatvani ferences szerzetesek jelentős társadalmi befolyását csökkentendő, és a polgári értékeken alapuló Független Kiszgazdapártot.

Az eljárásban tény volt, hogy gyöngyösi fiatalok rálőttek orosz katonákra, bosszúból, mert egyikük anyjával erőszakot követtek el. Ugyanezek a fiatalok rátámadtak két rendőrörsre is, megbosszulandó egyikük apjának halálát.

Tény volt, hogy Kiss Szaléz fiatalok részére – keresztény szellemű nevelésük érdekében – szervezetet hozott létre, a Keresztény Demokratikus Ifjúsági Mozgalmat (KEDIM) és bekapcsolódott a Független Kiszgazdapárt szervezésébe.

Ezekből a tényekből – számos valótlan elem hozzáadásával – konstruált meg a politikai rendőrség egy hatalmas fegyveres összeesküvésről és hatalomátvételtől szóló legendát.

P. Kiss Szaléz – aki hivatását hitbuzgalommal gyakorolta – kiváló szervezőkészsége és elkötelezett hazafisága, karizmatikus egyénisége folytán a térség meghatározó személyisége volt. Törekvése a keresztény alapokon nyugvó, igazságos társadalom építése, az ifjúság művelése, erkölcsi nevelése, a háborúban tönkrement ország talpra állítása.

Kiss Szaléz mindent elkövetett, hogy a háború rémségei között kisiklott fiatalokat távoltartsa az erőszaktól, a bosszútól, és az evangéliumi tanítás szerint alakítsa életüket,

A kommunista párt – a MKP által vezetett politikai rendőrség – megalkotott egy nagy, fegyveres összeesküvés-koncepciót, amelyben szerzetesek és vezető kiszgazdapárti politikusok szerepelnek. Egy névsor azokról, akik a „gyöngyösi illetve hatvani fasiszta fegyveres szervezkedésről tudomásul bírnak”.²¹³ A konfabulált legendát a tragikus sorsú Antal József Lajos és Kizmann Ottó, Pócs Ferenc és mások kínzással kikényszerített vallomásai „bizonyították”.

A manipulált iratokból jól követhető, hogy P. Kiss Szalézt ellenfelei azzal akarták hitelteleníteni, hogy gyónási titkot sértett. Az anyagból kitűnően nemhogy nem történt gyónási titoksértés, de az is igazolható, hogy nem gyónás keretében tárták fel a fiatalok az általuk elkövetett merényleteket és rend-

őrség elleni fegyveres támadásokat. P. Kiss Szaléz a fiatalokat nem jelentette fel, hanem megkísérelte saját eszközeivel visszatartani az erőszakos cselekedetektől. Nem rajta múlt, hogy néhány fiataalt a bosszúvágy kerített hatalmába.

A P. Kiss Szalézzal szemben felhozott vádak: felbujtás gyilkosságokra, összeesküvés vezetése, kémtevékenység és fegyveres mozgalom szervezése mind hamis vád, amelyet súlyos kínvallatások során aláírt valótlan tartalmú jegyzőkönyvekkel „támasztottak alá”.

P. Kiss Szalézt a szovjet hadbíróság halálra ítélte és kivégeztette. Az a tényállás, amint az ügy fennmaradt iratainak elemzése igazolja, hogy P. Kiss Szaléz a terhére rótt bűncselekményeket sohasem követte el, a vádak tudatosan megszerkesztett valótlanosságok, vagy valós elemeknek hamis összekapcsolása. Ez utóbbi technikával a politikai rendőrség éppen a valósággal ellentétes megállapításokat tett. Mint az igazolódott, a kommunizmus bukása után az orosz hatóságok is megerősítették, hogy P. Kiss Szaléz elítélése nem valós tények alapján, hanem politikai megtorlás okán történt.

Az iratokból igazolható, hogy P. Kiss Szaléz azért vesztette életét, mert hivatását megalkuvás nélkül, a rábízott fiatalok lelki üdvének szem előtt tartásával, a zsarnoki hatalomnak nem engedve, de erőszakot nem gyakorolva teljesítette.

P. Lukács László Pelbárt az egyházüldöző kommunista hatalomnak esett áldozatul. Olyan cselekmény, amely sérti a keresztény erkölcsöt, vagy a papi hivatás szabályait, nem merült fel az iratok elemzése során. Ilyen momentum kínvallatással kicsikart vallomásokban sincs.

P. Pelbárt a szovjet kényszermunkatáborban – ahová az egyházüldöző hatóságok az egyház megtörésének szándékával juttatták – életét vesztette.

P. Farkas Jozafát és P. Zachar Róbert²¹⁴ szerzeteseket ugyancsak súlyos megtorlás érte az ügyben. Súlyos verések, éheztetés, télen a meleg ruha megvonása játszott szerepet megtörésében.

P. Farkast megkínózták és börtönben tartották – *ítélet nélkül* – 1948-ig, amikor is a kecskeméti ferences rendházba került. 48 évesen, fiatalon ragadta el a halál.

P. Zachar esetében a SZEB visszaadta az anyagot a magyar hatóságoknak, akik *internálási* döntést hoztak. P. Zachar sorsát az iratokból tovább nem lehet nyomon követni.

²¹³ Futó Dezső, Sulyok Dezső, Vörös Vince, Nagy József, Kiss Kálmán, Nagy János (gazda), Nagy János (képviselő), Dalnoki István, Péter Jozefát, Péter Róbert, Brázaik, Fiszter József, Novotni Alajos, Fehér Endre, Péter Szerén, Novotni Zita, Kiss Endre, Molnár László, Romhányi Erzsébet, Fiszter Károly, dr. Pálfi (sic!) József, Almási László, Mensáros Zoltán, Oroszi Endre, Antalfi István (Eger), Novotni Zita (?), Fa Jóska (gúnyneve) Kiss Endre (?).

²¹⁴ Zólyomi (Zachar) Imre Róbert (1915. nov. 21., Nézsa–1971. dec. 20., Dunaföldvár) 1933-tól a Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett ferences rendtartomány tagja. 1940-ben tett ünnepélyes fogadalmat és 1941. jún. 15-én szentelték pappá. A kassai rendházban hitoktatott, majd 1945-ben kiutasították Kassáról. Ekkor került Hatvanba. 1946 májusában történt letartóztatásából internálták. Szabadulásának idejét nem ismerjük. A rendek feloszlásakor került a pécsi egyházmegyei Dunaföldvára, ahol papi szolgálatot látott el. (Kálmán Peregrin segítségét köszönöm. K..F.)

A P. Kiss Szaléz-ügy a konstruált koncepciós perek tipikus példája, ahol a politikai célok kombinációja – a kiszáradapárt felszámolása, az egyház elleni támadás sajátos összefonódása jelentkezik.

P. Károlyi Bernát²¹⁵ ferences szerzetes ellen 1945-től folyamatosan lépett fel az államhatalom a bűnüldözés eszközével. *Három eljárást* indítottak ellene.

Már az *első eljárás*²¹⁶ árulkodik az államhatalom szándékairól és a nyilvánvaló jogsértésről. Az a jogi helyzet, hogy az 1945:VII. tc.-ben foglalt bűncselekmények csak a háború idején voltak elkövethetők, éppen olyan jól ismert volt az eljárás megindítása idején, mint amikor az eljárást megszüntető határozatot hozták. Így egy olyan ügyben indítottak eljárást és rendeltek el *előzetes letartóztatást*, amelyet az első feljelentés alapján meg kellett volna szüntetni. Hogy mégsem ez történt, nem véletlen.

A hatalomra törő Magyar Kommunista Párt (MKP) – mint arra már utaltunk – célul tűzte ki az egyház megsemmisítését. Ez az első időszak – Rákosi ekkor beszélt arról, hogy óvatosan kell *támadni* –, amelynek neuralgikus kérdései voltak: mi a zsidóság helyzete, és kikből lesz a politikai elit Magyarországon? Ez sokkal több, mint pártpolitikai kérdés. *Nemzeti sorskérdés* és a *magyar kereszténység sorskérdése*. Aligha csodálkozhatunk tehát, hogy egy szerzetes pap megnyilatkozik ebben az ügyben.

Egyébként nem csak ő. A jobboldali elfogultsággal aligha vádolható – akkor éppen kormányfőtisztviselő – Bibó István A magyar demokrácia válsága,²¹⁷ A magyar demokrácia mérlege²¹⁸ és a Zsidókérdés Magyarországon 1944 után című nagy ívű tanulmányaiban foglalkozik a kérdésekkel,²¹⁹ *vita-*

²¹⁵ Károlyi (Krausz) Ádám Bernát (1892. jún. 19., Almáskamarás–1954. márc. 12., Budapest) OMF, misszionárius, a kínai ferences misszió főnöke. 1907-ben lépett a kapisztránus rendtartományba. 1913. jún. 22-én tett fogadalmat és 1915. jan. 25-én szentelték pappá. Baján kollégiumi prefektus, hitszónok. 1917–18 között tábori lelkész, majd különböző városokban hitoktató (1919–1928). 1919. szept. 15-én Kínába indult Kecskemétről. 1930-ban letette első kínai vizsgáját. Sikeres missziós tevékenységet folytatott, de betegsége miatt 1938-ban hazarendelték felettesei. Vácutt a Kapisztrán Nyomda igazgatója lett, majd Budapesten a Pasaréti úti rendház helyettes főnöke. 1941-ben ismét Kecskemétre helyezik, ahol 1945-től házfőnök. 1946-ban izgatásért 7 hónapra ítélték. 1947-ben újra Budapesten, Pasaréten házfőnök. 1949-ben letartóztatták, és 1950. dec. 29-én kémkedés és hazaárulás vádjával 15 évre ítélték. Rabkórházban halt meg.

²¹⁶ Az iratokat ma a Budapest Főváros Levéltára őrzi. A Kecskeméti Népjegyésztség 1945. Nü. 774/1. sz. 1945. augusztus 16. napján kelt határozata, melynek másolatát a Magyar Államrendőrség Kecskeméti Főkapitányságán a politikai osztály vezetője, dr. Dános Endre hitelesítette. Az 1945:VII. tv.-nyel törvényerőre emelt 81/1945. (II. 5.) M. E. sz. 15. § és az 1440/1945. (V. 1945. V. 1.) M. E. sz. r. 10. §, valamint a 6750/1945. (VIII. 19.) sz. r. 1–2. § foglalt bűncselekményről van szó. Az eljárás megszüntetése a Büntető perrendtartás (továbbiakban: Bp.) 101. § 3. pontja alapján történt, amely a bűncselekmény elkövetésének hiányát jelenti.

²¹⁷ Bibó István: Válogatott tanulmányok II. 1945–1949, Bp., Magvető Kiadó, 1986. 12–79. p.

²¹⁸ Uo. 119–183. p.

²¹⁹ Uo. 622–809. p.

kérdésnek tekintve azokat. Károlyi Bernát esetében a kérdések felvetését is bűncselekménynek tekintette a kommunista kézben lévő politikai rendőrség. A letartóztatás és meghurcolás és internálás tehát az első kemény *fenyegetés* számára. És üzenet: hallgasson örökre!

A *második eljárás*²²⁰ a koncepciós perek azon fajtájához sorolandó, ahol a hatalom a *jogszabályok alkalmazásával manipulál*. Az ügy tényállása – hogy ti. ne a spanyol polgárháborúban a keresztényüldözésről elhíresült személyeket juttassák hatalomra keresztények – olyan *vélemény*, amely többé-kevésbé egy demokratikus országban bármikor kinyilvánítható, különösen pedig választási időszakban. Ezt egyébként a magyar törvények is garantálták! Gondoljunk csak a dolgozat bevezetőjében is idézett 1946:I. és 1946:X. tc.-ben foglaltakra.

Még meg sem száradt a tinta a két törvényen, amikor Magyarországon a kihirdetett törvénnyel szemben már egészen más – jogszabálynak nem minősülő, mégis azokat felülíró – normák szerint jártak el a bűnüldöző hatóságok és a bíróságok is.²²¹

Kiemelkedő jelentősége miatt már itt hangsúlyozzuk: a Mindszenty-perben a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) – Jankó Péter tanácselnök²²² elnöklete alatt – nyíltan meg is fogalmazta: „Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát *reakciós* erők szervezkedése akár jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztesse”.²²³

A *Szabad Nép* – kommunista pártlap – hasábjain Révai József a MKP főideológusa már megfogalmazta *Ki a reakciós?* című cikkében.²²⁴ Reakciós, aki kommunistaellenes, mondta ki a kommunista párt döntését Révai, s ez „jogforrás” erejével hatott.

Miről van szó tulajdonképpen? A büntetőjogi bűnösség megkérdőjelezhetetlen előfeltétele volt a *jogellenes magatartás*. Olyan cselekvés vagy mu-

²²⁰ 1947. Nü. 49/62. szám alatt. 1948. november 8-án kelt a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága Kecskeméti Osztályához az 1947. Nü. 49/62/2. átirat, amelyet Dr. Szekeres Károly népjegyész jegyzett.

²²¹ Vö.: Kahler Frigyes: A „kettős normarendszer” a források tükrében. In.: Büntetőjogi tanulmányok IV. Veszprém VEAB, 2003. 14–22. p. és Hantó Zsuzsa: Ítélet nélkül. In.: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis IV. Debrecen, 2004. 101–136. p.

²²² Jankó Péter dr. (1907. aug. 20., Pápa–1955. szept. 15., Budapest) bírói pályáját Budapesti Népbíróságon kezdte (1945. máj. 9–1948. jan. 28.). 1946. febr. 13-ától a Budapesti Népbíróság másodelnöke. Több nagy horderejű koncepciós perben járt el (Testvéri Magyar közösség, Kovács Béla-ügy stb.). Már a NOT-nál tárgyalta, de a Rajk-per tárgyalására visszament a Budapesti Népbírósághoz. 1949. nov. 2-ától a Legfelsőbb Bíróság bírása. 1950. okt. 16-ától másodelnökként (elnök hiányában) – haláláig – irányította a Legfelsőbb Bíróságot. Önkézével vetett végett életének.

²²³ NOT. I. 1687/1949/22.

²²⁴ Szabad Nép, 1945. július 22.

lasztás, amelyet a jog nem tiltott (tehát nem volt jogellenes) nem eredményezhetett büntetőjogi bűnösséget. A koncepció perekben azonban a jogellenességet felváltotta a *reakciós* fogalma – kommunistaellenes olvasatban. Ettől kezdve bárkinek, bármilyen jogszerű magatartása büntetőjogi bűnösséget eredményezhetett. *Ez történt Károlyi Bernát második perében is*, amely szerkesztés folytatása az első ügynek, amellyel nem tudták elhallgattatni.

A harmadik per²²⁵ értelmezése a legbonyolultabb. Egyrészt azért, mert itt a koncepció perek másik – bonyolultabb – típusával állunk szemben, a konstruált koncepció perrel, másrészt, mert az elérni kívánt politikai cél ennél a pernél összetett.

A nyomozást a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Csoportfőnöksége (Katpol)²²⁶ végezte.

Az első kérdés: valóban koncepció perről van-e szó?

²²⁵ B. XLI. 3051/1950. sz. Fővárosi Büntető Bíróság – Károlyi Bernát és 10 társa ügye. I. r. Károlyi Bernát védője (meghatalmazott) dr. Szelecsényi Andor. II. r. Csorba Béla (1914) védője dr. Fischer Egon (megh.). III. r. Krasznay Béla (1894) védője dr. Kemény Győző (megh.). IV. r. Berthy János (1889) védője dr. Vicián Károly (megh.). V. r. Ongjerth Richárd (1895) védője dr. Gaszt István (megh.). VI. r. Légrádi József (1914) védője dr. Farkas Endre (megh.). VII. r. dr. Goll Andrásné Frick Jolán (1896) védője dr. Simon András (megh.). VIII. r. özv. Nagy Gáborné Csorba Sára (1917) védője dr. Fischer Egon (megh.). IX. r. dr. Molnár Gyula (1910) védője dr. Geszt István (megh.). X. r. dr. Virai Károly (1905) védője dr. Varanai István (kirendelt). XI. r. Radványi Tibor (1916) védője dr. Varanai István (megh.).

A budapesti államügyészség vádirata 1950. áu. 31409/3. sz. alatt – 1950. márc. 28. A vádiratot dr. Alapy Gyula az államügyészség elnöke és dr. Avar Jenő államügyész írta alá.

Alapy Gyula (1911–1972) 1941-ben a Gyulai Járásbíróságon kezdte „magyarországi” jogi pályafutását, 1945-ben Győrött néppügyész, a helyi néppügyészség vezetője. 1948. június 28-a és 1956. májusa között a Budapesti Államügyészség vezetője. Felmentése után megbízták az Országos Kriminális Intézet megszervezésével. Ezt hagyta félbe, miután a kormány visszavonta megbízását, 1957. december 3-án. A legkiemelkedőbb törvénysértő perekben képviselte a vádat. A Magyar Villamos Művek Tröszt jogi osztályának jogtanácsosa lett, felmérte helyzetét – amint megfogalmazta – „nem vagyok kirakatba való”.

Avar Jenő (1916–2004) 1939-től vármegyei aljegyző. Esztergomban, Sopronban néppügyész 1945 júniusától, majd Budapesten 1947-től. A Budapesti Államügyészségen 1949 júliusa és 1954. június 15-e között, majd ezt követően a Legfőbb Ügyészségen dolgozott. A fővárosi főügyész helyettese volt 1955. október 1-je és 1956. december 5-e között. Ismét a Legfőbb Ügyészségen teljesített szolgálatot 1958. január 12-éig. Innen visszahelyezték ugyancsak főügyész-helyettesnek a Fővárosi Főügyészséghez, állását 1962. szeptember 15-éig töltötte be. A törvénysértő perekben való részvétele miatt eltávolították, az Országos Kriminális Intézetben csoportvezetőként dolgozott nyugállományba vonulásáig, 1977. június 30-áig.

²²⁶ Hivatalos néven: HM Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség – 1949. febr. 1-jéig. Ekkor az elhárítást átvette az ÁVH. Vö.: Okváth Imre: „Sziget egy reakciós tenger közepén”. Adalékok a Katpol történetéhez 1945–1949. In.: *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Bp., 2000, Történeti Hivatal, 57–96. p.

Koncepció perek fogalmának meghatározásakor taglalt elemek sorra feltehetően Károlyi atya perében.

A Károlyi-perben a Katonapolitikai Osztály két szálát font össze. Egyik az állam ellenes *szervezkedés*, másik a *kémkedés*.

Ehhez képest *tervezik* a résztvevőket három körből: az egyházhoz és a Horthy-korszakban a Ludovika Akadémiát végzett katonatiszti karhoz, valamint az USA követségéhez tartozó személyekből.

A politikai cél is hármas:

- igazolni, hogy az USA a szocialista országok meghódítására törekszik,
- igazolni, hogy a volt katonatisztek a demokrácia olyan ellenségei, akik szövetkeznek a „nemzetközi imperializmussal”,
- igazolni, hogy a katolikus egyház „kémközpont”, a reakció támasza.²²⁷

A politikai cél elérése érdekében:

- *fiktív tényállás alapján, vagy/és*
- *megalapozatlan [Be. 239. § (2) bek.] tényállás alapján* jártak el.

Ezeknek a politikai céloknak alárendelt a tényállás megszerkesztése. Az, hogy a *tényállás kitalált*, több oldalról igazolható:

Történelmi tény, hogy nem létezett 25 000 felfegyverzett volt katonatisztet tömörítő és „Kecskemét környékén” 100 000 fő támogatását élvező összeesküvés. Sem Szinnay altábornagy, összeesküvés élén. Szinnayt az Államvédelmi Osztály (ÁVO) nem is a szóban forgó összeesküvés tárgyában, hanem a csendőrséggel kapcsolatosan hallgatták ki. Ezt támasztja alá, hogy valamásáról készült jegyzőkönyv nincs az iratoknál. Pedig ez fontos bizonyíték lehetne... Csuthy ezredes – akiről oly sok szó esik s fontos ítéleti ténymegállapítás is szól róla – nem jelenik meg az ügyben sem vádlottként, sem tanúként.

Ma már ismeri a kutatás a magyar kommunistaellenes ellenállás történetét. Ha összeadjuk a legtagabban értelmezett kommunistaellenes ellenállás (tehát nem csak fegyveres szervezkedések) miatt elítéltek számát, az nem éri el az 1200 főt sem.

Miért „ismerik be” tehát a gyanúsítottak sorban, hogy részt vettek egy nemlétező összeesküvésben?

Erre a kérdésre a Katpolon (ugyanaz a helyzet az ÁVO és ÁVH kihallgatásainál is) alkalmazott kegyetlen – az akkori törvényekkel is ellentétes – vallatási módszerek adnak magyarázatot. Már akkor is hírhedt volt az előállított személyek *súlyos fizikai bántalmazása*. Erről írt Berkesi András államvédel-

²²⁷ Vö.: Révész Béla: Az osztályharc fogalmának politikai és jogi aspektusai az '50-es években, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae Acta Iuridica et Politica Tomus LIV. Fasciculus 15. vö. még: Zsitnyányi Ildikó: „A hazáért mindhalálig” A magyar tisztikar ellen irányuló perek, 1945–1953. In.: Katonai perek 1945–1958, Történeti Hivatal, Bp., 2001. 173–197. p.*

mi őrnagy az Almásy altábornagy ügyében folytatott vizsgálatról. E szerint az altábornagyot úgy megverték, hogy menni sem tudott, s ezután „mindent bevallott”.²²⁸

Utalások vannak erre a Károlyi-perben is. A bírósági tárgyaláson a vádlottak nemegyszer hangoztatták, *féltek, hogy visszaviszik őket a Katpolra*. Ongjerth Richárd mellett Molnár Gyula – más formában ugyan – hasonlókat adott elő. („61 napig voltam a Katona Politikai Osztályon... hogy ott mi történt, nem kívánok semmiféle megjegyzést tenni.”)

A brutális testi bántalmazáson túl a Katpolon a *pszichikai kényszer* és a *megtévesztés* alkalmazása is bevett gyakorlat volt. Erre utal Károlyi Bernát vallomása, amikor arról beszélt a bíróság előtt, hogy „három napon keresztül ismételtén hajtogatták előttem”, amit hallani akartak. De hasonló kifárasztásra és „agymosásra” utalt Csorba Béla is, amikor a 102 órás kihallgatásról beszélt a bíróságnak.

Érthető tehát, hogy a gyanúsítottak szájába hogyan kerültek azok a mondatok, amelyeket – számos ilyen idéztünk fentebb – önmaguktól ki sem tudtak volna gondolni.

A *megtévesztés* működött, amikor Károlyinak Molnár haláláról mutattak táviratot, hogy ilyen módon jussanak a kívánt vallomáshoz.

A fiktív tényállás érhető tetten a *kémkedési blokkal* kapcsolatban Némethy Jenő ügyvédnek a „Mindszenty-perről írott könyvével” kapcsolatban is. Némethy-kézirat a Mindszenty perről azóta sem került elő. E sorok írója – a Mindszenty bíboros boldoggá avatási eljárásának történész szakértője – sem tudott ilyen anyagot felkutatni és nem tud annak létezéséről *P. Szőke János* vicepostulator sem. Nem csoda. Ilyen könyv ebben az időben nem is íródhatott. A Mindszenty akták tartalma ugyanis a legszigorúbban őrzött államtitkok egyike volt, így ahhoz kívülálló nem juthatott hozzá. Nem véletlen az sem, hogy éppen Némethy Jenő került a „szerző” szerepébe. Némethy – emléksünk még rá – a Sulyok Dezső²²⁹ vezette Magyar Szabadság Párt alapító-

ja volt, annak a pártnak, amely a kizárt kisgazdapárti képviselőkkel alakult, akik keményen szembenálltak a kommunistákkal. Személye ezért a „közelségek” listáján szerepelt.

Ahhoz, hogy mindez a jogtiprás ítéleti formában jelenjen meg, természetesen szükséges az *ügyesség és a bíróság összjátéka*. S itt a bíróság szerepe a hangsúlyos. Nem csak azért, mert a bíróság hirdeti ki az ítéletet, hanem mert a bíróság előtt folyik le a bizonyítási eljárás, ahol a büntető perrendtartás szabályai szerint a bírónak kötelessége a bizonyítékok mérlegelése, kötelessége megkövetelni a tényállás bizonyítását és alkalmazni a védelem jogait, többek között az *ártatlanság vélelmét* és az *in dubio pro reo* elvet (kétséges bizonyíték a vádlott terhére nem mérlegelhető).

Ezzel szemben a Károlyi-perben nem találunk egyetlen objektív bizonyítékot sem, amely a vád tárgyává tett tényállást alátámasztja. Még érdektelen tanúk sincsenek. A két ki sem hallgatott tanú más ügyben terhelt. Nincs más bizonyíték tehát, mint a vádlottak – jórészt visszavont – nyomozati vallomása! Ezzel kapcsolatban a bíróság meg sem kísérli tisztázni, igazak-e azok a hivatkozások, amelyet a vádlottak a vallomásuk visszavonására előadtak. A perrendtartás akkor is előírta a bíróság indokolási kötelezettségét. E körben okát kellett volna adni, miért a visszavont vallomást fogadta el a bíróság. Ennek az ítéletben nyoma sincs. Nincs első fokon, de nincs másodfokon sem.

A bíróság az eljárás bírósági szakaszában mindenben kiszolgáltatta tehát a hatalom igényeit.

S kiszolgáltatta az anyagi jog alkalmazása tekintetében is.

Anyagi-jogi rendelkezés megsértésével (ideértve a büntetés kiszabására vonatkozó szabályokat és bírói gyakorlatot), vagy/és amorális jogszabályok alkalmazásával, hoznak, akár államellenes bűncselekményekben, akár köz-törvényes bűncselekményekben marasztaló ítéletet – határoztuk meg a koncepció perек fogalmát.

Az államellenes szervezkedés kérdésében egyértelműen hamis a tényállás. Az ehhez kapcsolódó büntetőjogi norma is súlyos hibában szenved. A köztársaság védelméről szóló 1946:VII. tc. megalkotásakor a köztársaság többpárt-rendszerben működő parlamentáris állam volt. A büntető törvény ezt az államot védte. 1949-re a törvénytelenések sorozatával megvalósított kommunista hatalomátvételt követően a törvényt – törvénymódosítás nélkül – most már a diktatúra védelmére alkalmazták. Így az volt bűnös – s akár halállal

lési képviselő (1945. jún.–1947). 1946. márc. 12-én a Baloldali Blokk követelésére 19 képviselővel együtt kizárták a FKGP soraiból. Megalapította a Magyar Szabadság Pártot. A *Honlap* c. újság szerkesztője (1946–1947). 1947 júliusában feloszlatta pártját és augusztusban az USA-ba emigrált. 1948–1950 között az Amerikai Magyar Népszava szerkesztője. 1956-ban a Magyar Október 23. Mozgalom nevű emigráns szervezetet hozta létre, de ez a szervezet súlytalan maradt.

²²⁸ Zsitnyányi Ildikó: „A hazáért mindhalálig” – A magyar tisztikar ellen irányuló perek, 1945–1953. In.: Katonai perek 1945–1958. 184. p.

²²⁹ Sulyok Dezső (1897. márc. 28., Simaházapuszta–1965. máj. 18., New York) az első világháború olasz és orosz frontjain harcolt, majd csendőrhadnagy papán, a kommün bukása után csendőrpáncsnok: 1920 februárjában leszerelték egy dolgozata miatt. 1924-től ügyvéd Pápán. Politikai pályáját a Keresztény Gazdasági és Szociális Pártban kezdte, ahol választmányi tag (1926–1931). 1935-ben a Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselője, de kiábrándult Gömbös Gyula politikájából. Kilépett a kormánypártból. 1937-től a FKGP tagja. 1942 januárjától 1943. júniusig az orosz fronton szolgált. A FKGP polgári tagozat társelnöke (1943). 1944 áprilisában letartóztatták és internálták Nagykanizsára, ahonnan 1944 júniusában szabadult. A nyilas uralom alatt bujkált. 1945. áprilistól szeptemberig polgármester és rendőrkapitány Pápán. A Pénzügyi Központ igazgatója (1945. szept.–1947. aug.) 1945. aug.-tól a FKGP Országos Intézőbizottságának tagja. Nemzetgyű-

büntethető – aki a többpártrendszerű parlamentáris állam érdekében lépett fel. Igaz, ekkorra a bűnösséghez jogellenes magatartás sem volt szükséges, csak a reakciós „beállítottság”.

A jogi abszurdumok egyike az is, amit – a kémkedés megállapíthatósága érdekében – a bíróság a katonai titok fogalmával tett, az ítélet. (Nem csak ebben az ügyben).

A bíróság nem kevesebbet állított, szemben a józan ésszel: „Az osztályharc nemzetközileg kiszélesedett periódusában a világ két táborra szakadásának idején az imperialista tábor és annak vezető ereje az Északamerikai Egyesült Államok minden eszközt és módot felhasznál arra, hogy a szocializmus felé haladást, a proletárdiktatúra funkcióit betöltő nép demokráciákban megakadályozza és ezért minden eszközt felhasználni igyekszik, hogy a népi demokráciák így konkrétan a magyar népi demokrácia, belső életéről, viszonyairól tájékozódást szerezhessen. Ilyen körülmények között a népi demokratikus állam büntetőügyének rendkívül tág és e szerint tárgyi sikon minden tény megvalósíthatja a »katonai titok« fogalmát.”

Arról szó sem esik, hogy a „titok” fogalmához tartozik a titokká nyilvánítás alaki eljárása.

„Minden tény”, minden, ami egy országban köztudott, nyomban „katonai titok”, mihielyt „ellenségnek” mondják el. Ez nem csak jogilag örület, ez maga az örület.

Az ügyben egyetlen olyan adat sem merült fel, amelyből az következne, hogy bármelyik vádlott valóban katonai titkot juttatott volna idegen hatalom képviselője tudomására.

Károlyi Bernát ügye úgy zárult le tehát a legfelsőbb pártállami hatalom akaratából, hogy Károlyit az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) börtönében most már „törvényesen” el lehessen pusztítani.

Molnár Erik²³⁰ igazságügy-miniszter Rákosi Mátyásnak írt jelentésében²³¹ az előzetes letartóztatásban lévő egyházi személyek „ügyének elintézésére” tett javaslatot. A 31 egyházi személy közül – köztük más ferences is szerepel – a 31. „Károlyi Bernát ferencrendi szerzetes, aki a pasaréti úti rendház főnöke volt, 15 évi fegyházra ítélték, mert egy nagyszabású kémkedési ügynek

²³⁰ Molnár Erik (1894. dec. 6., Újvidék–1966. aug. 6., Budapest) jogász, történész, kommunista politikus. 1944. dec. 22–1948. szept. 26. között különböző miniszteri tárcákat vezetett. 1948. szept. 10-étől 1949. szept. 26-áig nagykövet volt a Szovjetunióban. Igazságügy-miniszter 1950. júl. 17–1952. nov. 14-éig, valamint 1953. okt. 30–1956. okt. 31-e között. 1953. júl. 24-étől 1954. okt. 30-áig a Legfelsőbb Bíróság elnöke. 1956-ot követően – 1966-ig – az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója.

²³¹ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez (továbbiakban: Iratok) 3. Szerk.: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zsannthy János, Zinner Tibor. 322–324. p. 1950. nov. 16.

volt a terhelte. Korábban is elítélték 7 hónapi börtönre demokráciaellenes izgatás miatt. A Legfelsőbb Bíróság tárgyalja le az ügyet és hagyja helyben az első fokú ítéletet.”

Alia iacta est!

Az ítélet másodfokon csak színjáték volt. A fellebbezési tanács összetétele garancia volt arra, hogy kellően osztályharcos ítéletet hirdessenek.

Az ítélettanácsban dr. Jankó Péter elnök, dr. Molnár László előadó bíró, Imrefi László szavazó bíró, Fehér István és Maros Lipót ülnökök vettek részt.

Íme a következménye annak, hogy Károlyi Bernát az első ügy után nem hódolt be annak a hatalmi rendszernek, amelynek elsődleges célja az istenhit kiirtása volt. Hű maradt hitéhez és szerzetesi fogadalmához. Mert szólt övéért és mindent megtett – át nem lépve az erkölcs és az erkölcsnek megfelelő törvények szabta a határokat – a keresztény hit védelmében.

Az egyházi személyek ellen indított büntetőügyek közül a kizárólagos hatalomra törő kommunista párt a Mindszenty József bíboros hercegprímás elleni pert tekintette kulcsfontosságúnak, amelyre azóta készült, hogy Mindszenty József elfoglalta az esztergomi széket.

Ennek a „hadjáratnak” egyik fontos állomása volt az iskolák államosítása, ahol a Mindszenty József bíboros hercegprímás vezette katolikus egyház kemény ellenállást tanúsított.

A hatalom első válasza a Pócspetri-ügy²³² volt.

Ezt az ügyet a koncepciós pereknek ahhoz a típusához soroljuk, amikor egy megtörtént balesetet „alakít át” a per „tervezője” gyilkossággá. Pócsperiben az iskolák államosítása ellen tiltakozó szülők a községházához mentek, ahová be akartak menni. Az egyik rendőr – aki a községháza őrzésére volt kirendelve – csőre töltött és kibiztosított puskával, a puska csövét maga felé fordítva – a fegyver agyával – lökdöste/ütötte a behatolni akaró embereket. A puska elsült és halálos sebet ejtett a rendőrön. Ebből a balesetből született meg a gyilkosság vádja, amelyet Asztalos János plébános beszéde váltott ki!

A nyomozást személyesen Péter Gábor az ÁVO vezetője irányította, akit Rákosi Kádár János²³³ főtitkárhelyetessel a helyszínre küldött, 1948. június 5-i feljegyzésük számol be a június 2-ai és 3-ai „események menetéről”.

²³² Vö.: Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények összefüggései 1944–1948 Bp., 1997. 381–387. p. A Budapesti Népbíróság Nb. XII. 3269/1948. sz. ügyében a perújítási nyomozásban tisztázódott (Legfőbb Ügyészség Nyom. 19060/1989.), hogy baleset és nem gyilkosság történt.

²³³ Kádár János [Csermanek János] (1912. máj. 26., Fiume–1989. júl. 6., Budapest) kommunista politikus, aki a háború előtt és alatt is Magyarországon élt. 1945 elején Budapest rendőrfőkapitány-helyettese. 1944–1945-ig a KV titkára. 1946–1951-ig főtitkárhelyettes. 1951. április 20-án letartóztatták, majd életfogytig tartó börtönre ítélték. 1954. júl. 22-én rehabilitálták és aznap szabaddá váltak.

A perben két halálos ítéletet hoztak, Királyfalvi (Kremper) Miklós jegyzőt, „volt zászlóst”, aki „része a gyilkosságnak” nyomban kivégezték, *Asztalos János* plébános kegyelmet és életfogytig tartó börtönt kapott.

A Pócspetri-ügy mellett a katolikus egyházat érintő koncepció per volt az *Actio Catholica* (AC) ellen irányuló eljárás.²³⁴

A *Michalovits Zsigmond és társai* ellen indított perben 1948. július 23-án hirdetett ítéletet az Olti-tanács. Michalovits távollétében (ekkor már Rómában volt) 10 év börtönre 10 év hivatalvesztésre, teljes vagyonekzárásra és Budapest területéről 10 év kitiltásra ítélték. *Lénárd Ödön*²³⁵ az AC titkárát iz-

dult. 1955–1956-ig az MDP Pest megyei első titkára. 1956. júl. 18–okt. 23-áig a KV titkára, majd első titkára okt. 28-áig. Az MDP 6 tagú elnökségének elnöke. Az MSZMP KB első- majd főttitkára, utóbb elnöke 1989. máj. 9-éig. Állami tisztségei: belügyminiszter 1948. aug. 5–1950. jún. 23-áig. A Nagy Imre-kormány államminisztere 1956. okt. 30-áig, majd ugyancsak államminiszter 1958. jan. 2–1961. szept. 13-áig. Kormányfő 1956. nov. 4-e és 1958. jan. 28-a, valamint 1961. szept. 13-a és 1965. jún. 30-a között. Nagy Imre részére írásos garanciát adott, ennek ellenére a szovjet hatóságok letartóztatták. Hatalmát a szovjet fegyverek erejével tartotta fent, felelős a magyar történelem legnagyobb politikai megtorlásáért.

Országgyűlési képviselő 1958-tól haláláig. Elérte a mezőgazdaság kollektivizálását. A Szovjet-unióhoz való feltétlen hűség és az MSZMP belpolitikai egyeduralma mellett a magánéletben nagyobb szabadságot biztosított. A „legvidámabb barakk” megteremtéséhez nagy nyugati hitelek vett fel, eladósította az országot. A hitelek felélése 1988-ra válsághoz vezetett. Az 1988. máj. 20–22-ei pártkonferencián kimaradt a PB-ból több régi hívével együtt. A politikailag súlytalan pártelnöki posztot töltötte be. Elhatalmasodó betegsége miatt 1989. április 12-ei KB-ülés felmentette ezen utolsó tisztségéből is.

²³⁴ Szakács–Zinner: A háború. 387–389. p. Vö. még: Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségben, Márton Áron Kiadó, Bp. 1994. és Lénárd Ödön–Timár Ágnes–Szabó Gyula–Soós Viktor Attila: Utak és útvesztők. Kairosz Kiadó, Bp., 2006.

²³⁵ Lénárd Ödön (1911. szept. 11., Budapest–2003. máj. 23., Kismaros) a piaristák kecskeméti gimnáziumában folytatta tanulmányait. 1926-ban belépett a piarista rendbe, 1931 és 1936 között teológiát, latint és történelmet tanult Budapesten, az egyetemen. 1936-ban Grósz József püspök szentelte pappá. 1937-ben Budapesten és Kecskeméten, 1938-tól a szegedi piarista gimnáziumban tanított, 1939-től igazgatóhelyettesként egészen 1945-ig. 1945-től az Actio Catholica kulturális titkára volt Budapesten, időközben egy évig (1947-ben) szociológiát tanított a rendi képzőben. Az Actio Catholica titkáráként feladatai közé tartozott az iskolák államosítása ellen indított mozgalom ügyeinek intézése. 1948. június 17-én letartóztatták és államellenes izgatás címén hat évi börtönre ítélték. A Gyűjtőfogházban és a váci börtönben raboskodott, ahonnan 1953. augusztus 1-jén amnesztiával szabadult. Mivel nem tette le az államesküet, nem kapott egyházi beosztást. Ezután trüklik kifizetőként dolgozott az Óbudai Cipőjavító Szövetkezetnél, majd annak megszűnése után, 1961-ben vízóra-leolvasó volt. Ugyanazon évben újra letartóztatták és összeesküvés címén 7 és fél év börtönre ítélték. Márianosztrán és Sátorajújhelyen töltötte a büntetést. 1963-ban amnesztiával szabadult. Ezt követően adminisztrátorként dolgozott. 1966-ban ismét letartóztatták és először 8, majd összes eddigi ítéletét összevonva 19 évre ítélték. 1977-ben VI. Pál pápa személyes közbenjárására engedték szabadon. 1979-től előbb Budapesten, majd 1985-től vezette az illegálisan alakult ciszterci nővérek közösségét. 1991-ben minden ellene hozott bírósági ítélet semmisnek nyilvánított a Legfelsőbb Bíróság. Ezt követően haláláig a katolikus papok politikai pereinek kutatásával

gatás büntette miatt 6 év börtönbüntetésre, 10 év hivatalvesztésre, teljes vagyonekzárásra és Budapest területéről 10 év kitiltásra szóló ítélettel sújtották.²³⁶ Ebből az elítélésből Lénárd Ödön 1953. augusztus 1-jén – közkegyelemmel – szabadult Rákosi börtönéből. Ideiglenesen 1961-ben, majd 1966-ban újból letartóztatták, de erről később szólunk.

„Az Actio Catholica vezetője elleni eljárás nyitotta meg az utat ahhoz, hogy magasabb rangúak is sorra kerüljenek: Mindszenty József köréből előbb a titkára következett, majd a primás” – állapította meg helyesen a Szakács–Zinner szerzőpáros.²³⁷

A katolikus egyház ellen indított támadás fő frontpere a *Mindszenty-per*.²³⁸

A Mindszenty-perben – amely a *konstruált koncepció*s perek típusához tartozó, terrorper – megjelenik a kommunista rendszer lényege: a társadalom leigázása érdekében a történelmi finomszerkezetek szétrombolása, a jogrendszer felemésztése. Megjelenik mindaz, amit a történelem kriminalizálásának is mondhatunk, amikor a bűnüldözésre hivatott államhatalom maga válik bűnözővé.

A Mindszenty-per célját és funkcióját tekintve egy nagy ívű folyamat része – kísérlet a legnagyobb magyar történelmi egyház – a római katolikus egyház – meggyengítésére s távlatilag megsemmisítésére.

*Ideológiai*lag – ez a kommunista pártban, amely a hatalomban való megjelenésének első percétől fogva a legtürelemtelenebb vallásként viselkedett (Nyikolaj Bergyajev) frontális támadást jelentett az istenhit ellen, a marxizmus–leninizmus kizárólagosságának elérése érdekében, ha tetszik az ateizmus „államvallássá” tételének egyik állomása. Ez egyben fenyegetés a nem katolikus istenhívő emberek felé is, egyfajta lecke az állami akarat mindenhatóságának elfogadására.

A per társadalmi céljait kutatva világosan kitűnik – s ez forrásszerűen is igazolható – a per előkészítésének anyagából:

– az egyház felszámolása érdekében az egyházkormányzat állami ellenőrzés alá vonása;

foglalkozott. A Magyar Tudományos Akadémia Jelenkor-kutató Bizottságában és az Antall-kormány által létrehozott Történelmi Tényfeltáró Bizottságban (Kahler-Bizottság) jelentős munkát végzett.

²³⁶ Németh Pál lelkész 10 hónapi, Polessó Antal és dr. Varsányi Lajos lelkész 1-1 évi börtönt kapott, Kosdy Erzsébetet felmentették. Részletesen vö. Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségben, Márton Áron Kiadó, Bp., 1994.

²³⁷ Szakács–Zinner: A háború. 389. p.

²³⁸ Gergely Jenő–Izsák Lajos: A Mindszenty-per (Bp., 1989.), Kahler Frigyes: A főcsapás iránya: Esztergom – Mindszenty bíboros pere (Don Bosco, 1998.), Gergely Jenő: A Mindszenty per Kossuth Kiadó, Bp., 2001.

– az ország lakosságának többségét kitevő birtokok parasztság földtől való megfosztása és integrálása a diktatúra kiszolgáltatottjainak tömegébe;

– a vallásos állampolgárok kizorítása az érvényesülés minden területéről.

Mindez része a magyar civil társadalom szétzúzásának, nincstelenné – ez által kiszolgáltatottá – tételének.

Az egzisztenciájában és emberi jogaiban védtelen társadalom ezáltal az *általános szolgáltság* állapotába kerülhetett, amely a *permanens félelem* fenntartásával uralható.

Tévesnek kell tehát tartanunk azt a vélekedést, hogy a Mindszenty-per csupán „napi politikai érdekektől indítva került megrendezésre”, valójában – a már felsoroltak is igazolják – sokkal többről van szó. Egy hatalmi berendezkedés stratégiai lépéséről.

Ezt alátámasztja az a tény, is, hogy a Mindszenty-per nem kizárólagosan magyar jelenség. A kommunista vezetés alá került országokban (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) hasonló jellegű és célú pereket rendeztek. Valamennyi mintája az 1920-as években Szovjet-Oroszországában megrendezett Tyihon-per volt.

Ehhez képest tipikus a per *előkészítése*, amelyre már fentebb is utaltunk. A szovjet mintájú „megtervezett” koncepciók perek forgatókönyve szerint a politikai vezetés – esetünkben Rákosi Mátyás, Révai József, Gerő Ernő²³⁹ és Farkas Mihály – határozta meg a per célját, sőt a „kivitelezés” részleteit is.

Zinner Tibornak adott interjújában Décsi Gyula²⁴⁰ így fogalmazott: „...ez a dolog egyik oldala. Megint különbséget kell tenni a normális futású perek,

²³⁹ Gerő Ernő [Singer Jenő] (1898. júl. 8., Terbegec–1980. márc. 21., Budapest) kommunista politikus. 1918-tól a tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának. 1920-ban Bécsbe emigrált, majd 1922-ben visszatért Magyarországra, ahol 15 évi szabadságvesztésre ítélték. 1924-ben fogolycserével a Szovjetunióba távozik, ahol a Komintern VB munkatársa lett. A spanyol polgárháborúban brigádparancsnok. A szovjet állambiztonsági szervek ügynöke. 1944. november 5-én tért vissza Magyarországra, ettől kezdve a kommunista vezetés második embere. A párt KV és a PB tagja (1945–1956), a titkárság tagja (1948–1951), Rákosival és Farkassal a titkos honvédelmi bizottság tagja (1950–1953), a miniszterelnök első helyettese és belügyminiszter (1953. júl.–1956. júl.), a MDP első titkára (1956. júl. 18.–okt. 25.), a MTA tagja (1949–1957). 1956. okt. 29-én a Szovjetunióba menekült, ahonnan csak 1960-ban térhetett vissza Magyarországra. 1962. augusztusában kizárták a pártból. Visszavonult a közéletől, fordításokból élt.

²⁴⁰ Décsi Gyula dr. (Danweber Gyula) 1919. január 28., Szentgotthárd–1990. szeptember 8., Budapest) államvédelmi alezredes, 1950. június 23-ától államtitkár, majd miniszterhelyettes az igazságügyi tárcánál. Annak vezetője 1952. november 14-e és 1953. február 2-a között (őrizetben január 16-ától). Nyugdíjazásakor az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztőségének vezetője. A Budapesti Hdbíróság kilencévi börtönbüntetésre ítélte 1953. december 24-én, jogerősen. A perújítás után, a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma nyolcévi börtönbüntetésre ítélte 1957. június 15-én. Ugyanaznap szabadult, mert az 1953. évi 11. tvr. alkalmazásával – beszámítva a börtönben töltött időt – büntetése felére csökkent.

ügyek és azok között, amelyekkel a politizálni akartak. Tisztában kell lenni azzal, hogy ezzel a néhány nagy perrel Rákosi politizált, illetve nem Rákosi, hanem a párt vezetői. Minden évben újabb és újabb politikai cél: a Kiszgazdapárt felszámolása, majd Mindszentyvel a magyar hazai katolikus reakciónak a fejét és a későbbi megbékélés lehetővé tételét teremtették meg.²⁴¹

A pert óriási *hecckampány* előzte meg, amelynek az volt a célja, hogy a magyar közvéleményt Mindszenty bíboros – és a hozzá hű papok – ellen fordítsa. A kampányt a MKP/MDP megyei bizottságai meghatározott forgatókönyv szerint vezették.

A kampány sikeréért a politikai rendőrség (ÁVO/ÁVH) volt a felelős. Erre szakosodott osztályát már 1946-ban megszervezték. (Később az állami elismeréseket is elsősorban az ÁVH-tagok kapták.)

Az ÁVO tagjai és ügynökei beépültek a katolikus egyházszerkezetbe (ide értve a püspöki kart is) részben a hírszerzés, részben a bomlasztás feladatával. Fő szerepük volt a Mindszenty-ellenes „tiltakozó mozgalom” elindításában és fenntartásában, ide értve egyes rétegek – elsősorban a pedagógusok – belekényszerítését a hecckampányba.

Az előkészítésben fontos szerep hárult az ekkorra túlnyomó részben kommunista kézben lévő *sajtóra*. A központi pártlap, a Szabad Nép és a megyei pártlapok összehangolt rágalomhadjáratot indítottak. A gyalázkodó hangvételű cikkek, hamis interjúk, koholt riportok voltak hivatva felkorbácsolni a tömegindulatokat. Ezt erősítette a „népnevelők” tevékenysége főleg a falvakban.

A tömeghisztéria szintjéig fokozott gyűlöletre uszító propaganda célja többek között annak alátámasztása, hogy a Mindszenty ellen indított per megindítása „népi” követelés, amely elől nem térhet ki a kommunista párt.

Ilyen pszichológiai előkészítés után a büntetőeljárás a nyomozás operatív szakától a másodfokú tárgyaláson hozott ítélettel bezárólag semmibe vette a büntetőeljárás jog – akkor is törvényben foglalt – szabályait.

Mielőtt Décsi Gyula áv. alezredes 1948. december 26-án a letartóztatási paranccsal megérkezik a primási palotába, a Bíboros már jó ideje tudta, kálváriája elkerülhetetlen. Ezért írta meg a nevezetes sorokat: „A személyes szabadság megszűnt.” Ami bekövetkezett, Rákosi már májusban személyes küldött útján beígérte... Nullius conspirationis paticeps fui et sum. Mindenféle lemondás, térítvény stb. kizárva...

Áttekintve az eljárás menetét, kézzelfoghatóvá válik egy koncepció per anatómiája.

²⁴¹ Somorjai Ádám–Zinner Tibor id. mű 81. p. hivatkozik a Décsi interjú, 106–108. p. 1984. május 21.

A nyomozás elrendelője – formailag ez az első jogi lépés a bűnügyekben – nem a hatóság erre hivatott vezetője, hanem a diktatúra első embere – Rákosi Mátyás – volt.

Ez esetben a nyomozás nem egy valóságos bűncselekmény bizonyítási anyagát gyűjtötte össze, hanem a politikai koncepcióhoz keresett olyan adatokat, amelyeket bármilyen módon – akár valóságos funkciójukból kiszakítva, eredeti tartalmuktól eltérően, jogi környezetük figyelmen kívül hagyásával – terhelő adatként lehetett felhasználni. S hogy ez megtörtént, forrásszerűen bizonyítja Rákosi Mátyásnak az ÁVH-hoz intézett írásos instrukciója.

A beismerő vallomások érdekében a zsarolástól a testi kényszerig, a kínvallatástól a pszichotrop anyagok alkalmazásáig minden, a jogrendszerben tiltott módszert alkalmazták. S ha nem segített, koholtak hamis bizonyítékokat: hamis iratokat, „vallomásmontázsokat”. Az eljárásnak ebből a szakából a védelem formálisan is hiányzott.

A vádemelés²⁴² szakaszának sajátossága, hogy a vádiratot ugyancsak a legfelsőbb politikai vezetés szerkesztette. A vádirat elszakad a nyomozati anyagban szereplő tényállástól, és teljesen önkényesen kapcsolnak össze a valóságban össze nem függő mozzanatokat. A jogszabályok alkalmazása teljes mértékben távol került azok valóságos céljától.

Az egész ügyészi tevékenység – Visinszkij nyomdokain haladva – távol áll a jogalkalmazás szakmai követelményeitől. Ez a vádbeszédben csúcsosodott ki. Érdemben a gyalázkodás „műfaján” túl nem lépő beszéd kizárólag a politikai propaganda követelményét szolgálta.

A per bírósági szakasza is mindenben a koncepciók perек hagyományait követte. Az első fokon eljáró bíró, Olti Vilmos²⁴³ – források bizonyítják – tu-

domására hozzák, milyen döntést vár el legfőbb pártvezetés. A parancsot Tímár István (IM-főosztályvezető, korábban áv.-tiszt) közvetítette. A bíró az iratokat csak az ÁVH-n „tanulmányozhatta”.

A per tárgyalása a bíró – ügyész – védő megtervezett összjátéka, ahol nyíltan semmibe vették az eljárásjogi szabályokat (pl. a vádlottak nem mondhatták el összefüggően vallomásukat, érdemi védekezésük pedig ki volt zárva).

A koncepciók perек szabályai szerint a legfőbb bizonyíték a beismerő vallomás, a néhány tanú pedig más – főben járó ügyben – volt vádlott.

Az eljáró népbíró – Alapy Gyula – perbeszéde nem jogászai teljesítmény (mint ahogy az egész per nem az), hiszen nem a jog objektív mércéjét állítja az emberi magatartás megméréstetésére. Ez esetben az akkori jogszabályok szerint sem lehetett volna bűncselekményben elmarasztalni Mindszentyt. Ezért egy eltorzult történelemszemléletet adott elő Révai József, Mód Aladár, Andics Erzsébet írásából összeollózva. Így silányodott az ügyész vádbeszéde olcsó propagandaszólamokká, amelyben a rágalomok sokasága (a zsidótörvényeket akarta visszaállítani, háborúra uszított stb.) keveredett a kommunista sablonokkal, s a jog kifejtése elsikkadt.

Az, hogy Alapy beszédét később teljes joggal minősítette „alpári”-nak a Gergely–Izsák szerzőpáros, így magától értetődő.

Sokkal visszataszítóbb a védőnek, Kiczko Kálmánnak a nyilvános tárgyaláson tanúsított magatartása és védőbeszéde. A védő ahelyett, hogy védelem érdekében cáfolni törekedett volna a vád állításait, a tárgyaláson teljes passzivitásba vonult. Arra sem figyelt fel, hogy a tanács elnöke Mindszenty Truman elnökhöz írt leve fogalmazványából *nem létező mondatot olvasott fel!* Olyan mondatot – amely valósága esetén főben járó lehetett volna. A csapdát az ágyonkínzott Mindszenty hárította el. A védőbeszéd – követve a szovjet koncepciók perек forgatókönyvét – ugyanolyan politikai propaganda volt, mint a vádbeszéd, csak finomabb előadásban.

Elmondta a koncepciók perekben megszokott, sőt kötelező „dicséreteket” és „szidalmakat”. Előbbiek közül kiemelem a *védelem teljes szabadságának* dicséretét. (Erről annyit, hogy Mindszenty és édesanyja Gróth Józsefet, Farkas Endrét, majd Joanovits Emilt akarta meghatalmazni, de őket a hatóság nem fogadta el, kötelezték Mindszentyt Kiczko meghatalmazására.) Elmondta a közérdek felsőbbrendűségéről szóló brosúrát, s hangoztatta, hogy „a vallásszabadság megtámadva nincs”. Szidalmakat kapott az ármánykodó nyugati sajtó és a Vatikán, mert a födreformot sérelmezte. Az egyházi vagyonszer-

²⁴² Az 1948. december 23-ai házkutatás után december 26-án tartóztatták le Mindszenty Józsefet, 39 napi „nyomozás” után hat társával állították bíróság elé. 1949. jan. 25. napján kelt vádirat száma Nü. 8140/1948.3. Az ügyben megvádolt és elítélt személyek: I. r. Mindszenty József (életfogytig tartó fegyház); II. r. dr. Baranyai Juszti (15 év fegyház); III. r. dr. Zakar András (6 év fegyház); IV. r. dr. Esterházy Pál (15 év fegyház); V. r. Nagy Miklós, (3 év fegyház); VI. r. dr. Ispánky Béla (életfogytig tartó fegyház) és VII. dr. Tóth László (10 év fegyház). 1949. febr. 3., 4., 5., napján voltak tárgyalási napok, az ítéletet febr. 8-án hirdették ki. A Népbírók Országos Tanácsa NOT. I. 687/1949/22. sz. ítéletében a minősítéseket egyes pontokban megváltoztatta. Zakar András fegyházbüntetését 4 évre, dr. Baranyai Juszti büntetését 12 évre, dr. Ispánky Béla büntetését 15 év fegyházra enyhítette. Kisebbségi változtatásokat eszközölt a mellékbüntetésekben is. Vádiratot és az ítéleteket vö. Gergely: A Mindszenty per.

²⁴³ Olti (Obetko) Vilmos (1914. jan. 31., Billéd–2005. május 29., Budapest) Szegeden joghallgató, majd a Harmadik Birodalomban ösztöndíjas. Részt vett az ellenállásban. 1945-ig a Budapesti Polgári Törvényszék joggyakornoka, majd népbíró, az IM Börtönügyi Főosztálya, majd a Budapesti Uzsorabírószék után a Budapesti Népbírószék tanácselnöke, 1948 első felében már a bíróság elnöke. Olti maga is elismerte, hogy a Kommunista Párt legfelsőbb vezetésnek utasításai szerint „ítélkezett” a Mindszenty-perben, a Nitrokémia-ügyben, a Pócspetri-perben, a Rajk-perben vagy a

MAORT-perben. Éppúgy végrehajtotta a politikai elvárásokat, mind a Standard ügyben, ahol az ÁVH jelölte bírónak. A történelem firtorá, hogy a matuzsálemi kort megélt Olti Vilmos rég megtagadott vallásához visszatérve keresett feloldozást és hagyta el e világot.

larizációjával kapcsolatban kioktatta az egyháziakat, hogy abban a „történelmi kényszerűségi fejlődés alapján nincs megállás [...] ezért kellett volna belátni az egyháznak” a történeteket, de a „Vatikán nem látta szívesen Magyarországon a nép demokratikus fejlődését”. Helyt kapott még a védőbeszédben Mindszenty „tévedése” az iskolák államosítása ügyében és a legitimizmus szidalmazása. Ami a védelem érdemét illeti, az eljárás ezen szakaszában csak egy homályos utalás van a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz írt levelek esetében a békekötés előtti „más” közjogi helyzetre, s hogy ezek a levelek nem esnek „olyan súlyosan a latba”. Kiczko – ez a fellebbezése indokolásából kitűnik – nagyon is jól tudja, mi a közjogi helyzet, csak hogy ezt a nyilvánosság előtt nem mondhatta el! A beszéd végén szolgálai hálálkodással mondja: „A védelem meg is köszöni a vád hatóságának, hogy csak olyan cselekedeteket hoz ide vád tárgyává, amely a hercegprímás úr papi működésével összefüggésben nincsenek.” No comment!!

A meghozott ítélet – amely az utasítás szerint Mindszenty bíboros esetében életfogytig tartó szabadságvesztésről szólt – elemzése igazolja, nagyobbik részét nem a bíróság szövegezte. Azon túl, hogy szolgálai másolja a vádiratban foglaltakat, olyan tényállásrészeket is tartalmaz, amelyek sem a tárgyalás anyagában nincsenek, de még a bíróság elé került anyagban sem szerepelnek. Feltalálható viszont a bíróság elé nem került ún. operatív anyagban!

Azt csak a rend kedvéért jegyzem meg, hogy a bíróság 1949. február 8. napját tűzte ki ítélet hirdetésre, 2 nap állt tehát rendelkezésre, amely elégtelen idő az ítélet megszövegezésére. Ma már tudjuk, hogy az ítélet „II. Politikai értékelés” című fejezetét is Timár adta át Oltinak. „Feltételezhetően a pártközpontban készült, hiszen a vádiratban maga Rákosi, de Farkas, Gerő, Révay (sic!) is végzett javítást. Oltira csak az ítélet szakmai, jogi részének megfogalmazása maradt” – állapítja meg a perújítási nyomozás, a legfőbb ügyészség Összefoglaló jelentése 1989-ben. Ha részletesebben megvizsgáljuk, az ítélet tényállási részét ugyanaz fogalmazta, mint a politikai indokolást. Erről árulkodnak a tárgyalási anyagban nem szereplő tényállásrészek és nevek (pl. az 1949 elején letartóztatott P. Borbély István jezsuita párizsi futárútja, a „középeurópai föderatív királyság” terve vagy az ún. kormánylista vagy Zsomboki és Mindszenty kapcsolata, vagy Chorin megnevezése), nem is szólva a tárgyaláson nem hivatkozott iratokról (Kenneth C. Royal USA hadügyi államtitkár levele Spellmann kardinálishoz).

Azt csak megemlíthetjük, hogy Alapy 1949. február 5. napján jelent be súlyosításért jogorvoslatot a később kihirdetett ítélet ellen!

Oltira így valójában az ún. jogi indokolás hárult, azaz az alkalmazott jogszabályok felhívása.

Az érdemi, jogi kérdésekről már sokan szóltak és írtak. Kortársak, élükön Mindszenty József Emlékirataim című könyvében (Ispánky Béla emlékira-

tait meg kell említeni) éppúgy, mint a különböző felfogású történészek, Balog Sándor, Gergely Jenő, Izsák Lajos, Mészáros István, M. Kiss Sándor, Olmosi Zoltán, Szakács Sándor, Zinner Tibor – hogy csak néhány nevet említssek a magyar ábécé sorrendjében. Magam is részleteztem ezeket A főcsapás iránya Esztergom című könyvemben. A teljesség igénye nélkül most csak azokat a jogtörténeti jelentőséggel is bíró tényeket emelem ki, amelyek kihatással voltak – túlmutatva a Mindszenty-peren – a magyar büntető ítélkezés alakítására.

Az ténykérdés, hogy a primás részt vett-e szervezkedésben (mai terminológiával összeesküvésben) [1946:VII. tv. 1. § (1) bek.]. Ő tagadta, a vád nem tudta bizonyítani az összeesküvés megtörténtét. Az 1989-es perújítási nyomozás Összefoglalója sem lát ténybeli alapot ebbeli marasztalásra.

Jogkérdés azonban, hogy a hűtlenség (mai terminológiával hazaárulás), a kémkedés és titoksértés [1930:III. tc. 58. §; 60. § 3. pont és az 1934:XVIII. tc. 2. § (1) bek.] megállapítható volt-e?

Az Összefoglaló értékelése szerint a primás levelei nem tartalmaztak olyan adatot, ami kémkedésnek, titoksértésnek minősülhetett volna. Az ítélet itt olyan *contra legem* törvénytárgyalást produkált, ami megrendítette a jogbiztonságot: nem kell titoknak minősített adatnak („köztudhatósági adat”) lenni a titoksértésnél és kémkedésnél a közölt ténynek, információnak! Elég, ha azt olyan személynek hozzuk a tudomására, aki arra nem illetékes.

A hazaárulás kérdésében teljes egészében figyelmen kívül hagyták, hogy Mindszenty József olyan időben (1946. május 4., december 6., 1947. június 12.) folyamodott a Szövetséges Ellenőrző Bizottság legitim USA-képviselőjéhez, illetőleg államelnökéhez, amikor ez a testület gyakorolta a magyar szuverenitást (az 1947. február 10-ei párizsi béke ratifikálásáig). Nem idegen hatalomhoz folyamodott tehát a panaszokkal (Rákosi érdekében ugyanekkor Vorosilov avatkozott be pl. az 1945-ös választások utáni kormányalakításnál, mint a SZEB szovjet társelnöke), hanem arra illetékes fórumhoz. Így a hűtlenség nem valósulhatott meg.

A legnagyobb iustismord azonban a fellebbezési fórumhoz a Népbírósgok országos Tanácsa (NOT) Jankó Péter által vezetett ítélőtanácsa határozatához fűződik. Korábban erre már utalás történt. Az 1949. július 9-én kihirdetett ítéletben a bíróság – miután maga is látta, hogy Mindszenty Józsefet *nem terheli jogellenes magatartás*, kimondta: „Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet, államformát *reakciós* erők szervezkedése akár alakilag jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel veszélyeztesse.” Ezért büntettnek tekint „bármilyen... haladásellenes, reakciós irányú változtatást”.

Ez végső csapás volt – nemcsak a jogbiztonságra, hanem – magára a jogra, és a teljes önkény irányába nyitotta meg az utat.

Nem kevesebbről van itt szó, mint a jól körülhatárolt – ezért biztonságot nyújtó – büntetőjogi fogalmak elvetése és a szabadon magyarázható politikai fogalmakkal való helyettesítése. Ilyen volt a *reakciós* fogalma – e kor legrettegettebb kategóriája –, amelyről Révai József *Ki a reakciós?* című *Szabad Nép*-vezércikkében már 1945-ben kifejtette: reakciós, aki nem kommunista, vagy nem támogatja a kommunista politikát.

A szillogizmus zárótétele tehát: *Aki nem támogatja a kommunista politikát, az bűnelkövető és akár halállal is büntethető.*

Ez a Mindszenty-per *mindenkihez* címzett életveszélyes fenyegetése!

Nem akarom megkerülni a *deviza-bűncselekmény* vádját, amelyben a bíboros magát bűnösnek vallotta (nyilván taktikai okokból), holott a jog mérceje szerint nem volt az!

Csak hogy ki merte felvetni akkor, ott, hogy minden devizasabály alól – így a fizetőeszközöknek az állam részére történő felajánlása alól is – a törvény szerint devizahatóság felmentést adhat. S ezt a felmentést a devizahatóság vezetője Nyárádi Miklós²⁴⁴ pénzügyminiszter meg is adta az Egyesült Államokban tett látogatása idején több nyilvános beszédben, ezzel buzdítva az amerikaiakat az adakozásra. Hazatérve az általa adott engedély már nem volt „aktuális”.

A Mindszenty-pert az 1990:XXVI. tv. jogilag *semmissé nyilvánította*. Más szóval olyannak kell tekinteni, mintha meg sem történt volna! S ezzel a kérdés jogilag elégséges módon lezártnak tekinthető.

²⁴⁴ Nyárádi Miklós dr. (1905. május 21., Budapest–1976. május 12., Bécs) 1928-ban a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán jogi és államtudományi oklevelet szerzett, bírói és ügyvédi vizsgát 1936-ban tett. Az egyesült államokbeli Grove főiskoláján jogtudományi doktorátust kapott. Ügyvédként kezdte pályáját, majd 1933-ban a családi hagyományt követve a Pesti Hazai Első Takarékpénztár tisztviselője lett, 1936-tól a bank ügyésze, 1942-től főügyésze volt. Az ország német megszállása és a nyilasuralom idején részt vett az ellenállási mozgalomban. A Független Kisgazdapártnak 1945-től volt tagja, hamarosan a párt pénzügyi csoportjának a vezetője lett. 1945-től a Pesti Hazai első Takarékpénztár igazgatója, 1946. márciustól a bank külföldi magyar javak ügyosztályának a vezetője. 1946. április 6-án kinevezték a Pénzügyminisztérium államtitkárává, május 12-étől hazahozatali kormánybiztos. 1947. március 14-étől pénzügyminiszter, közben Vas megyében 1947. augusztus 31-én országgyűlési képviselővé választották az FKgP listáján. 1948. novemberében egy külföldi útból nem tért vissza, 1948. december 3-án levélben mondott le kormánytagságáról. Az FKgP Politikai Bizottsága 1948. december 8-én fosztotta meg párttagságától. Távozása formálisan Dinnyés Lajos miniszterelnök és kormánya 1948. december 10-i lemondásához vezetett. Képviselői mandátumáról való lemondását 1948. december 16-én jelentették be. Svájcban élt, majd 1949-ben, az USA-ban telepedett le. 1951-ben a Bradly Egyetemen közgazdasági professzori állást kapott, majd ugyanitt 1957-től a School of International Studies igazgatója volt. 1969 és 1974 között az amerikai külügyminisztérium tanácsadójaként működött, számos politikai és közgazdasági témájú cikket írt amerikai lapokba. 1976 elején visszatért Európába, Milánóban telepedett le.

Történetileg azonban a Mindszenty-per *nem feledhető*, hiszen hordozza egy ország alávetésének hatalmi technikáját, egy ordas eszme alattomos gátlástalanságát, a kommunizmus igazi arculatát, s egy hitéhez, nemzetéhez és népéhez hűséges főpap törhetetlen hitvalló vértanúságát.

A Mindszenty-per után a kizárólagos hatalom birtokába került MDP tovább folytatta az egyház megsemmisítésére indított harcot, most már abban a meggyőződésben, hogy semmi sem állhat győzelme útjába. 1950. augusztus 30-án Grósz József²⁴⁵ kalocsai érsek és Darvas József²⁴⁶ vallás- és közoktatási miniszter aláírta azt a „megállapodást”,²⁴⁷ amelyet nyomban követett a *szerzetesrendek „megszüntetése”*.²⁴⁸ Ezzel az állam fontos lépést tett a teljes egyházkormányzat állami felügyelet alá helyezése felé. Így az 1947:XXXII. tc. – a *felekezetek teljes egyenjogúságáról alkotott törvény – a felekezetek egyenlő leigázásaként valósult meg.*

A Grósz-per

Még alig száradt meg a tinta az „egyezményen”, amikor Farkas Mihály 1950. szeptember elején az újabb „*harci szakaszra*” hívta fel a figyelmet. Révai József pedig 1951. április 14-én „a klerikális reakciót”, mint „az imperializmus legfontosabb ügynökét” jelölte meg. Május 4-én az MDP Titkársága ülésén az egyházpolitika módosulásának kérdéséről beszélt.²⁴⁹ Kifejtette, miként lehet „egyik vagy másik püspökre fő tüzet irányítani (Elsősorban Grószra, Pé-

²⁴⁵ Grósz József (1887. dec. 9., Féltorony–1961. okt. 3., Kalocsa) a Pázmáneumban végezte teológiai tanulmányait. 1911-ben szentelték pappá. 1928-ban c. orthoziai püspök és győri segédpüspök. 1933–1936 között általános helynök, 1936-tól a szombathelyi egyházmegye apostoli kormányzója, 1939-től megyéspüspök. Mindszenti bíboros letartóztatása után a Szentszék felhatalmazása alapján a magyar egyház vezetője. 1950. aug. 30-án aláírta a kikényszerített – s így jogilag érvénytelen – „megállapodást” az állammal. Az egyház felszámolására tett következő lépésként (1951. máj. 24-ei MDP Titkárság ülésén elfogadott határozat) letartóztatták és államellenes összeküvés vádjával 15 évre ítélték. A Grósz-perrel kapcsolatban 24 szatelit-pert folytattak le, amelyekben 15 embert ítélték halálra. Börtönbüntetését 1955. október havában internálásra változtatták, majd 1956 májusában kegyelmet kapott és visszatérhetett érseki hivatalába. 1957-ben vezetésével a püspöki konferencia csatlakozott a békemozgalomhoz. Ítéletét 1990-ben semmisség nyilvánították.

²⁴⁶ Darvas József [Dumitras József 1932-ig] (1912–1973) író, politikus. Tanítóképzőt végzett. 1932-ben csatlakozott az illegális kommunista párthoz. 1937-ben a Márciusi Frontban, 1942-ben a Magyar Történelmi Emlékbizottság tagja. 1939-ban a nemzeti parasztpárt alapító tagja (mint kriptokommunista) 1945–1949-ig alelnöke. Részt vett a Parasztpárt elorsvasztásában. 1949-től MDP, majd 1956-tól MSZMP-tag. 1949. júniustól 1950. februárig vallás- és közoktatásügyi miniszter.

²⁴⁷ Vö.: A Kereszt II. 21. 1951. augusztus 31. Az „egyezményről” vö. még Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény – A szerzetesrendek feloszlata Magyarországon, Vigilia, 1990.

²⁴⁸ 1950. évi 34. tvr. 1950. szeptember 7.

²⁴⁹ PI. A. 276. f. 54/142. ő. e. 3–9. p.

terire²⁵⁰ (sic!) és Shvoyra,²⁵¹ utánuk Hamvasra²⁵² és Papra²⁵³). Elhatározták a „pálosok elleni per előkészítését” is. A forrás ezt követően így folytatódik. „A per vádlottjait »amalgán« (sic!) módszerrel kell kiválogatni: a pálosokon kívül vádlott legyen a ciszter rendfőnök és néhány püspök, akik ellen komoly bizonyítékaink vannak.

A) A per politikai vonala a következő legyen: A vádlott pálos szerzetes gyilkosságainak elkövetésénél szövetkezett a népi demokrácia esküdt ellenségeivel, ellenforradalmi szervezetet épített ki, és ebben a munkájában támaszkodott nemcsak saját rendjére, hanem az egész klerikális reakcióra, beleértve a püspöki kart.

B) A pernek bizonyítani kell, hogy a vádlott püspökök a régi rend visszaállítását akarják, esküdt ellenségei a népi demokráciának, illegálisan dolgoznak ellene, megszegik törvényeinket, kémkednek, valutaüzletet kötnek stb. Ezek a püspökök csalárdul írták alá az állammal kötött egyezményt, egy pillanatig sem gondoltak az egyezmény becsületes betartására, nem lehet tehát rájuk bízni az egyezmény betartásáról való gondoskodást sem.

²⁵⁰ Pétery József [Petró József] (1890–1967) egri egyházmegyes pap. 1942–1967 között a váci egyházmegye püspöke. A politikai rendőrség 1953-tól haláláig házi őrizetben tartotta Hejcéen.

²⁵¹ Shvoy Lajos (1879. márc. 9., Budapest–1968. jan. 21., Székesfehérvár) 1901. júl. 13-án szentelték pappá Esztergomban. Hittanár Budapesten. A Regnum Marianum templom plébánosa. 1927-től székesfehérvári püspök. 1944-ben a nyilasok letartóztatták, Sopronkőhidán Mindszenty rabtársa. A kommunista diktatúra alatt sem hajlott kompromisszumokra.

²⁵² Hamvas Endre (1890. febr. 27., Piszke–1970. ápr. 3., Kalocsa) az Esztergomban végzett gimnáziumi évek (1901–1909) után Bécsben folytatta egyetemi tanulmányait a teológiai karon, mint a Pázmáneum növendéke. 1913-ban pappá szentelték. Segédlelkész Naszvadon, majd 1916 szeptemberétől intézeti lelkész a Notre Dame de Sion leánynevelő intézetben (Budapest). 1928 szeptemberétől teológiai tanár (morális) és spirituális az Esztergomi Érseki Papnevelő Intézetben. 1930 szeptemberétől érseki titkár és szentszéki jegyző. 1931-ben XI. Pius pápa pápai kamarás címmel tüntette ki. 1936-ban protonotárius kanonokká és irodaigazgatóvá nevezte ki, majd 1940. július 1-jétől budapesti érseki helynök. 1944. március 7-én XII. Pius pápa csanádi püspökké nevezte ki. Serédi Jusztinián hercegprímás március 25-én szentelte püspökké. Püspökként elítélte a zsidók üldözését. 1951 és 1956 között az esztergomi főegyházmegye apostoli adminisztrátora. 1961–1968-ig a püspökkari konferencia elnöke. Grósz József kalocsai érsek halála után 1964. szept. 15-étől VI. Pál pápa kalocsai érsekké nevezte ki. Az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának elnöke és az Opus Pacis díszelnöke. 1969. januárjában vonult nyugalomba.

²⁵³ Papp Kálmán (1886. febr. 28., Sopron–1966. júl. 28., Sopron) gimnáziumi tanulmányait Sopronban és Győrben végezte. A győri szeminárium elvégzése után 1908. jún. 29-én szentelték pappá. Kápláni ideje alatt hittanár Győrben (1912), majd tábori lelkész (1914) a háború végéig, amikor is újból a győri hittanári tisztséget töltötte be. 1920-tól plébános. 1925-től soproni plébániát és kanonoki tiszteletet kapott. 1925-ben megkapta a címzetes poki préposti rangot is. Kerületi esperes és tanfelügyelő (1916). 1933-ban XI. Pius pápapelátussá nevezte ki. Püspöki kinevezést XII. Piustól kapott 1946. máj. 3-án.

C) A pernek bizonyítani kell, hogy a legfontosabb szerzetesrendek – megszegve az egyezményt és az állam törvényét – illegalitásba vonultak, szervezett államellenes működést fejtenek ki a reakciós püspökök tudtával és segítségével.

D) A pernek bizonyítani kell, hogy a szerzetesrendek és tagjai erkölcsi morálisban élnek.

[...] Közvetlenül a vádirat közzététele előtt össze kell hívni a püspöki kart, elébe kell tárni a vádiratot és meg kell kérdezni, hogy az állammal kötött egyezmény értelmében milyen egyházi szabályokat hajlandók foganatosítani a vádlottak (beleértve a püspökök) ellen. Fel kell vetni a vádlott püspökök lemondását. A püspöki kar előrelátható válasza az lesz, hogy nem tehetnek semmit, a püspököket a pápa nevezi ki, lemondadni őket nincs módjukban stb., stb. Erre a kormány jelentse ki: a püspökök ezzel a vonakodással megszegik az állammal kötött egyezményt. A kormánynak ennél fogva kötelessége, hogy a maga eszközeivel gondoskodjék az egyezmény betartásáról, azoknak az államellenes papok és püspökök felelősségre vonásáról, akik veszélyeztetik az állam és egyház jó viszonyát és békéjét [...] Számolni kell azzal is, hogy az ellenségnek sikerülni fog a Grósz és társai elleni pert összekapcsolni a jelenlegi közellátási nehézségekkel, a tszcs fejlődés következtében kiéleződő osztályharccal a falun, és a népi demokrácia ellen hangolhat majd bizonyos kispolgári, paraszti, értelmiségi, sőt egyes elmaradottabb osztályrétegeket is.”

A Titkárság úgy határozott, hogy: „A püspökök közül csak a legkompromittáltabbakat kell letartóztatni. A letartóztatás után egy-két napon belül össze kell hívni a püspököket, a katolikus egyházzal történt megegyezést aláíró rendfőnököket és a papi Békebizottság három tagját. Közölni kell velük a tényállást, követelve a püspököktől, hogy a megegyezés értelmében lépjenek fel a bűnös püspökök ellen. A megbeszélés közvetlenül a vádirat nyilvánosságra hozatala előtt történjen.”²⁵⁴

Nem kétséges tehát, hogy a „megegyezés” nem más, mint az egyház felszámolását elősegítő hivatkozási alap, amelyet minden esetben „megsért” az egyház, ha bármit tesz, ami hivatása körébe tartozik. Ezért „a kormány a maga eszközeivel gondoskodjék egyezmény betartásáról”, vagyis átveszi nyíltan is az egyházkormányzást. Ez 1951. május 15-én az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) felállításával meg is történt.²⁵⁵

²⁵⁴ Uo.

²⁵⁵ Az ÁEH felállítása a tervezettnél fél évvel korábban történt meg.

A Grósz-per²⁵⁶ előkészítése; a *Szabad Nép* 1951. április 13-ai támadásával kezdődött. A per koncepciója több vonalon készült el,²⁵⁷ a vádirat 1951. június 11-én.²⁵⁸

Grósz József (*1887) kalocsai érsek ellen demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette,²⁵⁹ valutaüzérkedés,²⁶⁰ külföldre szöktetés büntette²⁶¹ és bűnpártolással elkövetett népellenes büntett²⁶² volt a vád.

Dr. Bozsik Pál (*1884) pesthidegkúti plébánost és dr. Farkas Endre (*1886) szentszéki ügyészt demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntetével és kémkedés büntetével²⁶³ vádolták.

Dr. Hévey László (*1902) miniszteri osztályfőnököt népellenes büntettel²⁶⁴ és demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntetével vádolták.

Dr. Pongrácz Alajos (*1909) követségi tisztviselővel szemben a vád demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel,²⁶⁵ kémkedés büntette, és valutaüzérkedés volt.

Endrédy Vedel (*1895) zirci apát ellen a vád államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette, kémkedés büntette, valutaüzérkedés büntette és külföldre szöktetés büntette.

Hagyó-Kovács Gyula (*1888) jósággkormányzót folytatólagosan elkövetett népellenes büntettel és demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel vádolták.

Csellár István Jenő (*1911) pálos rendi főnököt bűnpártolással elkövetett népellenes büntettel, fegyverrejtegetés büntetével,²⁶⁶ valutaüzérkedés büntetével, külföldre szöktetés büntetével és közokirat-hamisítás büntetével²⁶⁷ helyezték vád alá.

Végül Vezér (Vezír) Ferenc (*1914) pálos perjel ellen gyilkosság bűntette,²⁶⁸ többrendbeli gyilkosságra való felbujtás bűntette,²⁶⁹ valamint a népek háború utáni békés együttélésének megbontására irányuló büntett²⁷⁰ miatt vádolta az ügyészség.

Az ügyet az Olti tanács 1951. június 22–28-áig tárgyalta. Az 1951. június 28-án kihirdetett ítélet szerint Grósz József 15 év börtönbüntetést kapott, s súlyos büntetés várt a per – valamint a szatellit-perek – többi vádlottjára is.²⁷¹

Másodfokon a Legfelsőbb Bíróság Jankó Péter vezette tanácsa hozott ítéletet. Kisebb – a jogi minősítést érintő – változtatásokkal az első fokú ítéletben kiszabott büntetéseket helybenhagyta.²⁷²

Vezér Ferencet sem Olti, sem Jankó nem ajánlotta kegyelemre. Hasonló álláspontot fejtett ki Molnár Erik igazságügyminiszter is. Az elnöki tanács 1951. augusztus 2-án megtagadta a kegyelmet, így a halálos ítéletet másnap végrehajtották.

A rendkívül brutális ítélet tartalmaz olyan „elvi” megállapítást is, amely „visszaköszön” több ügyben, amelyet a rendek feloszlata után a szerzetesi élethez ragaszkodó szerzetessel szemben folytattak Mint látni fogjuk a bíróságok arra hivatkoznak, hogy a Grósz-perben precedens értékkel mondta ki az ítélet, hogy ti. a szerzetesrendek a népi demokrácia megdöntésére irányuló illegális szervezetek! Ezért megdönthetetlen vélelem, amellyel szemben bizonyításnak helye sem lehetett, hogy ha a feloszlott rend tagjai együtt laknak az állam elleni szervezkedés.

²⁶⁸ 1878:V. tv. 278. §.

²⁶⁹ Ua.

²⁷⁰ 1945:VII. 1. §, 1440/1945. ME. rendelet 8. § (2) bek.

²⁷¹ A Grósz-perben elítéltek: Grósz József 15 év, Endrédy Kálmán Vendel (zirci apát) 14 év; Hagyó-Kovács András Gyula (ciszter jósággkormányzó) 13 év; Bozsik Pál (remetekertvárosi plébános) 10 év; Vezér Ferenc (pálos szerzetes) halál; Csellár István Jenő (pálos szerzetes) 10 év; Gyetvai Péter (irodaigazgató) 8 év; Farkas Endre (ügyvéd, Mindszenty József édesanyja által fia ügyében, meghatalmazott védő) 8 év. Dr. Pongrácz Alajos ügyét a Budapesti Katonai Törvényszékhez tette át, dr. Hévey László ügyét pedig elkülönítette. Héveyt és Pongráczot halálra ítélték.

A szatellit-perek közül kiemelkedők. A pálosszentkúti-ügy 8 halálos ítélet. A pálos szerzetesek pere (11 szerzetest 160 év börtönre ítélték), Zaveczy Iván és társai ügye 3 halálos ítélet. Friedrich István és társai pere – vagy a „Grósz-kormány” pere (Budapesti Megyei Bíróság 0012220/1951.) 1 halálos ítélet. Vö. Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája (Bp., 1991.) 60–63. p. Vö. még Salacz Gábor: A magyar katolikus Egyház tizenhét esztendeje 1948–1964. (München, 1988.) 104. p. és Jámor Ottó: Grósz érsek koncepciók pere. Belügyi Szemle, 1990. 3. Vö. még: Balogh Margit–Szabó Csaba: A Grósz per (Bp., Kossuth, 2002.).

²⁷² 1951. júl. 31-én B. IV. 9151/1951/14. szám alatt. Az ítélet szövegét közli Balogh–Szabó: id. mű 214–298. és 240–245. p.

²⁵⁶ Vö. részletesen: Balogh Margit–Szabó Csaba: A Grósz per. Kossuth Kiadó, Bp., 2002.

²⁵⁷ Balázs–Bozsik-vonal, Farkas-vonal, Gyomlay–Pongrácz-vonal, Hévey-vonal, Endrédy–Hagyó-Kovács-vonal, Friedrich-vonal, Vezér-vonal. Vö. részletesen: Balogh–Szabó id. mű 30–36. p.

²⁵⁸ 1951. á. ü. 001211. szám alatt. Dr. Alapy Gyula ügyészégi elnök aláírásával. Közli Balogh–Szabó id. mű 63–72. p.

²⁵⁹ 1946:VII. tv. 1. § (1) bek.

²⁶⁰ 1950:30 tvr. 57. § a) és b) pontja, 58. § (3) bek.

²⁶¹ 1948:XLVIII. tv. 48. § (4) bek.

²⁶² 1945:VII. 1. §, 1440/1945. ME. rendelet 12. § 6. pont.

²⁶³ 1930:III. tv. 60. § 1. pont, 61. § (3) bek.

²⁶⁴ 1945:VII. 1. §, 1440/1945. ME. rendelet 10. § 5. pont.

²⁶⁵ 1946:VII. tv. 1. § (2) bek.

²⁶⁶ 1950/1946. ME. rendelet 2. §.

²⁶⁷ 1878:V. tv. 400. §.

A Grósz-perben „megalkotott” „pseudo-jogi”²⁷³ tétel gyakorlatát ismerhetjük meg Mester Margit Mária (1906–1961) UST-nővér, rendalapító büntetőperében. Ezzel utaltunk arra is, hogy a Mester-per nem az eddig ismertetett konstruált koncepciók perék kategóriájába sorolandó, hanem a *tendenciózus koncepciók perék* csoportjába, ahol a *joganyaggal történő visszaélés* adja a per koncepciók voltát. Mint látni fogjuk, ebben a perben mind az anyagi, mind az eljárásjogi szabályok súlyosan sérültek, s több amorális szabály mellett a pseudo-jogi normák szerint döntöttek.

Előzmények

Mint már említettük, az egyházat szétzúzni szándékozó kommunista hatalom stratégiai lépései között szerepelt – az egyházkormányzás „államosítása” mellett – a szerzetesrendek felszámolása.

Erről egy igen rövid – mindössze 4 §-ból álló törvényerejű rendeletben (tvr.) határozott a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET). Az 1950. évi 34. tvr.-t 1950. szeptember 7. napján hirdették ki, s a kihirdetés napján hatályba is lépett.²⁷⁴

Tekintsük át a tvr. rendelkezéseit, mert ennek a büntetőeljárás lefolytatása, illetve a bűnösség megállapítása szempontjából jelentősége lesz. Különösen annak, ami *nincs* a tvr. szövegében!

A jogszabály szerint – mellőzve minden indokolást a tvr. szövegéből – „A Magyar Népköztársaság területén a szerzetesrendek működési engedélye ennek a törvényerejű rendeletnek hatálybalépésével megszűnik.”²⁷⁵ A rendelkezés alól kivételt képez „a katolikus iskolákban a tanítás ellátásához szükséges megfelelő számú férfi és női tanító rend működési engedélye.”²⁷⁶

A tvr. ezt követően arról rendelkezett, hogy a rendek „kötelesek működésüket megszüntetni”.²⁷⁷ Sajátos, hogy e jogszabályi kötelezettséghez a *jogalkotó nem fűzött semmilyen szankciót*, más szóval nem mondta meg, mi annak a következménye, ha nem tesznek eleget a kötelezettség címzettjei a működés teljes vagy részleges megszüntetésének. Jogállamban is létezik ilyen törvényi konstrukció, létezett már a római jogban is. Ezt a szankció nélküli tör-

²⁷³ A pseudo-jog fogalmára vö. Kahler Frigyes: A „kettős normarendszer” a források tükrében. In.: Büntetőjogi tanulmányok IV. Veszprém, 2003, VEAB, 14–22. p.; és Hantó Zsuzsa: Ítélet nélkül. In: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis IV. Debrecen, 2004. 101–136. p.

²⁷⁴ 1950: 34. tvr. 4. §.

²⁷⁵ 1950: 34. tvr. 1. §.

²⁷⁶ Uo.

²⁷⁷ 1950: 34. tvr. 2. §.

vény – a *lex imperfecta* – *jogállamban semmilyen következményt nem von maga után* – legfeljebb erkölcsi rosszállást, esetleg támogatások elutasítását.

Amennyiben Magyarországon 1950-ben a jog uralmából bármely csekély létezett volna, úgy a rendekkel szemben csak a *rendházak elhagyására*²⁷⁸ vonatkozó rendelkezés lett volna állami kényszerítő eszközökkel végrehajtható. A rendházakon kívül a szerzetesek életére érvényesnek kellett volna lenni a Magyar Népköztársaság Alkotmánya (1949. évi XX. törvény²⁷⁹) VIII. fejezetében leírt szabadságjogoknak, jelesül a lelkiismereti és vallás, a szólás, a sajtó, a gyülekezés és egyesülés szabadságának.²⁸⁰

Az Alkotmányban kihirdetett szabadságjogokat azonban teljes mértékben felülírta a *pszeudo-jog*, amely a vallásszabadságot vallásüldözéssel váltotta fel, s minden szólást (sajtót), gyülekezést, egyesülést, amelyet nem a hatalom jóváhagyásával gyakoroltak, *bűncselekménynek* kezeltek és a bűnüldöző hatóságok e szerint jártak el.

Igy indult meg számos szerzetes – többek között Mester Margit és társai²⁸¹ – ellen a büntetőeljárás.

A büntetőeljárás első része a *nyomozás*.

A büntetőeljárás szabályait – így a nyomozását is – az 1951. évi III. tv. (továbbiakban Bp. [Büntető perrendtartás]) írta le. A nyomozásról a törvény VI. fejezete rendelkezik. E szerint a nyomozóhatóság – állam elleni ügyről lévén szó – a Belügyminisztérium államvédelmi szerve.²⁸²

A nyomozás irataiból csak töredékek maradtak fenn, így nem tudjuk összevetni az egyes nyomozási cselekményeket a Bp. rendelkezéseivel. Az ügy első fokú ítéletéből²⁸³ tudjuk csak meg, hogy Mester Margitot 1951. május 8. napján²⁸⁴ helyezték előzetes letartóztatásba. Az előzetes letartóztatást elrendelő határozat nincs meg, így nem tudjuk, hogy milyen jogcímen rendelték el

²⁷⁸ 1950: 34. tvr. 4. §. 3 hónapot ad a rendházak elhagyására, amely után a rendházakat tovább használók jogcím nélküli használókká válnak, s mint ilyenek államigazgatási úton kilakoltathatók.

²⁷⁹ Kihirdetve 1949. augusztus 20-án.

²⁸⁰ 1949. évi XX. tv. 54., 55. és 56. §.

²⁸¹ Kapronyi (Kratzer) Ferenc kertészeti alkalmazott, Kontra Éva főiskolai hallgató, Miklós János jezsuita szerzetes gépkocsivezető ellen, valamint az ügyszak kapcsolódó de másik büntetőeljárásban szereplő P. Csávossy Elemér dr. (1883–1972) jezsuita rendfőnök ügye. Utóbbit vö. Hetényi Varga Károly: Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában 2. Lämpás Kiadó, Abaliget, 45–58. p.

²⁸² Bp. 89. § b) pont.

²⁸³ A budapesti megyei bíróság B. III. 001250/1951/3. sz. 1951. szept. 26. napján kelt ítélete (továbbiakban ítélet I.).

²⁸⁴ Ügyészégi kihallgatásakor 1951. május 7. napját jelöli meg őrizetbe vételének napjául, de mind a vádirat, mind az ítélet május 8-át ír.

a személyes szabadság korlátozását.²⁸⁵ Csupán gyanítható, hogy a Bp. 97. § (1) bek. b) és d) pontjai alapján tartóztatták le Mester Margitot.

Azt sem tudjuk – iratok hiányában –, hogy az 1951. május 8-ai előzetes letartóztatás követően mi történt 5 hónapon át. Tény, hogy 1951. szeptember 6-ai keltezéssel fennmaradt egy gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv.²⁸⁶ Árulkodó, hogy a jegyzőkönyv *nem folytatólagosan felvett*, hiszen a gyanúsított személyi adatainak teljességét tartalmazza, amit rendszerint csak az első kihallgatáson vesz fel a hatóság. (Bp. 94. § (1) bek.) Még árulkodóbb azonban az egy és negyed oldalnyi „vallomás” szövege!

Csak néhány példa: „Apám *horthysta* közjegyző [...]”; „1940-ben *önként* megalakítottuk az UNUM szerzetesrendet [...]”; „[...] *kijátszani* a kormányrendeletet [...]”; „rendszeres *illegális* összejöveteleken *állandóan a népi demokrácia ellen lázítottam* a volt rendtársaimat, és a közeli *rendszerváltozásról* beszéltem, hogy a *népi demokrácia ellenes illegális tevékenységeim nyugodtan tudjam végezni* és leplezni azt, így Tóth Valéria *álnéven* szerepeltem, hogy így a *hatóságokat félrevezessem*.”; „Beismerem, hogy *tudomással bírtam* Csávossy Elemérnek *népi demokrácia ellen kifejtett tevékenységéről* [...]”; „*Tudomással bírtam arról, hogy illegalitásunk ideje alatt* [...]”; „Csávossy Elemér 1946-ban 2 hónapig *illegálisan Olaszországba ment* [...]”; „[...] cikkekből összeállított *illegális lapot* terjesztenek, amely *alapul szolgál a népi demokrácia ellenes propagandakifejtésére*.”; „*Vallomásomat összegezve beismerem, hogy a népi demokráciaellenes beállítottságomnál fogva ellenségesen viszonyultam a népi demokráciához, igyekeztem annak fejlődését és erősödését meggátolni. Éppen azért a lakosság körében lázítottam, hazug propagandát terjesztettem, hogy elégedetlenséget keltsek a dolgozók körében.*”

Az idézett szövegrészek különösen jól mutatják, hogy ennek a „vallomásnak” semmi köze sem a Bp. 94. § (2) bek.-ében a terhelt kihallgatásáról írt törvényi rendelkezéshez (hogy ti. a terheltet részletesen ki kell hallgatni és lehetőséget adni neki, hogy védekezésélt összefüggően adja elő) sem Mester Margit gondolataihoz és nyelvezetéhez. Az idézett szövegek – kiemelten az összegzés – az ÁVH zsargonjában készültek, s nem véletlenül egyeznek meg

²⁸⁵ A Bp. 97. § (1) bek.-e rendelkezik az előzetes letartóztatás okairól: a) ha a tetten ért terhelt kiléte nem állapítható meg; b) ha a terhelt megszökött, a hatóságok elől elrejtőzött vagy ha a terheltre rótt cselekmény büntetésének súlyánál fogva, vagy egyén okból szükségétől vagy elrejtőzésétől kell tartani; c) ha alaposan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén a büncselekmény felderítését megghiúsítaná vagy megnehezítené; d) ha a terhelt az eljárás alatt újabb büntetett követ el, úgyszintén akkor is, ha a terhelt kijelentése alapján vagy egyébként attól kell tartani, hogy szabadlábon hagyása esetén az általa megkísérelt vagy előkészített büncselekményt végrehajtáná vagy újabb büntetett követne el.

²⁸⁶ 10–50 713/1951. számon, felvette Rostás Tivadar áv. (államvédelmi) alhdgy. (alhadnagy).

mind tartalmukban, mind egyes szófordulataikban az akkor gyakori – alapfokú szemináriumokon használt – „népnevelő füzetek” (brosúrák) nyelvezetével. A szöveg – enyhén szólva – tragikusan sekélyes volta nem csak a nyelvezetben és mondatszerkesztésben nyilvánul meg. Rostás alhadnagy olyannyira hiányos felkészültségű, hogy a törvényerejű rendeletet rendre kormányrendeletnek mondja és írja!

Ezt a szöveget *betanították* – nyilván a Bp. 94. § (4) bek.-ben foglalt tilalmak súlyos megsértésével²⁸⁷ – és csak ennek „sikere” után kerülhetett tovább az ügy az államügyészségre, majd a bíróság elé.

Erre kellett az ÁVH-nak a 4 hónap, hogy azután 20 nap alatt megszülessen az első fokú ítélet.

Még szeptember 6-án elkészült az ügyről az összegző „Jelentés”,²⁸⁸ és szeptember 11-én dr. Avar Jenő államügyész meghallgatást tartott az ügyben.²⁸⁹

Ez a kihallgatás éppoly sablonos, mint az ÁVH kihallgatási jegyzőkönyve. Mester Margit bűnösnek érezte magát. „Az ÁVH előtt 1951. szeptember 6-án kihallgatásomról felvett jegyzőkönyvbe foglaltakat fenntartom és kérem azt ügyész előtt tett vallomásnak tekinteni”, áll a szövegben. (Ezt így az ÁVH tanította be a gyanúsítottaknak, rendszeresen használt formula.) Majd egy bő oldalnyi szöveg, amelynek minden bekezdése „Beismerem, hogy...” megfogalmazással kezdődik. (Még azt is beismeri, hogy „az UNUM-ban a megalapítás után nyomban rendfőnöknek választottak meg”!!)

A vádirat

1951. szeptember 13-án kelt.²⁹⁰ Mester Margit I. r. vádlott mellett Kapronyi Ferenc II. r., Kontra Éva III. r. és Miklós János IV. r. vádlott szerepelt.

Mester Margitot az ügyészség a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel büntettségével vádolta az 1946. évi VII. tc. 1. és 2. §-ban foglaltak szerint.

A hivatkozott törvényhely – figyelemmel a tc. 1949. évi „módosításaira”, amely a „köztársaságot” „népköztársaságra”, a „demokratikus”-t „népi demokratikus”-ra cserélte²⁹¹ – szerint:

²⁸⁷ „Erőszakkal, fenyegetéssel vagy más kényszerítő eszközzel a terheltet vallomástételre, vagy beismerésre bírni nem szabad.”

²⁸⁸ Cs. Molnár István áv. alhdgy. aláírásával.

²⁸⁹ A budapesti államügyészség 1951. áü. 001250. sz. jegyzőkönyve.

²⁹⁰ Dr. Alapy Gyula az államügyészség elnöke és Dr. Avar Jenő államügyész írta alá.

²⁹¹ A törvényt nem módosították, csupán az országgyűlés alkotmányügyi bizottsága hozottam fent írtaknak megfelelő állásfoglalást.

„Büntett miatt büntetendő, aki a Magyar Népköztársaság Alkotmányában meghatározott, népi demokratikus államrend vagy népköztársaság megdöntésére irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet vagy azt lényeges anyagi támogatásban részesíti” [1. § (1) bek.]. Büntettet követ el az is, aki az (1) bek.-ben meghatározott mozgalomban vagy szervezkedésben tevékenyen részt vesz vagy azt előmozdítja.

A fenti törvényi minősítés büntetési tétele: az (1) bek.-ben írt cselekményé „halál, vagy életfogytig tartó, avagy öt évtől tizenöt évig terjedő börtön”.²⁹² A (2) bek.-ben szereplő fordulat öt évtől tizenöt évig terjedő börtönnel büntetendő.

A vád tehát halálos minősítést is tartalmazott!

Milyen tényállás alapján emeltek főben járó vádat egy 44 éves szerzetesnő ellen?

A vádirat szolgáiban átvette az ÁVH szövegeit – beleértve a törvényerejű rendelet összekeverését a kormányrendelettel. Az ügyészségen – ahol még csak jogászok dolgoztak – már csak szakmai presztízből is – illett volna a hibát javítani.

A vádirat valójában nem a tényállással, hanem egy sajátos, a bűnösség megállapítását megalapozó megállapítással kezdődik: „A szerzetesrendek szerepe és illegális működésük jelentősége a Grösz-per során tisztázást nyert. A per anyagából megállapítható, hogy a szerzetesrendek vezetői a szerzetesrendek felosztatására vonatkozó kormányrendeletet (sic!) magukra nézve kötelezőnek el nem ismerték és a szerzetesrendek tagjait egy népi demokráciánk megdöntésére irányuló illegális szervezkedés érdekében titokban együtt akarták tartani. Ennek a célnak érdekében fejtették ki tevékenységüket jelen per vádlottjai is.”²⁹³

Az itt alkalmazott „jogtechnika” nem más, mint annak megkerülése, hogy perrendszerűen bizonyítsa a vádhatóság: a szerzetesrendek „együtt tartása” az államrend megdöntésének célzatával (és nem hitéleti céllal, pl. a szerzetesi fogadalom megtartása) történt. Erre nézve az a „beismerés”, hogy a szerzetesek reménykedtek a rendszer megváltozásában még ÁVH-s megítélés szerint sem elégséges. A büntetőeljárásban évszázados gyakorlat, hogy a mindenki által köztudott tényeket, továbbá azokat a tényeket, amelyekről a hatóságnak hivatalból tudomása van, nem kell külön bizonyítani.²⁹⁴ Ezt a tételt most az államellenes célzat bizonyításának mellőzésére használta a vádhatóság, úgy

állítva be a dolgot, hogy a szerzetesrendek „együtt tartásának” megkísérlése köztudottan – de legalább is a hatóság által hivatalból tudottan – államellenes célzattal történt. Hogy mindez következik-e a Grösz-per anyagából, vagy ez csupán az ÁVH fikciója? Nos, ennek a kérdésnek a feltétele önmagában is államellenes bűncselekmény volt, ezért a védők messze elkerülték pl. annak indítványozását, hogy a Grösz-per vonatkozó részeit tegyék az eljárás tárgyává.

Ezt követően a vádirat az alábbi tényeket sorolta fel Mester Margit terhére: Részt vett az „illegális tartományfőnöki értekezleteken”.

Az értekezleteken „a rendek felosztatására vonatkozó kormányrendelet mikénti kijátszását tárgyalták meg”.

„A szerzetesrendek felosztatása után illegalitásba vonult” (nem volt bejelentett lakhelye). „A felosztatott rendtagokkal (sic!) állandóan kapcsolatot tartott... Ezeken az összejöveteleken a népi demokrácia ellen lázított és a közeli rendszerváltozással biztatta a jelenlévőket.”

Végül „szoros kapcsolatot tartott fenn Csávosi (sic!) Elemér jezsuita rendfőnökkel, tudott annak a Vatikánnal folytatott titkos levélváltásairól. Rendszeresen olvasta a jezsuiták által előállított »Tájékoztató« c. sajtóterméket, mely a népi demokrácia ellen uszított.”

Eddig a vádirat, amelynek alapján a budapesti megyei bíróság 3 nap múlva, 1950. szeptember 26. napján megtartotta a tárgyalást.

Az eljáró öttagú ítélőtanács elnöke a koncepciós perek egyik hírhedt bíróját, dr. Jónás Béla²⁹⁵ volt, a másik szakszabíró dr. Szegedi Vilmos²⁹⁶ (az ülnökök személye közömbös).

Mester Margit kihallgatása itt is – az ÁVH betanítása szerint – a már leírt szóhasználatlal kezdődik. (Így pl. „önként megalapítottan UNUM szerzetesrendet”; és megismétli az „illegális tevékenységem”, „illegális összejövetel” kifejezéseket.) Egyetlen mondatot azért megőrzött a jegyzőkönyv, amely bi-

²⁹⁵ Jónás Béla dr. (1905–1956) egri ügyvédből lett népbíró, majd 1948. november 17-étől, tanácsvezető volt a Budapesti Büntetőtörvényszéknél (és jogutódánál). A Budapesti Megyei Bíróság megbízott elnöke volt 1953 augusztusában. Felmentették tisztségéből 1956. október 30-ai hatállyal a törvénysértő perekben való részvétel miatt. Öngyilkos lett 1956. november 4-ére virradóan.

²⁹⁶ Szegedi Vilmos dr. 1910-ben született. 1945-től a BM. munkatársa, nyomozó volt. Az IM. apparátusába 1949-ben vették át. Bírói ügyészakadémiát végzett 1950-ben, és a Budapesti Megyei Bíróság bírójává lett. 1953. június 15-ével eltávolították. Segédmunkás, majd a MÁV Tervező Intézeténél alkalmazták 1957 márciusáig. Ekkor politikai ügyész lett a Fővárosi Főügyészségen. Előbb megbízták a Győr-Sopron Megyei Főügyészség vezetésével 1959. március 11-én, majd kinevezték annak élére augusztus 8-án. Főosztályvezető ügyész, egyúttal a Titkárság vezetője lett a Legfőbb Ügyészségen 1960. június 13-ától. Az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának vezetője javasolta felmentését 1962. július 31-én, mert bíróként eljár a szociáldemokraták elleni perekben. A Grösz és társai ügy ún. holdudvarába tartozó perekben hasonlóképp ítélkezett, pl. Friedrich István és társai perében. Ez után kisipari szövetkezeteknél jogi vezető.

²⁹² 1946. évi VII. tc. 10 §. Vö. még: BHÖ 11. pont.

²⁹³ Hiv. vádirat 1–2. p.

²⁹⁴ Vö.: Bp. 4. § a szabad bizonyítás elve és a hozzá fűzött indokolás „Felesleges viszont a közismert vagy hivatalból ismert tényeket bizonyítani”.

zonyosan *Mester Margit sajátja*, bizvást tekinthetjük *hitvallásnak*: „Ezeken az összejöveteleken hitet tettünk amellett, hogy a szerzetesi fogadalmat továbbra is megtartjuk és egymást anyagilag is segítjük.”²⁹⁷

A vádlott-társak vallomását itt nem részletezzük, valamennyien „felmondták” a vallomásokat. Tény, hogy a tárgyalás, amelyet 10 órakor nyitott meg a tanács elnöke, „1/2 11 órakor befejezést nyert”.²⁹⁸

Ebbe a fél órába „belefért” a négy vádlott vallomásán túl a védők perbeszéde is!! Ők „enyhe ítéletet kértek”.²⁹⁹

Ez után az első fokú bíróság meghozta az *ítéletet*.

Mester Margitot a Jónás-tanács bűnösnek mondta ki – Kapronyi Ferenc II. és Kontra Éva III. r. vádlottal egyetemben – az 1946. évi VII. tc. 1. § (2) bek.-e szerint a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel büntetében. Ezért – az 1946. évi VII. tc. 10. § (2) bek.-e,³⁰⁰ valamint Btá.³⁰¹ 38. és 39. §-ai alapján³⁰² – 5 évi börtönre mint főbüntetésre, melékbüntetésül teljes vagyonekobzásra és 10 évi közügyektől eltiltásra ítélte.

A bűnösség megállapításában – mint arra már utaltunk – az egyház megsemmisítésére irányuló állami akarát testesült meg. Kimondása szemben áll az akkor érvényes jogszabályokkal épp úgy, mint a büntető jog alapvető elveivel. Alapja kizárólag a kihirdetett jogot felülíró *pszeudo-jogot érvényesítő gyakorlat*, amely realizálta a kommunista párt – egyébként az alkotmánytörvénnyel szemben álló – egyházakra vonatkozó elhatározását.

Az ítélet indokolása szolgálta a vádirat bűnösséget „megalapozó” fikcióját, hogy ti, „a Grósz-per adatai megvilágították a szerzetesrendek szerepét...” amely nem más, mint a népi demokrácia megdöntése.

Azon nem kell csodálkozni, hogy a védelem nem mondott ellent mindennek. A koncepciós perek világában a védelem épp olyan formáság – s a védő színpadi kellék –, mint a bíróság, amely csak *kimondja* a meghozott politikai döntést.

A büntetés mértéke éppen úgy a politika céljait szolgálta, mint a per minden más megállapítása. Tetten értük a büntetéssel való manipulációt számos koncepciós perben, így a Mindszenty-perben is.³⁰³ Tény, hogy – erre is utaltunk már – lehetett volna sokkal szigorúbb is. A politikai cél ez esetben egy

²⁹⁷ B. III. 001250/1951/2. sz. jegyzőkönyv. 2. p.

²⁹⁸ Uo. 5. p.

²⁹⁹ Uo. 4. p.

³⁰⁰ Ez a törvényhely rendelkezik a főbüntetésről.

³⁰¹ Az 1950. évi II. tv. a Büntető törvénykönyv általános részéről.

³⁰² A 38. § a vagyonekobzásról; a 39. § az egyes jogoktól eltiltásról (mai szóhasználatkal közügyektől eltiltás) rendelkezik.

³⁰³ Kahler Frigyes: A főcsapás iránya. 103. p.

hosszabb tartamú, de a Mindszenty- vagy a Grósz-perhez viszonyítva mégis enyhébb ítélet kimondása volt.

Az, hogy az államügyész a vádlottak – így Mester Margit – terhére súlyosítás végett fellebbezett,³⁰⁴ ugyancsak része a „koreográfiának”.

Mester Margit és védője, dr. Bálint Sándor az ítéletet tudomásul vették.³⁰⁵ A védő jól tudhatta, hogy reálisan enyhítésre nem számíthat védelem, s – mert volt terhére ügyész fellebbezés – a másodfokú bíróság jóindulatának megnyerése érdekében – így kísérelte meg a súlyosbítást kivédeni.

Mester Margit az első fokú ítélet kihirdetése után továbbra is előzetes le-tartóztatásban maradt.

A fellebbezési eljárás lefolytatása

A fellebbezési eljárásra a Legfelsőbb Bíróság előtt 1952. január 25. napján került sor³⁰⁶ „nem nyilvános” tárgyaláson. Amennyire sürgős volt a vádirat benyújtása után az első fokú ítélet meghozatala, annyira ráérős volt a fellebbezési eljárás. Tapasztalat, hogy a koncepciós perek sokaságában az első fokú ítéletek kapnak hangsúlyt, általában ezek kapnak nagyobb nyilvánosságot (akkor is, ha a tárgyalás nem volt nyilvános), a fellebbezési eljárás rendszerint érdektelenségbe fulladt.

Dr. Lázár Miklós tanácselnök³⁰⁷ tanácsában az ügy előadója dr. Molnár László bírő,³⁰⁸ a szavazó bírő dr. Imrefi László volt.³⁰⁹

³⁰⁴ Hivatkozott tárgyalási jegyzőkönyv 5. p.

³⁰⁵ Uo.

³⁰⁶ A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága B.IV.00142/1951/8.

³⁰⁷ Lázár Miklós dr. 1906-ban született. Népbíró volt a Népbíróságok Országos Tanácsánál 1946. szeptember 13-a és 1947. augusztus 29-e között, majd tanácsvezető a Budapesti Büntetőtörvényszéken 1947. augusztus 30-ától. Bírő a Legfelsőbb Bíróságon 1950. április 1-je és 1962. szeptember 30-a között, tanácsvezető 1960. augusztus 15-étől.

A Legfelsőbb Bíróság Főradalmi Bizottmánya – ideiglenesen – elbocsátotta 1956 októberében. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága elfogadta a törvénysértő perekben eljáró bíró felmentésére tett előterjesztést 1962. augusztus 7-én. A NET felmentette szeptember 30-ával. Főmunkatárs lett az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében.

³⁰⁸ Molnár László dr. 1904-ben született. Az Egri Megyei Törvényszék elnöke volt 1948. augusztus 30-a és 1949. május 28-a között. Majd berendelt bíró az igazságügyi tárcánál, a Bírói Felügyeleti Osztály vezetője. A Legfelsőbb Bíróság bírója 1950. február 23-ától. A Büntető Kollégium volt vezetője, távozott 1962. szeptember 14-én. Az 1956. október 23-a előtti ún. munkásmozgalmi törvénysértő perekben részt vett, ezért távolították el. A NET felmentette bírói tisztségéből. Az Magyar Nemzeti Bankban dolgozott tovább.

³⁰⁹ Imrefi László dr. (1898–?). A Kaposvári Népbíróság tanácsvezetőjének nevezték ki 1945. május 16-ától, majd a Kaposvári Törvényszék elnöke lett. Állásából 1949. október 14-ével felmentették, fogadalmat tett a teljes ülésen, 1949. október 15-én, a másodelnök beosztotta a III. polgári tanácsba október 18-án. Az 1951. évi 7. tvr. 29. § (1) bek. b) pontja alapján [„a felmondást a

A másodfokú ítélet Mester Margit esetében nem hozott változást, a fellebbezési fórum „közvádoló fellebbezését elutasítja”.³¹⁰

(Kapronyi Ferenc börtönbüntetését 3 évre, Kontra Évát 3 év 6 hónapra enyhítette a legfelsőbb bíróság, míg Miklós János – akinél a minősítés változott – 5 évet kapott.)

Az ítélet Mester Margitra nézve csupán annyi megállapítást tett, hogy „büntetése megfelel a vádlott személyi társadalmi veszélyességének”.³¹¹

Büntetés-végrehajtás, kegyelmi kérelmek

A büntetés végrehajtása a Kalocsai Országos Börtönben történt. A börtön 1952. május 10-én fogadta be Mester Máriát,³¹² ahol a foglalkozási rovatban a „szerzetes nő” megjelölést vezették be.

A büntetés végrehajtása alatt Mester Magda – Mester Margit testvére – két ízben folyamodott kegyelemért a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához (NET). Első ízben 3 év 9 hónap letöltése után a hátralévő 1/4 időtartamra nézve,³¹³ majd a büntetés 7/8 részének letöltésekor 1955. július 13-án. A jó magaviseletre, a pontos munkavégzésre és Mester Margit súlyos betegségeire való hivatkozás nem hozott eredményt. A kegyelmi kérelmeknek a NET egyik esetben sem adott helyt. Nincs meg a kegyelmi kérvények feldolgozásakor keletkezett iratanyag, de más ügyekből tudjuk, hogy *egyéni kegyelmet „osztályellenség” kategóriába sorolt személy nem kaphatott.*³¹⁴

Így Mester Margit szabadulásának napja – a büntetés teljes kitöltésével – 1956. május 7. napján következett be.

Ezzel azonban az ügy nem zárult le. Mester Margit a büntetés kitöltése után is *ellenség* maradt a hatalom szemében.

„Az újhatvani lázadás” ügye³¹⁵

A korszak kiemelkedő koncepciós pere. Sajátossága, hogy felismerhető benne – nagy számban – a konstruált elem, s bőséges teret kap a *tendenciózus koncepciós perekre jellemző joganyaggal történő visszaélés, s a pseudo-jog széles körű alkalmazása.*

vállalat vagy a termelés átszervezése indokolja” – K. F.] felmentették állásából 1953. június 15-én. Ügyvéd lett, az MDP rehabilitálta. A Legfőbb Ügyészség főosztályügyészeként dolgozott 1957. március 4-e és 1962. július 15-e között.

³¹⁰ Fent hiv. II. fokú ítélet 1. p.

³¹¹ Uo. 3. p.

³¹² Törzslapszám: 916–838.

³¹³ A Belügyminisztérium BV. Parancsnokság 1955. jan. 24-én iktatta a kérelmet.

³¹⁴ Vö.: Kahler Frigyes: Joghalál Magyarországon 1945–1989, Zrínyi, Bp., 1993. 181–182. p.

³¹⁵ Részletesen feldolgozva: Kahler: A nagy „tűzvörös sárkány” torkában. 107–163. p.

Kriszten Ferenc Rafael,³¹⁶ Veres János Géza,³¹⁷ Zsiga Sándor András,³¹⁸ Tarczsa József Aurél³¹⁹ meghurcolása, megkínzása és elítélése idején Magyarországon a kommunista diktatúra, amely állami programmá tette a vallásüldözést, az istenhit megsemmisítését, teljes magabiztossággal hit legyőzhetetlenségében.

Az Újhatvanban történelem nyomán folytatott büntetőeljárás a koncepciós perek azon típusához tartozik, amikor *valós elemek* (a tiltakozó tüntetés ténye) *eltorzításával* kreál a hatalom egy sohasem volt államrend megdöntésére irányuló mozgalmat.

A szerzetesek a hatvani rendház tagjaiként közmegebecsülésnek örvendtek, elsősorban a vasutasság körében. A szerzetesek készültek az elhurcoltatásukra. Imával és a kegytárgyakat a híveknek átadva készültek a megpróbáltatásokra. A lakosság meg akarta védeni a szerzeteseket, ezért körülvették a templomot és a rendházat. Az ÁVH karhatalmi erőinek fellépése brutális: betörték

³¹⁶ Kriszten Ferenc Rafael (1889. nov. 19., Kőrösbánya–1952. április 20., Budapest) Mária-radnán végzett középiskolai tanulmányai után, 1915-ben lépett a ferences rend tagjainak sorába, Pécssett. Gyöngyösön végezte el a teológiát (1918–1922). 1922. jún. 29-én szentelték pappá, majd különböző rendházakban teljesített lelkészi szolgálatot. Budapesten, Pasaréten (1934–1939), majd a Mártírok úti rendházban (1941–1946) házfőnök volt. 1949 augusztusában az újhatvani rendház főnöke és a rendházhoz tartozó plébánia plébánosa letartóztatásáig. Életfogytig tartó szabadságvesztésének töltése alatt tbc.-s megbetegedése kiújult, a börtönkórházban életét veszítette. Hetényi Varga Károly a halál időpontját 1952. szept. 15. napjában jelölte meg – de ez tévedés.

³¹⁷ Veres János Géza (1919. máj. 17., Nézsá–1992. nov. 2., Esztergom) 1938-ban Pécssett érettségizett, s még ebben az évben jelentkezett novíciusnak Szécsénybe. 1939. aug. 28-án tett egyszerű fogadalmat. Filozófiát és teológiát tanult. 1942. okt. 4-én tett örök fogadalmat, 1944. máj. 7-én szentelték pappá. Egerben népmiszionárius, majd 1945-ben Jászberényben hitoktató és hitszónok. 1948. dec. 28-ától 1950. jún. 19-éig az újhatvani rendházban szolgált, itt tartóztatták le. 12 évnyi börtönbüntetéséből 1956. júl. 3-án kegyelemmel szabadult. Kesztyűszabázként dolgozott 1960. február végéig, amikor is visszatérhetett a ferences rendbe. 1971-ben tanári diplomát szerzett a szegedi egyetemen. A Esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium prefektusa, illetve tanára volt.

³¹⁸ Zsiga Sándor András Kerubin (1918. jún. 29., Csonkahegyhát–1991. aug. 11., Hatvan) 1936. aug. 22-én lépett a ferences rendbe. 1937. aug. 23-án egyszerű fogadalmat tett, majd 1940. szept. 7-én örök fogadalmat. 1941. jún. 15-én szentelték pappá. Búcsúszentlászlón (1942), majd Pápan (1943) káplán, a háború utolsó hónapjaiban katonalelkész. 1947–48-ban hitoktató Szombathelyen, majd a következő évben Kecskeméten beteglátogató és fogházlelkész. 1950-ben helyezték az újhatvani rendházba. 10 évnyi börtönbüntetéséből 1955. júl. 3-án szabadult kegyelemmel. A kö-lajiparban segédmunkás, majd esztergályos. 1978. ápr. 21-én ment nyugdíjba. Fizikai munkája mellett – az állami tiltó törvények veszélyét vállalva – segítségére volt a környékbeli papságnak a pasztorációban. 1985. nov. 4-én hivatalosan visszatérhetett a ferences rendbe, az esztergomi kolostorba, majd Burgerlandban, a kismartoni ferences rendházban élt.

³¹⁹ Tarczsa József Aurél (1918. nov. 28., Csegöld–1992. okt. 7., Budapest) 1938. aug. 27-én lépett a ferences rendbe, 1939. aug. 28-án egyszerű, 1942. okt. 4-én örök fogadalmat tett. 1944. máj. 7-én szentelték pappá. 1948-ban hitoktató, majd az újhatvani rendházba helyezték. 10 éves ítéletéből 1956. júl. 3-án szabadult, és visszakérülhetett a rendbe. Hittant és biológiát tanított.

a rendházba, összeverték a szerzeteseket, számos világi hívőt bántalmaztak, letartóztattak és elhurcoltak.

1950. június 19-én az újhatvani ferences templom körül néhány száz fő gyűlt össze a rendház szerzeteseinek védelmére. Az ÁVH egységei nyomban akcióba léptek, és feloszlatták a tömeget, Kriszten Ferenc Rafael házfőnököt, Veres János Géza, Zsiga Sándor András és Tarcza József Aurél szerzeteseket pedig az 1950. június 19-éről 20-ára virradó éjszakán letartóztatták. Június 22-én fogva tartásba került még Karácsonyi Sándor napszámos,³²⁰ Fillér Rezső cipésmester,³²¹ majd augusztus 6-án Garami József kőművessegéd³²² is. Ellenük indították meg a büntetőeljárást³²³ a demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetése, illetve a mozgalomban való tevékeny részvétel büntette miatt.

A nyomozást az Államvédelmi Hatóság Ügyészségi Kirendeltsége (Budapest)³²⁴ és a Budapesti Államügyészség³²⁵ folytatta le.

A szerzetesrendek ellen irányuló támadásra³²⁶ Révai adta meg a jelet. Révai József beszéde az MDP KV 1950. május 31–június 1-je között megtartott ülésén hangzott el, s a *Szabad Nép* június 6-i számában jelent meg. A cikkben bárki olvashatta, hogy „a szerzetesrendek a régi rendszerben [...] a feudális nagybirtokos osztályhoz tartoztak. Földbirtokaikat a népi demokrácia a dolgozó parasztság között osztotta fel, de a rendházaikat, zárdáikat, kolostorait meghagyta. Felmerül a kérdés: fenntartható-e ez a helyzet a népi demokráciában.” A válasz benne volt a kérdésben, s ennek megfelelően döntött az MDP KV 1950. június 1-jei határozata a klerikális reakció elleni harcról.³²⁷ A határozat a szerzetesrendeket, mint „[...] a klerikális reakció agitátor apparátusát” károsnak és felszámolandónak ítélte. A *Szabad Nép* és a helyi lapok –

³²⁰ Karácsonyi Sándor (1922. márc. 12., Hatvan–1998. nov. 26., Budapest) születési idejének napját az ítélet tévesen tartalmazza. Szabadságvesztését 1950. jún. 22-étől 1955. máj. 10-éig töltötte.

³²¹ Fillér Rezső Antal (1902. febr. 18., Balassagyarmat–1985. febr. 13., Hatvan) a szabadságvesztésből 1954. márc. 19-én szabadult.

³²² Garami József (1907. márc. 22., Hatvan–?) a szabadságvesztést 1950. aug. 6-ától 1954. máj. 6-áig töltötte.

³²³ A nyomozás elrendeléséről és a terhelte nyilvánításáról készült határozat nincs az iratok között.

³²⁴ A jegyzőkönyveken ügyszámot nem tüntettek fel.

³²⁵ 1950. áu. 39105. szám alatt.

³²⁶ Borsodi Csaba: A szerzetesrendek feloszlata, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán. In.: Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum, 2000/1–4. 183–210. p.

³²⁷ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, Politika Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Szikra, Bp., 1951. Vö. még: Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1944–1971. 34. p.

amelyek ugyancsak a Kommunista Párt irányítása alatt álltak – napi szinten, durván támadták a szerzeteseket. Az egyház felszámolására indított hajsza az MDP Agitációs Propaganda Bizottságának Horváth Márton³²⁸ által előterjesztett, 1948. november 22-ei elaborátuma alapján folyt,³²⁹ amelyet a KV 1948. november 22-én fogadott el.

Valamennyi hatósági eljárásban bevett gyakorlat volt az egyháziak lejáratása (ezt az 1948. novemberi határozat külön kiemeli) és *hamis bizonyítékok koholása*. Utóbbira Rákosi Mátyás személyesen adott írásbeli utasítást.³³⁰ „Gerő, Farkas, Révai visszavárárolag. Lássa Péter e. feltétlenül gondoskodni kell róla, hogy a szerzetesekre kompromittáló tények s anyagok (írártár, Horthy- és Hitler-képek, fasiszta könyvek, nyilas és horogkeresztek + dorbézolások és élelmiszerhalmozások adatai, sem a régi sem az új akcióknál el ne kalódjának.”

Érthető tehát, hogy ebben az ügyben is döntő szerepe van annak a *konfabulációnak*, amely a fegyverekről és a helyi hatalom megragadásáról áll a tényállásban. Figyelmet érdemel, hogy ilyen mozzanat sem a helyi rendőrkapitány igen részletes jelentésében, sem a pártanyagban *nem* szerepel. Mindez utólag került a képbe, amikor a „konstruktőrök” kitervelték, mit lehet „kihozni” a történetekből. Abból az egyszerű tényből, hogy az újhatvani hívek a rendház élőlánccal történő körbevitelével meg akarták akadályozni a ferences szerzetesek kitelepítését. Árulkodó jel, hogy az ÁVH – amely egy roszdás puskacsó miatt tűvé tett egy falut – egy lépést sem tett tovább a fegyverekről „hazudozó fiatalember” felkutatására. Szépen elhal az egész kérdés, miután *kiverték az érintettekből*, hogy mire *gondoltak*.

Az eljárás gerincén – ha tetszik „logikáján” – végigvonul egy sok helyen alkalmazott kommunista taktika, a *dolgok megfordítása*.

Párthatározat született arról, hogy 23 vasutast nyomban állásvesztéssel kell büntetni. Ám ez nem mint a párt határozata jelenik meg, hanem „röpgyűléseken” „a dolgozók követelik”! Így az látszik – s került a sajtóba – hogy a közhatalom csak a dolgozók követelésének tesz eleget.

³²⁸ Horváth Márton [Schiller Marcell 1945-ig] (1906. okt. 8., Budapest–1987. jún. 7., Budapest) kommunista politikus, újságíró. 1931-ben – építészmérnök-hallgatóként – lépett be a KMP-be. Politikai okokból bebörtönözték (1935–1939; 1942–1944). 1944-ben rész vett a fegyveres ellenállásban. 1945–1951 között a *Szabadság*, majd a *Szabad Nép* felélős szerkesztője, később szerkesztője, 1954-től főszerkesztő. 1944–1956 között az MKP (MDP) KV tagja, 1950–1954 között az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, a kulturális politika egyik befolyásos irányítója. A Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatója (1957–1960 és 1963–1966), a Hunnia Filmstúdió vezetője (1960–1963).

³²⁹ Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS-276-65. ő. e. Rákosi-titkárság iratai. 1–8. p.

³³⁰ 1950. jún. 19. MOL. M-KS-276-65. ő. e. Rákosi-titkárság iratai. 68–69. p.

Az egyházzal kapcsolatos párthatározatok dolgozták ki az egyház felszámolásának programját, többek között a szerzetesek szétszórását. A magyar társadalom többségének korántsem ez volt az akarata, sőt tiltakozott ellene. A parván mögött tehát *úgy kell megfordítani* az egyházellenes támadást, hogy az egyháziak („fekete reakció” „imperialista bérencek” stb.) támadnak a „törvényes rendre”, s e miatt büntető eljárásokat kell ellenük indítani.

A „megfordítás”, a bűncselekmény alanyi oldalát jelentő *szándék* tekintetében a legszemérmetlenebb. Ilyen pl. a kegytárgyak szétszórásából és a tüntetés napján folytatott gyóntatásból vagy a szerzetesekért mondott kilenced tartásából levont államellenes szándékra való következtetés.

A *per* lefolytatása már a *színjáték kategóriájába tartozik*. A „nyomozás” során felvett jegyzőkönyvek tartalma megszerkesztett, semmi köze a valósághoz, s *kemény fizikai kényszer* hatására – erről nemcsak P. Veres beszél meggyőzően, de ahányan megfordultak az Andrássy út 60.-ban ugyan így nyilatkoztak – írták alá az érintettek.

Íme néhány sor egy ilyen „beismerő” vallomásból:³³¹

„Beismerem azt is, hogy ez a működésem közvetlen előidézője volt a június 19-ei tüntetésnek bár az általam nem óhajtott, eltorzult formák közt ment végbe.”

A vallomás ezután rátér arra, hogy az elhurcolt szerzetesekért a templomban több napon át könyörgött „100–200 sőt több személy...” „Beismerem, hogy ezt az »imahadjáratot« demonstrációs szándékkal már azt követően szerveztem, hogy Budapesten járva, hallottam tárgyalások folynak az egyház és az állam között s ezek eredménnyel kecsegtetnek.”

1950. június 15-én a rendházba látogatott P. Luptovics Kolozs (sic!)³³² tartományfőnök. „Többek között a tartományfőnök fekete gyászlepel mellett imádkozott az elhalt szerzetesekért és híveink... félreértették... titkos mise lesz, melynek keretében elbúcsúznak a hívektől.”

³³¹ Kriszten Rafael nyomozati vallomásából.

³³² Luptovics Béla Kolos (1894. ápr. 7., Mezőhegyes–1962. nov. 21., Esztergom) 1909. aug. 29-én lépett a kapisztránus rendtartományba. Gyöngyösön 1910. aug. 30-án egyszerű, majd 1915. ápr. 11-én örök fogadalmat tett. 1916. aug. 31-én szentelték pappá. Máriarada, Szabadka, Kaplász székhelyeken működött (1919–27), majd Szegeden (1927-től). 1928–1931 között Jászberényben élt. 1937-től plébános Gyöngyösön. Nyíregyházán népszónok (1939), később Szegeden gárdián (1941). Provinciai kustos (1943–1946). Házfőnök Vácott, Gyöngyösön és Szolnokon (1943–1946). 1946-tól 1958-ig tartományfőnök a Kapisztrán Szt. Jánosról elnevezett ferences rendtartományban. 1958 után az esztergomi közösség tagja, hittanár. [gárdián (guardian) a teljes jogú kolostor (konvent) előjárója; Kustos (custos) néhány kolostort magában fogadó rendi körzet előjárója].

A nyomozási anyag nemcsak nyelvezetében ÁVH-s de tartalmát tekintve is kiált belőlük a célba vett koncepció. Így van ez a terheltek és a tanúk vallomásánál egyaránt. Nem is szólva arról, hogy az „érdektelen tanú”-ként ki-hallgatottak *valamennyien internáltak*, akik mint ilyenek teljesen kiszolgáltatottak.

A *vádiratot* a Budapesti Államügyészség³³³ nyújtotta be a Budapesti Büntető Törvényszékhez, hat vádlottal szemben. Garami ellen később adták be a pótvádiratot.³³⁴

Íme a vádirat néhány részlete: „bandita Rajk László” vallomásából kitűnik egy nagy nyugati és vatikáni összeesküvés.

Az Államügyészség a vádat egyébként igen ellenmondásosan terjesztette elő. A vádirat bevezetőjében mind a hat vádlottat 1-1 rendbeli (rb.) folytatólagosan elkövetett, demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel bűntettével vádolta meg, míg a vádirat 5. oldalán az I. r. vádlottat Kriszten Ferencet a – hallállal is büntethető – szervezkedés kezdeményezésével és vezetésével vádolta. A vádirat 7. oldala azután megerősíti, hogy az I. r. vádlottat az előbb említett súlyosabban minősülő fordulattal,³³⁵ a II–VI. r. vádlottakat a szervezkedésen való tevékeny részvétellel³³⁶ vádolta.

A vádirat hosszú bevezetője valójában egy politikai pamflet. Megállapítja, hogy a vádlottak „...résztvevői voltak egy olyan illegális szervezkedésnek, melynek célja a demokratikus államrend erőszakos megdöntése volt Ezen cél érdekében arra törekedtek, hogy a klerikális reakció befolyása alatt álló, valamint az ingadozó tömegeket szembeállításra a dolgozók millióival.”

A vádirat azt is tudni véli, hogy „Ez a szervezkedés egy láncszeme annak a sorozatos támadásnak, melyet az angolszász imperialisták és a velük szövetkezett, a Vatikán irányítása alatt álló fekete reakció dolgozó népünk és népi demokráciánk ellen indított s melynek célja: népköztársaságunk megdöntése. Jól illeszkedik ez az szervezkedés abba az aljas tervbe, mellyel kapcsolatban a bandita Rajk László a bíróság előtt ezeket vallotta: »...ne egy Pócs-petri legyen, hanem minden vármegyében, városban, járásban a falvakban hasonló zendülések robbanjanak ki a demokratikus központi kormánnyal szemben... ezek az események nagyon alkalmasak lesznek arra, hogy megfelelő előkészülettel ezeket az erőket összegyűjtve további harcba lehessen be-

³³³ A 8 oldal terjedelmű vádirat kelte 1950. aug. 2. Dr. Alapy Gyula az Államügyészség elnöke és Dr. Avar Jenő államügyész írta alá.

³³⁴ A pótvádirat kelte: 1950. november 22., száma: 1950. áü. 105/2. sz. Feltüntették a rendőrségi számot is: 102-301/1950. Dr. Alapy Gyula és dr. Avar Jenő aláírással.

³³⁵ 1946:VII. tv. 1. § (1) bek.

³³⁶ 1946:VII. tv. 1. § (2) bek.

vetni egészen a központi kormányhatalom megbuktatásáig... az Egyesült Államok, Anglia, általában a nyugati nagyhatalmak és a Vatikán között megvan az összehangolt politika is a népi demokratikus országok demokratikus kormányzati hatalmának megdöntésére.« Ez a szervezkedés a fent vázolt központi irányítás mellett kiterjedt az egész országra és az újhatvanihoz hasonló tömegmegmozdulásokhoz vezetett.”

Első fokon az ügyben Budapesti Megyei Bíróság³³⁷ Dr. Olti Vilmos vezette büntetőtanácsa járt el. Az ítélőtanács másik hivatásos bírója Dr. Garancsi Mihály³³⁸ megyei bírósági bíró. Garancsy – aki nevében az y-t ekkor tájt i-re cserélte – szintén nem ismeretlen a koncepciós perekben súlyosan kompromittálódott bírák névsorában.

Az öttagú tanács további három tagja ülnök volt.³³⁹ A bírósági jegyzőkönyvet fogalmazó vezette.³⁴⁰ A jegyzőkönyv terjedelme 11 gépelt oldal.

A vád képviselőjét két államügyész, Dr. Gönczi György és Dr. Szegedi Vilmos látta el.

Védőként járt el Dr. Kertész Zsigmond ügyvéd, kirendelés alapján az I. és II. r., Dr. Dániel Miklós ügyvéd, kirendelés alapján a III–V. r. és Dr. Könyves Béla ügyvéd, szintén kirendelés alapján a VI. és VII. r. vádlottak védelmében.

A bíróság 1951. január 30-án tartott tárgyalást az ügyben, a nyilvánosság kizárásával.

A tárgyalási szakaszban a bíróság annyi fáradságot sem vett, hogy az anyag egy-egy ellentmondását tisztázza.

Mindez azután történik, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) létrehozta az Emberi Jogok Bizottságát, kiemelve az emberi jogok fontosságát, s 1948. december 10-én az ENSZ Közgyűlés elfogadta Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.³⁴¹ A civilizált világ államai Európában 1950-ben írták alá Rómában az Emberi Jogok Európai Egyezményét.³⁴²

Nálunk ebben az időben néhány száz ember tiltakozása a hatalom brutális fellépését eredményezte.³⁴³

– I. r. Kriszten Ferenc Rafael vádlott bűnösségét 1 rb. a demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom kezdeményezésének és vezetésé-

nek büntetéseben³⁴⁴ állapította meg, és ezért életfogytig tartó börtönre, a közügyektől 10 évi eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte;

– II. r. Veres János Géza vádlott bűnösségét demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel büntetéseben³⁴⁵ mondta ki, és 12 évi börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte;

– III. r. Zsiga Sándor András vádlottat – az előbbi minősítés mellett – 10 évi börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte;

– IV. r. Tarcza József Aurél vádlottat – az előbbi minősítés mellett – 10 évi börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte;

– V. r. Karácsony Sándor vádlottat – az előbbi minősítés mellett – 10 évi börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra és vagyona fele részének elkobzására ítélte;

– VI. r. Fillér Rezső vádlottat – az előbbi minősítés mellett³⁴⁶ – 5 évi börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra és ingatlanvagyona fele részének elkobzására ítélte;

– VII. r. Garami József vádlottat – az előbbi minősítés mellett³⁴⁷ – 5 évi börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra és ingatlanvagyona fele részének elkobzására ítélte.

Figyelemre méltó az ítélet „általános indokolása”: „Tényként” rögzítette a bíróság: „A Mindszenty által vezetett klerikális reakció 1945 évtől kezdve megdöntött régi rendszer restaurációjának előharcosa volt, napjainkban is az ellenforradalmi erők legfontosabb támasza. Aknamunkája során az imperialista uszítást – az imperialistákat kiszolgáló Vatikán utasítására – dolgozó népünk egységének, munkakedvének és fegyelmének megbontásával, háborús pánikkeltéssel, a Népköztársaság és a Párt iránti bizalom megrendítésével akarja elősegíteni [...] ádáz támadást vezetett a klerikális reakció népi demokráciánk iskolapolitikája ellen [...] az egyházi iskolákban adott ellenforradalmi nevelés megszüntetésével jelentős erőforrásait veszítette el. A klerikális reakció ellenforradalmi tömegagitációjának legfontosabb szervei a szerzetesrendek [...] A szerzetesrendek feleslegessé válása, munkanélküli életmódjuk különösen ellenforradalmi politikát folytató tevékenységük 1950. év nyarán szükségszerűvé tette feloszlásukat. Révai József [...] beszédében [...] a reakció ezt a célszerű s a szocializmusból folyó intézkedést [...] saját céljára igyekezett felhasználni.”

³⁴⁴ 1946:VII. tc. 1. § (1) bek.

³⁴⁵ 1946:VII. tc. 1. § (2) bek.

³⁴⁶ Alkalmazva az enyhítő rendelkezést 1946. VII. 10. § (2) és (5) bek.

³⁴⁷ Alkalmazva az enyhítő rendelkezést 1946. VII. 10. § (2) és (5) bek.

³³⁷ Az érkeztető bélyegzőn a korábbi megnevezés – Budapesti Büntető Törvényszék – szerepel. Az ügyszám B. II. 9429/19.50.

³³⁸ Garancsy Mihály György dr. (1920. dec. 10., Mátészalka–2005. nov. 6., Budapest).

³³⁹ Varga Tibor, Torda Sándor, Balogh Albert.

³⁴⁰ Dr. Fogarasi István.

³⁴¹ A magyar szöveg: Emberi jogok nemzetközi okmányok gyűjteménye (Egyesült Nemzetek New York, 1948) 1–8. p.

³⁴² Magyar szöveg: Acta Humana No. 6–7.

³⁴³ Szántó Konrád 300 internálásról és 38 család kitelepítéséről is ír. Szántó id. mű 45. p.

A fellebbezések nyomán a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága az ügyet 1951. május 26-án fejezte be egy igen rövid – másfél oldalas – ítélettel.³⁴⁸

Csupán egy vádlott esetében változatott a legfelső bírói fórum: Karácsony Sándor V. r. vádlott szabadságvesztését leszállította 7 évre.

Az ügy elítélte 1954–1956 júliusa között – *kegyelemmel* – visszanyerték szabadságukat. Kivéve P. Krisztent, aki 1952. április 20-án távozott az élők sorából.

Az 1990. évi XXXVI. tv. alapján, végül a Fővárosi Bíróság³⁴⁹ mondott ítéletet 2000. februárjában az újhatvani koncepció eljárás felett, kimondva, hogy az elítélések *semmisek*.³⁵⁰

Súlyos szenvedéseket viseltek keresztény hitükért azok a családok, aki ragaszkodtak a szerzetesekhez. Vasutasok tucatjait elbocsátották, számos család nőtagjait a gyerekekkel telepítették ki a Hortobágyra, míg a férfiakat Recskre és Kistarcsára internálták. A családok minden vagyonukat is elvesztették.³⁵¹

Veres István (1902) mozdonyvezető a recski internálótáborban halt meg 1951. december 14-én, míg 5 gyermeke és felesége a Hortobágyon volt kitelepített. Életáldozatáról méltatlanul kevés szó esik!

³⁴⁸ B. IV. 047/1951/3. A tanács elnöke dr. Lázár Miklós, előadó bíró dr. Imrefi László, dr. Simor Pál bíró, Miczkó Rudolfné és Kosztolányi Béla ülnökök.

³⁴⁹ Máziné dr. Szepesi Erzsébet bíró.

³⁵⁰ Fillér Rezső először 1964-ben, majd 1967-ben kegyelmi úton kérte, hogy mentesítsék ingatlan vagyona ½ részének elkobzása alól. Ezt a kérelmet mindkét esetben elutasították. 1988-ban 8 gyermeke kérte a mentesítést. Ez az eljárás 1990-ig húzódott, végül a semmisségi törvény oldotta meg a helyzetet. A fellebbezhető iratok között Veres Jánosról fekszik el egy büntetett előélet hátrányos következményei alól bírói mentesítő végzés 1973. okt. 8-ai dátummal (Fővárosi Bíróság B. 959/1973., dr. Horváth Tibor tanácselnök).

³⁵¹ Így Veres István (1902) is, akit 1950. júl. 28-án Recskre internáltak 1951. dec. 14-én halt meg a táborban. A BM titkársága rehabilitálta (10-3142/58/1957. sz. határozat). Feleségét és 5 gyermekét kitelepítették a Hortobágyra. 5000 Ft segélyt kapott a nyomorgó család. BM. Titkárság 6/9/358/1957. Nagy Lajos r. szds. osztályvezető-helyettes, Borgas Gyula r. alezredes BM titkárság-vezető. ÁBTL. BM titkársági iratok. A fennmaradt – töredékes – rehabilitációs jegyzőkönyvek között fekszik el Illés János (1916), Borsányi Lajos (1900) és Pásztor Antal anyaga. Bank Barbara 34 férfi recski internálásáról tud. Nevesíti még: Bindes Géza, Ferencsik József, Széles György, Szilágyi János, Vásárhelyi János, Zsákai László, Csabli Lajos, Domján János, Jávör (Jéger) Szilárd, Berecz György, Ignatovics Sándor, Aradi István, Bodogi Tibor internáltakat. Bank Barbara: „Vallásos érzülete jogalapot képez internálásra” avagy a hatvani ferencesek és lakosok megpróbáltatásai. In.: A ferences lelkiesség... 469–478. p.

Szekuli Pál³⁵² pere

A fiatal piarista szerzetes – már 25 évesen – kénytelen volt megtapasztalni a diktatúra kemény intézkedéseit. A rendházat el kellett hagynia, az egyetemről – ahol matematikát és fizikát tanult – kizárták. Látrány községben segédlelkészként tapasztalja azt a brutális elnyomást, amelyet hívei kénytelenek elszenvedni, különösen az erőszakos „szövetkezetesítés”, a terménybeszolgáltatás, a hitoktatás és vallásgyakorlás területén. Tiltakozó levelet írt ezért Rákos Mátyásnak. Ezért *izgatás büntette* miatt büntetőeljárás indult ellene.

Hetényi Varga Károly³⁵³ Szekuli Pálról leírja, hogy 1952 decemberében letartóztatták, és börtönbüntetésre ítélték. Az ítéletet nem sikerült felkutatni, csupán a késői emlékezet szól 8 év fegyházról. Ami tény: raboskodott a budapesti Gyűjtőfogházban, Vácott, és dolgoztatták a dorogi szénbányákban. 1956 júliusában *kegyelemmel szabadult*, így letöltött 3 és fél évet! 1957-ben Ösküre került káplánnak.

A kortársak tettét „könnyebb elmezavar” következményének értékelték.³⁵⁴

A *szakértők értékelésére* lényegében a „diktatúra-hatás”, hogy ti. ezt a cselekedetet csak elmezavar állapotában tehette valaki, világmegváltó téveszméktől vezérelten. Úgy tűnik, 1959-ben el sem tudták képzelni, hogy valaki ép elme birtokában mert felszólalni a diktátor ellen – mint tették azt oly sokan a történelem folyamán –, tudva, hogy megtorlás vár rá, de ezt vállalta, mert – komolyan véve hitét – a szenvedésben értéket látott, amelyet felajánlhatott egy kihűlt korban övéért.

Szekuli Pál egyébként *nem egy magányos levélíró*. A titkosrendőrség 1954. december 10-ei beszámolójában³⁵⁵ bővebben foglalkozik „a piarista rend és a világi papok által vezetett klerikál-fasiszta szervezkedés” ügyével. 1949 óta

³⁵² Szekuli Pál (1925. május 21., Hajmáskér–1957. dec. 7., Öskü) piarista áldozópap, segédlelkész 1956 szeptemberétől az ösküi plébánián. 1944. augusztus 27-én kérte felvételét a piarista rendbe. Novícius ideje után – amelyet Vácott és Tatán töltött – 1949. március 25-én tett fogadalmat. 1950. június 21-én szentelték pappá. 1946 és 1950 között a budapesti egyetemen matematika–fizika szakon tanult. Több piarista társával együtt az egyetem elhagyására kényszerítették. 1950 szeptemberétől kápláni beosztást kapott Somlószőlősen, majd 1951 márciusában Látrány községben. 1952 decemberében tartóztatta le az ÁVH. Szabadságvesztésre ítélték, amelyet a budapesti Gyűjtőfogházban, Vácott és a dorogi szénbányában töltött. 1956 júliusában kegyelemmel szabadult. Ösküre helyezték káplánnak, itt a politikai rendőrség meggyilkolta.

³⁵³ Hetényi Varga Károly: Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában 2. Lämpás Kiadó, Abaliget, 2002. 596–597. p. Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok Kálváriaja. Mécses Kiadó, 1991. című könyvében nem tesz említést Szekuli Pálról.

³⁵⁴ Kahler Frigyes: Rejtély Öskün – Szekuli Pál segédlelkész titokzatos halála. Kairosz Kiadó, Bp., 2007. 40. p.

³⁵⁵ Közli Kahler Frigyes: ÁVH történelmi olvasókönyv 4. – Adalékok az egyházüldözés történetéhez 1945–1956 196–198. p. ÁBTL. 3.1.5.0-13405/2. 71–104. p.

folyt ügynöki nyomozás a rend ellen. „1952-ben a szervezkedés ügyében részleges realizálás történt, amelynek során 10 papi vezetőjüket vettük őrizetbe.” Szekuli Pál piarista letartóztatása is erre az időre esik. Bár bővebbet nem írt a jelentés – hiszen folyt tovább a rend elleni akció, többek közt ügynökök beépítése –, alapos okkal feltételezzük, hogy a Szekuli-ügy nem egy elszigetelt akció.

Az 1952-es Szekuli-ügy a koncepciós perek azon csoportjába tartozik, ahol az elítélés valamely *alkotmányosan elismert alapjog gyakorlása miatt* történt. Ez esetben a véleménynyilvánítás és a szabad vallásgyakorlás jogának igénylése váltotta ki a brutális büntetést.

A diktatúra koncepciós pereket folytatott a *protestáns vallási vezetőkkel szemben* is. A protestáns főpapok elleni eljárásokból ugyancsak arra kell következtetni, hogy a kommunista hatalom a protestáns felekezetek feletti uralmat is szilárdan kézben akarta tartani. Az *Ordass Lajos* evangélikus püspök³⁵⁶ vagy *Ravasz László*³⁵⁷ református püspök esetében lefolytatott eljárások mind ezt meggyőzően igazolják.

III.

1956 forradalma

Az 1956-os események egy pillanatra szétszakították azt a hálót, amit a harcos ateista hatalom az egyház köré szőtt, hogy átvegye az egyházkormányzást, egyházon belüli ellentétek szításával – a végső megsemmisítés céljával

³⁵⁶ Ordass Lajos [Wolf Lajos] (1901. febr. 6., Torzsa–1978. aug. 14., Budapest) evangélikus püspök. 1924-ben avatták lelkésszé. 1931–1941 között Cegléden, majd Kelenföldön lelkész. 1939-ben a Bányai Egyházkerület lelkészegyesület elnöke. Részt vett az üldözött zsidók mentésében. 1945 augusztusában a Bányai Egyházkerület püspöke lett. Tiltakozott az iskolák államosítása ellen. 1948 szeptemberében letartóztatták és koncepciós perben 2 évi szabadságvesztésre ítélték. 1950-ben állami nyomásra az egyházi fegyelmi bizottság megfosztotta püspöki tisztségétől. 1956. október 31-én a Déli Egyházkerület püspöke. 1958 júniusában eltávolították. Visszavonult a közélettől. 1990-ben és 1995-ben teljes jogi és egyházjogi rehabilitációban részült. Vö. még Szakács-Zinner: A háború... 422–424. p.

³⁵⁷ Ravasz László (1882. szept. 29., Bánffyhunyad–1975. aug. 6., Budapest) református püspök. Kolozsváron és Berlinben tanult teológiát és bölcsezetet. A Kolozsvári Teológiai Akadémia tanára (1909–1921), Budapesten a Kálvin téri egyházközség lelkésze (1921-től) és a Dunamelléki Református egyházkerület püspöke. Felsőházi tag (1927–1944). Fellépett az ún. 3. zsidótörvény ellen. 1944-től az üldözött zsidók védelmére tett intézkedéseket. Több református lap szerkesztője és számos írás szerzője. 1948. április 30-án az államhatalom lemondatta püspöki tisztségéről. 1956. nov. 1-jén átveszi a Dunamelléki Egyházkerület püspökségét, 1957-ben visszavonulásra kényszerítették. A Magyar Tudományos Akadémia tagja (1925–1949), az Akadémia másodelnöke (1937–1940). Akadémiai tagságát 1989-ben visszaállították.

– bomlassza az egyházat. Mindszenty József hercegprímás szabadulásának első pillanatától arra törekedett, hogy megtisztítsa az egyházat a kommunista államhatalom befolyásától. Egyházkormányzati intézkedéseit *Szántó Konrád*³⁵⁸ foglalta össze: Az ÁEH iratainak birtokba vétele fontos intézkedés volt, de még lényegesebb a békepapok káros hatásának megszüntetése. Kilenec vezető békepapot felfüggesztett a hercegprímás. Közülük Beresztóczy Miklóst³⁵⁹ Pannonthalmára küldte bűnbánatot tartani. Az ismertebb felfüggesztett békepapok között találjuk Horváth Richárdot,³⁶⁰ valamint Szabó Imre³⁶¹ érseki helynököt. A többieket visszarendelte egyházmegyéjébe.

1957. március 5-én az MSZMP KB³⁶² megállapította: „Mindszenty kezdeményezésére és intézkedése következtében körülbelül harminc békepapot távolítottak el állásukból és függesztettek föl papi és közeleti tevékenységéből. Ezekkel az intézkedésekkel a papi békemozgalmat lefejezték [...] A katolikus püspöki karban előtérbe kerültek a legreakciósabb személyek, akik megaka-

³⁵⁸ Szántó Konrád: Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház. Szent Maximilián Kiadó, Miskolc, é. n. 66–100. p.

³⁵⁹ Beresztóczy Miklós [Bartmann Miklós] (1905. máj. 26., Budapest–1973. szept. 11., Budapest) gimnáziumi és teológiai tanulmányait Budapesten végezte. Teológiából doktorált. 1928. jún. 24-én Esztergomban szentelték pappá. A budapesti Notre Dame de Sion intézet hittanára (1929). Esztergomi szertartó, levéltáros (1937), érseki titkár (1937–1947). A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus ügyosztályának tanácsosa, majd osztályfőnöke, a kegyúri ügyek miniszteri biztosa (1943). 1946. máj. 6-ától esztergomi kanonok. Az Actio Catholica budapesti igazgatója (1946–1957). 1950. júl. 5-étől káptalani helynök. 1957-ben lemondott kanonoki rangjáról és bozoki c. prépost lett. 1950–1956 között az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának (OBKB) első elnöke, 1957-től főtitkára. 1953–1973 között országgyűlési képviselő; 1961–1973 között az országgyűlés alelnöke.

³⁶⁰ Horváth Richárd (1916. aug. 6., Fehérszászberek–1980. jún. 6., Budapest) 1923. aug. 23-án lépett a ciszterci rendbe, ahol 1930. jún. 21-én ünnepélyes fogadalmat tett. 1930. júl. 6-án pappá szentelték. Magyar–latin szakos tanár (1934). 1948-ban kilépett a rendből, esztergomi főegyházmegyes kanonok, majd különböző nagy budapesti plébániákon plébános (1957-től). 1951-ben megfogalmazta a katolikus békemozgalom elveit. Az OBKB főtitkára, a hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja (1954-től). Országgyűlési képviselő (1958–1980), a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja (1963. márc. 21.).

³⁶¹ Szabó Imre (1901. szept. 11., Sorokújfalu–1976. máj. 21., Budapest) 1924. jún. 22-én Esztergomban szentelték pappá. Káplán (1924–1926) majd Budapesten hittanár (1926–1931). 1931-től a budapesti helytartóság II. titkára, titkára, helytartó-helyettes, majd helytartó. Pápai kamarás (1938). 1944-től a Krisztinaváros (Bp.) plébánosa és tb. kanonok, c. apát (1950), Thyatirai c. püspök (1952), esztergomi segédpüspök (1964), esztergomi általános helynök (1969), esztergomi apostoli kormányzó 1971-ig.

³⁶² Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága.

dályozzák a velünk megegyezni és együttműködni akaró püspököket is a helyzet békés rendezésében. Shvoy székesfehérvári, Kovács Sándor³⁶³ szombathelyi és Kovács Vince³⁶⁴ váci püspökök, akik a fenti helyzetet kialakították.”³⁶⁵

„Tovább a lenini úton”

Az ÁEH – amelyet először a Művelődésügyi Minisztérium főosztályaként szerveztek újjá, majd 1959 júniusától ismét a kormány önálló főhatósága lett – mindenekelőtt a forradalom előtti pozícióit törekedett visszaszerezni *minden áron*. A politikai rendőrség talpra állítása nélkül persze ezek a törekvések aligha lehettek hatékonyak.

1957. április 9-én az Országos Rendőrfőkapitányság kiválik, a Politikai Nyomozó Főosztály és közvetlenül a Belügyminisztérium alárendeltségébe került, figyelemmel az 1956. évi 35. törvényerejű rendeletre. A 14 osztállyal³⁶⁶ megalakított politikai rendőrség 5. osztálya a „belső reakció elhárítása” elnevezéssel működik az 1962. évi átszervezésig.³⁶⁷ A katolikus egyházzal a „c” alosztály „foglalkozott”.

A forradalom után, a restaurált hatalom az egyház „visszaigázásához” minden eszközt igénybe vett. A békepapok visszahelyezésével, valamint az 1957. évi 22. törvényerejű rendelettel állami jóváhagyáshoz kötött csaknem minden egyházi kinevezést (korábban – az 1951. évi I. tv. – csak a püspöki

[érseki], segédpüspöki és szerzetesrendi előjárói kinevezést kötötték állami engedélyhez).

Széles körben folytak a *letartóztatások* – 1957 márciusára 57 papot vettek őrizetbe, a szám az év végére legalább további 25 fővel emelkedett.³⁶⁸ Számos esetben visszavonták a papok lelkipásztori működéséhez szükséges állami engedélyt.

Legmagasabb szinten Kádár János – a diktatúra első embere – fogalmazta meg – valójában a rendszerváltozásig tartó érvénnyel – az egyházzal szembeni állami magatartást az MSZMP KB nyilvánossága előtt:

„Vannak azért nekünk is szerveink, például a BM is harcol [...] Meg kell érteni, hogy mi a klerikalizmus ellen tűzzel, vassal, golyószóróval és börtönnel is harcolunk, mert nálunk nem klerikális, tehát papi uralom van, hanem munkás–paraszt uralom.”³⁶⁹

Ez a megfogalmazás őszintén feltárja a hatalom igazi arculatát. Minden más szöveg, az emberi jogokról, vallásszabadságról csak szemfényvesztés a politika eszköztárában.

Ha fellepünk az *ÁEH hivatalos álláspontját* rögzítő jelentést,³⁷⁰ nem nehéz kiolvasni a szövegekből, hogy az egyházzal való megegyezésről szó sem esett.

„Pártunknak az egyházi reakcióval és a vallással szembeni harcra vonatkozó feladatait, általában az egyházakkal kapcsolatos átfogó politikáját és magatartását a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1950. június 1-jei határozata szabta meg. Az eltelt évek alatt csupán egy-egy rövidebb időszakra vonatkozó határozat jelölt meg ezen a téren konkrét tennivalókat. Azok az alapvető feladatok, melyek elsősorban a klerikális reakcióval való leszámolást tűzték ki célul, az országnak az akkori konkrét társadalmi és politikai helyzetéből adódtak. Ezeket a feladatokat főleg adminisztratív úton valósítottuk meg. Ebben a helyzetben, amikor Pártunk éles harcot folytatott a népi hatalom és a demokratikus államforma megszilárdításaért, a katolikus főpapság jelentős részének határozottan ellenséges, konok magatartása a népi állammal és a néppel szemben, határozott ellenintézkedéseket követelt meg.”

³⁶⁸ Szántó Konrád: Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház. Miskolc, Szt. Maximilián, 1993. 134–142. p.

³⁶⁹ MOL. SZT XIX. A-21-s.3.d.

³⁷⁰ Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala 0058/1957. Eln. ÁBTL 3.1.5. O-13405/3a. 20–28. p. Közli Kahler Frigyes: II/5-ös Történelmi Olvasókönyv – Adalékok az egyház-üldözés történetéhez 1958–1859. 19–30. p.

³⁶³ Kovács Sándor (1893. jún. 11., Kecskemét–1972. dec. 24., Budapest) a kecskeméti piarista gimnázium elvégzése után a váci szemináriumban folytatta tanulmányait. 1915. okt. 14-én szentelték pappá, majd további tanulmányokat folytatott Bécsben (1917). Iskolái befejezése után a váci aulában szertartó, másod-, majd első titkár. Kecskeméten plébános – apát, majd esperes –, majd kiskunsági főesperes. XII. Pius pápa 1944-ben szombathelyi megyéspüspökké nevezte ki. Az Országos Liturgikus Tanács elnöke, a római Liturgikus Konzilium tagja. 1972. márc. 23-án vonult nyugalomba.

³⁶⁴ Kovács Vince (1886. aug. 9., Galgámácsa–1974. márc. 15., Vác) a váci piarista gimnázium elvégzése után teológiát hallgatott Bécsben, majd Budapesten doktorált. 1910. nov. 16-án szentelték pappá. Különböző plébániákon segédlelkész (1910–1914), majd táborigazgató (1914–1916). Újból segédlelkész és missziós lelkész a Szabadszállás-Jakabszállás környéki tanyavilágban (1916–1921), majd vácrátóti lelkész és zárdalelkész Kecskeméten, Kiskunhalasi, majd Vác–Alsóvárosi plébános, utóbbi kanonoki címmel. Plébános (1927–1933), 1940-ben püspökké szentelik és váci segédpüspöki beosztást kapott (1942-ig), majd káptalani helynök. 1959-ig c. püspök és általános püspöki helynök, majd a váci egyházmegye apostoli kormányzója (1959–1969).

³⁶⁵ OL. 288. fond 4/6. 6. c. Idézi Szántó is: id. mű 122. p.

³⁶⁶ Az osztályok: 1. katonai elhárítás, 2. kémelhárítás, 3. hírszerző, 4. közlekedésszabotázs-elhárítás, 5. belső reakció-elhárítás, 6. iparszabotázs-elhárítás, 7. mezőgazdaságszabotázs-elhárítás, 8. vizsgálati, 9. figyelő- és környeztanulmányok, 10. operatív technika alkalmazása, 11. operatív nyilvántartó, 12. országos rejtjelközpont, 13. levéllenőrzés, 14. kormányőrség.

³⁶⁷ Vö. részletesen: Cseh Gerő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata 1945–1990. In.: Trezor 1. A Történelmi Hivatal évkönyve, 1999. 73–90. p.

Mindez a *politikai rendőrség* olvasatában:

Megállapítható, hogy a római katolikus és a protestáns egyházak területén a klerikális reakció, hivatkozva a múlt „hibáinak” felszámolására, felismerve az ellenforradalom után kialakult helyzetet, a legális keretein belül is (az állam és egyház között létrejött egyezményben biztosított egyházi jogokra hivatkozva) mindent megtesz a már visszaszerzett pozíciójának biztosítására, valamint további pozíciók szerzésére. Ezzel a tevékenységükkel gátolni igyekeznek az országban végbemenő általános fejlődést és mindnagyobb teret kívánnak biztosítani a vallásnak az egész ország területén. Ezzel együtt további illegális tevékenységről sem mondanak le.

Az ellenséges munka hazai irányítói – az ellenforradalom után kialakult belső egyházi vezetést véve alapul – a fenti egyházak vezetői, akik legális és illegális kapcsolatban állnak a nyugati országokban lévő központjaikkal (Vatikán, Egyházak világtanácsa, Svájc, Lutheránus Világszövetség), ahonnan ellenséges aknamunkájukhoz elvi irányítást és anyagi támogatást kapnak.” (Aláhúzás az eredetiben. K. F.)³⁷¹

A békepapok újbóli „hadrendbe állítása” mellett kiemelt feladat a *hittanbeírások* mindenáron történő akadályozása,³⁷² s az ifjúsággal bármi módon kapcsolatba kerülő papok üldözése volt.

A hitoktatásnak és az ifjúság vallásos nevelésének megakadályozására a hatalom a gyilkosságoktól sem riad vissza. *Kenyeres Lajos*³⁷³ tiszavárkonyi plébános és *Brenner János*³⁷⁴ rábakethelyi káplán bestiális módon történő meggyilkolása.

³⁷¹ Jelentés. Budapest, 1958. január 8. ÁBTL 3.1.5. O-13405/3a. 3–7. p. Közli Kahler Frigyes: II/5-ös Történelmi Olvasókönyv, 31–37. p.

³⁷² Vö. Kahler: II/5-ös Történelmi Olvasókönyv, 76–80., 169–170., 231–215., 236–240., 242–243., 248–264. p.

³⁷³ Kenyeres Lajos (1908–1957) tiszavárkonyi plébánost 1957. február 28-án – mert nem volt hajlandó feladni a hitoktatást – Vezsenyéről hazatérve a Tisza gátján hét karhatalmista megtámadta és agyonverte, majd Fekete János rendőr tarkón lőtte.

³⁷⁴ Brenner János (1931. dec. 27., Szombathely–1957. dec. 7., Zsida) Szombathelyen a premontrai gimnáziumban érettségizett. 1950. augusztusától Zircen novícius, de a rend feloszlata miatt októberben el kellett hagyni a rendházat. 1955-ben Szombathelyen szentelték pappá, majd segédlelkésszé kinevezést kapott Rábakethelyre. Eredményes ifjúsági munkája miatt az AEH el akarta helyeztetni, s mert nem fogadta el, merényletet kíséreltek meg ellene. Ezt követően a továbbra is állomáshelyén maradó Brenner Jánost éjszaka a plébániáról beteghez hívták, s út közben meggyilkolták.

Részletesen vö. Kahler Frigyes: Egy papgyilkosság a jogtörténet szemével – Brenner János volt rábakethelyi káplán meggyilkolásának körülményei és az ügy utóélete. (Életrajz és névmutató: Soós Viktor Attila) Brenner János Emlékhely Alapítvány, 2005.

1958-ban a politikai rendőrség szótárában egyre gyakoribbá válik a *támadólagos elhárítás* kifejezés.³⁷⁵ Ez a stratégia nemcsak egy fokozott ügynöki tevékenységet jelent, hanem provokációk sorozatát, amellyel ellentéteket lehet szítani és az egyház *bomlasztását* siettetni.³⁷⁶

A támadólagos elhárítás során a gyilkosságtól sem riadt vissza a politikai rendőrség. *Szekuli Pál* – akiről fentebb már szóltunk – szabadulása után Ösküre került a betegeskedő, 68 éves *dr. Miklós József*³⁷⁷ plébános segítségére.

1957. dec. 7-én a plébánia kútjában holtan találták Szekuli Pált. Ezzel elkezdődött az a folyamat, amely *Miklós József és társa* koncepció peréhez³⁷⁸ vezetett.

Egy kisiklott koncepció per

Mint látni fogjuk, ez a koncepció per valójában az egyház bomlasztását szolgálta, s a maga nemében – beleértve az eljárás nyomozati szakaszát is – sajátos forgatókönyv szerint folyt.

Miklós plébános – aki nyers modorú ember volt, s számos pert is indított hívei ellen, emiatt a falu népe nem szerette – Farkas Mihály honvédelmi minisztertől beadványban kérte a plébániaépület visszaadását, amelyet korábban a katonaság foglalt le.

Ezt követően az Államvédelmi Hatóság emberei napi gyakorisággal látogatták, s célszemélyként dossziét nyitottak róla.³⁷⁹ A falu bizalmatlanságára és Miklós Józseffel szembeni ellenszenvére alapozta az ÁVH felépítette azt a *legendát*, hogy Miklós plébános besúgó, sőt „a kiszálló rendőrnnyomozó hatóság előtt [...] egy vörös könyvecskével igazolja magát”. Valójában Miklós *célszemély* volt. Szembenállása híveivel nyomban tápot adott annak a vádnak is, hogy *csak ő lehet Szekuli Pál gyilkosa*. „[...] elkövette azt a hibát, hogy go-

³⁷⁵ Kahler: II/5-ös Történelmi Olvasókönyv, 149–166. p. Vö. még Kahler Frigyes: III/III-as történelmi olvasókönyv 3. Kairosz Kiadó, Bp., 2005. 11–64., 85–183. p. és Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956–1990, Korona Kiadó, Bp., 2001. 97–143. p.

³⁷⁶ Ennek eredményeként számolnak be Papp Kálmán püspök, Lányi János kanonok és társai meghurcolásáról, valamint a Budapesti Központi Szemináriumból tanárok és nagyszámú – 90 fő – hallgató eltávolításáról. Kahler: II/5-ös Történelmi Olvasókönyv, 193–206. p. Vö. még Kálmán Peregrin: Püspökkari dokumentumok Grósz József hagyatékából (1956–57) című kötet bevezető tanulmánya.

³⁷⁷ Miklós József dr. (1889. jan. 22., Veszprém–1964. máj. 22., Budapest) 1912. máj. 27-én szentelték pappá. Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás az AC Szociális és Karitatív Osztálytanácsosává nevezte ki. Kánonjogból doktorált (1927). 1940-től az ösküi egyházközség plébánosa.

³⁷⁸ Részletesen: Kahler: Rejtély Öskүн...

³⁷⁹ A „Hazafiak” fedőnevű dossziét említi a Belügyminisztérium II/5-c. osztályának 1959. december 4-ei jelentése ÁBTL. 3.1.5 O-13405/3-B.

rombán ki- és elutasította a híveket. [...] Rögtön megszületett a vád: Az öreg pap gyilkolta meg a fiatal papot.”³⁸⁰ Miklós Józseffel szemben a hívek elítélő hangulatát az érintett oly mértékben érezte fenyegetőnek, hogy a rendőrségtől és a püspöki hatóságtól³⁸¹ kért védelmet. A püspök levele – hogy ti. „[...] Szekuli Pál halálában teljesen ártatlan Miklós József [...]” – nem nyugtatta meg a híveket. A politikai rendőrség pedig gondoskodott az „információkról”, mely szerint Miklós József és házvezetőnője, Miklós Katalin követék el a gyilkosságot.

A botrányt a karácsonyi éjféli misére időzítette a politikai rendőrség. Az egyházközség harangozója megtagadta a harangozást Miklós miséi előtt. Az éjféli misén történekről Miklós József jelentésében így emlékezett meg: „fájdó lélekkel mondtam el papi életem legszomorúbb éjféli miséjét”.³⁸² Tény, hogy az egyedül elmondott (Miklós jelentése szerint éjféli mise alatt többen zavarták a szertartást, felzúdultak és csapkodták a templomajtót) mise után Miklós József miseruhában távozott, és köszöntését nem fogadták. Távozása után a hívek bementek a templomba, és egy óra hosszáig énekeltek karácsonyi énekeket.³⁸²

Miklós József – aki ragaszkodott plébániájához – 1958. január 30-ai halállal kénytelen volt nyugdíjba vonulni és átadni helyét az új plébánosnak, Mihályfi Tibornak, aki legfőbb céljának tekintette, hogy „a felzaklatott lelki ösküi hívek közé visszaköltözzön a megzavart lelki békesség.”³⁸⁴

A rendőrség azonban gondoskodott róla, hogy a „lelki békesség” ne köszöntsen be.

Miklós Józsefet nyugdíjazása után egy évvel – 1959. január 20-án – tartóztatták le emberölés vádjával.

Indítóokként Szekuli Pálnak a plébániáról – mindenáron – történő eltávolítását „dolgozta ki” a nyomozóhatóság. Tény, hogy Miklós tett lépéseket a püspökségen Szekuli elhelyezésére.³⁸⁵ A püspökség válasza: a kérdés a „diszpozíciókkal megoldódik”. Miklós Józsefnek tehát *nem volt oka* állásának féléte miatt a gyilkosságra.

³⁸⁰ Historia Domus (HD) Dr. Mihályfi Tibor plébános feljegyzése.

³⁸¹ A veszprémi egyházmegye megyéspüspöke ebben az időben Badalik Bertalan (1890–1965) volt. A domonkos rendi szerzetes 1949-től állt az egyházmegye élén. A forradalom után 1957-ben elhurcolták és Helyce községben jelöltek ki számára kényszerlakhelyet. Itt élt 1964-ig. Az egyházmegye ügyeinek intézéséből ki volt zárva.

³⁸² Miklós József jelentése a püspökségnek, 1957. december 26. Veszprémi Érseki Levéltár 339-11/1957.

³⁸³ HD.

³⁸⁴ Uo.

³⁸⁵ Veszprémi Érseki Levéltár 339-6/1957 – 1957. december 2.

Letartóztatták Miklós Katalint is, aki rendkívül durva bánásmódtól kényszerítve – és a zárkaügynök rábeszélésére – beismerő vallomást tett. Ezzel kényszerítették ki a beismerést Miklós Józseftől is. Az ügyben egyetlen bizonyítalan hamis tanún kívül semmilyen bizonyíték nem volt.

A nyomozási anyag kritikája nélkül elkészült *vádirat* 1959. május 4-én érkezett a Veszprém Megyei Bírósághoz.³⁸⁶

Az ügy letárgyalására – a tanács elnökeként – „Dr. Csiki Ottó”³⁸⁷ tapolcai járásbírói elnököt rendelték be. A későbbi időben a családjog területén országos hírnevű – később igen magas bírói beosztást betöltő – jogász az ügy tárgyalása során tanúságot tett *kiváló szakmai felkészültségéről és bírói-emberi tisztességéről*. Az ítélőtanács ülnökei, valamint az ügyész személye nem változott. A tanácsjegyzői feladatokat Dr. Csarsch Péter fogalmazó látta el.

Az I. r. vádlott védője Dr. Köves József ügyvéd, a II. r. vádlott védője Dr. Énekes Zoltán ügyvéd. Mindketten kirendeléssel vettek részt a büntetőeljárásban.

A szakszerűen és tisztességesen lefolytatott eljárásban a bíróság felmentő ítéletet hozott az emberölés büntette miatt emelt vád tekintetében.³⁸⁸

A Csiky-tanács elégtelennek ítélte a vád bizonyítékait.

A visszavont vádlotti vallomásokat értékelve megállapította: az I. r. vádlott „nyomozati vallomása értékelésénél a Bp. 4. § (2) bek.-e irányadó, eszerint a terhelt beismerése egymagában egyéb bizonyítási eszközök alkalmazását feleslegessé nem teszi. [...] a beismerő vallomásnak olyannak kell lennie, hogy azt vagy egyéb bizonyítékoknak megfelelően kiegészítsenek, vagy pedig legszélso határesetben ez a beismerő vallomás olyannyira meggyőző, hogy a bíróság mérlegelő tevékenysége körében semmi féle aggályt nem kelthet.”

Miklós József vallomása azonban aggályokat vetett fel. A vita keletkezése – a hitoktatás megtartásával kapcsolatban – a megyei bíróság szerint „a súlyos erőszakos folytatásnak nehezen elképzelhető oka”. Az sem megnyugtató magyarázat, hogy a vádlott és a sértett között már korábban is haragos volt a viszony. Aggályos továbbá, hogy az erős fiatal férfi sértettet, „aki évekig

³⁸⁶ Veszprém Megyei Bíróság B. 555/1959. szám, az iratok a Veszprém Megyei Levéltárban található.

³⁸⁷ Dr. Csiky Ottó (1928. máj. 29., Budapest–2008. febr. 18., Budapest) a jogi kar elvégzése (1951) után a Bonyhádi Járásbírószágon fogalmazó 1954. januártól 1955. januárjáig. 1955. január 11-étől a tapolcai járásbírószágon bírójá, majd december 20-ától a bíróság elnöke. 1959. augusztustól az Igazságügyi Minisztérium főelőadója, majd osztályvezetője. 1967-től a Pécsi Megyei Bíróság elnöke, majd a Legfelsőbb Bíróság polgári ügyszakos elnökhelyettese volt. Az állam és jogtudományok kandidátusa (1972), egyetemi tanár a Janus Pannonius Tudományegyetemen (1983). 1990 márciusával nyugállományba vonult.

³⁸⁸ Miklós Józsefet fegyverrejtegetésért (vadászfegyverét és pisztolyát rejtegette) ítélték el az akkori időben enyhe büntetésnek számító másfél évi börtönre.

dolgozott elítélése idején bányában”, az idős fizikailag gyöngye vádlott a vádiratban foglaltak szerint bántalmazhatta volna. „Ilyen fizikai különbség mellett nehezen képzelhető az el, hogy Szekuli Pál a vádlott támadását ne tudta volna elhárítani.”

Fontos megállapítás az ítéletben, hogy a bíróság a sértett megölését „rendkívül fondorlatosnak” ítélte meg. „A megölés azért rendkívül fondorlatos, mert a törülközővel való megfojtás viszonylag a legnehezebben észrevehető, rendszerint csak boncolás útján megállapítható erőszakos halálnem. Elképzelhető, hogy vagy Miklós Katalin vagy dr. Miklós József előzőleg már halottak valamilyen módon hasonló módon (sic!) történt emberölésről, tehát a nyomozati vallomásnak az ezen része sem nevezhető teljesen hihetetlennek” de nem tartotta elfogadhatónak a bíróság az elkövetést – előre történt tervezés nélkül – nyomban kivitelezhetőnek.

A „koronatanú” vallomását ugyan csak *elfogadhatatlannak* ítélte: Az egyetlen terhelő tanú – özv. Koós Jenőné – vallomásával behatóan foglalkozik az ítélet. Nem vonta kétségbe a tanú elfogulatlanságát és érdektelenségét. „Kérdés, hogy a tanú az eset alkalmával valóban hallotta-e [...] az általa észlelteket?” A meteorológiai intézet jelentésének és a hangpróbák összevetésének eredményeképpen, az ellenkező szélirányra is figyelemmel megállapította az elemzés, hogy a kísérletkor nem tették lehetetlenné fizikai tényezők a tanú által vallott szavak megértését. „Ezzel szemben azonban [...] utalni kell arra, hogy a meteorológiai adatok nem pontosan abból az időpontból keltek, amikor a vádbeli időpont lehetett [...] Ezek viszont befolyásoló hatással lehetnek.” Másrészt, a kísérletnél a résztvevők kifejezetten figyeltek a hangokra, míg „[...] özv. Koósné viszont előadása szerint vizet húzni ment ki. A vízhez járó elfoglaltság a figyelmét egyrészt legalább is lekötötte, másrészt az ezzel járó fizikai erőfeszítés és az ezzel járó hangok akadályozhatták a pontos megfigyelést.” „A tanú utólag állította össze magában az észlelteket, vonatkoztatta össze Szekuli Pál halálával. [ami] óriási feltűnést keltett és akörül hamar találgatás indult meg. Ha ezeket a körülményeket egybevetjük, akkor az is előfordulhatott, hogy özv. Koósné az általa észlelteket utólag visszamemlékezve már egyéb képzetek hatása alatt állva egészítette ki, öntudatlanul is.” A bíróság – értékelve a vallomást – hangsúlyozta: „Özv. Koósné vallomásával kapcsolatban nem aggálytalan körülmény viszont az sem, hogy a falubelieknek elmondva az eseményeket úgy mesélte azt el, hogy a koronatanúja lehetne az esetnek. *Honnan tudta* viszont a tanú, hogy ő lehet a koronatanú és nincsenek-e az ügyben egyén más bizonyítékok. A tanú vallomását öntudatlanul is bizonyos hatás terhelte, észleletei kialakításakor azáltal, hogy a tömegpsychozis Szekuli Pál öngyilkossága ellen és a vádlottak bűnössége mellett szólt a faluban. Mindezek a körülmények nem teszik aggálytalanná özv. Koós Jenőné tanú vallomását.” (Kiemelés tőlem. K. F.)

A többi tanú nem áll kapcsolatban közvetlenül az ügygel, vagy „nem túl nagy jelentőségűek” – zárta le az okfejtését a bíróság.

Másodfokon a Legfelsőbb Bíróság mondott ítéletet a perben. A Legfelsőbb Bíróság Dr. Rácz György vezette tanácsa³⁸⁹ 1959. november 17. napján tartott tárgyalást az ügyben. Ítéletében³⁹⁰ a fellebbezési óvást és a vádlotti fellebbezést elutasította.

Ami a felmentéseket illeti, a Legfelsőbb Bíróság megállapította: „...a legnagyobb gondossággal foglalkozott az ügydöntőként jelentkezett bizonyítékokkal [ti. az első fokú bíróság] és tüzetesen megindokolta, hogy a vádlottak nyomozati és tárgyalási vallomása közül a nyomozati előadásokat miért nem tartotta hitelt érdemlőnek. Megindokolta azt is, hogy miért nem látta a vádat bizonyítottnak a Koósné tanúvallomásában, és egyéb bizonyítékokban és az ítéletben tüzetesen részletezett gyanúokokban foglaltakkal.” Rámutatott a másodfokú ítélet, hogy *gyanúokoknál többet a vád a fellebbezési tárgyaláson sem tudott megjelölni.*

A politikai rendőrség kénytelen volt beismerni, nem járt el kellő gondossággal.

De mi is állt az ügy háttérében?

A forradalom leverését követően – mint láttuk – a restaurálódó hatalom nyomban megtette a lépéseket, hogy a katolikus egyház kormányzását visszaszerezze.

Ebben nagy szerep jutott az újjászervezett politikai rendőrségnek. Az egyház elleni fellépést – titkosszolgálati eszközökkel is – az a tény is sürgetővé tette, hogy az *MSZMP tömegtámogatottsága* még 1959-ben is jóval a vezetők várakozása alatt volt.

Ezt tükrözi a már hivatkozott *Jelentés*, amelyet a Belügyminisztérium II/5-c alosztálya készített³⁹¹ „a párt tömegkapcsolatának erősítése érdekében folyó munkánál – írja a *Jelentés* – alosztályunknak kedvező lehetőségei vannak. Mint ismeretes az egyház vezetői hazai viszonylatban is fokozzák erőfeszítéseiket. Hogy a maguk számára minél szélesebb körben nyerjék meg a tömegeket. A mi feladatunk is, hogy ezeket a törekvéseket keresztezzük és segítsük a pártot az egyháztól lemorzsolódott tömegek megnyerésében. Munkánk során arra törekszünk, hogy az egyház vezetőit érintő *olyan belső problémákat hozzunk felszínre*, amely soraikat megzavarja, figyelmüket a hitélet mélyítését célzó tevékenységükről elvonja és energiájukat a keletkezett helyzet tisztázására és rendezésére összpontosítsák. Törekszünk egységük megtö-

³⁸⁹ A tanács tagja volt még dr. Pethes László bíró előadó, és dr. Cieszlár Viktor bíró. Bír. p. 104.

³⁹⁰ Bír. 116–119. p. Bf. VI. 2348/1959/16.

³⁹¹ ÁBTL 3.1.5. 0-13405/3-B 150–159. p. 1959. december 4. Keresztúri György r. hdgy. (Továbbiakban: Jelentés.)

resére, egységes fellépésük meggátolására és *igyekszünk olyan intézkedéseket tenni*, amely egyes személyeket oly módon járhatja le, hogy azzal az egyház tekintélyét is aláássa az egyszerű dolgozó emberek előtt. Munkánkat bonyolulttá teszi, nehezíti, hogy az ország lakosságának döntő többsége még nem szabadult meg a vallásos nézetektől, vallási csökevényektől. Éppen ezért szükséges az egyes *realizálásra előkészített ügyeket igen gondosan feldolgozni*, dokumentálni és a realizálásra került egyházi személy kifejezett cselekményeit megfelelő körben és módon ismertetni. Ennek elmulasztása személyüket mártírként állítja be és nem riaszt el másokat. [...] sőt egyes fanatikus elemeket buzdít, mivel úgy látják, hogy az illetők csak a hatóságok által lettek elítélve, de a nép szimpátiáját élvezik. Másrészt az előkészítetlen ügyek lehetőségét adnak a klérusnak olyan agitáció kifejtésére, hogy az állam nem az ellenséges tevékenységet kifejtőket üldözi, hanem a vallásos embereket.

A párt tömegkapcsolatainak szélesítése szempontjából, *a klérus maga összességében és perspektívájában kibékíthetetlen ellenséges erők kategóriáját képez*. Rendelkezésre álló eszközöket az országos értekezlet előtt is kezdtük irányukba abban a szellemben alkalmazni.

Hogy a párt tömegkapcsolatait erősítse, azonban az országos értekezlet útmutatásai alapján munkánkat az addigi szétagoltság helyett az ellenséges, de legtöbb kárt okozó egyházi csoportosulások felé irányítottuk és kiválasztott ügyeink a tömegek egyik legfontosabb részében az ifjúság körében fog széles lehetőséget adni a párt tömegkapcsolatainak elmélyítésére [...] gondot fordítunk olyan dokumentumok felkutatására, mely lehetőséget biztosít hogy az illető személyek tevékenységét a tömegek körében ismertessük és ezek hatásával lesznek arra, hogy minél több egyszerű dolgozó ember ábránduljon ki, még jobban az egyház funkcionáriusaiból és magából az egyházból is.” (Kiemelések tölem. K. F.)

A Jelentés említést tesz arról, hogy „munkánk végzése során az új módszerek alkalmazásának kezdetén vagyunk”.

Ebben a sorban jelenik meg az ösküi eset! A Jelentésből megtudjuk „a »Hazafiak« fedőnéven feldolgozás alatt álló ügyben dr. Miklós József 69 éves rk. plébános és Miklós Katalin házvezetőnő *realizálása »nem megfelelő módon történt«*.”

Ebben a megvilágításban nyomban *megoldódnak azok a kérdések*, amely a büntetőügyben a bíróságnak gondot jelentettek.

Gyilkosság – vagy öngyilkosság?

Az *indítóokokat* vizsgálva a megyei bíróság mindkét vádlott esetében meggyőzően cáfolta a vád által indítóoknak tekintett – valójában bagatell – nézeteltéréseket.

Nem cáfolható azonban a politikai rendőrégi indítóoka: zavart kelteni a bomlasztás érdekében, olyan súlyú ellentéteket szítani, amelyek alkalmasak

tömegek leszakítására az egyháztól. Annak felmutatása, hogy egy öreg pap meggyilkol egy fiatal – a falu népe által kedvelt – papot, nos ez alapos indíték.

A bíróság – mint láttuk – abból indult ki: „Mivel a plébánia *épületében és az udvaron más idegen személy nem tartózkodott*, ekként csak az képzelhető el a jelen ügyben, hogy Szekuli Pál *öngyilkos lett*, vagy pedig a vádlottak ölték meg, figyelemmel az előbbiekből arra, hogy a halál oka fulladás volt.”

A „realizálás” fényében a helyzet alapvetően megváltozott. A titkosszolgálatoknak rutinfeladat bejutni és elrejtőzni egy ingatlan területén, különösen olyanon, mint az ösküi plébánia. Gondoljuk vissza, nincs szomszéd egyik oldalon, s a kerítés aligha jelenthet akadályt. Az elrejtőzés a hátsó melléképületben ugyancsak nem gond.

Szekuli Pál személye több szempontból is alkalmasnak látszik *a likvidálás végrehajtására*. A falu népe kedveli – míg az idős plébánossal ellenséges – így ideális helyzet áll elő a bomlasztás munkájához. Ugyanakkor Szekuli Pál a rendszer ellensége a politikai rendőrség szemében, aki hosszú börtönéveket töltött le államellenes cselekményért. Ellenség tehát, akinek a likvidálása kívánatos ez okból is.

Szekuli Pál sérülései alapján összeáll a kép az emberölési *cselekmény végrehajtásának módjáról*. A bal fül mögötti koponyasérülés, *amelyhez nem társul semmilyen horzsolás* – egy nehéz tárggyal történő ütés nyoma³⁹² – lehet kő vagy egy pisztoly agya – igazolja, hogy a sértettet leütötték, amelytől eszméletét veszítette, majd megfojtották.³⁹³ A pontszerű beverzések igazoló boncletet a fulladásos halát igazolja. Vízbe fulladt-e a sértett, vagy holtan került a kútba? A vízbefulladás tipikus tünete – habgomba – nem volt észlelhető. Ismeri az igazságügyi orvostan az ún. „százaz fulladást”, „amely csekély mennyiségű folyadék bejutását jelenti a légutakba.”³⁹⁴ Ez esetben is *van* csekély-mennyiségű folyadék a légutakba. Szekuli Pál esetében ilyen képletet nem írt le a boncolás. Az a tény, hogy éppen a törülközővel való megfojtás történetét mondatják el a nyomozás során a vádlottakkal – erre még visszatérünk később – arra utal, hogy hasonló eszközzel történt a sértett megölése. A bíróság által „*rendkívül fondorlatosnak*” ítélet elkövetésmóddhoz megvan a professzionális elkövető.

Ami ezután történt, a bomlasztási forgatókönyv része. *Oláh Margit tevékenysége* „apró részletekig menő segítséget nyújtott a nyomozáshoz [...] adatokat a faluba lakó és a plébániára bejáró személyektől beszélgetés formájában megtudja, mely tevékenysége részünkre végzett munkánk során nagy se-

³⁹² Vö.: Buris László: Az igazságügyi orvostan kézikönyve. Medicina, Bp., 1991. 63., 78–85. p.

³⁹³ Buris: Id. mű 227– p.

³⁹⁴ Buris: Id. mű 238– p.

gítséget adott.”³⁹⁵ Valóban, ott van mindenütt: kihatólásnál, boncolásnál, s tájékoztatja a sértett szüleit az orvos félmondatairól.

Nem történik említés Koósnéről a jelentésben. Csiky Ottó nemcsak kitűnő szakértelemmel semlegesítette a magát „koronatanúnak” kijelentő Koósné – konfabulációját, de kikerülte a vallomás teljes kétségbevonásából származó bonyodalmakat is. Ma már – ez előzmények ismerete alapján – kijelenthető Koósnéra szerepet osztottak. Ezt erősíti meg özv. Polák Jánosnének a nyomozás során tett vallomása: „miért nem nézett át a kerítésen, hiszen ott ezt könnyen megtehetette volna és akkor mindent tudnánk. Ekkor ezt mondta Erzsike, hogy ő erre nem is gondolt...” Ha valaki olyan fontos tanúnak képzei magát, mint Koósné, miért nem néz át egy pár lépésre lévő kerítésen? Ez aligha egyeztethető össze az emberi kíváncsi természettel.

S a többi kérdés: Mire vélhető a botrányos rendőrorvosi boncolás? Miért kell több, mint egy évet várni Miklós József és Katalin letartóztatásával? Egyik sem kezelhető véletlenként. *Idő kellett, hogy a faluban a felszított felháborodás hullámokat verjen.* S itt nem csak az éjféli mise körüli botrányról van szó. El kellett az emberek lelkében ültetni a kételyt. Az 1958 januárjában kinevezett új plébános – miként arról a Historia Domusban beszámolt – már-már sikeresen helyreállította a falu lelki békéjét, amikor indították a nyomozást és felzavarták a falut. Csak ha az ügy szempontjából teljesen fölöslegesen kihallgatott tanúk tucatjait tekintjük, nem beszélve a faluban gyakorta megjelenő nyomozókról.

A büntetőügy nyomozásának valódi módszereit Miklós Katalin leplezte le. A két elemi osztályt végzett öregasszony magától nem találhatta ki, ami vele az előzetes letartóztatás alatt történt. Az általa említett „Zsuzsi” – aki betanította a „Gáspár biblia”³⁹⁶ idézetére – valójában *fogdaügynök* volt. „Nagyon gyakran építettek be a terhelt mellé ún. fogdaügynököket. A *fogdaügynök* nem egyszerű „spicli”. A szokásos besúgó tevékenységen túl kikutatta a terhelt gyengéit, tanácsokat adott a nyomozóknak arra vonatkozóan, hogy mivel fenyegethető, fenyegethető, illetve zsarolható a leghatásosabban a terhelt” – írja a kitűnő szakember, *Könyáné Kutrucz Katalin* kutatási tapasztalatainak összefoglalásaként.³⁹⁷ A fogdaügynök eredményes volt, Miklós Katalin megtette az első „beismerő” vallomást, s az már nem okozott nagyobb gondot, hogy – némi alakítással – Miklós József az emberölés tetteseként kerüljön a „pontosított” vallomásba.

³⁹⁵ Jelentés 156. p.

³⁹⁶ Károly Gáspár bibliafordításáról lehet szó, amelyet a protestáns egyházak használnak.

³⁹⁷ Könyáné Kutrucz Katalin: „Kérem nevezeteket szabadon bocsátásuk esetén Hatóságomhoz visszakísértetni” (Kutatási tapasztalatok) In.: A semmisségi törvények Büntetőjogi tanulmányok (szerk.: Kahler Frigyes) Kairosz Kiadó, Bp., 2002, 126. p.

Miklós József – mentendő Miklós Katalint – azután előadta a maga variációit, s ezzel a nyomozás – úgy vélte – célt ért.

Csiky Ottó itt is kikerülte a csapdát. A vádlott vallomásának ellenőrzésére nem intézett megkeresést az ORFK-hoz, hogy ki kívánja hallgatni „Zsuzsit.” Ez esetben kapott volna egy választ, hogy a keresett személy soha sem volt letartóztatott, és különösen nem volt egy zárkában Miklós Katalinnal. Ez Miklós Katalin szavahihetőségét rontotta volna. Ezért választotta a bíró az *elmondott vallomás lehetségesességét vizsgálata tárgyává.*

A felmentő ítélet után is folyt a bomlasztás. A „községben a pappal szemben ma is az a vélemény, hogy a gyilkosságot ő követte el és a bíróságot részrehajlással vádolják, hogy nevezettek szabadlábra kerültek.”³⁹⁸

Pedig a bíróság nem volt részrehajló, csak nem volt hajlandó kritikátlanul elfogadni azt a sor valótlanságot, amit elé táltak.

Joggal merülhet fel a kérdés: a politikai rendőrség – és az életvédelmi alosztály – *milyen jogalapon* hajtott végre kitervelt emberölést, kényszervallatást, csalt ki hamis vallomást zárkaügynök bevonásával, s vádolt meg hamisan embereket, akiket a jogerős felmentés után tovább rágalmazott. Mindezek a cselekmények az *akkori* jogrendszer szerint is súlyos – sőt főbenjáró – bűncselekmények voltak. A magyarázat a diktatúra lényegét képező – a kihirdetett törvényeket és más jogszabályokat felülíró – *pszeudo-jogban*³⁹⁹ kell keresni. Ez a mindent átszövő, pártutasításokból és elvárásokból, titkos parancsokból és ideológiai ajánlásokból álló – csak a hatalom berkeiben ismert – szövevény képezte a „jogalapot”, amely a bomlasztástól, a lejárátásokon át a likvidálásokig mindent megengedett, amit a hatalom célszerűnek látott ön maga érdekében. Ez a – nemzetiszocialistáknál is jól ismert (Führerwolle) jogot felülíró – politikai akarat hordozza azokat a bűnöket, amelyre az 1989 utáni jogállami törekvések is csak részben találtak jogi orvoslást.

Talán ezért is nyomasztóbb a jogtörténet felelőssége, hogy se az így elkövetett bűnök, se a bátor, helytálló emberi magatartás, a tisztesség ne maradjon titok az utókor előtt.

Szekuli Pál életáldozatának és Miklós József meghurcoltatásának emlékét az ösküi templomban márvány emléktábla őrzi, amit Márfi Gyula veszprémi érsek szentelt fel a 2007 decemberében, a gyilkosság 50. évfordulóján.

³⁹⁸ Jelentés 159. p.

³⁹⁹ Kahler: A „kettős normarendszer” a források tükrében. In.: Büntetőjogi tanulmányok, Veszprém, 2003: 14–22. p. Vö. még: Hantó Zsuzsa: Ítélet nélkül, In.: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis IV. 119–123. p.

És újra „tovább a lenini úton...”

1960. március 1-jén az MSZMP PB – Gáspár Sándor előterjesztésében⁴⁰⁰ – foglalkozott a vallásos világnézet elleni fellépéssel, amelynek nyomán letartóztatási hullám indult (1961), hogy büntetőeljárások sokaságával lehetetlenítsék el elsősorban a hitoktatásban eredményes papokat.

A '60-as évektől a konszolidálódott kádári diktatúra az ÁEH-t a titkosszolgálat rezidentúrájává építette ki,⁴⁰¹ s közben nagyralátó terveket szőtt az 1962. október 11-ére összehívott II. Vatikáni Zsinát (1952–1965) befolyásolására és a világegyház szétdarabolására.⁴⁰²

Miközben az MSZMP PB, KB és a központi pártbürokrácia, a diplomácia és a titkosszolgálatok karöltve igyekeztek szalonképesnek mutatkozni Nyugaton, az országon belül újabb és újabb támadások indultak – elsősorban – az ifjúsággal törődő papok és az őket segítő világi hívek ellen.

A titkosszolgálatok egyházellenes tevékenységének lényeges forrása a „Canale” objektum dosszié, amely 16 kötetből áll – 1961–1966, illetve 1971–1973 között keletkezett iratok gyűjteménye.⁴⁰³

Az egyházi személyek és az egyházat támogató civilek elleni titkosszolgálati dossziék közül megemlíthető a „Fekete hollók”⁴⁰⁴ és a „Missió”.⁴⁰⁵

A „Fekete hollók” fedőnevű akcióban – 1960 novembere és 1961 februárja között – 800 személyt vettek őrizetbe, közülük 85 került előzetes letartóztatásba: 22 pap, 25 (volt) szerzetes és 38 világi hívő. 76 főt ítélték el a bíróságok 1–12 év közötti szabadságvesztésre.

A hatvanas-hetvenes évek egyházüldözésében egyre nagyobb szerepet játszó politikai rendőrség titkos tevékenysége mellett feltalálhatók nem is kis számban azok az eljárások, amelyekben bírói ítélet mondja ki a bűnösséget.⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ OL. VII. 188. fond. 172. 5. e.

⁴⁰¹ Szabó Csaba–Soós Viktor Attila: „Világosság” – Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Új Ember Kiadó–Lénárd Ödön Közhazsnú Alapítvány, Bp., 2006. Vö.: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) III/I Csoportfőnökség és jogelődei. Rezidentúra dossziék. „Világosság” rezidentúra dosszié.

⁴⁰² Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2005. 1–507. p. Vö. még Balogh Margit: Egyház és egyházpolitika a Kádár-korszakban. In.: Esmélet, 34. sz. 1997. 69–79. p. Kahler Frigyes: III/III-as történelmi olvasókönyv 3. Kairosz Kiadó, Bp., 2005. 11–64., 85–183. p.

⁴⁰³ ÁBTL 3.1.5. O-14963

⁴⁰⁴ ÁBTL O-122147/1–10.

⁴⁰⁵ ÁBTL O-12202/1–10.

⁴⁰⁶ A legfontosabb perek: Államellenes összeesküvés címén 1961. jún. 6-án Havass Géza (5 év 6 hó), Lénárd Ödön (7 év 6 hó), Barlay Ö. Szabolcs (8 év), Emödi László (7 év). Az „illegális papnevelde” ügye – államellenes mozgalom vezetése, ill. abban való részvétel címén – 1961. jún. 30-án Tabódy István (12 év), Hrotkó Géza (3 év), Rédly Elemér (3 év 6 hó). Az első Regnum Mari-

Egy-egy ügy előkészítésén ügynökök sokasága dolgozott. Az ügynökjelentések mellett telefonlehallgatás, lakások lehallgatása, titkos házkutatás és megfigyelés, a levelezés ellenőrzése, valamint a későbbi gyanúsítottak a titkos nyomozás keretén belül történő, a gyanúsítás közlése nélkül, jogaira való kioktatás mellőzésével történt kihallgatása történt. A gyanúsítás közlésére és a büntetőeljárás jogi keretei szerinti eljárásra már akkor került sor, amikor az nem volt több pusztá formalitásnál.

Egy ilyen eljárás szemléltetésére tekintünk be Katona Nándor⁴⁰⁷ szegedi katolikus pap irataiba,⁴⁰⁸ aki azért került a politikai rendőrség látókörébe, mert középiskolás és egyetemista fiatalokkal foglalkozott, valamint gyanú merült fel, hogy a titokban működő jezsuita rend tagja.

A Katona Nándor ellen indult titkos nyomozás anyaga⁴⁰⁹ nem hagy kétséget afelől, hogy a Csongrád megyei politikai rendőrség egy nagyszabású papi összeesküvést akart bizonyítani. Havass Géza⁴¹⁰ szegedi plébános volt az

anum-per – államellenes mozgalom vezetése, ill. abban való részvétel címén – 1961. júl. 6-án és aug. 29-én: Werner Alajos (5 év 6 hó) Keglevich István (5 év), Hagyó József (3 év 6 hó), Rózsavölgyi László (3 év). Szentimrevárosi katolikus ifjúsági vezetők pere – államellenes mozgalom vezetése, ill. abban való részvétel címén – 1961. aug. 1-jén: Alsászy Károly (5 év), Aszalós János (4 év), Keglevich László (3 év). A második Regnum Marianum-per – államellenes összeesküvés címén 1965. máj. 21-én: Emödi László (5 év), Werner Alajos (2 év 6 hó), Keglevich István (5 év), Hagyó József (4 év), Rózsavölgyi László (3 év 6 hó), Somogyi Sándor (2 év 6 hó). *Jezsuiták pere* 1965. ? : Rózsa Elemér (8 év), Bálint József (5 év), Mócsy Imre (4 év). Államellenes összeesküvés címén 1966. nov. 9-én: Lénárd Ödön (8 év). A harmadik Regnum Marianum-per 1971. máj. 31-én, ill. 1972. jan. 19-én államellenes összeesküvés címén: Hageman Frigyes (5 év), Tury Lajos (3 év), Somogyi Sándor (4 év), Katona István (2 év 6 hó). Valamennyi elítélésre kiterjed a semmisségi törvények hatálya.

⁴⁰⁷ Katona Nándor (1930. jan. 12., Szeged–1996. márc. 17.) teológiai tanulmányait Szegeden végezte 1948–1953 között. Pappá szentelése (1953. jún. 7.) után Domaszéken káplán, majd Mezőkovácsházán (1956-tól), és Szegeden a Szt. József templomban (1958-tól) káplán. 1963-ban Kaszaperen lelkész. 1964-es elítélése és szabadulása után Batonyán (1965-től), majd 1969-től Szeged Belvárosi Plébánián káplán. 1977-től Tiszaszigeten plébános. 1982-ben kinevezi a püspök számvevő gondnokká. 1985-től Újszegeden káplán, társplébános – 1988-tól plébános. 1990-től általános püspöki helynök. 1989–1995 között a Szegedi Katolikus Tudósító felelős kiadója.

⁴⁰⁸ A „Fekete hollók” és a „Misszió” dossziék feldolgozásáig igen kevés adatot találunk ezekről az ügyekről. Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II. Lámpás Kiadó, Abaliget, 1944. Katona Imréről 18 soronyi, Katona Nándorról 20 soronyi megemlékezést közöl.

⁴⁰⁹ Legfontosabb iratokat vö. Kahler Frigyes: III/III-as Történelmi Olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 79–389. p.

⁴¹⁰ Havass Géza (1913. aug. 26., Budapest–2001. máj. 21., Szeged) a budapesti cisztereknek érettségizett, majd joghallgató 1932-től Budapesten. 1933-ban a szegedi hittudományi főiskolán teológus. 1938. máj. 1-jén szentelték pappá. Csanádpalotán, Makó–Újvárosban és Szeged Felsőközpontban káplán. 1942. jan. 1-jétől püspöki szertartó, hittanár. 1943-tól 1949-ig püspöki titkár. Mindszenty letartóztatása után megkísérelte a politikai rendőrség beszervezni ügynöki feladatokat.

egyik kiszemelt áldozat, de őt végül más kombinációban ítélték el: az általa nem ismert Keresztény Front elnevezésű szervezet irányításának vádjával, államrend megdöntésére irányuló szervezkedésért 5 év 6 hónapi börtönre.

Ebben az ügyben ítélte el másodszor Lénárd Ödön piarista szerzetest X. rendű vádlottként a Fővárosi Bíróság. Lénárd Ödön volt az, aki a legbátrabban kiállt polgári politikai nézetei mellett.⁴¹¹

Katona Nándor és Havass Géza összekapcsolása azért is csábító volt a politikai osztály számára, mert Havass Katona hittanára volt. A református vallású Katona Havass hatására lett katolikus és lépett a papi pályára.⁴¹²

A másik áldozat Csizmazia Rezső⁴¹³ jezsuita szerzetes, akiről „Rózsa” fedőnéven Várkonyi Imre (1916–1983) prépost kanonok, a szegedi teológia rektora (1953–1958) 1957 áprilisában jelentette: „Kitűnő tehetség, és végtelesen ravasz egyéniség. Tevékenysége főleg abban állott, hogy két jezsuita teológust évekig bujtatott ott a templomnál, mint sekrestyések és ezeket közben teológiára oktatta. Ezek azután ez év januárjában fel is lettek szentelve.”⁴¹⁴

„Debreceni Gyula” fedőnéven dr. Deák György 1957 februárjában részletes jelentést adott. 1961-ben a „Fekete hollók” dossziében pedig ezt olvashatjuk: „1955-ben hálózati jelentés alapján tudomásunkra jutott, Hogy Csizmazia Rudolf volt jezsuita szerzetes r. k. segédlelkész irányításával illegális papi és ifjúsági szervezkedés működik.”⁴¹⁵

ra, de visszautasította az ajánlatot. Letartóztatták, majd szabadlábra helyezték, de távoznia kellett az egyházmegyéből. Budapestre távozott, a Szt. Imre plébánia kisegítő káplánja lett, majd több budapesti plébánián szolgált, a fiatalok hitoktatásával és nevelésével foglalkozott. 1957 februárjában ismét Szegeden egyházmegyei számvevő. 1961. febr. 6-án letartóztatták. Őt és félévi büntetését Márianosztrán töltötte. Az 1965. ápr. 4-én kihirdetett közkegyelemmel szabadult. A szegedi dóm kisegítő lelkésze, majd 1968 szeptemberétől 1988 őszi nyugdíjazásáig újszegedi plébános és börtönlelkész.

⁴¹¹ Vö. Hetényi Varga Károly: Elfelejtett hitvallónk – A kilencven éves Lénárd Ödön köszöntése. Pro Domo, Pécs, 2001: 26–33. p. Vö. még: A Fővárosi Főügyészség vádirata – 1961 máj. 22. 1961. Tükj. B. 025. alapján. 1961. jún. 19-én az ítélet: 7 év 7 hó szabadságvesztés és 10 év közügyektől eltiltás és teljes vagyonelkobzás népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése minősítéssel. 1963. márc. 27-én közkegyelemmel szabadult.

⁴¹² Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 227. p.

⁴¹³ Csizmazia Rezső (Rudolf) (1922. márc. 7., Pér–2005. dec. 31., Pannonhalma) 1946-ban jezsuita novíciusként lépett a rendbe Szegeden. A rend feloszlata miatt Hamvas Endre püspök, mint egyházmegyei papot szentelte fel 1951. máj. 19-én. Apátfalván segédlelkész, majd a szegedi Szt. József (jezsuita) templomba helyezték. 1957-ben többször letartóztatták. 1958-ban megyéspüspöke Makóra, majd 1960-ban Mezőkovácsházára, később Tótkomlóra helyezte. Rendőrségi megfigyelését a Békés megyei politikai osztály vette át. Csorváson, Balástyán, Kövegén, Pusztaföldváron volt lelkész. 1983-tól szülőfalujában szolgált.

⁴¹⁴ A titokban Pomázon, 1957. jan. 25-én felszentelt Morlin Imre (*1917) és Závodi Kálmán (*1924) a két személy.

⁴¹⁵ Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 219. p.

Mindehhez kapcsolódott Kovács Imre⁴¹⁶ szeged-rókusi káplán, aki átvette az ifjúság oktatását Csizmazia Rezsőtől, s nyomban rendőrségi megfigyelés célszemélye lett. 1958. július 25-én „Loyolás” fedőnéven nyitották meg a dossziét, amely az ellene gyűjtött anyagot volt hivatva gyűjteni. Egy hadseregnyi ügynököt mozgósítottak a Kovács Imre elleni titkos nyomozás során. Közöttük a legveszélyesebb, legbuzgóbb – és legtehetségesebb – a „Laurence Olivier” fedőnevű Luca Szabolcs joghallgató volt. „1959 áprilisában kombináció útján vettük be a fentebb említett Kovács s. lelkész mellé.”⁴¹⁷

Kovács Imre azért vált a „Fekete hollók” akció kiemelkedő személyiségévé, mert úgy ítélte meg a politikai rendőrség, hogy „[...] illegális klerkális papi és ifjúsági szervezkedéssel [...] illegális nevelő és szervező munka formájában” lép fel a szocialista ideológia ellen. „A befolyásuk alá került fiatalokat kezdetben hittanra és egyéb vallásos ismeretekre oktatják, szórakoztató az ifjúság számára vonzó formában. Később fokozatosan térnek ideológiai kérdésekre, finoman cáfolják s marxizmust (sic!) és bírálják a népi demokratikus rendszert.”⁴¹⁸

A titkos nyomozás eredményeként került sora a házkutatásra, ahol megtalálták egy – a konyakertből felásott – rozsdás forgópisztolyt is, ami lehetővé tette az összeesküvés „fegyveres” minősítésének megállapítását. Letartóztatása után – ez már elég ritka a hatvanas években – Kovács Imrét súlyosan bántalmazták (veséjét leverték), végül 8 év 6 hó szabadságvesztés büntetést szabtak ki rá. A testileg tönkrement, idegileg összeomlott Kovács Imre nem sokára távozott az élők sorából. Nem téved Mezey András történész, amikor Kovács Imrét a hitoktatás vértanújának nevezte.⁴¹⁹

Katona Nándort – aki tovább folytatta Kovács Imre munkáját – a jezsuita templomban csakhamar jórészt ugyanazokkal az ügynökökkel vette körül a rendőrség, mint Kovács Imrét. Az ügynökök közül itt is „Laurence Olivier” kapta a legnagyobb szerepet, de találunk paptársakat, mint „Velencei Vilmos” – Sári József (*1927) ásothalmi segédlelkész, vagy „Kecskeméti” – Hamvas István (1929–1986) Hamvas Endre püspök unokaöccse, „Szigeti” – Merksz Elemér (1917–1874), aki a teológián Katona tanára volt.

⁴¹⁶ Kovács Imre (1923. Budapest–1971. szept. 8., Gyula) 1946. júl. 21-én szentelték pappá. Csanádpalotán és Földeákon szolgált, majd 1953-tól tanulmányi szabadságot kapott. 1956-ban folytatta lelkészi tevékenységét a Rókusi plébánián. A 8 év 6 hó szabadságvesztés letöltése után súlyos betegen szabadult, s nem sokára meghalt.

⁴¹⁷ Kombinációs terv, 1959. dec. 2. BM Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály – Molnár István r. szds. és Bóka István r. fhdgy. ÁBTL. 0-12147/12. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 85–90. p.

⁴¹⁸ Uo. 85. p.

⁴¹⁹ In.: Mezey András: Szeged-Rókusi vértanúja – Ifjúságpasztoráció az ötvenes években. In.: Új Ember, 2011. júl. 17.

Arra nézve van forrásunk, hogy Katona Nándort a politikai rendőrség be akarta szervezni az ügynökhálózatba, s ezért egy női ügynök bevonásával szexuális botrányba akarták keverni. Az akció nem sikerült; így a „célszemély” nem vált zsarolhatóvá.⁴²⁰ Így Katona Nándor útja a kihallgató szobák és a börtön felé kanyarodott.

Az eljárás titkos szakaszában a politikai rendőrség a Katona-ügyben is ugyanúgy félretett minden garanciális eljárási szabályt, amely az akkori szabályok szerint megilletette a gyanúsítottat. Így például az *önvádra kötelezés tilalma* a büntetőeljárás alapelvei között éppúgy szerepelt, mint mai jogunkban. Ehhez képest, 1961. június 28-án *Nyilatkozat* címen az alábbi szöveget írták le saját kezűleg Katona Nándorral: „Alulírott papi becsületszavamra kijelentem, hogy a nekem felteendő kérdésekre őszintén fogok válaszolni.”⁴²¹

Az eljárás végtelen cinizmusa akkor érthető meg igazán, ha elolvassuk a július 18-ai meghallgatási jegyzőkönyvet, ahol a kérdések sora önmagát terhelő válasza orientálta Katonát, akit semmilyen jogára nem oktattak ki!⁴²²

Nem kevésbé jogkorlátozó az a nyilatkozat is, amit 1961. június 21-én írtak alá Katona Nándorral. E szerint „...a mai naptól a rendőrségen történt kihallgatások szigorú államtitkot képeznek, melyről senkinek semmilyen körülmények között nem beszélhetek. Amennyiben erről bárkinek beszélek államtitok sértést követek el, amit a Magyar Népköztársaság törvényei 5–8 évig terjedő börtön büntetéssel büntetnek.”⁴²³

Ez a nyilatkozat nem kevesebbet jelent mind a *védővel való konzultáció kizárását*, azaz a teljes kiszolgáltatottságot és a teljes jogfosztottságot.

Az *ügy összeesküvésnek indult*, amelyben Katona István klárafalvi plébánost, Gyula Endre domaszéki plébánost (később megyéspüspök Szegeden), Lotz Antal volt csanádpalotai plébánost (1960-ban letartóztatott, majd 3 évre ítélt lelkészt), Bielek Gábor csanádpalotai plébánost, Dusik Péter magyarbánsági plébánost, Ormai Zsigmond dombegyházi plébánost, Csizmazia Rezső tótkomlói lelkészt, Lohmann Ferenc szegedi lelkészt akarták vád alá helyeztetni és elítéltetni.⁴²⁴

⁴²⁰ „Mária” fn. ügynök jelentése 1960. szept. 6-án – vette: Dán r. fhdgy. ÁBTL 0-12202/7. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 126–127. p.

⁴²¹ ÁBTL 0-12202/6. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz Kiadó, Bp., 2001. 133. p.

⁴²² Meghallgatási jegyzőkönyv, felvette Bóka István r. szds. ÁBTL 0-12202/6. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 134–141. p.

⁴²³ ÁBTL 0-12202/6. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz Kiadó, Bp., 2001. 132. p.

⁴²⁴ „Missió” ügyben összefoglaló jelentés, 1962. márc. 20. Bóka István r. szds. Dán István r. főhadnagy csoportvezető, Molnár István r. szds. alosztályvezető. ÁBTL 0-12202/6. Közli: Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 134–141. p. Varga János r. alezredes a poli-

A Csongrád megyei Politikai Nyomozó Osztály Vizsgálati Alosztálya 1961. okt. 27-én jelentést készített „Katona Nándor ügyének véleményezéséről” címmel.⁴²⁵ E szerint Katona Nándor „gyanúsítható, hogy a rend tagja” (ti. az illegálisan működő jezsuita rendé – K. F.) „illegális szervező tevékenységet fejt ki egykorú rk. papok között... A békepapok elleni tevékenységre buzdítja őket [...] vezetője egy általa létrehozott illegális ifjúsági csoportnak. [...] Kovács által szervezett és vezetett ifjúsági csoport több tagját bevonta, akikkel egyénileg foglalkozik. Állam ellenes tevékenysége arra irányul, hogy a befolyása alá vont ifjúsági illegális csoport tagjaiból egy »elit gárdát« neveljen ki, az általa remélt rendszerváltozás esetére. (Kiemelés tőlem. K. F.) Ennek érdekében a népdemokráciával és a Szovjetunióval szembeni gyűlöletre »neveli« őket”.

Javasolja a véleményező, hogy „R” esetében államellenes szervezkedés (BHÖ⁴²⁶ 1. pont (1) bek.⁴²⁷) miatt induljon eljárás. Ez magyarul a háborús viszonyok miatt mozgósítás elrendelését jelenti. A megjelölt törvényhely lehetővé tette a halálbüntetés kiszabását is.

Ha a háborús viszonyokat nem jelenti be, úgy a további felderítést javasolja az elemző tiszt.

A háború elmaradt, tovább dolgoztak tehát az ügynökök, amíg az 1963. június 6-ai Realizálási terv⁴²⁸ a „Missió” fn.⁴²⁹ csoportdossziét le nem zárta.

A *realizálási terv* lényegében megismétli az 1961. októberi jelentésben foglalt magatartást, mégis – az időközben életbe lépett – Büntető Törvénykönyv⁴³⁰ (Btk.) lényegesen enyhébb *izgatás* büntetnének minősítette Katona Nándor cselekvőségét.

Javaslat született Katona Nándor letartóztatására, a tanúk kihallgatására, az ügynökség kivonására,⁴³¹ valamint arra, hogy az érintett középiskolás és egyetemista fiatalok nevét a Kommunista Ifjúsági Szövetség tudomására hozzák „további nevelő jellegű intézkedés megtétele végett”.

tikai nyomozó osztály vezetője. ÁBTL 0-122123. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 310–328. p. Vö. még: Katona István klárafalvi rk. pap ügyében összefoglaló jelentés, 1960. márc. 23. Molnár István r. szds., Magyar József r. fhdgy. ÁBTL 0-12202/7. Közli: Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 150–260. p.

⁴²⁵ Benkovics Sándor r. szds. alosztályvezető, egyetért Varga János r. alezredes osztályvezető. ÁBTL 0-12202/6. Közli: Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz Kiadó, Bp., 2001. 303–304. p.

⁴²⁶ BHÖ. A hatályos anyagi büntetőjogszabályok hivatalos összeállítása. Bp., 1958.

⁴²⁷ Népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom kezdeményezése, vezetése.

⁴²⁸ Készítette Dán István r. százados, egyetért Czene Mihály r. alezredes osztályvezető.

⁴²⁹ fn. = fedőnevű.

⁴³⁰ 1961. évi V. tv. 127. § (1) bek.: 6 hónaptól 5 évig terjedő szabadságvesztés a büntetési tétel.

⁴³¹ „Laurence Olivier”, „Döme Sándor”, „Szigeti”, „Velencei”(sic!), „Csaba”, „Sándor”.

Nincs egyelőre forrásunk, amiből kiderül, mi indította a politikai osztályt arra, hogy egy halállal is büntethető cselekménysorból most kiemelje azokat a mondatokat, amelyekkel Katona Nándor a *rendszer bírálta*, s ezeket – gyűlöletkeltésnek minősítve – a lényegesen enyhébb, izgatás büntette irányába terelje az eljárást.

Aligha tévedünk, hogy ez csak a *pártszervek* politikai döntése lehetett.

Katona Nándor ellen tehát megindult a nyílt büntetőeljárás, mégpedig úgy, hogy Katonát nem tartóztatták le. A Szegedi Városi Járási Ügyészség⁴³² vádiratában folytatólagos izgatás büntettét tette vád tárgyává.⁴³³ A vádirat tényállása szerint Katona Nándor azzal valósította meg a terhére rótt bűncselekményt, hogy különböző személyek előtt

- kijelentette, hogy Magyarországon nincs vallásszabadság, a papokat üldözik, s hasonló s helyzetet a többi népi demokratikus államban is;

- olvasásra átadta fiataloknak az „Üldözni fognak titeket” című regényt, amely szovjetellenes tartalmú;

- a rádió és az újságok hazudoznak, az irodalmi folyóiratok tele vannak rossz versekkel, az újságok minden feláldoznak a „pártszerűség” érdekében;

- az államot műveletlen emberek vezetik, Dobi István „vén iszákos”, a kommunizmus valójában államkapitalizmus;

- ne menjen senki a lakására, mert a rendőrök figyelik és elkapják, összeverhetik;

- az állam az ifjúság erkölceit tönkreteszi, a gonoszság fog uralkodni;

- a Szovjetunió is gyarmatosító imperialista hatalom;

- lefordította a „Lexikon für Theologie und Kirche” című kiadványból a szovjet vallásüldözésre vonatkozó szakaszt, azzal a megjegyzéssel, hogy mindez igaz.

Valamennyi kijelentést a vádirat 1962 októbere utáni időre datálja.

A szegedi járásbíró az 1964. március 11-én nyilvános tárgyaláson hozott ítéletet⁴³⁴ másnap hirdette ki.

A vádirati tényállás elfogadása mellett a bűnösséget folytatólagosan elkövetett izgatásnak minősítette, de csak a Btk. 127. § (1) bek. b) pontja szerint.

⁴³² B.12498/1963/I. vj. sz. vádiratot Dr. Vass István vezetőügyész-helyettes jegyzi, 1963. nov. 16. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 340–343. p.

⁴³³ Btk. 127. § (1) bek. b) és d) pont – a Magyar Népköztársaság, ennek államrendje, az államrend alapintézménye, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya, ennek valamely alapelve; valamely nép, nemzetiség, felekezet vagy faj, továbbá – szocialista meggyőződésük miatt – egyes csoportok vagy személyek ellen gyűlöletkeltésre alkalmas cselekményt követ el.

⁴³⁴ B. IV. 199/1964/3. szám alatt Dr. Fedor Attila a tanács elnöke, Bovatsek Mihály és Bálint Ferenc ülnökök. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 344–352. p.

A kiszabott büntetés 1 év szabadságvesztés *háromévi próbaidőre felfüggesztve*. Ez volt a legtöbb, amit a bíróság akkor, ott megtehetett Katona Nándor érdekében, aki nem tett mást, mint élt az Alkotmányban is deklarált szólás- és véleménynyilvánítási jogával, s mellesleg minden szava igaz volt.

Az indokolás szerint „Vádolt a cselekményét komolyan megbánta, határozott ígéretet tett arra, hogy a jövőben hasonló magatartástól tartózkodni fog. [...] Jelenleg már nem Szegeden, hanem Kaszaperen működik, ahol középiskolás diákokkal, vagy egyetemi hallgatókkal kapcsolatba nem igen kerülhet.”

Az ügyész súlyosbításra irányuló fellebbezése (akkori elnevezés szerint fellebbezési óvás) nyomán a másodfokú bíróság⁴³⁵ Katona Nándor büntetésének felfüggesztését mellőzte, és 2 év közügyek gyakorlásától eltiltásra is ítélte.

Katona Nándor be is vonult a szegedi Csillag börtönbe az 1 éves büntetés letöltésére. Amikor – jó magatartására figyelemmel – ¼ kedvezményrel szabadult, dohogva közölte: „Képzeld ezek... Hát, nem kiengedtek idő előtt. Három embert már megkereszteltem és volt még kettő, akivel még egy jó hónapot kellett volna foglalkoznom a keresztségig és most, tessék, hogy akadok rájuk.”⁴³⁶ Katona Nándort tehát nem viselte meg a börtön, ott is küldetést keresett és talált.

Ügye azon kevesek közé tartozik, amelyekben egyéni felülvizsgálat történt a rendszerváltozás után.⁴³⁷

A törvényességi óvás kifejtette, hogy a marasztaló ítéletek törvénysértők voltak, mert a tényállásban rögzített kijelentések nem voltak alkalmasak izgatás megállapítására. „Az akkor hatályban volt Alkotmány is alapelveként szögezte le a szabad vallás gyakorlást és véleménynyilvánítást. Ezzel a jogával élt Katona Nándor is.” (Aláhúzás az eredetiben: K. F.)

A Legfelsőbb Bíróság magáévá tette az ügyési álláspontot és Katona Nándort *bűncselekmény hiányában felmentette* az ellene emelt vád és következményei alól.

Katona Nándor pere a koncepciós pereknek a *tendenciózus perek* alcsoportjába tartozik, amikor is nyílt anyagi jogi törvénysértéssel – alkotmányosan deklarált jogok gyakorlásaért – történt az elítélés, valójában azzal a politikai céllal, hogy az ifjúság vallási és erkölcsi nevelésének gátat vessen a kommunista diktatúra.

⁴³⁵ Szegedi Megyei Bíróság Bf. II. 344/1964/6. 1964. április 30. Dr. Laluska Pál tanácselnök. Dr. Novák Zoltán előadó bíró, dr. Kremán Miklós tanácsstag.

⁴³⁶ Katona Nándor személyes közlése a szerzővel 1969-ben.

⁴³⁷ A legfőbb ügyész helyettese dr. Nyíri Sándor – Bfl. 20757/1991/2. szám alatt törvényességi óvást emelt a Legfelsőbb Bíróság előtt. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 356–359. p.

A három *Regnum Marianum-per* – amelyről fentebb már érintőlegesen szót ejtettünk – jog- és társadalomtörténeti feldolgozása külön kötetet igényel, amely e sorok írójának reményei szerint mihamarabb napvilágot lát.

A XIX. század végén budapesti pap-hitoktatókból szerveződött közösség 1902 végére formálódott ki, majd 1903 januárjában hivatalosan is megalapított *Regnum Marianum*-mozgalom történetének és a kommunista diktatúra idején végzett tevékenységének bemutatása nem ennek a dolgozatnak a feladata. A regnumos pereket megelőző titkos nyomozások dossziéinak – így pl. „Békétlenek”, „Bigottak”, „Ellenállók” – bonyodalmas titkos nyomozásai menetét sem tudjuk itt kifejteni. A hatalom alapjában véve – álláspontunk szerint – azért tartotta igen veszélyesnek a regnumos atyák működését, mert alkalmasnak látta őket egy keresztény, vezetésre alkalmas elit felnevelésére. „Tevékenységre a korábban kidolgozott regnumi törvények további folytatása jellemző, főleg fiatal értelmiségiek elvonása a tömegszervezetektől, majd azok népi demokráciánk elleni nevelése” – állapította meg egy 1967. december 4-én kelt intézkedési terv.⁴³⁸

Hasonlót olvashattunk már Katona Nándorral kapcsolatban: „Állam ellenes tevékenysége arra irányul, hogy a befolyása alá vont ifjúsági illegális csoport tagjaiból egy »elit gárdát« neveljen ki, az általa remélt rendszerváltozás esetére.”

A lefolytatott koncepciók eljárás politikai célja tehát mindkét esetben hasonló tőről fakadt.

A regnumi atyák esetében azonban nem elégedett meg a hatalom az izgatás büntetésének minősítésével. Itt maradt az államellenes szervezkedés – későbbi nevén összeesküvés – minősítése és az ahhoz kapcsolódó büntetések, amelyeket az '56-os forradalom megtorlása során megismert vérbírák⁴³⁹ gond nélkül szabtak ki.

A regnumos atyák pereit során – bár nem teljesen tiszta formában – ugyancsak a koncepciók perek *tendenciózus perek* alcsoportjáról beszélhetünk.

A hatvanas évek végén folyt még egy jelentős per, amelyben *Lénárd Ödön* I. r. vádlottként (harmadszor került elítélésre), *Tímár Ágnes* ciszterci szerzetes⁴⁴⁰ II. r. vádlottként (másodszor) került a bíróság elé. Az eljárás 1966. áp-

⁴³⁸ ÁBTL 0-14846/4. 200. p.

⁴³⁹ Így dr. Bimbó István, dr. Vágó Tibor, dr. Simándi György.

⁴⁴⁰ Tímár Ágnes dr. (*1928. jan. 20., Újpest) 1944 júliusában apját letartóztatták, majd az árván maradt leányt Lénárd Ödön tanította, így 1946-ban leérettségizett. Műgyermemi hallgató, építész szakon. 1948-ban belépett a ciszterci rendbe, 1950. jan. 9-én tett ünnepélyes fogadalmat. A rend feloszlását követően az Iparterv diósi gyárában építészként dolgozott. 1955-től több fiatalal szerzetesi életet élt és megvetették a Boldogasszony Háza kolostor alapjait. 1961. febr. 6-án letartóztatták és államellenes szervezkedés vádjával 4 év 6 hónapi szabadságvesztésre ítélték. Az

rilis 19-én Lénárd Ödön letartóztatásával és házkutatással indult. Az eredeti gyanúsítása Btk. 207. §-ába ütköző egyesületi joggal történt visszaélés bűntette. Erre az a tényállás adott alapot, hogy Lénárd Ödön iránymutatása mellett Tímár Ágnes női szerzetesrendet szervezett Végül a vádirat⁴⁴¹ mindkettőjüket összeesküvésre irányuló előkészülettel,⁴⁴² Lénárd Ödönt további kémkedés⁴⁴³ büntetésével terhelte.

A vádirat – s ennek nyomán az elsőfokú ítélet⁴⁴⁴ – vázolja Lénárd Ödön és Tímár Ágnes szerzetesi közösséget szervező tevékenységét. S hogy lesz ebből összeesküvés-előkészület? Emlékezzünk vissza Mester Margit perére és Jónás Béla tanácselnök a bűnösséget „megalapozó” fikciójára, hogy ti. „a Grósz-per adatai megvilágították a szerzetesrendek szerepét”, amely nem más, mint a népi demokrácia megdöntése. Így lesz a valláserkölcsei és a társadalom életét érintő tudományos előadásokból „jogfolytonosan” államellenes bűncselekmény. S a kémkedés is hasonlóan alakul. Lénárd Ödön a forradalom alatt elmenekült és korábban államellenes cselekmények miatt 14 évre ítélt dr. Török Jenővel tartott fenn kapcsolatot, és Bécsbe küldött részére hazai folyóiratokat, többek között a *Pedagógiai Közlemények* című lap 1965-ben megjelent számát, amelyben Polinszky Károly művelődésügyi miniszterhelyettes cikke szerepelt. A cikkben Polinszky elemezte a „Budapesti Műszaki Egyetem politikai helyzetét, feladatait”.

Ezt az anyagot találta úgy a vádhatóság, hogy „a Magyar Népköztársaság hátrányára felhasználható”.

Ez az álláspont semmiben sem különbözik az '50-es évek első felében „kidolgozott” jogi helyzettől, amit a Mindszenty-perben és Károlyi Bernát harmadik perében is tapasztalhattunk. Minden adat, amit külföldinek ad át valaki, kémkedés, akkor is, ha az nyilvánosan sajtóban Magyarországon megjelent! Ez a büntetőjogi dogmatika oldaláról nézve olyan fokú *ostobaság*, amelyre csak legyinteni lehet. A diktatúra kelléktárában azonban vérezen komoly eszköz bárki ellen, akit ellenségnek minősít a pártállam.

1963-as közkegyelemmel szabadult. Lénárd Ödön lelki vezetésével tovább folytatták a szerzetesi életet. 1966 áprilisában ismét letartóztatták és elítélték. 1968 novemberében szabadult. Teológiai tanulmányai végeztével doktori értekezést készített a párizsi Institut Catholique patrisztikai tanszékén. Csak 1989 januárjában kapott kiutazási engedélyt disszertációja megvédésére. 1987-ben a kismarosi szerzetesi közösség priorisszája, majd a monostor apátsági rangot kapott, ettől kezdve apátnő (1993) 75. évének betöltéséig. Többek között Mindszenty emléklapokkal és Fraknói Vilmos díjjal (2004) tüntették ki.

⁴⁴¹ Fővárosi Főügyészség Tük. B. 0018/1966. 1966. júl. 6. dr. Götz János fővárosi főügyész. Közli: Hetényi Varga Károly: Elfelejtett hitvallónk – A kilencven éves Lénárd Ödön köszöntése. Pro Domo, Pécs, 2001. 39–43. p.

⁴⁴² Btk. 118. §.

⁴⁴³ Btk. 131. §.

⁴⁴⁴ 1966. nov. 9. dr. Bimbó István vezette tanács.

Lénárd Ödön 8 évben meghatározott és Tímár Ágnes 3 év 6 hónapi szabadságvesztés büntetése valójában üzenet volt a Vatikánnak – épp úgy, mint a harmadik regnumos per – nyomásgyakorlás a Casaroli-tárgyalásokra.

A legtöbb időt börtönben töltött magyar pap, Lénárd Ödön és Tímár Ágnes ügyében ugyancsak egyéni felül vizsgálatra került sor. A törvényességi óvás nyomán tartott tárgyalás –1991. május 27-én – mindkettőjüket bűncselekmény hiányában felmentette a vád és következményei alól.

A formálódó jogállam mérlegén nem lehetett államellenes bűncselekmény néhány fiatal nő szerzetesi életvitele, tanulása, véleménye a világról és a társadalomról. S nem lehetett kémkedés egy, az állami kiadónál megjelent tanulmány külföldre küldése sem.

A diktatúra – amely uralmát a következő évtizedekben is biztosítani akarta – sok tekintetben taktikát változtatott. A bíróságok egyre kevésbé voltak alkalmasak a koncepciós perek véghezvitelére. Sokkal inkább a politikai rendőrség (III/III-as csoportfőnökség) és az ÁEH feladata volt az egyház „kézben tartása”. Így a koncepciós perek korszaka lezárult. A volt meghurcoltaknak vagy egyéni felülvizsgálat, vagy a semmisségi törvények szolgáltatott igazságot. De vajon a társadalom és a tudomány világa meg tett-e mindent, hogy az áldozatokat – és az áldozatokat meghozókat – ne felejtsek el? Úgy véli e sorok írója, nagy még az adósságunk!

IV.

A „lenini út” vége

Marx „kísértete”, amelyről a Kommunista kiáltvány beszélt, s amely tényleg végigjárta és -dúlta Európa boldogtalanabb – keleti – felét, nemcsak mérhetetlen szenvedést, nyomort és halált hozott a megígért földi paradicsom helyett, de ámokfutása során tönkretette az uralma alá kényszerült nemzetek erkölcsi értékrendjét és a szellemi ellenállás képességét. Ez utóbbi csak nagyon keveseknek adatott meg, s azokban az időkben úgy tűnt, hogy bitó, börtön, számkivetettség és feledés lesz az osztályrészük. Negyedszázada aligha hitük, hogy a legújabb kori zsarnokság bolsevik ága összeomlik, s a lassan magához térő szellemi élet ismét szabadon élhet jogaival.

A kommunista rendszer végorájában az MSZMP KB⁴⁴⁵ is kénytelen volt szembenézni eddigi politikájával. A nagy önvizsgálat előkészítésére létrehozott bizottság összefoglalója szerint: „Az egyház anakronisztikus politikai és

szellemi hatalmának megtörése időszerű és sikeres törekvés volt, mely hozzájárult a magyar társadalom szekularizálásához, az uralkodó vallási ideológia visszaszorításához.” Más szóval az agonizáló MSZMP ideológusai utolsó pillanataiban is közösséget vállaltak mindazzal a jogtiprással, amelyet a párt és jogelődje történelmi színrelépését követően a lelkiismeret és vallásszabadság ellen elkövetett. Ezt a merev álláspontot a réalpolitika kénytelen volt enyhíteni. A KB júliusi ülésére beterjesztett dokumentumban.⁴⁴⁶ Önmagában már az a tény, hogy a dokumentum címében megfogalmazott módon az MSZMP vezető testülete elé került, sokatmondó. Az állásfoglalás-tervezet nem cáfolja ugyan az ideológusok megállapításait, csupán finomította azokat (utalva a feszültségekre és megtorpanásokra⁴⁴⁷), ugyanakkor kijelentette: [az MSZMP] „Megszüntette a vallásos érzületűeket sértő, leegyszerűsítő ateista propaganda vadhajításait, oldotta a vallásossággal szembeni politikai bizalmatlanságot.”⁴⁴⁸ Beismeri a KB: „Az egyházpolitikában elért eredmények ellenére nem sikerült mindenben meghaladni a múlt hibáit. Nem tagadhatók a vallásos meggyőződés miatti, politikai indíttatású hátrányos megkülönböztetés egyes esetei sem, amelyek gyakran súlyos lelkiismereti konfliktushoz vezettek. A nyolcvanas évek elejétől az egyházak tömegbefolyása, a vallásosság növekedett. Különösen a fiatalok és az értelmiség körében fokozódott a vallás iránti érdeklődés és a vallásosság is.”⁴⁴⁹ (Kiemelés tőlem. K. F.)

Ez azonban már a végkifejlet, amelynek okai sem a kommunista egyházpolitika szándékaiban, sem az „Ostpolitik” engedményeiben nem lelhetők fel.

⁴⁴⁶ MSZMP KB 1989. júl. 28-ai ülése. „Állásfoglalás-tervezet: az MSZMP viszonya a valláshoz és az egyházakhoz: javaslat a lelkiismereti szabadság elveire”. In.: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei 2. (szerk.: S. Kosztricz Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Sós László, T. Varga György) Bp., 1993. 1404–1405. p.

⁴⁴⁷ „A Magyar Szocialista Munkáspárt három évtizedes egyházpolitikája – mely nem volt mentes feszültségektől, megtorpanásoktól – történelmi mércével mérve is nemzetközi összehasonlítás tükrében egyaránt sikeresnek bizonyult.” Uo.

⁴⁴⁸ Uo.

⁴⁴⁹ Uo.

⁴⁴⁵ Központi Bizottság.

A kommunizmus bűneiről¹

(Előadásvázlat)

K. Marx és F. Engels a Kommunista kiáltvány című, 1848-ban kiadott röpiratában: „Kísértet járja be Európát, a kommunizmus kísértete.”

Ideája egy osztály nélküli társadalom, ahol megszűnik az „embernek ember által való kizsákmányolása”.

A két szerző, aki az ipari proletariátus politikai egyeduralmától várta a „szép új világ” megvalósítását, az osztálygyűlöletet és az abból fakadó *osztályharcot* jelölte meg – visszavetítve a korábbi történelmi korokat is meghatározó tényezőként – a cél elérésének eszközeként.

Materialista, ateista gondolkodásmódjukból következett, hogy cél elérése érdekében *minden megengedhető*.

A magántulajdon létjogosultságának tagadása.

Az egyén jogainak a közösség „érdekei” alá rendelése, az erkölcs és jog relativizálása tág teret nyitott az erőszak és jogfosztás minden elképzelhető és elképzelhetetlen formája előtt.

A politikai gyakorlatban V. I. Uljanov – mozgalmi néven *Lenin* – a kommunizmushoz vezető úton megkülönböztet „legális és illegális eszközöket”, utóbbit a legszélesebb körben alkalmazva.

Lenin és követői a *terrort* tartották a leghatékonyabb eszköznek (példaképük a francia forradalom jakobinusainak terrorhulláma).

A terrort kiegészítő, másik meghatározó módszer a *megtévesztés és a demagógia*, amelyet gátlástalanul használtak az élet minden területén:

- államhatalom megragadása,
- gazdasági erőforrások – államosítás, tervutasításos gazdaság,
- a mezőgazdaság leigázása,
- szellemi erőforrások,
- a lelkek feletti hatalom megszerzése.

¹ Előadás a Polgárok Házában tartott Civil Akadémián, 2012. február 16-án.

S most pillantsunk az út végére, ahol halottak milliói tanúskodnak vádlón „az osztály nélküli társadalom” kísérletéről: Stéphane Courtois így ír a Kommunizmus Fekete Könyvében: „[...] felállítottunk egy hevenyészett számszerű mérleget; ez még csak hozzávetőleges mérleg, még tüzetes pontosítást kíván, de, személyes becslés alapján, kézzelfoghatóvá teszi a dolog súlyosságát. És fogalmat ad nagyságrendjéről:

Szovjetunió – 20 millió halott
 Kína – 56 millió halott
 Vietnam – 1 millió halott
 Észak-Korea – 2 millió halott
 Kambodzsza – 2 millió halott
 Kelet-Európa – 1 millió halott
 Latin-Amerika – 150.000 halott
 Afrika – 1,7 millió halott
 Afganisztán – 1,5 millió halott,
 A nemzetközi kommunista mozgalom és hatalmon nem lévő kommunista pártok áldozatainak száma kb. 10 000 halott.
 Ez összesen megközelítőleg százmillió halott.”
 – *Erőszak és megfélemlítés a hatalom megragadása érdekében.*
 – *Erőszak és demagógia a hatalom megtartása érdekében.*

Sajnos – elsősorban értelmiségi körökben – nem maradt hatástalan az a nagyarányú megfélemlítés, amely a társadalom megnyugtatót célzta, és azt hangoztatta, hogy a Kommunista Párt nem kíván újból proletárdiktatúrát Magyarországon, és nem tör kizárólagos hatalomra. Vas Zoltán és a kommunista közigazgatási vezetők értekezlete: „meddig kell azt mondani, hogy nem a proletárdiktatúrát valósítjuk meg?” – „Amíg meg nem csináljuk.”

Szekfü Gyula: Forradalom után című művében Sztálin bölcsességét dicsőíti, és a szovjet haderőt nem megszállóként, hanem felszabadítóként értékeli.

Ezzel egyidejűleg elindult az a folyamat, amely a későbbi szovjet típusú berendezkedés megvalósítása érdekében erőszakos eszközökkel szétzúzta a magyar társadalom finomszerkezeteit, szétzilálta a szellemi, gazdasági és politikai antifasiszta elit nem-kommunista vonulatait, miközben a sajtó manipulatív módon mindezt a demokráciáért folytatott küzdelemnek, az ország szükséges modernizálásának tüntette fel.

Rákosi nem titkolt elve volt, hogy amit nem sikerül megnyerni a választásokon politikai eszközökkel, azt megszerzi a politikai rendőrség és végrehajtja a büntetőjog – mint az osztályharc legélesebb fegyvere.

Ebben a rendszerben a főszerep a *politikai rendőrségé* és kiszolgáló alegységeié, az ügyészségeké és bíróságoké. A politikai rendőrségről való kutatá-

sok megalapozásának hervadhatatlan érdeme *M. Kiss Sándoré*.² A bíróságok és ügyészségek tevékenységének kutatásában pedig *Zinner Tibor*³ vállalt úttörő szerepet.

Később több kiváló kutató tárt fel fontos részleteket az erőszakszervezet működését illetően.⁴

Nincs itt arra terünk, hogy az erőszakszervezetek strukturális kérdését részletezzük, de azt kijelenthetjük: a politikai rendőrség volt az, amely „realizálta” a kommunista pártvezetésnek a hatalom megszerzésére és megtartására irányuló utasításait, ezáltal a magyar történelem kriminalizálásának legfontosabb eszközévé vált.

Erőszakszervezet kiépítése szovjet (SZEB) segítséggel:

A politikai rendőrség – és a rendőrség átpolitizálása – szovjet mintára történt. Oroszországban az 1917. évi októberi államcsínyt követően a büntetőeljárások tömege a társadalom strukturális átalakítását, a tulajdonviszonyok megváltoztatását, az ideológiai arculat átformálását és nem utolsósorban a politikai ellenfelek megsemmisítését szolgálta. Az 1920-as években a kialakuló monolit hatalom egyetlen szervet, a VCSK-t⁵ (és utódszervét, a GPU-t⁶) ruházta fel a nyomozás, az elbírálás és a végrehajtás „jogával”.⁷

A Rákosi Mátyás vezette MKP teljes erővel hirdette meg a „*párt öklének*” nevezett Államvédelmi Osztály (majd Államvédelmi Hatóság) – a hírhedt

² M. Kiss Sándor: Vázlat az ÁVH-ról I–II. Hítel, 1989/2. és 4.; Vö. még: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről (szerk.: Gyarmati György). Történeti Hivatal, 2000. Vö. még: Kiszely Gábor: ÁVH egy terrrorszervezet története. Korona, Bp., 2000.

³ Zinner Tibor a jogász-történész vegyesbizottság történész társelnökeként végzett munkássága kiemelkedő jelentőségű. Az általa vezetett bizottság tagjai voltak: Balogh Margit, Botos János, Habuda Miklós, Izsák Lajos, Markó György, Svéd László, Szomszéd Imre, Vértes Róbert, Szakács Sándor.

A vegyesbizottság jogász elnöke Földvári József. Tagjai: Barcsay Sándor, Csecserits István, Egri Géza, Gál Andor, Horváth Ibolya, Horváth Tibor, Katona Géza, Kahler Frigyes, Kárpáti Piroška, Kónya István, Kutrucz Katalin, Kovács Gyula, Kozma Istvánné Váradi Katalin, Kubinyi Sándor, Lácza Gábor, Marton Gyula, Márián Zoltán, Mesterházy István, Mezei László, Nehrer Péter, Spitz János, Szabó András, Szokol Szilárd, Szollár Pál, Tarr József, Tóth Mihály.

⁴ Így – a teljesség igénye nélkül – Gyarmati György, Kiszely Gábor, Kubinyi Ferenc, Cseh Gergő Bendegúz, Szabó Csaba.

⁵ VCSK (Cseka) Vszerszsijszkaja Csezsucsajnaja Komisszija po borbe sz kontrevolucijej, szpekulacijej i szabotazsem – Összoroszági Rendkívüli Bizottmány az ellenforradalom, spekuláció és szabotázs elleni harcra (1917–1922).

⁶ GPU, ill. OGPU: Objegyinemoje Gaszudarsztvennoje Politiceszkije Upravlenie (1922–1934) – Állambiztonsági Politikai Igazgatóság, illetve Egyesített Állami Politikai Igazgatóság, utódszerve az NKVD – Narodnij Komisszariat Vnutrennyih gyei (1934-től) Belügyi Népbizottság Különleges Osztály.

⁷ Horváth Pál–Kahler Frigyes–Révész T. Mihály–Stipta István–Zlinszky János: Általános Jogtörténet II. (é. n.) 130–150. p.

ÁVO, ÁVH Péter Gábor vezetésével – kiépítését és a civil társadalom elleni minden irányú hadviselést.⁸

A politikai osztály személyi állománya 95%-ban kommunista párttagokból szerveződött. 1946 márciusában a politikai rendőrség 35 ezer embert tartóztatott le Magyarországon. Közülük sokaknak nemcsak hogy köze nem volt a nácizmushoz, hanem antifasiszta, sőt ellenálló magatartást tanúsítottak, igaz, ennek során nem a kommunista oldalon álltak. Ha kellő figyelmet szentelünk az MKP főideológusának – a kiemelkedő koncepciós perek, közöttük a Mindszenty-per egyik „társzerzőjének”, Révai Józsefnek a *Szabad Népből* megjelent, a „reakcióról” írott cikkének,⁹ választ kaphatunk arra, hogy kik kerülnek a közeljövő üldözötteinek véget nem érő listáira. „Reakciós az, aki antikommunista.” Más szavakkal: ellenség mindenki, aki nem kommunista, avagy nem támogatja a kommunista párt politikáját. Így egy csapásra milliókra tágult az ellenség köre *csaknem az egész társadalom*. Körvonalazódott tehát a „bűnös nemzet” elleni büntetőhadjárat ideológiája.

A kommunista ideológiának megfelelően a *magántulajdon megszüntetése* – vérrel és vassal – olyan csapást jelentett minden ország társadalmára, ahol a kommunizmus hatalomra jutott, amely egyben magában hordozta az évtizedek múltán bekövetkező bukás csíráját is.

A kommunista hatalomátvitel előkészítése volt a gazdaságban az *államosítás*, amely megalapozta a *tervutasításos gazdálkodás* rendszerét, a nemzet valamennyi erőforrásának ellenőrzését.

A magyar társadalmat – de ez igaz valamennyi magántulajdonon alapuló társadalomra – megrendítette a mezőgazdaságban véghezvitt erőszakos szövetkeztetés – kolhozosítás –, amely valójában hasonló hatású volt az ipar államosításához.

A kommunista hatalom sajátosan alakította a társadalmat. Miközben a „munkásosztály uralmáról” szólt a demagógia, a szabadságától megfosztott sajtóban valójában egyfajta társadalmi alávetésnek, egy sajátos rabszolgatársadalom kialakításának folyamata következett be.

Ennek a folyamatnak integráns része a társadalom szellemi ellenálló képességének megtörése, a kommunista ideológiával szemben álló nézetek és e nézetek híveinek megsemmisítése, később a társutas, majd terhesség – ezért ellenségévé váló – nézetek és nézeteket vallók megsemmisítése.

Kiemelt helyet foglal el e tekintetben a *vallásüldözés*, kísérlet az egyházak és az istenhit megsemmisítésére.

A fékevesztett vallásellenes gyűlölet gyökereit keresve minden bizonnyal *Nyikolaj Bergyajevnek* kell igazat adnunk: „Lehetetlen a kommunizmust megérteni, ha csak mint társadalmi vagy gazdasági rendszert nézzük. A vallásellenes propaganda szenvedélyességét és a Szovjet-Oroszországban végrehajtott vallásüldözést csak akkor érthetjük meg, ha a kommunizmusban valamiféle vallást ismerünk fel, amely le akarja váltani a kereszténységet. Csak egy vallás – nem pedig egy gazdasági vagy politikai tan – állítja magáról, hogy birtokában van az abszolút igazságnak, kizárólagosan és nem tűrve konkurenciát maga mellett. Csak egy egyház adhat ki az egész birodalom lakosságára kötelező »katekizmust«. Más szóval a *kommunizmus azért üldöz minden vallást, mert maga is az!* És mint olyan, »egyetlen igaz vallás«, ezért nem bírja elviselni a többi »hamis vallás« tételeit. Saját hitét akarja kényszerrel, erőszakkal keresztülvinni anélkül, hogy törődne az emberi szellem szabadságával. Ez a végleges »*e világ» vallása, utolsó, végleges tagadása a másvilágnak és szellemi életnek.* Éppen ez ad neki spirituális és misztikus jelleget.” (Kiemelések az eredetiben. K. F.)

A társadalom leigázásának fontos eszköze volt a zsidó-keresztény erkölcsi renden alapuló, polgári jogrendszer megsemmisítése, és helyére a „szocialista jog” és a még azt is felülíró „*pseudo-jog*” állítása.

Ez a folyamat végbement – szovjet mintára – minden államban, ahol a kommunista párt uralma kibontakozott. Első lépésben hatályon kívül helyezik azokat a jogszabályokat, amelyek útját állják a korlátlan kommunista diktatúrának és védelmet nyújtanak, jogokat biztosítanak a társadalom nagy többségben lévő – nem kommunista – részének. Azokat az emberi jogokat biztosító szabályokat azután, amelyeket nyilvános jogszabályban – jórészt propagandaokokból – nem helyeztek hatályon kívül, vagy éppen az új hatalom hirdetett ki, *egyszerűen felülírták belső utasításokkal, párttárgyakkal, a párt elvárásainak megfelelően. Ezeknek a normáknak az összessége a pseudo-jog.*

Pl.: A nem tagadott vallásszabadság jogával élőket nemcsak kiszorították állásaikból (pedagógusok, más állami alkalmazottak), de a vallásosságot a büntető eljárásokban súlyosító körülményként értékelték az ítéletek.

A büntetőeljárás garanciális szabályait egyszerűen mellőzték a politikai ügyek vizsgálati szakaszában, s így alkalmazták a kényszervallatás minden formáját, a legbrutálisabbakat is.

Bár a törvény előtti egyenlőség elve létezett, a „rossz osztályhelyzet”, különösen az osztályellenségnek minősített személyek esetében, felülírt mindezt, az ártatlanság vélelmétől kezdve a kegyelmi eljárások lefolytatásáig, nem is beszélve azoknak a jogsértéseknek a tömkelegéről, amelyeket közigazgatási szervek hoztak a kuláknak nyilvánított parasztgazdák lehetetlenné tétele érdekében. A pseudo-jog működésének jó példája *Mester Margit Má-*

⁸ A belharcokról bővebben nem szólunk. A 474 „munkásmozgalmi” elítélt számszerűen is elenyészik a több mint 400 000 elítélt, vagy internált ártatlan magyar állampolgárhoz képest.

⁹ 1945. július 22.

ria (1906–1961) UST-nővér, rendalapító büntetőpere. A rendházakon kívül a szerzetesek életére érvényesnek kellett volna lenni a Magyar Népköztársaság Alkotmánya (1949. évi XX. törvény) VIII. fejezetében leírt szabadságjogoknak, jelesül a lelkiismeret és vallás, a szólás, a sajtó, a gyülekezés és egyesülés szabadságának.

Az Alkotmányban kihirdetett szabadságjogokat azonban teljes mértékben felülírta a *pszeudo-jog*, amely a vallásszabadságot vallásüldözéssel váltotta fel, s minden szólást (sajtot), gyülekezést, egyesülést, amelyet nem a hatalom jóváhagyásával gyakoroltak, *bűncselekménynek* kezeltek, és a bűnüldöző hatóságok e szerint jártak el.

A *pszeudo-jog* legbrutálisabb tétele a *jogellenesség nélküli büntetőjogi bűnösség* tételének megalkotása volt. Nem kevesebb történt ez esetben, mint hogy a minden civilizált állam jogrendszerében alaptételnek tekintett tételt, jelesül, hogy csak olyan magatartás valósíthat meg bűncselekményt, amely a tételes jogba ütközik – azaz *jogellenes* – a bolsevik jogszemlélet elvetette, és a magatartás jogellenességének vizsgálata helyett azt nyomozta és ítélte meg, hogy a magatartás „*reakciós*” volt-e? A Mindszenty-perben ezt meg is fogalmazta a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) – Jankó Péter tanácselnök vezetésével: „*Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát reakciós erők szervezkedése akár jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztesse.*” A koncepciós perekben tehát a jogellenességet felváltotta a reakciós fogalma – *kommunistaellenes olvasatban*. Ettől kezdve bárkinek bármilyen jogszerű magatartása büntetőjogi bűnösséget eredményezhetett. Ez történt Károlyi Bernát ferences második perében is, amely szerves folytatása az első ügynek, amellyel nem tudták elhallgattatni.

A kommunizmus hatalomgyakorlásának kezdettől fogva kiemelten fontos eszköze volt a *koncepciós perek* alkalmazása.

Az ugyancsak szovjet mintára kidolgozott koncepciós perek alkalmazása olyan hatalmas méreteket öltött – több százezer embert sújtott –, hogy orvoslásukat csak törvényhozási eszközökkel (semmisségi törvények) lehetett és kellett semmissé nyilvánítani.

*Első ilyen per volt az eszer*¹⁰ *vezetők pere* (1922), ahol bizonyítani kellett, hogy „az ellenforradalom oldalára állt eszerek az októberi forradalomtól kezdve a nép ellen harcoltak, fegyveres összeesküvéseket szerveztek, és ter-

¹⁰ Eszer: orosz rövidítés Szocialiszi Revoljucionyeri – szociálforradalmárok. 1890-től kibontakozó mozgalom, 1901-ben Berlinben párttá szerveződött. Legfőbb céljai: a föld társadalmasítása és az állam föderálissá alakítása. Számos merényletet szerveztek a cári kormányzat ellen. Az 1917. februári forradalom után a kormánykoalíció tagjai. Az alkotmányozó nemzetgyűlésben 410 képviselőjük volt a 175 bolsevikkal szemben.

rorcselekményeket hajtottak végre”.¹¹ A II. Internacionálé a pert olyannyira komolyan vette, hogy védőket is küldött a perbefogottaknak.¹² A minden tekintetben megtervezett perben (ahol Lunacsarszkij tartotta a vádbeszédet) Szavinkovot golyó általi halálra ítélték. A forgatókönyv szerint ezt követően a Szovjetek Központi Végreható Bizottságának Elnöke a kegyelmi kérelemre azt a határozatot hozta, hogy a halálbüntetés végrehajtását felfüggeszti, ha az eszer párt abbahagyja „ellenforradalmi tevékenységét” – más szóval a párt megszűnteti működését.

Az orosz ortodox egyház megtörését szolgálta – mint említettük – a Tyihon pátriárka ellen folytatott per.

1928-ban koncepciós per folyt a Donyec-medence bányauzemének „polgári” vezetői ellen (Sahti-per), akik „kapcsolatban álltak a régi tulajdonosokkal, a külföldi felderítő szervekkel, tudatosan rossz irányba vezették az építkezést, robbantásokat és tüzeket idézve elő, megszegve a munkavédelmi szabályokat, valamint tűrhetetlen körülményeket teremtve, hogy ilyen módon kiváltsák a munkások elégedetlenségét.”¹³

A 11 végrehajtott halálos ítélet és a hosszú börtönbüntetések üzenete: A bolsevik rendszer gazdasági fiaszkóiért az „osztályellenesség” felelős, az elégedetlen munkások élelem és ruha helyett „fejeket” kaphatnak, a sztálini gazdaságpolitika megkérdőjelezhetetlen.

A sztálini mezőgazdasági politika, a tűzzel, vassal végrehajtott kollektivizálás enyhítését felvető politikusok – Buharin, Rikov, Tomszkij és társai koncepciós perben mondtak búcsút a politikai pályának és az életnek.

A 30-as évek nagy „tisztogatási” pereit Isaac Deutscher „Sztálin pályafutásának leghomályosabb fejezete”-ként jellemzi.¹⁴ Az ügyészségek és bíróságok formális működésével új forgatókönyvek születtek arról, hogy miként kell bűnesetek soha meg nem történt tényállításait összeállítani és azzal a közvéleményt manipulálni. Az ügyek szerzőségét ekkor az 1934-ben feloszlalt GPU helyére lépő Belügyi Népbiztosság (NKVD) – ekkor még Jagoda vezetésével – jegyezte. Már a Kirov-gyilkosság ügyében működött ez a mechanizmus, majd egyre bonyolultabbá és árnyaltabbá vált, s elérte Zinovjev, Kamenyev „felbujtókat”. Először csak közvetett felbujtók (a fiatal terroristák ösztönzést kaphattak azokból a bírálatokból, amelyet egykor Sztálin ellen intéztek), majd a felbujtást ejtették, mert beismerték: a kapitalizmus restaurációjára törekedtek. Ezt a pert Zinovjev 10, Kamenyev 5 év börtönnel úgy tünt,

¹¹ Dolmányos István: A Szovjetunió története II. 1917–1966, Bp., 1986. 141–142. p.

¹² „Vandervelde, Posenfeld és Theodor Liebknecht elvtársakat”, akik ellen Moszkvában nagy tömegtüntetést rendeztek a bolsevik vezetők, ezzel fokozták az eszerek elleni gyűlölet-hadjáratot.

¹³ Dolmányos id. mű 180. p.

¹⁴ Isaac Deutscher: Sztálin, Bp., 1990. 336–337. p.

túlélte, de az 1936-ban indult „tizenhatok perében” már kivégezték őket. A „tizenhatok perét” követte a „tizenhetek pere”, amely Visinszkij nevéhez fűződik, aki a „valószínűsége, mint tényre” alapozta vádiratait. A „gyanús törvények” tehát újból működtek. A „tizenhetek perét” – amelyet második trockista perként is ismer az irodalom – Sztálin utasítására Jezsov készítette elő. A halálos áldozatok között régi bolsevik vezetőket találunk.¹⁵

Az 1937-es bírói talárba öltöztetett politikai tisztogatás végigsöpört a Vörös Hadseregen is. Az orosz Napóleontként emlegetett Tuhacsevszkij marsall épp úgy kivégzőosztag elé került, mint számos tábornak és tiszt.¹⁶

Az 1938-as év meghozta a „huszonegyek perét”, ahol ugyancsak valótlan és konstruált tényállás alapján mondtak ítéletet. Buharin, Rikov, Kresztyinszkij, Rakovszij, Rozengolc, a véres kezű Jagoda és társai kerültek kivégzőosztag elé a „kapitalista rendszer visszaállítása” és „Ukrajna, Távol-Kelet, Bjeloruszszia elszakításának” hamis vádjával. A per egyik sajátos mozzanata, hogy a börtönre ítéleteket is agyonlőtték. Erre a sorsra jutott Jezsov is, akitől Berija kaparintotta meg „ezrek élete árán Sztálin bizalmát”.

Az 1938-as letartóztatási hullám áldozatává lett Buharin – az Izvesztyija főszerkesztője – testvére, Ordzonikidze (aki Sztálin belső baráti köréhez tartozott) Sztálin parancsára öngyilkos lett.

A szovjet koncepciók perek jellegzetességei

Ezek szerint a perek tárgyi és más hitelt érdemlő *bizonyítékok nélkül*, kizárólag a *vádoltak beismerésén* nyugodtak, s senki sem vizsgálhatta, hogyan is születtek a beismerő vallomások. A beismerő vallomások jórészt a kínzókamrákban (vagy a kínzásoktól való félelem miatt) születtek, más részük zsarolás vagy megtévesztés eredménye.

A perek egy része a nyilvánosság előtt zajlott, ahol a *vádoltak teátrális* jeleneteket produkáltak, bűnösségüket hangoztatva.¹⁷ Más részük – ahol nem sikerült rábírní a vádlottakat a „förtelmes látványosságra” – szigorúan *titkos* volt. Valójában mindkét formának megvolt a politikai hozadéka. A nyílt tár-

gyalások a „társadalom meggyőzését” és a külföld félrevezetését¹⁸ szolgálták. A titkos eljárások pedig fokozták a társadalom félelemszintjét. A megtévesztés és a félelemkeltés, mint a terror eszköze, összehangoltan működött.

A perek – túl a diktátor hatalma megkérdőjelezhetetlenségének biztosításán – konkrét politikai célok megvalósítását szolgálják azáltal, hogy a más nézeteket vallókról „igazolják”: nézeteik valójában bűncselekménnyel egyenértékűek, illetőleg, hogy személyükben eleve ellenséges elemek.

– A büntetőeljárás külsőségeinek – gyakran teátrális – alkalmazása mögött teljes mértékben *hiányzik* a büntetőeljárás lényege: a *független bíróság* előtt folyó kontradiktórius eljárás, ahol a *törvény előtti egyenlőség* elve alapján, a *vád és a védelem fegyveregyenlőségével*, a vád tényállásának keretei között folyó eljárásban, a *vád bizonyítási terhével* és az *ártatlanság vélelmének* szem előtt tartásával, a *bizonyítékok szabad mérlegelése* alapján születik megalapozott tényállás és ennek megfelelő marasztaló, vagy felmentő ítélet.

A büntetőjogi felelősség alapja minden jogállamban csak a személyes bűnösség lehet. A politikai célokat büntetőjogi eszközökkel elérni kívánó koncepciók eljárásokban gyakran találkozunk azonban a *kollektív felelősség* egy sajátos módjával, amikor is a „rossz osztályhelyzetű” vádlott *vélelmezett bűnös* is.

A koncepciók *pereken olyan büntetőeljárásokat értünk, amelyek elszakadnak a büntetőeljárásnak a büntetőeljárási törvényben foglalt céljától, és különböző politikai célok elérését szolgálják.*

A politikai cél elérése érdekében

– *fiktív tényállás alapján, vagy/és*

– *megalapozatlan [Be. 239. § (2) bek.] tényállás alapján, vagy/és*

– *anyagi-jogi rendelkezés megsértésével (ideértve a büntetés kiszabására vonatkozó szabályokat és bírói gyakorlatot), vagy/és*

– *amorális jogszabályok alkalmazásával hoznak akár államellenes bűncselekményekben, akár köztörvényes bűncselekményekben marasztaló ítéletet.*

Törvényi háttér Magyarországon

Az 1945:VII. tv. „sajátos” felhasználása

Nem kétséges, hogy Magyarországon is követtek el háborús és emberiségellenes bűncselekményeket, és a törvénybe iktatott moszkvai fegyverszüneti egyezmény¹⁹ kötelezte Magyarországot a háborús bűncselekménnyel vádolt személyek felkutatására, letartóztatására és az érdekelt kormányoknak való

¹⁸ Davies amerikai nagykövet megnyugtató jelentéseket küldött hazájába. (Jelentései Magyarországon 1946-ban jelentek meg.) Szerinte a perek megalapozottak és korrektek voltak.

¹⁹ 1945. január 20. Vö. 1945:V. tv. (1945. szeptember 13.)

¹⁵ Német és japán hírszerzéssel vádoltak több személyt. Agyonlőtték: Pjatakov, Raderk, Szokolnyikov, és Muralov ismert bolsevik vezetőt.

¹⁶ Kun Miklós adatai szerint közel negyvenezer tisztet végeztek ki, a teljes állomány 65%-át.

¹⁷ „Mindennek az irrealitását fokozta a vádlottak viselkedése... mindazok a szerencsétlenek, akik reflektorfénybe kerültek buzgón hamut szórtak a fejükre, fennhangon meggyónták bűneiket, sátáni ivadékoknak nevezték magukat, és de profundis dicsőítették a Supermant, akinek a lába porba tiporta őket.” (Deutscher, 362. p.) Mi szüksége volt Sztálinnak erre „a förtelmes látványosságra”? – teszi fel a kérdést Deutscher. A válasz, hogy ti. Sztálin meg akart semmisíteni mindenkit, akiben „egy új kormány lehetősége rejlett”, bizonyosan igaz, de csak az igazság egy része.

kiszolgáltatására, valamint, hogy ítélkezzék az ilyen személyek felett. Önmagában a háborús és emberiségellenes bűncselekményt elkövetők törvényes felelősségre vonása helyén való. Az már kevésbé, hogy az ennek alapjául szolgáló jogszabályok²⁰ alaposan eltértek a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság Alapszabálya által rögzített háborús bűncselekményekétől. A kodifikáció részletes és sommás kritikáját olvashatjuk az Alkotmánybíróság 2/1994. (I. 14.) AB. számú határozatában.²¹ Ennek lényege, hogy a háborús és népellenes büntetteket megállapító tényállások többsége²² nem felel meg a büntetőjog alkotmányos kívánalmainak, és így a nemzetközi jog idevonatkozó általános szabályainak sem.

A ténylegesen háborús bűncselekményt megvalósító felelősségre vonása egyébként minden esetben teljes szigorral megoldható lett volna mind a magyar anyagi büntetőjogi rendelkezések, mind a katonai büntetőtörvénykönyv alapján éppúgy, mint a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bizottság alapszabályának alkalmazásával. Az 1945:VII. törvényben felvett tényállások azonban alkalmasnak mutatkoztak arra, hogy a meghirdetett célon túl eljárás alá vonjanak olyan személyeket, akiknek a közéletből való eltávolítása és a látványos megtorlás így könnyebben megoldható volt.²³

Az 1945:VII. törvény alapján – a kollektív felelősség alkalmazásával²⁴ – megtorló hadjárat folyt a magyarországi svábok ellen, de alkalmas volt arra is, hogy az alsó-közigazgatás szétszilálására – ez a tanácsrendszer előkészítésének egyik mozzanata – nagyszabású felelősségre vonási hullámot indítsanak a helyi jegyzők és más közigazgatási tisztviselők ellen is.

Ezeknek az ügyeknek nemcsak az a jellegzetessége – miként azt a rendszerváltozás után lefolytatott perújítási eljárások és más rendkívüli jogorvoslatok bizonyítják –, hogy az egykor lefolytatott bizonyítási eljárások elégtelenek, hanem hogy a népbíróságok rendre a valóságtól eltérő tényállást állapítanak meg jórészt a vádlott terhére alkalmazott vélelmek és fikciók sorozatával. A bizonyítási eljárásokban nem ellenőrzik a vádlotti védekezéseket és

²⁰ Az 1945:VII. törvénnyel törvényerőre emelt 1440/1945. (V. 1.) M. E., valamint az 1947:XXXIV. törvénnyel módosított 81/1945. (II. 5.) ME. rendelet.

²¹ Vö. még 11/1992. AB., 30/1992. (V. 26.), AB., 66/1992. (XII. 17.) AB. határozat.

²² Az 1945:VII. tv.-be felvett rendeletek 11. §-ának 1–4. és 6. pontja, továbbá 13. §-ának 1., valamint 3–7. pontja alkotmányellenes, ezért azokat a határozat közzétételének napján megsemmisíti az Alkotmánybíróság.

²³ Vö. Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. In.: Büntetőjogi tanulmányok III., Kairosz, Budapest, 2002. 197–228. p. A szerző elemzi Jány Gusztáv, Szombathelyi Ferenc, Magasházy László és Valgóczy Imre ügyét.

²⁴ Vö. Zinner Tibor: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához. In.: Büntetőjogi tanulmányok. Veszprém, 2000. 41–60. p.

esetlegesen – rendszerint – a helyi politikai erőviszonyok eredménye a felmentés vagy marasztalás.

Az 1945. február 3-ától 1950. április 1-jéig népbíróság elé állított 59 429 vádlott ügyéből így 26 997 elítélés született.²⁵

Külön tanulmányt érdemel az a tény, hogy mennyiben tekinthető függetlennek az a bíróság, amelyben a tagokat pártok delegálják és utasításokkal látják el. Ugyancsak figyelmet érdemel az a törvényi rendelkezés is, amely lehetővé teszi – 1945. május 1-jétől – a 16 évet betöltött fiatalok halálbüntetésre ítéletét és kivégzését. Ez a rendelkezés visszatér az 1956-os forradalom megtorlásának jogszabályanyagában.

Tény, hogy az Alkotmánybíróság mércéjén az 1945:VII. tv. könnyűnek találtatott. A törvényhozás ennek ellenére a mai napig sem vette a bátorságot, hogy igazságot szolgáltatson a jogtalanul elítélteknek, noha egy erre alkalmas semmisségi törvényt alkotmányos tényezők is sürgettek.²⁶

A koncepciók perrendszere az 1946. évi VII. törvény alapján

Az 1989-ben kinevezett kormánybizottsági jogász albizottság szerint a legtöbb koncepció elemet tartalmazó eljárást az 1946. évi VII. tv. alapján folytatták.²⁷

Az 1946:I. tc. rendelkezett a demokratikus államrend, illetve a köztársaság védelméről. E szerint halállal is büntethető, államellenes bűncselekmény valósul meg azzal is, ha valaki mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vagy vezet. A kezdeményezés fogalmát kimeríti, ha „mozgalom, vagy szervezkedés megalakítására indítványt terjeszt elő, vagy másokat abban való részvételre rávenni törekszik”.²⁸ Nem feltétele a bűncselekmény megállapítása.

²⁵ Zinner id. mű 48. p. 447 halálra ítélt közül 188-at végeztek ki, egy év alatti szabadságvesztésre 12 629 főt, 1–5 évig 9366 főt, 5–10 évig 1355 főt, 10–15 évig 481 főt, életfogytig tartó szabadságvesztésre 167 főt ítélték jogerősen. A szóban forgó törvény alapján 1950. április 1-je után is folytak eljárások a rendes bíróságok előtt. Ezt is figyelembe véve a kivégzettek száma 227 fő MOL. Jgy. XIX. E. 1. Z. 0090/1951.

²⁶ Zinner Tibor: Személyes adalékok (is) az első két semmisségi törvény háttéréhez. In.: Büntetőjogi tanulmányok III. Kairosz, Bp., 2002. 104. p. Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. Büntetőjogi tanulmányok III. 225–227. p. Vö. még Zinner: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához... Büntetőjogi tanulmányok II. 41–60. p.

²⁷ Vö.: a Minisztertanács 3063/1989. sz. határozatával létrehozott jogász-történész bizottság jogász albizottsága (vezetője: prof. Földvári József) elkészítette az igazságügy miniszternek: Az 1945–1952 között koncepciók elemeket tartalmazó büntető ügyek felülvizsgálatára létrehozott jogász albizottságának jelentése (Bp., é. n.) [a továbbiakban Jelentés:] című munkát.

²⁸ BHÖ. Hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása – Közzéteszi az Igazságügyminisztérium, Bp., 1949. 1. pont. Vö.: 1946:VII. tc. 1. §.

sának semmilyen mozgalom vagy szervezet létrejötte. Ez a törvényi megoldás – amellet, hogy ellentmond minden véleménynyilvánításnak, bírálóknak és vitának – a legkegyetlenebbül bünteti az „állammal” (valójában a MKP-vel és rajta keresztül a szovjet politikával) szembenállókaként akár csak a politikai lehetőségek puhatolásáért is. Mindez nem csak elméleti lehetőség. *Halálos ítéletet hajtottak végre az alábbi indoklással: „a dolgozó nép szabadsága ellen támadtak a vádlottak, amikor a külföldi segítségben bízva és arra számítva ugrásra készen álltak, hogy népünk szabadságát eltiporják és újabb rabszolgasorba döntsék.”* (Kiemelés tőlem. K. F.) Vagyis halálbüntetés a vádakozásért.

A törvény alkotóinak logikája szerint főbenjáró a rendszer bármilyen megváltoztatására (az alkotmányos úton történő változást is ideértve) irányuló minden gondolat is. A büntető törvény ilyen kiterjesztése a büntetőjog belső rendszerének megsemmisítését túl – erről még szólunk – az emberi jogok teljes megsemmisítésével azonos, nem is szólva arról, hogy nélkülöz minden morális alapot, és ellentétes a magyar társadalmi konvencióival is.

A büntetőjog kidolgozott fogalomrendszere egyik biztosítéka volt az önkény kizárásának. Nem véletlen, hogy ez ellen a jogi fogalomrendszer ellen indult támadás, amelynek az lett az eredménye, hogy a jogi fogalmakat politikai fogalommal helyettesítették. Pl. a „jogellenesség” klasszikus büntetőjogi fogalma helyére lépett a „reakció” teljesen parttalan politikai fogalma, amely az adott időszakban mindenkire jelentett, aki nem kommunista, vagy a kommunista politika támogatója. Így egy másodlagos normarendszer alakult ki. Mindez oda vezetett, hogy a népbíróság kimondta: *bűnösség nélkül is* el lehet ítélni bárkit, ha magatartása a hatalom ellenére van.²⁹

A másodlagos normarendszer – amelyet a párthatározatok és elvárások töltöttek ki tartalommal – segítségével elsősorban az izgatás és lázítás tényállása³⁰ volt alkalmas a hatalom önkényének kiszolgálására. Ezek a tényállások az „alapintézmény” meg nem határozott fogalmának beiktatásával kitöltetlen csekket adtak a hatalom számára, és szabad folyást engedtek az önkénynek.³¹

A koncepciós eljárásokban gyakran alkalmazták a 8800/1946. M. E. számú rendeletet.³² A rendelet a közellátás érdekét veszélyeztető bűncselekmé-

nyek címén törvény nélkül minősített bűncselekménynek minden olyan magatartást, amely a teljesen önkényesen megállapított terménybeszolgáltatási kötelezettséget sértette. Ez a rendelet a parasztság százazreit juttatta börtönbe, és milliókat fosztott meg egzisztenciájától. A rendelet nemcsak a nullum crimen sine lege elvét hágtá át, de olyan büntetőjogi alapintézményeket is semmibe vett, amelyek a büntethetőség körét a büntetőjogi általános-részi szabályok szerint szűkítik. Így nem érvényesülhettek a büntethetőséget kizáró törvényi okok sem.³³ Valójában egy olyan objektív felelősséget állítottak fel, amely minden célszerű gazdasági kockázatvállalást bűncselekményként büntetett, így – az osztálybíráskodás jegyében – alkalmas volt megsemmisíteni a paraszti kisárutermelést.

A koncepciós eljárásokban tömegesen bukkant fel a *devizasabályok* átláthatatlan szövevénye, pl. a 8400/1946. M. E. rendeletben, lehetővé téve a halálbüntetés kiszabását is.

A *szovjet mintájú kolhozosítás* bolsevik rögeszméjét szolgálta a 2561/1949. (III. 19.) Korm. sz. rendelet, amely a kolhoz típusú szövetkezetek bármilyen bírálatát bűncselekménynek minősítette és 10 évig terjedő börtönnel büntette.³⁴

A „legkirívóbb és legsúlygyenteljesebb jogszabály, amelynek alapján az emberek százait igen súlyos börtönbüntetésre, nemritkán halálra ítélték”,³⁵ az 1950. évi 26. törvényerejű rendelet volt. A tvr.-t soha sem hirdették ki nyilvánosan. Tárgya a katona külföldre szökése, vagy annak megkísérlése. A hozzátartozót, aki a katona szándékáról tudott, 10 évig terjedően bünteti, de az a hozzátartozó is büntetendő, aki nem tudott a szökésről – igaz, „csak” 5 évig terjedően.

A koncepciós eljárásokban ezentúl számos titkos utasítás, központi és helyi párthatározat is szerepel, felülírva a kihirdetett büntetőjogot,³⁶ kivette sarkából a büntetőjog fundamentumát képező alapelveket.³⁷

A második világháború előtti szovjet gyakorlat lényegében kimunkálta, szentesítette és a politikai eszköztárába helyezte a koncepciós perek felhasználási körére, tartalmára és technikájára vonatkozó ismereteket, amelyekkel később gyakran találkozunk a terjeszkedő „szovjet világban.”

²⁹ „Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát reakciós erők szervezkedése akár *alakilag jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel* is veszélyeztessen” (Kiemelés tőlem. K. F.) NOT. I. 687/1949/22. ítélet a Mindszenty-perben.

³⁰ BHÖ. 2. 1946:VII. tc. 2. §.

³¹ Kahler Frigyes: Joghatal Magyarországon 1945–1989. Zrínyi, Bp., 1993. 197–200. p. és Jelentés 9. p.

³² 1946. augusztus 1-jétől.

³³ Vö.: Jelentés 11–13. p.

³⁴ BHÖ. 31. pont. Gyakorlatát vö. Kahler: Joghatal... 197–202. p.

³⁵ Jelentés 14. p.

³⁶ Kahler Frigyes: Az ítélkezés irányítása Magyarországon 1949–1956, I–II. In.: Magyar Jog 1991/3. 133–141. p.; 1991/4. 205–209. p.

³⁷ Kahler: Joghatal... 147–183. p.

Néhány konkrét koncepció per

Elsőként meg kell emlékezni P. Kiss Szaléz és a hozzá kapcsolódó P. Lukács László Pelbárt és P. Farkas Jozefát ügyéről – amelyben pontosan meg nem határozható számú civil személyt is elfogtak; a nyomozást a magyar politikai rendőrség folytatta le, majd a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEB) keresztül szovjet katonai bíróság mondott ki bűnösséget és szabott ki büntetéseket. A büntetéseket a szovjet hatóságok hajtották végre. Az Orosz Föderáció 1993-ban rehabilitációs okmánnyal tanúsította, hogy a szovjet hatóságok által kivégzett P. Kiss Szaléz és az ügyben több kényszermunkára ítélt személy politikai megtorlás áldozata lett.

Az egyházi személyek ellen ezután még számos – több száz – koncepció per folyt a kommunizmus bukásáig. Kiemelve néhányat: a Pócspetri-ügy (iskolák államosítása kapcsán), a Michalovits Zsigmond és társai ellen indított per, Lénárd Ödön AC titkárának elítélése, a Mindszenty-per (a kulcsper), a Grösz-per és szatellitperei (Friedrich-per, avagy „a Grösz kormány pere” Sótónyi „belügyminiszter-jelölt” kivégzése – „ő lövettet volna”). A forradalom után a sor folytatódott, amiről a „Fekete Hollók”, a „Missió” és más titkosszolgálati dossziék vallanak. A „Fekete hollók” fedőnevű akcióban – 1960 novembere és 1961 februárja között – 800 személyt vettek őrizetbe, közülük 85 került előzetes letartóztatásba: 22 pap, 25 (volt) szerzetes és 38 világi hívő. 76 főt ítélték el a bíróságok 1–12 év közötti szabadságvesztésre.

A hatvanas évek végén a három *Regnum Marianum*-perben, valamint Lénárd Ödön és Tímár Ágnes nővér perében még súlyos börtönéveket szabtak ki a pszeudo-jog eszközével.

Számos koncepció per folyt a kizárólagos hatalom megragadása érdekében. A kormányzó kigazda párt szétverésére indított perek.

A Magyar Testvéri Közösség³⁸ összeesküvési ügyláncolata, amelynek fő perét a Dr. Donáth György és társai ellen folytatott összeesküvési és kémkedési per képezte. A per – amelynek végén Dr. Donáth Györgyöt 1947. október 23-án kivégezték – valójában Kovács Béla és Nagy Ferenc miniszterelnök ellen irányult. Kovács Béla ügyét átadták a szovjet hatóságoknak, Nagy Ferencet pedig lemondásra kényszerítették. A Magyar Testvéri Közösség és a hozzá „amalgamozott” Földalatti Fővezérség pere – valamint más szatellitperek (az ügy összességében 260 főt érintett) – eredményeként a Kigazdapártot sikerült szétverni.

³⁸ Csicsery-Rónay István–Cserenyey Géza: Koncepció per a Független Kigazdapárt szétzúzására 1947. 1956-os Intézet, Bp., 1998. Vö. még Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948. Bp., 1997. 329–348. p.

A Magyar Testvéri Közösség pere és szatellit-perei szorosan kapcsolódtak a katolikus egyházi személyek ellen indított perekkel.

Peyer Károly és társai³⁹ büntetőpere, valamint a hozzá kapcsolódó szatellit-perek a szociáldemokrácia áruló tevékenységét, az USA segítségével történő hatalomváltást voltak hivatva igazolni.

Az államosítás igazolására terveztek szabotázs-pereket (MAORT-per, Papp Simon és társai-per). A Nitrokémia-per (egyben szocdem-ellenes), a Ferrotechnika-ügy (Lötsös Vilmos, Király Pál), Ennek a már fentebb említett ideológiai ok mellett ugyancsak oka volt az a tény is, hogy a katolikus egyház a kizárólagos hatalom megszerzésének egy gátja volt.

A koncepció perek előkészítése a hatalom legmagasabb szintjén történt. Valamennyi hatósági eljárásban bevett gyakorlat volt a célszemély lejárátása (ezt az 1948. novemberi határozat külön kiemeli) és hamis bizonyítékok bevetése. Utóbbira Rákosi Mátyás személyesen adott írásbeli utasítást.

Pl.: „Gerő, Farkas, Révai visszavárálag. Lássa Péter e. feltétlenül gondoskodni kell róla, hogy a szerzetesekre kompromittáló tények s anyagok (írártár, Horthy – Hitler képek, fasiszta könyvek, nyilas és horogkeresztek + dorbézolások és élelmiszerhalmozások adatai, sem a régi sem az új akcióknál el ne kallódjanak.”

A politikai ügyekben nyomozó ÁVO (ÁVH) és a Katpol a fizikai és lelki kényszer minden formáját szabadon alkalmazta áldozataival szemben.

A perek végkifejletéről ugyancsak a politikai hatalom döntött az éppen elérni kívánt cél szem előtt tartásával. A Mindszenty-perben Rákosi adott utasítást arra, hogy halálbüntetés nem alkalmazható, mert tudta, hogy a vértanúvá tett bíboros sokkal többet árt céljainak, mint a bebörtönzött, megrágalmazott, megalázott főpap.

Kisebb ügyekben is tetten érhető a „kézi vezérlés”: Molnár Erik igazságügy-miniszter Rákosi Mátyásnak írt jelentésében az előzetes letartóztatásban lévő egyházi személyek „ügyének elintézésére” tett javaslatot. A 31 egyházi személy közül – köztük más ferences is szerepel – a 31. „Károlyi Bernát ferencrendi szerzetes, aki a pasaréti úti rendház főnöke volt, 15 évi fegyházra ítélték, mert egy nagyszabású kémkedési ügynek volt a terheltje. Korábban is elítélték 7 hónapi börtönre demokráciaellenes izgatás miatt. A Legfelsőbb Bíróság tárgyalja le az ügyet és hagyja helyben az első fokú ítéletet.”

A kirakatperek mellett folytak tömeges koncepció perek amorális jogszabályok alapján. A terménybeszolgáltatási rendszerrel kapcsolatban százezres nagyságrendben történt elítélés. Fontos eszköze volt ez a kulákság (sőt az egész parasztság) elleni hajszásnak (így: 1950. márc. 22-ei MDP KV-határo-

³⁹ Szakács–Zinner: A háború... 349–361. p.

zat „a párt kulákokat korlátozó politikájának végrehajtásáról” – Hantó Zsuzsa kutatásai) – kiegészítve a rendőri erőszakkal. 1951–52-ben kiterjedt a nem kuláknak nyilvánított parasztokra is, összesen 300 000-es nagyságrendben. Az 1953-as, Nagy Imre nevével fémjelzett közkegyelem 600 000 kihágási ügyre vonatkozott. Megjelennek koncepciós perek *statáriális formában* is, és ide soroljuk még az izgatás és termelőszövetkezetek ellen izgatás miatt indult hatalmas mennyiségű pert, amely arra volt hivatva, hogy minden kritikát, vagy akár negatív megjegyzést megtoroljon. („Nem örök a békának a tó.”)

A hatalom belviszályai – a „munkásmozgalmi perek”, önfelszámoló perek

Ezek közül kiemelkedő a *Rajk-per*.

Ezek az eljárások éppen úgy törvénysértők, mint a korábbiak, de nem ezek rendítették meg a társadalom biztonságérzetét.

A perek, amelyekről eddig szóltunk, a kommunista hatalom eszközei voltak a magyar társadalom ellen. Ismeretes azonban a kommunista hatalom berkein⁴⁰ belül is a koncepciós perek alkalmazása. Ezek az ún. *önfelszámoló perek*, amelyeket munkásmozgalmi pereknek is neveztek. Legismertebb e körben a Rajk-per és szatellit pereit. Ezekben a perekben nagy súlyt kapott a sztálini Szovjetunióban folyt perek egy sajátos mozzanata, a *vádoltak manipulálása*. A kommunista vádlottak a „párt érdekében” vállalták a bűnös gyakran kivégzéssel végződő színjátékát.⁴¹

A később „munkásmozgalmi perek”-nek nevezett eljárások – bár nem vitásan a konstruált koncepciós perek kategóriájába tartoznak – korántsem érintik olyan súlyal a társadalmat, mint azok, amelyeket a hatalom megszerzése és megtartása, valamint a társadalom kommunista típusú átalakítása érdekében folytatott a kommunista párt vezetése. Nemcsak az érintettek száma volt összehasonlíthatatlan a társadalom egésze ellen viselt büntetőjogi hadjáratok képest (hiszen a munkásmozgalmi perekben érintettek száma alig haladta meg az ötszázat), hanem a társadalomra gyakorolt hatás sem hasonlítható össze. A társadalom túlnyomó többsége ezeket a pereket – bármennyire is törvénytelenek és hazugok voltak – a kommunista hatalom belügyének tekintette, egyfajta maffiaháborúnak.

Van ezeknek a pereknek egy másik sajátossága is. Csak ezeknek a pereknek a kárvallottjai kaptak a rehabilitációt kimondó okmány mellé jelentős

anyagi kártérítést készpénzben és lakásjuttatásban, a többi áldozat sem börtönévei utáni kártérítést, sem elvesztett javainak visszaadását nem kérhette, kivételesen egyszeri segélyben volt részesíthető.

A perek mellett szólni kell azokról az intézkedésekről, amelyek igazgatási intézkedések formájában sújtották a társadalmat.

Ez ugyancsak szovjet mintát követett.

A *kitelepítések és internálások* a bárkit sújthattak, aki útjában volt a hatalomnak. A célkeresztben elsősorban az arisztokrácia, a nagypolgárság, a háború előtt vezető beosztású állami alkalmazott, a csendőrség vagy honvédség tisztjei (ha éppen nem töltötték szabadságvesztés büntetést) és családjai voltak.

A kitelepítések és internálások egyfajta „vagyonserzési technikát” is jelentettek (Bárdy Magda – Vajda Tibor áv. őrnagy).

Hortobágy és Recsk szimbólummá vált, de ezenkívül számos internálótáborot ismerünk, többet visszatért hadifoglyok számára létesítettek (Bank Barbara kutatásai).

Az 1951-ben Budapestről kitiltott családok tagjaiból 14 000-et kulákoknál helyeztek el, majd 12 zárt munkatáborba kerültek a kitelepítettek és „szállásadók” is.

Mindez szovjet mintára történt, csak nagyságrendekkel kisebb számokkal. Szolzenyicin megfigyelései egyébként kísértetiesen hasonlítanak a viszonyokra, s ez nem véletlen. A szovjet Gulag-nak a KÖMI (Közérdekű munkák Igazgatósága) felelt meg.

Mindezt kiegészítette az „osztályellenség” részére szervezett katonai munkaszolgálat. A „lapátos katonák” sorsáról ma már több visszaemlékezés olvasható.

1953. október végén a táborokat felszámolták, ekkor 7281 főt számláltak. A szabadultakat továbbra is ellenségként tartották nyilván.

A nyilvántartottak – potenciális ellenség! – száma meghaladja az 1 milliót (5 fős családdal szorozva 6 millió ember!!)

Sajátos helyzet alakult ki, a családok bezárkóztak, és így próbálták meg átvenni a nehéz időket. Mások némi színleléssel kísérleteztek. S voltak, akik önként csatlakoztak az elnyomó rendszer szolgálatához (ügynökök hazafias alapon).

A terror és megfélemlítés azonban nem vezetett a munkásosztály vezetésével megvalósuló osztály nélküli társadalomhoz és jóléthez. Létrejött ugyan az „új osztály” (Milovan Đilaszi!) – a párthoz kötődő káderek – (Magyarországon számukat egyes szociológusok mintegy 40 000-re becsülik a 800 000-es párttagság soraiból), a többiek pedig betagozódtak a soha nem látott mértékben kizsákmányoltak és megfélemlítettek tömegébe.

⁴⁰ M. Kiss Sándor felszólalása: Felelősség vagy büntethetőség a kommunizmus utáni rendszerben című kongresszuson. Konrad Adenauer Stiftung, Bp., 1992. május 16.

⁴¹ Zinner Tibor: A Rajk-per. Vö. Törvénytelen Szocializmus 55. és 64. p.

A munkaversenyek, „sztahanovista mozgalmak”, felajánlások – miközben az életszínvonal katasztrofális volt – mind-mind a „szocialista” kizsákmányolás eszközei voltak – az ÁVH felügyeletével.

A hatalom megkísérelte a „bűnös nemzet” sulykolásával, a nemzeti jelképek kigúnyolásával, a nemzeti öntudat megalázásával megtörni a magyarságot.

Nem tévedünk, ha azt állítjuk, ez lett a forradalom kirobbanásának egyik meghatározó oka.

Az 1956-os forradalom után a szovjet fegyverekkel visszatérő kommunista hatalom a megtorlás során – amely a magyar történelem legnagyobb politikai megtorlása volt – ugyancsak alkalmazta a régi módszereket, s nem csak a vallatósobákban. Brusznjai Árpád veszprémi tanár, vagy Földes Gábor győri színházi főrendező ügyében a koncepciós perek „klasszikus” elemei, így a hamis tényállás, szerepet kaptak. (Fegyverek kiosztása, illetve az államhatár őrizetlenül hagyása.)

A Kádár János névvel fémjelzett korszak – az ún. kádári konszolidáció – sajátos módon – elsősorban gondolkodásmódjában – deformálta a magyar társadalmat, amelynek lenyomatát mind a mai napig fel lehet ismerni a közgondolkodásban, ezzel – mind anyagiakban, mind lelkiekben – mérhetetlen károkat okozva a jövő nemzedékeknek, ide értve az „elvtársi szolidaritást” és a „mi kutyanék kölyke”-mentalitást (a Rokonokban megírt figurák ehhez képest kispályások).

Ha most – a XXI. század elején – feltesszük a kérdést: mi értelme volt mindannak, amit „a szép új világ” felépítéséért tett a kommunista hatalom? Igazat kell adnunk Vaszilij Grossman egykori sztálingrádi haditudósítónak, aki szerint: „olyan század a mi századunk, amelyben a legmagasabb fokra hágott az ember fölött gyakorolt állami erőszak. De éppen ebben rejlik az emberek ereje és reménye: a XX. század ingatta meg az egyetemes történelmi folyamat hegeli elvét: »Minden ésszerű, ami valóságos«, azt az elvet, amelyre a múlt század orosz gondolkodói hivatkoztak évtizedekig tartó szenvedélyes vitáikban. És éppen most az államhatalomnak az emberi szabadság fölött aratott diadala korábban mondják ki – visszájára fordítva Hegel törvényét – gyűjtőtábori, darócruhási orosz gondolkodók az egyetemes történelem legfőbb elvét: »Minden ostoba és hasztalan, ami embertelen.« Igen, nyilvánvalóvá lett, az embertelenség teljes diadala idején, hogy minden ostoba, hasztalan, jelentéktelen és jövőtlen, amit az erőszak hozott létre.”

Vagyis újból igazolódott „nem teremhet a rossz fa jó gyümölcsöt”.

A rendszerváltozás és az igazságtétel kérdéséhez⁴²

Mit értünk igazságtételen?

Amikor a kommunista diktatúra évtizedei után a magyar társadalom megkezdte demokratikus intézményrendszerének újjászervezését, a még embrió-nális állapotban lévő jogállam szembetalálta magát a diktatúra egyik súlyos örökségével: a polgárok életében, szabadságában és javaiban – politikai érdekektől vezérelve – okozott erkölcsi, jogi és anyagi károkozás következményeivel. A helyzetet súlyosbította, hogy történelmünkben a kommunista diktatúrát megelőzően részben az ország szuverenitását megszüntető német megszállás (1944. március 19.), majd a megszállók által az államhatalmat bitorló szélsőjobboldali (nyilas, hungarista) diktatúra okozott jelentős károkat a polgárok életében, szabadságában és javaiban.

A rendszerváltozást megelőzően az ancien régime utolsó parlamentje kezdte meg azt a – máig befejezetlen – bonyolult folyamatot, amely arra volt hivatott, hogy erkölcsi, jogi és – korlátozott mértékben – anyagi elégtételt szolgáltatson a hátrányt szenvedetteknek.

A III. Magyar Köztársaság első szabadon választott parlamentje vállalta azt a – többek által megvalósíthatatlannak minősített – feladatot, hogy megalkossa azokat a törvényeket, amelyek alapjai lehetnek a történelmi igazságszolgáltatásnak.

1991 és 1994 között az igazságtétel volt a közélet egyik neuralgikus kérdése. Kérdésekből kiderült: valamiféle igazságtételt kíván a társadalom többsége, de az már korántsem volt egyértelmű, miben álljon az igazságtétel.

Ez utóbbi kérdésben a szakemberek között is viták voltak. Az igazságtétel fókuszába csakhamar a sérelmeket okozó személyek büntetőjogi felelősségre vonása került. Az e kérdés igenlése vagy tagadása körül kirobbanó szenvedélyes viták valójában az igazságtétel kérdését annak egy részterületére, a büntetőjogi felelősség kérdésére korlátozták.

⁴² Elhangzott Komáromban a MTA VEAN 2003. évi tudományos ülésén.

Az **igazságtétel** alatt – felfogásom szerint – olyan folyamat értendő, amelynek során a kiépülő alkotmányos jogállam *egyfelől választ keres az elmúlt fél évszázad diktatúráinak injúriáira, másrészt megszünteti a diktatúra elnyomó struktúráját és diszkriminatív rendszerét.* Mindebből következik, hogy az igazságtétel egyrészt a sérelmet szenvedettek erkölcsi, jogi, és – korlátozottan – anyagi sérelmeinek orvoslását, másrészt a még élő, főbenjáró bűnelkövetők büntetőjogi felelősségre vonását, harmadrészt a bolsevik típusú diktatúra történetének feltárását, elméleti bírálatát és intézményeinek lebontását – ezzel párhuzamosan –, a jogállami intézmények helyreállítását jelenti. Ennek során elsődlegesen a bolsevik diktatúra következményeinek részleges orvoslása került előtérbe, de vissza kellett nyúlni a II. világháborút megelőzően létrejött – az állampolgári jogegyenlőséget súlyosan sértő – ún. zsidótörvények (és rendeletek) ⁴³ által okozott injúriákhoz is, figyelemmel arra, hogy ez utóbbi károk kárpótlására hozott jogszabályok végrehajtása az előretörő sztálinista diktatúra idején elakadt.

Anélkül, hogy e dolgozatban kifejténénk a kárpótlási törvényeket, ⁴⁴ utalnunk kell a legfontosabb kárpótlási elvre, az *ex gratia* elvére, amelyet az Alkotmánybíróság az egész kárpótlási folyamat alapjaként ismert el. Ennek alapján a bolsevik diktatúra által okozott jogellenes sérelmek mellett kárpótlást kell nyújtani az addig kárpótlás nélkül maradt olyan sértetti rétegeknek is, amelyek a jogállami elvek súlyos sérelme folytán szenvedtek vagyoni vagy személyüket érintő (életük, illetve szabadságuk politikai okból való elvesztését jelentő) sérelmet. Az 1992. évi XXXII. törvény időbeli hatályáról és a kárpótlás egyes jogcímeiről szóló rendelkezések nem hagynak kétséget afelől, hogy az *alkotmányos jogállam azonos módon ítéli meg a különböző előjelű diktatúrák hasonló eredményt előidéző diszkriminációit.*

Alig száradt meg 1945-ben a tinta a náci diktatúra által okozott sérelmek orvoslását célzó joganyagon, elindult – a társadalmi haladás álarca alatt – az a folyamat, amely a magyar civil társadalom „lefejezésére”, majd teljes felszámolására irányult. Ennek során a tulajdonviszonyok erőszakos átrendezése (államosítások), a paraszti és más kisárutermelő rétegek felszámolása (erőszakos szövetkezetesítés), a magyar jogrend és államszervezet átalakítása, a magyar szellemi élet „birtokbavétele” és egyenirányúsítása az elemi iskoláktól a Magyar Tudományos Akadémiáig, más szóval a „szovjetvilág” megteremtése a Jaltában a Szovjetunió érdekszférájába utalt Magyarországon. A

⁴³ Kiemelten: 1939:IV. tc.; 3350/1940. ME. r.; 1942:XV. tc.; 3600/1943. ME. r.; 550000/1942. FM. r.; 4070/1943. ME. r.; 1942:XV. tc.; 1600/1944. ME. r.; 1830/1944. ME. r.; 26500/1944. ME. r.; 50550/1944. KKM.

⁴⁴ Vö.: Sepsey Tamás: A kárpótlás története. In.: Janus-arcú rendszerváltozás. Kairosz, 1998.

hazai civil társadalom szellemi és nem kommunista politikai vezetőinek ki-
kapcsolására, a civil társadalom megsemmisítésére, valamint a hatalmon be-
lülű vélt vagy valódi ellenzék megsemmisítésére irányuló lépéseket a szovjet
vezetés – a megszállás első percétől – nemcsak ellenőrizte, hanem operatív
módon irányította. A koncepciós pereket lefolytató „igazságügyi kormányza-
tot” N. Ricskov és J. Koljanov „tanácsadók” vezették a sztálini úton. Ennek
a folyamatnak – a bírói függetlenség felszámolása mellett – fontos eleme volt,
hogy a büntetőjog egységes fogalomrendszerét *politikai fogalmakkal* helyette-
sítették. Így a jól körülhatárolt *jogellenes* magatartás helyébe a *reakciós* ma-
gatartás lépett. ⁴⁵

Megszervezték – szovjet irányítással – a politikai rendőrséget. ⁴⁶ 1949-től
az önálló Államvédelmi Hatóság (ÁVH) 2500 fős nyomozó-, 7000 fős karha-
talmi és 40 000 fős besúgóhálózattal (utóbbi tovább élt a BM III/III. keretei
között a diktatúra bukásáig) F. Belkin altábornagy „szakmai” felügyelete
alatt. Az ÁVH életre hívásával kizárólag a MKP-nak, „ezen belül Rákosi Má-
tyásnak volt különleges erőszakszerve”, ⁴⁷ – másrészt sorra alkották azokat az
amorális jogszabályokat, nem is szólva a kihirdetett jogszabályokat valójá-
ban nullifikáló *titkos utasításokról* és párthatározatokról, amelyek leplezetlen
kommunista diktatúra létrehozására, a társadalom teljes jogfosztására szol-
gáltak. ⁴⁸ Külön fejezet az egyházak ellen irányuló hadviselés, ⁴⁹ valamint a ci-
vil szervezetek feloszlata és betiltása. ⁵⁰

⁴⁵ Vö.: Révai József vezércikke a Szabad Nép 1945. július 22-ei számában. Kifejti: A „reakció”
ellen a támadást folytatni kell. De ki a „reakciós”? Reakciós mindenki, aki antikommunista!

⁴⁶ Cseh Gerő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézmény történeti vázlata
1945–1990. In.: Trezor I. – a Történeti Hivatal évkönyve, 1999. 73–90. p.

⁴⁷ Vö.: Törvénytelen Szocializmus. Bp., 1991. (szerzők: Zinner Tibor–Szakács Sándor és mun-
katársai–Habuda Miklós–Svéd László–Szomszéd Imre–Markó György–Balogh Margit)

⁴⁸ Így: – a teljesség igénye nélkül – a bírói függetlenséget formálisan is megszüntető, a mono-
lit hatalom elvén nyugvó 1950. évi IV. tv.; a tanácsrendszert bevezető 1950. évi I. tv.; a 8800/1945.
ME. sz. rendelet „A gazdasági rend büntetőjogi védelméről”; 1950. évi 26. tvr. (titkos) „a katonák
tiltott határátlépéséről”; 2560/1949. Korm. r. a szesz elleni izgatásról.

⁴⁹ E célra önálló osztályt szerveztek az ÁVO-n 1946-ban „az egyházi ügyek” kezelésére Egy-
házügyi Alosztály néven, Tihanyi János vezetésével, majd a Mindszenty-pert követően – 1951.
május 15-étől – az Állami Egyházügyi Hivatal végezte az egyházak irányítását az elsorvasztás és
megsemmisítés célkitűzésével. Vö. Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Bp.,
1991.; Havasy Gyula: A magyar katolikus egyház szenvedései 1944–1989. Bp., 1990.; Hetényi
Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. Abaliget, 1992–1996.;
Bindes Ferenc–Német László: „Ha engem üldöznek”. Bp., 1991.; Lénárd Ödön: Erő az erőtlenség-
ben – Esmélődés, élmények és dokumentumok fölött a magyar katolicizmus helytállása körében
a kommunista diktatúra alatt. (Kézirat a Kahler-bizottság anyagában.) Vö. még Gergely Jenő: A ka-
tolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Bp., 1958.

⁵⁰ 1946-ban 901 egyesületet számoltak fel, Rajk László belügyminiszter rendeletére, holott csak
24 minősült fasiszta szervezetnek: A döntést szovjet részről sürgették.

Mindez együtt járt a tömeges méretekben alkalmazott erőszakkal és a – szovjet mintára rendezett – nagy koncepciós látványperekkel, valamint az amorális jogszabályokon alapuló több százezer embert érintő tömegperekkel.⁵¹ A hatalom valójában „hadat viselt” a társadalom ellen. A *monolit hatalom* nem csak összeroppantotta a magyar társadalom finomszerkezeteit és megszakította szerves fejlődését – miközben polgárháborús pszichózisban tartotta az országot –, több történet ennél, ezekben az évtizedekben a magyar történelem kriminalizálódott.⁵²

A „fordulat évének” nevezett 1949-es esztendőre a magyar társadalom a *zsdanovi* értelmezés szerint két csoportra oszlott: a *pártállam vezetőire* és a hozzájuk kapcsolódó „*új osztály*”-ra, valamint a *nem kommunistákra* – Révai szóhasználatával – „a reakciósokra”, s ez egyet jelentett a megsemmisítendő ellenséggel.

Az elszenvedett sérelmek – akár a büntetőjog, akár a magánjog területét vizsgáljuk – közös gyökere a *bolsevik osztálydiszkriminációban* található meg.

A diktatúra első fejezete az 1956-os forradalomba torkollott. A forradalom utáni megtorlás⁵³ – amelynek bírói úton történt kb. 400 kivégzésén és 21 ezer körüli bebörtönzött elítéljén túl az internálást⁵⁴ elszenvedettek is csatlakoznak, nem is szólva a decemberi megtorló sortűzek,⁵⁵ valamint a karhatalom gyilkosságainak áldozatairól.⁵⁶ A forradalom előtti idősakra jellemző koncepciós pertípusokkal ritkábban élt a hatalom,⁵⁷ *semmit sem változott az osztály-diszkrimináció, a nyílt jogegyenlőtlenség és az emberi jogok semmibevétele*. Az 1963. évi 4. tvr. meghozataláig politikai okból elszenvedett büntető (büntető jellegű) sérelmek kezelésére az igazságtétel külön területét jelenti.

Az 1945–1956/57 közötti időszakban okozott sérelmek kiemelkedő kérdése a *hatóságok által elkövetett tömeggyilkosságok, gyilkosságok és súlyos fizikai bántalmazások voltak*.

⁵¹ Vö. Kahler Frigyes: Joghatal Magyarországon 1945–1989. Bp., 1993.; Gosztonyi Péter: Magyar Golgota. Bp., 1993.

⁵² Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború megváltozott természetéről 1944–1948. Bp., 1997.

⁵³ Kahler: Joghatal...? p.; Kahler: Megtorlás a forradalom résztvevői ellen a jogtörténet tükrében. In.: Sortűzek – 1956 II. jelentés (szerk.: Kahler Frigyes) Lakitelek, 1994. 23–32. p. Zinner: Az igazságszolgáltatás irányítása és az 1956–1963 közötti büntető igazságszolgáltatás. In.: Sortűzek – 1956 III. jelentés (főszerk.: Kahler Frigyes, szerk.: Almási János) 63–111. p. Zinner: A kádári megtorlás rendszere. Hamvas Intézet, Bp., 2001.

⁵⁴ Vö.: a közbiztonsági őrizetről az 1956. évi 31. tvr.

⁵⁵ Sortűzek – 1965 I. jelentés (szerk.: Kahler Frigyes) Lakitelek, 1993. Vö. még Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Püski–Kortárs, 1997.

⁵⁶ Kahler: Pufajkás ítélet. In.: Rebellitas '56 II. 9–10., 82–92. p.

⁵⁷ Tóth Ilona szigorlóorvos és társainak pere a klasszikus konstruált perek egyike. Vö. Jobbágyi Gábor: A néma talp (kiadás alatt); M. Kiss Sándor: Tóth Ilona (kiadás alatt).

Így indokolt az alábbi csoportosítás:

I. 1944/45-ban és az 1956-os forradalomig az *egyes személyek ellen* elkövetett gyilkosságok (pl. a gyömrői gyilkosságsorozat, a Lakos-gyilkosság, lelkeszek meggyilkolása), valamint olyan ÁVH-s akciók, ahol már alkalmazták a fegyvertelen – de a hatalommal szemben engedetlenséget tanúsító – csoportokkal szemben lőfegyver alkalmazását (pl. Berzencén a papjuk védelmében fegyvertelenül fellépő polgárokkal szemben, 1949-ben).

II. Az 1956/57-ben alkalmazott sortűzek.

– Elsőként a november 4-e előtt lőtt sortűzeket említjük, ahol a szolgálati szabályzat áthágásával lőttek, s emberéletek sokaságát oltották ki (különösen Debrecen, Mosonmagyaróvár; Budapest különböző helyszínein – legismertebb a Parlament előtti –, Győr, Miskolc, Esztergom, Beszterce, Tiszakécske, Kecskemét, Ózd).

– Második a *szovjet beavatkozás* során (november 4–december 6-áig) a szovjet alakulatok által leadott sortűzek (Szombathelyen, Sárbogárdon, Budapest különböző helyszínein).

– A harmadik csoportba sorolandók a kádári karhatalom (az ún. pufajkások) jogon kívüli megtorlást is szolgáló terrorsortűzei (pl.: Budapest, Nyugati pályaudvar, Tatabánya, Salgótarján, Eger).

– Külön csoportot képeztek a karhatalom által elkövetett gyilkosságok (pl.: az Ipolyba lőtt salgótarjáni forradalmi vezetők, tsz-ből kilépő parasztok halálra verése).

III. Az 1963–1989-ig terjedő időszakban nagyságrenddel csökkent a politikai okból bírósági úton felelősségre vontak száma.⁵⁸ 1963 után lassan „puhult” ugyan a diktatúra, s változtak a hatalom *módszerei*. A politikai ellenfelekkel szemben már nem elsősorban a bírói út volt a legfőbb fegyver. *Nem változott azonban a rendszer alapját képező osztálydiszkrimináció*. Tény, hogy a stabilizálódott Kádár-rendszer törvénybe iktatott olyan, az emberi szabadságjogokat rögzítő dokumentumokat, mint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya,⁵⁹ a gyakorlatban azonban a „puha” diktatúra is gondolkodás nélkül sértette meg az emberi jogokat, ha azok a legcsekélyebb mértékben is gátat emeltek érdekei érvényesítése elé.

⁵⁸ Az említett korszak elítéléseit tételesen vizsgálta az Igazságügy-miniszter és a Legfelsőbb Bíróság elnöke által kinevezett bizottság tagjai: Kahler Frigyes, Zinner Tibor, Mezey Barna, Steffler Sándor, Zanathy János. A bizottság által számbavett anyag szerint elítéltek 6620 főt, és felmentettek 696 vádlottat, ide értve azokat is akikkel szemben kényszergyógykezelést rendeltek el a bíróságok.

⁵⁹ 1976. évi 8. tvr.

A *magánjogi* (vagyon) sérelmek sorozata 1945–1987-ig(!) terjedően átfogta a gazdasági élet egész területét.⁶⁰ Ezeknek a sérelmeknek a kezelését a *kárpótlás* körében vállalta az állam.

A *munkajog és társadalombiztosítási jog területén* számos intézkedés történt – különösen a közszolgáltatásban – a nyugdíjak megszüntetésére és a munkában töltött idők elvesztésére.⁶¹

A civil társadalom elleni hadviselés egyik lényeges területe volt – mint már említettük – a *szellemi élet monopolizálása*. Különösen az iskolák „maradéktalan” államosítása (1948:XXXVI. tc.), az egyetemi oktatás szoros ellenőrzés alá vonása, az egyetemi autonómia, a kutatás és az oktatási szabadság felszámolása. A Magyar Tudományos Akadémia „tisztogatása” az *osztálydiszkrimináció* (és osztályharc) jegyében zajlott.

Az említettekhez képest szinte marginálisnak tűnnek azok a sérelmek – s *jogilag* alig kezelhetők –, amelyek az egyébként törvénnyel biztosított *szabadságok* semmibevételéből származtak. A *vallásos emberek harmadosztályú polgárrá történő lefokozásától* az utazási lehetőségek lehetetlenné tétele, nem is szólva a szólás-, sajtó-, gyülekezési, egyesülési jog megvonásáról.

A jogállam lehetőségei és korlátai az orvoslásban

Miként kezelhető mintegy fél évszázad sokrétű, mintegy három nemzedék életét sűrűn átszövő – és sok tekintetben jóvátehetetlen – injúriája? Mi lehet az igazságtétel filozófiája? Mi lehet az a közös nevező, amelyet a társadalom elfogad és amely alkalmas feldolgozni a *történelmi tévedést*, amelyet kénytelen volt megélni?

Az igazságtételnek valójában egyetlen célja lehet: a *kiengesztelődés*, és nem a bosszúvágy kielégítése.

⁶⁰ Vö. különösen: az 1945:VI. tc. a 600/1945. ME. sz. rendelet törvényerőre emeléséről, 12330/1945. ME. r., 2400/1945. ME. r., 5500/1945. FM. r., 1946:IX. tc., 1946:XIII. tc., 1946:XX. tc., 1947:V. tc., 1947:XIX. tc., 1947:XXX. tc., 12200/1947. Korm. r., 1948:XIII. tc., 1948:XXV. tc., 1948:XXVI. tc., 1948:XXXIII. tc., 1948:LX. tc., 10010/1948. Korm. r., 12770/1948. Korm. r., 22140/1948. FM. r., 22900/1948. (1949. I. 5.) Korm. r., 1949. évi I. tv., 1949. évi VII. tv., 450/???? (I. 15.) Korm. sz. r., 690/1949. (I. 22.) Korm. sz. r., 1310/1949. (I. 12.) Korm. sz. r., 2050/1949. (III. 5.) Korm. r., 1949. évi XXV. törvény, 1949. évi 3. tvr., 1949. évi 20. tvr., 4091/1949. (VI. 16.) Korm. sz. r., 4049/1949. (VI. 18.) Korm. sz. r., 4153/1949. (VII. 29.) Korm. sz. r., 4162/1949. (VII. 26.) Korm. sz. r., 4314/1949. (XI. 13.) MT. r., 1950. évi 25. tvr., 284/1950. (XII. 10.) MT. r., 16100/1950. (VIII. 23.), 94/1951. (IV. 17.) MT. r., 101/1951. (IV. 29.) MT. r., 145/1951. (VII. 14.) MT. r., 1952. évi 4. tvr., 1956. évi 15. tvr., 1957. évi V. tv., 1957. évi 32. tvr., 1957. évi 52. tvr., 1958. évi 13. tvr., 1959. évi 24. tvr., 1960. évi 22. tvr., 1965. évi 20. tvr., 1965. évi 21. tvr., 1967. évi IV. tv., 31/1971. (X. 5.) Korm. sz. r., 31/1971. (IX. 5.) Korm. sz. r., 32/1971. (IX. 5.) Korm. sz. r., 1978. évi I. tv. 30–32. § és 39. § (4) bekezdés.

⁶¹ 5000/1945. ME. r. (és módosításai).

A sérelmek összességéből *egy rész* semmisségi és kárpótlási jogcímként volt megragadható és definiálható. A sérelmek másik csoportjánál keveredik a politikai, erkölcsi és jogi elem. Az egykori elítéltek jogilag 1989-ben már mentesültek a büntetett előélet hátrányos jogkövetkezményei alól is, mégis *ki kellett mondani törvénnyel* – mert ezt követelte az erkölcs és a társadalom igazságérzete –, hogy az ellenük folytatott eljárások *soha sem voltak jogszerűek*.

Van végül az igazságtételnek egy vonulata, amely *nem alakítható jogi formulává*, még részlegesen sem. Ezek az ügyek megmaradnak tisztán a *moralitás* keretei között.

Az igazságosság – és a sérelmet szenvedettek sorsának megkönnyítése – azt kívánná: olyan állapotba kell hozni a sérelmet szenvedett polgárt, mint amilyenben a jogsértés előtt volt. Vagyis a római jog terminológiája szerint *in integrum restitutio*t kell teremteni. Ez a formula az igazságtétel érvényesítésére aligha adaptálható, bármennyire is csábító a benne rejlő igazságosság-eszme. Egyrészt a sérelem okozása nem *egy* kárt okozó cselekményben jelentkezik, másrészt a kárt okozó nem *egy személy*, aki az okozott káron nyert. Közel fél évszázad államrezonként folytatott sérelemsorozatának reparálása jóval túlmutat egy konkrét ítélet leírt joghátrányain. Hasonló módon hatott az anyagi javak elvesztése is. Az *in integrum restitutio* ilyen körülmények között nem lehetne más, mint az *élet megisméltése az elszenvedett sérelem nélkül*. Ez pedig lehetetlen!

Nem marad más megoldás tehát, mint egyrészt erkölcsi-politikai és büntetőjogi elégtétel deklarálása a kapcsolódó munkajogi és társadalombiztosítási helyzet *korrekciójával*, másrészt *ex gratia* elvű kárpótlás.⁶² Ez valósult meg mind az 1991. évi XXV. tv., mind az 1992. évi XXXII. tv. rendelkezéseivel.

Az igazságtétel első köréhez tartozó törvények – amelyek a sérelmet szenvedettek erkölcsi-politikai és jogi elégtételét célozták meg – a *semmisségi törvények* voltak.

1989. november 1-jén kelt a 19/1989. (XI. 1.) OGY⁶³-határozat, amely kötelezte a minisztertanácsot, hogy az 1945–1962 között történt törvénysértő *elítélések* orvoslására terjesszen elő törvényjavaslatot. Az *1989. évi XXXVI. tv. – az első semmisségi törvényt* – tehát az ancien régime utolsó parlamentje szavazta meg. Az első semmisségi törvény – és a hozzá kapcsolódó rendeletek – számos szűkkeblőséget, „rendi” korlátot hordoz.

⁶² Vö: 9/1990. (IV. 25.) AB határozat: *ex gratia* jellegű kárpótlás „ahol az állam nem jogi igényeket elégít ki, hanem méltányosságból juttat kedvezményeket” [...] így „a megkülönböztetés korláta a pozitív diszkrimináció elvi hatása: az egyenlő méltóságú személyként való kezelés feltétlen betartása, illetve az alkotmányban megfogalmazott alapjogok meg nem sértése”.

⁶³ Országgyűlési határozat.

A *semmisség* sajátos jogi természetű. Az első semmisségi törvény az *ex lege* semmisséget követi, ami annyit jelent, hogy a *törvény deklarálja egyes bírói ítéletek* semmisségét, vagyis a korábbi bírói eljárás nyomán született ítéletet (akár végrehajtott halálos ítéletet is) úgy kell tekinteni, mintha meg sem történt volna az elítélés. A magyar jogtörténetben korábban is alkalmazták a semmisséget. A 9590/1945. ME. sz. rendelet lehetővé tette *meg nem történtnek tekinteni*⁶⁴ azokat az ítéleteket, amelyeket az elítéltek szocialista, antiszista, vagy demokratikus politikai meggyőződésük, magatartásuk, vagy tevékenységük⁶⁵ miatt hoztak.

A semmisségi jog egyben képes kitölteni azt az űrt, amelyet a rendkívüli jogorvoslat intézményei nem tudnak kezelni. Ilyenek százezres nagyságrendben fordultak elő. Amikor az elítélés megfelelt ugyan a jogi normáknak, de az elítélés alapja *amorális jogi norma* volt. Másutt – a több tízezer embert érintően – az elítélések „hibátlan” normára hivatkozással történtek, de azokat *törvénysértő módon alkalmazták*. Ezekben az esetekben a rendkívüli perorvoslatok alkalmazása rendszerint kezelhetetlen bizonyítási nehézségekkel jár. Az *ex lege* semmisséggel kapcsolatban szakmai körökben felvetették azt az aggályt, hogy ez esetben a *törvényhozás* közvetlenül nyúl egy másik hatalmi ág kompetenciájához tartozó területhez és semmisít meg *bírói* döntéseket. Anélkül, hogy kifejtenénk a kérdés jogfilozófiai hátterét, rá kell mutatni: elméletileg sem megalapozottak az aggályok. A semmisséggel érintett „bírói” ítéletek ugyanis nem jogállami értelemben vett független bíróságok ítéletei, hanem éppen a bírói függetlenség megszűnésével összefüggésben keletkezett *monolit* hatalom döntései.

A semmisségi törvények sorában az Országgyűlés elsőként 1989. október 20-án az 1989. évi XXXVI. tv.-t fogadta el „Az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról” címmel. A törvény joggal bíralt praebulum még nem meri kimondani '56 lényegét, hogy tudniillik több volt, mint népfelkelés: forradalom volt, amely szabadságharcba torkollott, s küzdelmét a magyar nép az ország függetlenségéért és a demokráciáért vívta. Mégis, történelmietlenek lennénk, ha tagadnánk: ez a felemás tartalmú praebulum szól *először a magyar törvényekben* arról, hogy '56 harcosai „*hazánk társadalmi átalakulása és függetlensége érdekében léptek fel*”. Ez a fogalmazás pedig *akkor áttörést* jelentett a kádári restauráció „legengedékenyebb” álláspontjához képest, amely még 1988. október 6-án (!) is „közkegyelem gyakorlásáról” hozta meg az 1988. évi 20. tvr.-t.

⁶⁴ 9590/1945. ME. sz. r. 3. § (1) bek.

⁶⁵ 9590/1945. ME. sz. r. 1. §.

Az 1989. évi XXXVI. tv. érdemi rendelkezései az egykori megtorlás gyakorlatának megfelelően semmissé nyilvánították az 1956. október 23-a és 1963. április 4-e között nemcsak a „népfelkeléssel összefüggésben elkövetett politikai bűncselekmény” miatt történt elítéléseket, hanem a „harci cselekmények során elkövetett emberölés, rablás, közveszélyokozás, vagy személy elleni erőszak miatti elítélések” is semmisnek tekintendők.⁶⁶ A semmisséget – amely *ex lege* áll fenn – az ügyekben első fokon eljáró bíróság (vagy annak jogutóda) semmisségi igazolásban *deklarálta*.⁶⁷

A főszabályként első, *ex lege* semmissé nyilvánítás mellett a törvény *korrekciós jelleggel* ismeri a *bíróság konstitutív határozatával* kimondott semmisséget is.⁶⁸ Ezt a mérlegelési lehetőséget azonban csak a Legfelsőbb Bíróságnak adja meg.

Az 1990. évi XXVI. tv.-t – a második semmisségi törvényt – az „utolsó rendi gyűlés” hatyúdalaként, 1990. március 14-én fogadta el az Országgyűlés. Kihirdetésére 1990. március 31-én került sor. A második semmisségi törvény – ez kitűnik a praebulumból – túllép az öt hónappal korábban hozott első semmisségi törvény felfogásán, és kimondja a *nemzet megkövetését*: „Az Országgyűlés fájdalommal emlékezik meg arról, hogy a második világháborút követően Magyarországon létrejött sztálinista államhatalom – megfosztva az országot függetlenségétől, megcsúfolva az emberiességet, az igazságot és a jogot – ártatlan állampolgárok százezreitől vette el a szabadságukat, sokuktól az életüket is. A börtönökből és internálótáborokból szabadultak számkivetettként éltek saját hazájukban. A törvénytelenül üldözöttek ügyeiben gyakorolt közkegyelmi elhatározások *alkalmatlanok* voltak a sérelmek⁶⁹ orvoslására, mert az *el nem követett bűnök nem bocsáthatók meg*.” (Kiemelés tőlem. K. F.) Lehetséges volt tehát *kimondani* mindazt, amit az első semmisségi törvény még nem tett meg: hogy az üldözöttek ártatlanok, hogy *el nem követett bűn nem bocsátható meg, hogy a sztálini és poszt-sztálini korszak* (tehát a forradalmat megtorló törvények is) *lényegét tekintve nem különbözik egymástól*.

A bíróságok deklaratív jellegű *igazolást* adnak ki a semmisségről. A semmisségi ok tényét a bíróság a különleges eljárások szabályai szerint⁷⁰ állapítja

⁶⁶ 1989:XXXVI. tv. 1. §. Az első két semmisségi törvény megszületésének történetére. Vö.: Zinner Tibor: Személyes adalékok (is) az első két semmisségi törvény hátteréhez. In.: Büntetőjogi tanulmányok III.

⁶⁷ 1989:XXXVI. tv. 6. §.

⁶⁸ Uo. 2. §.

⁶⁹ A praebulum szövegét a szerző – aki a Németh Miklós által a Minisztertanács 3063/1989. számú határozata alapján 1989. április 14-én kinevezett jogász–történész bizottság jogász tagjaként vett részt a koncepcós ügyek feltárásában és a törvény előkészítésében – tervezete alapján fogadta el a törvényhozó.

⁷⁰ A Büntetőeljárásról szóló többször módosított 1973. évi I. tv. 356. § (rövidítve: Be.).

meg. A második semmisségi törvény *korrekcióként sem ismeri a bíróság által konstitutív módon megállapított semmisséget*. Ehhez képest az igazolás megtagadása miatt bejelentett fellebbezés⁷¹ csupán a semmisségi ok téves nem deklarálása miatt lehetséges.

A törvényt számos bírálattal érte az előkészítő bizottság tagjai részéről is, egyrészt szűkkeblűsége miatt, másrészt, mert nem adott teret a bírói mérlegelésnek, s ezzel a korrekciós lehetőséget kizárta. A bírálatokat jogosnak kell tekintenünk.

Az 1963. április 4-ei időhatárral nem lehet lezárni a tömeges jogorvoslatra szoruló ügyeket. A poszt-sztálini időszak második felének a „puha diktatúra” időszaknak büntető ítéleteiről azonban már az első szabadon választott Országgyűlés alkothatott – törvény formájában – ítéletet.

Így jelent meg a magyar törvényalkotás történetében az 1992. évi XI. tv., a *harmadik semmisségi törvény*, amely az 1963–1989 között elkövetett egyes állam elleni és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról rendelkezik. A harmadik semmisségi törvény *szakít a semmisség ex lege kimondásával és a bíróságokra bízta az egyes ítéletek semmissé nyilvánítását*. A bíróság – az irányadó tényállás figyelembevételével azt *mérlegeli*, hogy a cselekmény lényegileg az 1976. évi 8. tvr.-rel kihirdetett, az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXIV. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában* rögzített *alapjogok gyakorlása miatt történt-e*. Igenlő esetben a bíróság az elítélést – konstitutív módon – *semmissé nyilvánítja*.

A semmisségi törvények – az állampolgári jogegyenlőséget sértő fajelméleten alapuló sérelmek orvoslása érdekében rendelkeznek az 1941. évi XV. tv. (ún. harmadik zsidótörvény) 9., 10., 14. és 15. §-ain alapuló elítélések ex lege semmisségéről is.

A három semmisségi törvény meghozatala után két területen nem lépett a törvényalkotó, annak ellenére, hogy mind a szakmai (jogász és történész) vélemények, mind a társadalmi igény megoldást sürgettek.

Már a harmadik semmisségi törvény kodifikálása idején is felmerült szakmai körökben, hogy a tabunak tekintett 1945. VII. tv. alapján – háborús és népellenes bűncselekmény miatt⁷² – elítéltek körében számos esetben visszaéltek a törvény alkalmazásával és jelentős számban ártatlan embereket ítél-

⁷¹ 1990:XXVI. tv. 4. § (1) bek.

⁷² Zinner: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához (avagy miért kell a semmisségi törvény). In.: Büntetőjogi tanulmányok (szerk.: Kahler Frigyes), Veszprém, 2000. 41–60. p. Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. In.: Büntetőjogi tanulmányok III. (kiadás alatt).

tek el. Ekkor – 1961-ben –, de később sem volt politikai akarat az 1945. VII. tv.-nyel érintett terület átfogó vizsgálatára.

A másik kérdéskör az 1956-os megtorló ítéleteknek az első semmisségi törvénnyel nem kezelhető része volt.

Mindkét kérdés 1998 után került ismét napirendre. A megoldás keresésének során senki sem kérdőjelezte meg, hogy a három semmisségi törvény után is maradtak olyan jogos sérelmek, amelyekre a jogállam nem adott választ, és sem a semmisségi törvények, sem a büntető eljárásjogi törvény (Be.⁷³) nem nyújtanak megoldást.

A kodifikáció előkészítése során az igazságügyi tárca arra az álláspontra helyezkedett, hogy „A koncepciós jelleg kérdése maradjon kívül a Be.-n”.⁷⁴ A kérdésre ezért olyan megoldást kellett találni, amely nem kényszeríti a jogállamra a diktatúra megtorló ítéleteit.

A figyelem a „primer megtorló gépezet” – politikai rendőrség, ügyészség és bíróságok – felé fordult. A kádári megtorló gépezet kialakulása és működése körében keletkezett tudományos munkák⁷⁵ meggyőzték a törvényelőkészítőt, hogy az 1956 után létrehozott „rendkívüli bíróságok” (statáriális tanácsok, népbírói tanácsok, a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa), továbbá a megtorló szervezet „eljárásjoga”⁷⁶ felszámolta a tisztességes eljárás legalapvetőbb szabályait is. A súlyosítási tilalom feloldása, a 16. életévet beöltött fiatalok kivégzésének lehetősége mellett a bírói függetlenség tagadása, a törvényesség fogalmának „osztálykategória”-ként történő kezelése és az érdemi döntéseknek a politikai hatalom körébe utalása.⁷⁷

Mindezek meggyőzték a törvényalkotót is arról, hogy „Magyarországon a forradalom leverése után *nem volt olyan független bíróság*, amely előtt a sú-

⁷³ Többszörösen módosított 1973. évi I. tv.

⁷⁴ Igazságügyi Minisztérium Büntetőjogi Kodifikációs Főosztálya 64.381/1999. IM vitaanyaga – továbbiakban Összeállítás – készítette dr. Kiss Zsigmond, dr. Márki Zoltán, dr. Soós László.

⁷⁵ A teljesség igénye nélkül: Kahler: Joghalál...; Zinner: Az igazságszolgáltatás irányítása és az 1956–1963 közötti büntető igazságszolgáltatás. In.: Sortüzek – 1956. Antológia, Lakitelek, 1996. (főszerk.: Kahler F.) 63–112. p.; Kahler–M. Kiss: Kinek a forradalma? Püski–Kortárs, 1997. 209–282 p.; Jobbágyi Gábor: Ez itt a vértanúk vére. Kairosz, 1998. Kahler F.: A Brusznai-per; Huszár Tibor–Szabó János: Restauráció vagy kiigazítás. Zrínyi, 1999.

⁷⁶ Különösen: 1956:28 tvr.; 1957:4 tvr.; 1957:25 tvr., 1957:34.

⁷⁷ Valamennyi ügyet egy ún. operatív bizottság vizsgálta meg, és döntött az érintett sorsáról. Ez a bizottság a megyei párttitkárból, a megyei ügyészből, a megyei bíróság elnökéből, a megyei rendőrkapitányból és a megyei tanács elnökéből állt. A bíróságok döntéseit a megyei pártszervek ellenőrizték és közvetlenül beavatkoztak olyan esetekben, amikor a döntés eltért az „elvárásoktól”. Vö.: Sortüzek – 1956 II. jelentés (szerk.: Kahler F.) Antológia, 1994.) 329. p.

lyos vádak megmérettethettek volna”.⁷⁸ Az Országgyűlés Alkotmányügyi bizottsága a törvényjavaslatot *egyhangúlag* támogatta.⁷⁹

Amikor az igazságügy-miniszter a Kormány expozéjában előadta a Kormánynak az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló törvényjavaslatot,⁸⁰ rámutatott: „Az 1956. évi forradalom és szabadságharc miatt elszenvedett törvénysértések maradéktalan orvoslása érdekében indokolt, hogy a leszámolást kiszolgáló eljárási szabályok alkalmazásával történt elítélések tekintetében a törvényhozás hasonló értékítéletet fogalmazzon meg.”⁸¹ (Kiemelés az eredetiben. K. F). A javaslat tehát abból az alapgondolatból indult ki, hogy „Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás politikai szándéka megtervezett szempontok alapján ítélkezett.” (Kiemelés az eredetiben. K. F). Az Országgyűlés – ritka kegyelmi pillanat a törvényalkotás történetében – 97%-os többséggel fogadta el a 2000. évi CXXX. törvényt.⁸² Semmissé nyilvánította az 1956. évi 28. tvr.-rel bevezetett rögtönbíráskodásban, az 1957. évi 25. és 1957. évi 34. tvr. -rel felállított népbírószági tanács előtt folytatott eljárásban – a forradalom és szabadságharc céljával, eszmeiségével való azonosulásra tekintettel – a forradalom, illetve harci cselekménnyel összefüggésbe hozott cselekmény miatt – történt elítélést.⁸³

Ezzel a magyar törvényhozás a rendszerváltozás 10. évében leróta nagy történelmi adósságát, végleg felszámolta a bolsevik restauráció szégyenletes „jogalkotását” és igazságot szolgáltatott mindenkinek, akit az 1956-os forradalomban való részvétel miatt ítélték el.

A Kormány gondoskodott arról is, hogy a forradalom és szabadságharc megtorlásának kárvallottjai öregségükre jobb ellátásban részesüljenek. A megtorlás áldozatainak döntő többsége ugyanis igen csekély nyugdíjból – a létminimum alatt – volt kénytelen élni. 1999. július 12-én hatályba lépett 110/1999. (VII. 7.) Korm. rendelet a *nemzeti helytállásért* elnevezésű pótlék⁸⁴ kiterjesz-

⁷⁸ Kahler–M. Kiss: Kinek a forradalma 217. p.

⁷⁹ A törvény elméleti alapvetésében fontos szerepe volt prof. Király Tibor akadémikusnak. Az Igazságügyi Minisztériumot – a törvény kidolgozásában kiváló munkát végzett – dr. Márki Zoltán főcsoportfőnök képviselte a parlamenti bizottsági vitában.

⁸⁰ 2000. november 8-án, az Országgyűlés őszi ülészakájának 19. napján; T. 3257. sz. alatt.

⁸¹ A miniszteri expozé írásba foglalt szövege, vö. még: Az Országgyűlés 2000. november 8-ai jegyzőkönyvét 25 226–25 230. p.

⁸² Kihirdetve: 2000. december 20. napján.

⁸³ 2000:CXXX tv. 1. §. A 3. § szerint a jelen törvény az 1989:XXXVI. tv., az 1990:XXVI. tv. és az 1992:XI. tv. hatályát nem érinti.

⁸⁴ A nemzeti helytállásért elnevezésű pótlék bevezetéséről a 173/1995. (XII. 27.) Korm. rendelet határozott. Eredetileg a Nemzeti Ellenállásért Emléklap kitüntetői részére. Ezt az emléklapot a II. világháborúban részt vett antifasiszta ellenállóknak alapította a Horn-kormány 39/1995. (IV. 7.) Korm. r.

tésével az 1956-os Emlékérem és Emléklap⁸⁵ valamint a Szabad Magyarorszáért Emléklap⁸⁶ elismerésben részesültek nyugellátását 62 100 Ft-ra egészítette ki.⁸⁷

Az igazságtétel másik oldala – a diktatúra döntéshozói, végrehajtói és haszonélvezői

Az érem másik oldalát tekintve számot kell vetni azokkal a *privilegiumokkal*, amelyet a diktatúrához kötődők élveztek a kiemelt nyugdíjaktól a „jutalom” lakáskiutalásokon át az „érmes” lemenők⁸⁸ egyetemi felvételéig.

E „feudális naturáliák” mellett súlyosabb – mert máig kihát a társadalmi elit cseréjére – a vezető állások (a szakmai állásokat is ideértve) politikai érdemek alapján történő betöltése.

Mégis a legnehezebb feladatot a *bűncselekményt megvalósító* – sokszor emberéleteket is követő – *magatartások*, az *állam által támogatott (megkövetelt) bűncselekmények* képezik. E helyen kizárólag a tudományos véleményekről, valamint a törvényhozás processusát megjárt törvényjavaslatokról, illetve az Alkotmánybíróság álláspontjáról szólnunk. A publicisztikában hőmpölygő, idulatoktól túlfűtött – manipulatív – „viták” és hangulatkeltő csúsztatások halmaza aligha tarthat igényt érdemi elemzésre.

Az első tudományos vita a *Zétényi-Takács* néven ismert törvényjavaslat körül lángolt fel. Ismeretes, hogy az Országgyűlés által elfogadott törvény⁸⁹ az *elévülési szabályok visszaható hatályú megváltoztatását* jelentette.⁹⁰

⁸⁵ 1991:XLIII. tv. az 1956-os Emlékérem és Emléklap alapításáról. Kihirdetve: 1991. okt. 8. A kitüntetést az országgyűlés alapította, egy társadalmi bizottság javaslata alapján a miniszterelnöknek a Kormány hozzájárulásával tett előterjesztésére a Magyar Köztársaság elnöke adományozza.

⁸⁶ 110/1999. (VII. 7.) Korm. rendelet a Szabad Magyarorszáért Emléklap alapításáról és adományozásáról, valamint a nemzeti helytállásért elnevezésű pótlék bevezetéséről szóló 173/1995. (XII. 27.) Korm. rendelet módosításáról. A Szabad Magyarorszáért Emléklapot a Kormány adományozza az 1945 és 1956 között a haza szabadságának és függetlenségének védelmében szerzett érdemek elismerésére (1. §).

⁸⁷ Vö.: 75/2001. (V. 9.) Korm. rendelet valamint a 247/2000. (XII. 24.) Korm. r.

⁸⁸ Pl. a felmenő Munkás-Paraszt Hatalomért kitüntetése esetében.

⁸⁹ Az 1944. december 21-e és 1990. május 2-a között elkövetett és politikai okból nem üldözött súlyos bűncselekmények üldözéséről című törvényjavaslatot az Országgyűlés 1991. november 4-ei ülésén fogadta el.

⁹⁰ Az elfogadott szöveg szerint: „1. § (1) bekezdése 1990. május 2-án ismét elkezdődik az 1944. december 21-e és 1990. május 2-a között elkövetett és az elkövetéskor hatályos törvényekben meghatározott azon bűncselekmények büntethetőségének az elévülése, amelyek az 1978. évi IV. tv. 144. § (2) bekezdése hazaárulásként, 166. § (1) és (2) bekezdése szándékos emberölésként, 170. § (5) bekezdése halált okozó testisértésként határoz meg, ha az állam politikai okokból nem érvényesítette büntetőigényét. A (2) bekezdés Korlátlanul enyhíthető, az (1) bekezdés alkalmazásával kiszabott büntetés. 2. § Ez a törvény a kihirdetése napján lép hatályba.”

Az elévülési szabályokra tehát a törvényhozó az elévülési idő nyugvását vonatkoztatta, mégpedig *politikai okból* történt törvényszegés okán. Hasonló megoldással élt az 1945. évi VII. tv. 9. §-a is.⁹¹

Az elévülés nyugvása körüli vitára hatással volt a Németországban – ebben az időben – zajló hasonló tárgyú polémia. Bár az alaphelyzet hasonló volt, a német tételes büntetőjogban támaszkodni lehetett a német büntetőtörvénykönyv 78/b. § (1) bekezdésére, amely *kimondta a büntetőjogi elévülés nyugvását* azokra az esetekre, amikor az állam – kötelességszegő módon – elmulasztja a bűncselekmények üldözését.

A kérdés tisztázására – a jogalkotás folyamatában – az Országgyűlés Alkotmányügyi, Törvényelőkészítő és Igazságügyi Bizottsága Györgyi Kálmánt kérte fel – legfőbb ügyészi minőségében – véleménynyilvánításra.⁹² Györgyi Kálmán dolgozatának első részében elemezte a nemzetközi szerződésekben meghatározott kötelezettségek és a belső jog viszonyát, figyelemmel az Alkotmány 57. § (4) bek.⁹³-re. Ezt követően arra a kérdésre adott választ, hogy van-e lehetőség a már elévült bűncselekmények megbüntetésére. Györgyi Kálmán álláspontja szerint az elévülés *anyagi jogi* intézményként kezelendő, s ehhez képest visszaható hatályú szabályozás nem lehetséges.

A szakmai vita másik jelentős színtere az Igazságügyi Minisztérium volt.⁹⁴ A vitában Bárd Károly – később publikációként is megjelent dolgozatában⁹⁵ – túllépett a szorosan vett „elévülési vita” keretein. Kérdésfeltevésében arra keresett választ: „Alkalmas-e a büntetőjog a visszamenőleges igazságtevésre?” A pro és kontra álláspontok ütköztetése után megállapította: „Összefoglalva: a hagyományos kriminalitás, illetve a rendszerkonform és államilag szponzorált bűnözés közötti eltérés nem olyan mérvű, hogy a *büntetőjog al-*

kalmazásának lehetőségét ezen az alapon eleve ki lehetne zárni.” (Kiemelés az eredetiben. K. F.)

Kifejtette továbbá: „*A visszaható hatályú büntető törvényhozás tilalmának feloldása nem okozott lelkifurdalást a bolsevik hatalomnak, és a nemzetiszocialisták is ezzel kezdték a büntetőjog »reformját« 1935-ben.* A magyar büntető törvényhozás történetében az 1950. évi Btá.⁹⁶ mondta ki, hogy *alkalmazni lehet az elkövetés időpontja után született büntetőtörvénykönyvet, ha az újabb törvény kifejezetten kimondja: hatálya az életbelépés előtt elkövetett cselekményekre is kiterjed.* A diktatúra törvényhozóit legfeljebb az menti, hogy sohasem állították azt, hogy jogállamot akarnak. Ha azonban a jogállamiság nevében tagadjuk a múltat, és akár csak kis időre is áthágjuk a jog vonta határokat, saját szándékaink tisztaságát kérdőjelezzük meg.” (Kiemelések az eredetiben. K. F.) Felvetette ugyanakkor a legsúlyosabb bűnök elévülhetetlenségének törvénybe iktatását,⁹⁷ valamint *parlamenti bizottság felállításának szükségességét is.*

Az elévülési vita fontos dokumentuma Békés Imre–Bihari Mihály–Király Tibor–Schlett István–Varga Csaba–Vékás Lajos Szakvéleménye, amelyet Antall József miniszterelnök felkérésére készítettek el⁹⁸ „Az 1949 és 1990 között elkövetett, a társadalmi igazságérzetet sértő magatartások, illetve előnyök megítélésének, a felelősség megállapításának elveiről és jogi feltételeiről” címmel.

A Szakvélemény lényegét illetően összezseng a Györgyi Kálmán által hangoztatott aggályokkal. „*Nem látható előre, hogy az Alkotmánybíróság hogyan értelmezi a jogállami klauzulát*” – hangoztatták a szerzők.

Szűk László⁹⁹ – aki dogmatikai kérdésként elemezte az elévülés intézményét, arra a meggyőződésre jutott, hogy az *elévülés alapvetően eljárásjogi intézmény*, s ezért nem találta szakmailag aggályosnak a Zétényi–Takács-féle javaslatot.

E sorok szerzőjének álláspontja szerint¹⁰⁰ – s ezt az álláspontot a Alkotmánybíróság megerősítette¹⁰¹ – a magyar büntetőjogban is *létezik az elévülés nyugvása*, függetlenül attól, hogy ezt – német büntetőjoghoz hasonlóan – po-

⁹¹ „Az 1919. évben és az ezután elkövetett ama politikai gyilkosságokra vonatkozólag – amely üldözését az uralmon volt hatalom megakadályozta – az elévülés csak 1944. évi december 21. napján veszi kezdetét.” (A 81/1945. ME. sz. rendelettel megállapított szöveg.) Az 1440/1945. ME. sz. rendelettel kiegészített szöveg szerint: „Az 1919. évben és azt követően elkövetett azoknak a politikai bűncselekményeknek elévülése, amelyeknek emberélet esett áldozatul, úgyszintén a sajtó útján elkövetett azoknak a bűncselekményeknek elévülése, amelyeknek tényálladékat a jelen rendelet határozza meg, és amelyek üldözését az uralmon volt hatalom, az 1944. évi december 21. napján veszi kezdetét. (Kiemelés tőlem. K. F.) Így került sor pl. Francia Kiss Mihály ügyében halálos ítélet hozatalára (Fővárosi Bíróság B. XI. 1798/1957.); a kivégzést 1957. augusztus 13-án hajtották végre.

⁹² 1991. május 22-ei ülésen.

⁹³ „Senkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog szerint nem volt bűncselekmény.” (Az 1989. évi XXXI. tv. 34. §-sal megállapított szöveg – hatályos: 1989. okt. 23-ától.)

⁹⁴ Kiemelkedik a Büntetőjogászok Klubjának 1991. szeptember 27-én tartott vitaülése.

⁹⁵ Bárd Károly: Visszamenő igazságszolgáltatás, alkotmányosság, emberi jogok. Társadalmi Szemle, 1992/3. 29–38. p.

⁹⁶ Btá.: büntető törvénykönyv általános része.

⁹⁷ A Btk. 33. §-t az 1993:XVII. tv. változtatta meg és a (2) bek. a)–e) pontjában foglalt bűncselekményeket elévülhetetlenné nyilvánította. Vö. még: 2/1994. (I. 14.) AB határozattal.

⁹⁸ Magyar Jog, 1991/11. 641–645. p.

⁹⁹ Szűk László: Szakvélemény „az elévülési törvényről” – kézirat. A Szerző álláspontját az Igazságügyi Minisztériumban tartott 1991. szeptember 27-ei konferencián szóban előadta. Halála után a dolgozat kéziratban maradt.

¹⁰⁰ Vö.: Kahler: Igazságtétel és társadalmi megbékélés. Rebellitas '56, II. 3. (1993) 1–41. p.

¹⁰¹ Vö.: 11/1992. (III. 5.) AB határozat indokolása.

zitiv szabály nem mondja ki. Ha ugyanis az állam a legalitás elvéből¹⁰² következő és törvényben is kimondott bűnüldözési kötelezettségének nem tesz eleget, *jogi hatással járó időmúlás (elévülés) nem, csupán természetes időmúlás történhet.* Az elévülésnek, mint jogi hatással járó időmúlásnak *fogalmi feltétele*, hogy az állam törekedjen a bűnüldözési kötelezettség teljesítésére. Ezzel szemben tény, hogy az állam – politikai indítekből – nem üldözött súlyos, bűncselekményeket megvalósító magatartásokat, másrészt a büntető eljárás-jog tételes szabályait megsértve az MSZMP titkos utasításokkal sértette meg a legalitás elvét.¹⁰³ A titkos utasítások másrészt az *állampolgári jogegyenlőséget* sértették meg *intézményesen*.¹⁰⁴

Az elévülés nyugvását a *joggyakorlat negligálta*. Így a sértettek feljelentése alapján elindított ügyeket (pl. a mosonmagyaróvári sortűz ügyét) *elévülésre* hivatkozással megszüntették.

Az Országgyűlés által elfogadott – de a köztársasági elnök által ki nem hirdetett – törvényt az Alkotmánybíróság *teljes egészében* alkotmányellenesnek nyilvánította.¹⁰⁵ Az Alkotmánybíróság döntésének alapja a *jogállam* értelmezésén nyugodott, kiemelve a *jogbiztonság követelményét* („A törvény szövegezésének határozatlansága és bizonytalansága sérti a jogbiztonság követelményét.”), valamint az *alkotmányos büntetőjog* sérelmét („A törvény sérti az alkotmányos büntetőjognak azt a követelményét, hogy a bűncselekmények büntethetőségének elévülése – beleértve az elévülés félbeszakadását és *nyugvását is* – az elkövetéskor hatályos törvényt kell alkalmazni, kivéve, ha az elévülés időszakában az elkövetőre nézve kedvezőbb szabályok lépnek hatályba.”) (Kiemelés tőlem. K. F.)

Az Alkotmánybíróság határozatának kihirdetése után a tudományos világ kiemelkedő tanácskozása volt a témáról a Budapesten 1992. május 16–17-én a Konrad Adenauer Stiftung rendezésében tartott konferencia „*Jogállam és igazság*” címmel.¹⁰⁶ Az európai büntetőjog-tudomány több neves képviselő-

¹⁰² Ti., hogy az elkövetett bűncselekményeket az állam üldözni köteles.

¹⁰³ Vö.: Kahler: *Joghalál...* 67–68. p.

¹⁰⁴ Bárd Károly szerint: „Az állampolgári jogegyenlőségnek politikai megfontolásokon alapuló intézményesített megsértése viszont tény. Az MSZMP Politikai Bizottsága még 1984-ben is hozott olyan határozatot, amely egyebek között kimondja: a párt legnagyobb funkcionáriusai csak meghatározott pártszervek hozzájárulása esetén vonhatók büntetőeljárás hatálya alá. A határozat alapján a követendő eljárást azután a bűnüldöző szervek utasításokban konkretizálták. Lásd például a legfőbb ügyész 001/1985. számú utasítását, a pártszervek hatáskörébe tartozó személyek büntetőügyeivel kapcsolatos feladatokról”. Társadalmi Szemle, 1992/3.

¹⁰⁵ 11/1992. (III. 5.) AB határozat.

¹⁰⁶ A konferencia megjelent dokumentuma: A múlt feldolgozása a jogállam eszközeivel (szerk.: Erhard von der Bank).

je¹⁰⁷ abban megegyezett, hogy mind a nemzetiszocialista, mind a bolsevik diktatúra által államilag „szentesített” bűnök nem maradhatnak jogállami válaszlás nélkül, azonban ennek módját minden államnak a maga jogrendjében kell megkeresnie.

A törvényhozás a 11/1991. (II. 5.) AB határozat után olyan megoldással kísérletezett, amely országgyűlési elvi állásfoglalással *értelmezi az elévülés nyugvását*.¹⁰⁸

Az Alkotmánybíróság azonban ezt a kísérletet elvetette, és az elvi állásfoglalás alkotmányellenesnek jelentette ki.¹⁰⁹

Ezt követően Zétényi Zsolt újabb – most már *eljárásjogi* törvényjavaslat-tal élt. Ennek lényege: a *bíróság döntse el*, hogy az elévülés bekövetkezett, vagy az időmúlás csak természetes, tehát joghatás nélküli volt-e? Az Országgyűlés e törvényjavaslat elfogadásakor alapvetően az Alkotmánybíróság határozatának indoklásából indult ki. „Az elévülés jogi tények kérdése, vagyis jogszabálynak kell a természetes – az idő folyását – jogi hatással járó tényre változtatni. Az elévülés megindulását és tartamát meghatározó jogi tényeknek az elévülés ideje alatt kell fennállniuk, s vagy fennállnak, vagy nem”.¹¹⁰ Ahhoz azonban, hogy a bíróság állást tudjon foglalni az elévülés, vagy természetes időmúlás kérdésében, a Be. olyan módosítására volt szükség, amely lehetővé tette, hogy az ügy bíró elé kerüljön s azt elévülés címen a nyomozó hatóságok ne szüntethessék meg,¹¹¹ valamint, hogy a bíróság a pusztán időmúlás ténye alapján ne hozhasson megszüntető határozatot.¹¹² Ezért a Javaslat a Be. érintett szabályait akként kívánta módosítani, hogy a bíróság *érdemben vizsgálja az idő múlásának jogi tény keletkeztető hatását*.

A Javaslatot az Országgyűlés 1993. február 16-ai ülésén elfogadta. A törvény kihirdetése előtt lefolytatott alkotmánybírósági eljárás során meghozott 42/1993. (VI. 30.) AB határozat ezt a megoldást is *alkotmányellenesnek* nyilvánította – szótöbbséggel¹¹³ meghozott határozat. Az Alkotmánybíróság a törvényt ellentétesnek találta „az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében normatív tar-

¹⁰⁷ Wolfgang Brandsetter; von Bülow; B. Sharon Bydr, Joahim Hermann; Joachim Hruschka; Martin Kriele; Karl Heinz Schnarr; Jacques Verhaegen; magyar részről Békés Imre; Szabó András; Zlinszky János tartott főreferátumot. A vitában felszólalt többek között M. Kiss Sándor történész és a szerző is.

¹⁰⁸ 1/1993. (II. 27.) OGY elvi állásfoglalás.

¹⁰⁹ 41/1993. (VI. 30.) AB határozat.

¹¹⁰ 11/1991. (III. 5.) AB határozat indoklásából.

¹¹¹ Ezért a Be. 13. § (1) bek. b); a 139. § (1) bek. c), 131. §-t érintette.

¹¹² Be. 213. § a) és 250. § I/a. pont.

¹¹³ Zlinszky János alkotmánybíró különvéleménye szerint „...a vizsgált törvény ... noha több vonatkozásban kimunkálatlan és felvet kétségeket az eljárás egyes részletkérdéseiben, nem sérti az alkotmányos büntetőjogot.”

talommal rögzített jogállamisággal, annak lényegi elemét képező jogbiztonság követelményével, továbbá az alkotmányos büntetőjognak a jogállamiság mellett másik alappillérét képező 8. § (1) és (2) bekezdésével.”

A Kormány tovább kereste tehát a jogállami megoldást a legsúlyosabb bűncselekmények – elsősorban az emberéletet követető terror – cselekvő résztvevőinek büntetőjogi megmérettetésére.

Már a Zétényi–Takács javaslat tárgyalása során felmerült a gondolat, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei kimerítik a *háború* fogalmát. Ez sugallta egyébként az 1961. évi V. tv. (Bt.) 114. §-ához fűzött miniszteri indokolás is: „A javasolt szabály nemcsak nemzetközi jogi értelemben vett háború, hanem a belső rendet fenyegető súlyos veszély esetére is lehetővé teszi a vonatkozó büntető rendelkezések alkalmazását, az állam biztonságát súlyosan fenyegető veszély alatt tehát *pl. belső ellenforradalmi megmozdulás esetét is érteni kell.*” (Kiemelés tőlem. K. F.)

Hasonló módon a nemzetközi jog normáira kívánták lapozni törvényjavaslatukat a KDNP által benyújtott törvényjavaslat szakértői – *Bruhács János és Jobbágyi Gábor* – is. Ez *egyedülálló kezdeményezés volt* a magyar büntetőjog történetében. Nem másról volt szó, a nemzetközi jog általánosan elfogadott elvei és normái *közvetlen érvényesülését* kívánták megvalósítani a magyar büntető ítélezésben.¹¹⁴ A KDNP törvényjavaslata az 1993. évi XC. tv. elfogadása után nem került az Országgyűlés plenáris ülése elé.

A törvényhozó új megközelítésben, a *magyar jogrendszerben felvett nemzetközi szerződések* megsértése okán kívánta megteremteni a felelősségre vonás alapját. Ez jutott kifejezésre az 1993. évi XC. törvényben.¹¹⁵ A törvényt *Az 1956. októberi forradalom és szabadságharc során elkövetett egyes bűncselekményekkel kapcsolatos eljárásról* címen fogadta el az Országgyűlés. A törvény tartalmát tekintve *törvénnyel törvényt értelmező* jogszabály. Kimondja: az 1954. évi 32. tvr.-tel kihirdetett „A háború áldozatainak védelmére vonatkozó, Genfben 1949. évi augusztus 12. napján kötött Egyezmények súlyos jogsértéseinek megfelelő magyar büntetőjogi normákat – amelyeket a törvény külön is nevesít – alkalmazni kell.” Ezzel a törvény azt kívánta elérni, hogy a forradalom alatt a lakosság ellen elkövetett bűncselekmények – amelyeket a hatóságok eddig köztörvényes bűncselekményeknek (pl. emberölés) kezeltek, béke és emberiség elleni, *elévülhetetlen* cselekményként üldözendők.

Mi különbözteti meg a közönséges bűncselekményeket, a szóban forgó „különleges” bűncselekményektől? A Genfben kötött szerződések alapvető büntetőjogi kihatása az, hogy az ugyanazon magatartást minden sértett javára kriminalizáló köztörvényes bűncselekményekhez képest *megváltoztatja a bűncselekmények jogi tárgyát*. Az Egyezményekkel védett személyek körében tehát az egyes ember életét, testi épségét stb. támadó bűncselekmény jogi tárgya helyében az *emberiség védelme lép* védett jogtárgyként. Így értékelte ezt egyébként az 1961. évi Btk. is.¹¹⁶

Az 1993. évi XC. tv. azt a szándékot tükrözi, hogy a legsúlyosabb háborús és emberiségellenes bűnöket elévülhetetlenül üldözni kell, akár nemzeti-szocialista, akár bolsevik indíttatásból követték el azokat.

A törvényt – kihirdetése előtt – a köztársasági elnök előzetes normakontrollra küldte meg az Alkotmánybírósághoz. A döntés¹¹⁷ megsemmisítette a törvénynek az 1945. évi VII. tv.-re utaló 1. §-át, figyelemmel arra, hogy az ott felsorolt „bűncselekmény nem minősül a nemzetközi jog értelmében háborús bűncselekménynek”.¹¹⁸

Kimondta továbbá, hogy „...a büntethetőség el nem évülését csak azokra a bűncselekményekre nézve lehet megállapítani, amelyek büntethetősége az elkövetés idején hatályos magyar jog szerint nem évült el, kivéve, ha az adott tényállást a nemzetközi jog háborús bűncselekménynek vagy emberiség elleni bűncselekménynek minősíti, el nem évülését kimondja vagy lehetővé teszi, és Magyarországon az elévülés kizárására nemzetközi kötelezettség terheli.”

Az 1993. XC. tv. elfogadása¹¹⁹ után újraindultak az ún. sortűz-ügyekben – elévülés okából – megszüntetett nyomozások. Az 1993. XC. tv.-t az Alkotmánybíróság megsemmisítette¹²⁰ ugyan, de olyan módon, hogy az nem érintette a háborús vagy emberiség elleni bűncselekmények el nem évülését kimondó nemzetközi jogi normákat. Az Alkotmánybíróság szerint: „Összhangban van az Alkotmánnyal az, ha a Btk. 33. § (2) bekezdését az elkövetés időpontjában hatályos magyar jog elévülési szabályaira tekintet nélkül alkalmazzák a nemzetközi jogban meghatározott alábbi bűncselekményekre: – a háború áldozatainak védelmére Genfben, 1949. augusztus 12-én kötött egyezményekben meghatározott, az egyezmények közös 2. cikke szerinti nemzetközi

¹¹⁶ 139. §-hoz fűzött miniszteri indokolás.

¹¹⁷ 53/1993. (X. 13.) AB határozat.

¹¹⁸ Az Alkotmánybíróság az 1945:VII. tc.-ben megállapított „háborús és népellenes bűntetteket” – mert nem állnak összhangban a nemzetközi jogban elfogadott háborús és emberiségellenes bűntettek tényállási elemeivel – a 2/1994. (I. 14.) AB határozattal megsemmisítette.

¹¹⁹ 1993. február 16.

¹²⁰ 36/1996. (IX. 4.) AB határozat.

¹¹⁴ A Javaslat az ENSZ-közgyűlés 1991. szeptember 11-én az A/46/405. számú határozattal jóváhagyott nemzetközi büntetőjogi kódex-tervezetet vette alapul. Be kívánta vezetni a pótmagánvád intézményét.

¹¹⁵ Elfogadva: 1993. február 16.

jellegű fegyveres összeütközés esetében elkövetett »súlyos jogsértésekre«; – a genfi egyezmények közös 3. cikkében a nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközés esetén tiltott cselekményekre».¹²¹

Az első jogerős bírói ítélet a salgótarjáni sortűz ügyében született.¹²² A háborús bűntettnek minősített cselekményt a vádlottak a tűzparancsra leadott lövésekkel valósították meg.¹²³ A Legfelsőbb Bíróság egyúttal elvi élel mutatott rá, hogy a november 4-e utáni sortűzek esetében az ország a *megszállás* jogi állapotában volt,¹²⁴ a megszálló hatalom jogkörét pedig a IV. genfi egyezmény részletesen szabályozza; s kategorikusan tiltja a polgári lakosság elleni csoportos megtorlást.¹²⁵ Ezzel a november 4-e utáni sortűzek *elvi megítélésének kérdése eldőlt*.¹²⁶

Sokáig vitás volt a jogalkalmazók előtt a november 4-e előtti sortűzek megítélése. Erre az időszakra ugyanis a jogalkalmazók nem látták alkalmazhatónak a genfi egyezményeket. Számos ügyet ezért nyomozati szakban megszüntettek. A kérdést a Legfelsőbb Bíróság 1998-ban döntötte el, amikor elvi élel kimondta: november 4-e előtti eseményekre is alkalmazni kell a nemzetközi jognak a polgári lakosság védelmét előíró rendelkezéseit.

Elméletileg a bűnösség és a cselekmények minősítésének kérdése az 1998-as döntés nyomán megnyugtatóan rendeződött. A kiszabott büntetések kérdésével e helyen nem célszerű foglalkozni.

A még folyamatban lévő ügyek¹²⁷ lezáródása után mindenesetre szükséges egy átfogó elemzés elkészítése, mind jogi, mind történeti, mind pedig szociológiai szempontból.

¹²¹ 53/1993. (X. 13.) AB határozat.

¹²² Fővárosi Bíróság 16. B. 768/88. – 1995. január 31. Legfelsőbb Bíróság Bf. IV. 1847/1996/10. sz. ítéletével 1997. január 16-án emelkedett jogerőre.

¹²³ Az ítélet a II. r. vádlottat 5 évi fegyházra és 10 évi közügyektől eltiltásra, a III. és VI. r. vádlottat 2-2 évi börtönre és 4-4 évi közügyektől eltiltásra ítélte, a XII. r., IV. r., IX. r., X. r., és XI. r. vádlottakat – bizonyítottság hiánya miatt – felmentették. Az I. r., VII. r., VIII. r. vádlottak esetében az eljárást megszüntették.

¹²⁴ Vö.: Hágában 1907. október 18-án létrejött az 1913:XLIII tc. §. 4. pontjával kihirdetve

¹²⁵ IV. genfi egyezmény 5., 64–71. cikk.

¹²⁶ Más kérdés a bűncselekményekben való bizonyítás kérdése, amely további bizonyítási nehézségeket vet fel. Vö.: az egri sortűz esetében (Heves Megyei Bíróság B. 96/1997/134. – 1998. június 11-én kelt ítélet.)

¹²⁷ Pontos számadatok nem állnak rendelkezésre dr. Horváth Miklós számos ügyben szakértőként eljáró hadtörténész szerint mintegy 42 ügyben rendelték el nyomozást, jogerős bírói ítélettel 3 ügyet fejeztek be, nem jogerős ítélet 1 ügyben született, első fokú bírósági eljárási szakban van 1 ügy, míg további két ügy a vádemelési szaknál tart. Bíróság elé került a mosonmagyaróvári, berzencei, kecskeméti tiszakécskei, salgótarjáni egri és a nyugati pályaudvari sortűz ügye.

Az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatala 2001. november 6-ai közlése szerint a megyei (fővárosi) bíróságok katonai tanácsai előtt 5 ügyben 10 személy ellen emeltek vádat. Jogerős

Az elemzésnek a periratok vizsgálatán túl ki kell terjedni arra is, hogy a lefolytatott eljárásoknak volt-e (lehetett-e) valamilyen társadalmi hatása? Segített-e a büntető igazságszolgáltatás a forradalom véres drámáinak feldolgozásában? Ezek a kérdések ma még nem válaszolhatók meg.

Az adósság...

A rendszerváltozás vége felé közeledik. Mégis úgy tűnik, van egy kérdéskör, amely az első pillanatoktól kezdve felmerült és jogállami rendezést kért, de mind a mai napig nem született politikai döntés e tekintetben. Az 1945. évi VII. tv. alapján történt elítélések egy jól körülhatárolt köréről van szó.

Zinner Tibor – a Németh-kormány által létrehozott Jogász–Történész Vegyes Bizottság Történész Albizottságának elnöke – már 1991-ben¹²⁸ felvetette a háborús és népellenes bűncselekmények címén történt elítélések egy részének koncepciós jellegét és az orvoslás szükségességét. Az ügyben azóta sem történt semmilyen érdemi intézkedés.

Zinner Tibor a kérdéskört részletesebben is kidolgozta.¹²⁹

Zinner történetkutatói anyaga – a forráselemzés eszközeivel – ugyanarra az eredményre jut, mint az Alkotmánybíróság a hatályos Alkotmány és a háborús bűnösökre vonatkozó nemzetközi joganyag¹³⁰ elemzésével.¹³¹ Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy „az 1945. évi VII. törvénnyel (továbbiakban Nbr.) törvényerőre emelt, az 1440/1945. (V. 1.) ME.-rendelettel, valamint az 1947. évi XXXIV. törvénnyel módosított és kiegészített 81/1945. ME.-rendelet 11. §-ának 1–4. és 6. pontja, továbbá 13. §-ának 1. és 3–7. pontja alkotmányellenes, ezért azokat a határozat közzétételének napjával megsemmisíti”. A szóban forgó határozat megállapította továbbá, hogy a Btk.¹³² 33. § (2) bek. a) pontja a 81/1945. (II. 5.) ME.-rendelet 11. § 5. pontjában és 13. § 2. pontjában meghatározott büntetésekre vonatkoztatható. Ezek a cselek-

ítélet 5 személlyel, nem jogerős ítélet 5 személlyel szemben született. Bűnösséget 8 vádlott esetében állapítottak meg a bíróságok, 1 vádlottat felmentettek, 1 vádlott esetében vádelejtés folytán megszűnt az eljárás. (dr. Balsai István és dr. Zánthy János segítségét köszönöm. K. F.)

¹²⁸ Zinner Tibor levele 1991. június 24-én kelt. Az 1945:VII. tv.-el kapcsolatos semmisségi törvény megalkotása érdekében a Legfelsőbb Bíróság elnökének egyetértésével vetette fel.

¹²⁹ Zinner Tibor: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „követők” felelősségére vonáshoz (avagy miért kell a semmisségi törvény). In.: Büntetőjogi tanulmányok (szerk.: Kahler F.) MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém, 2000. 41–60. p.

¹³⁰ Így: a Szövetségi Nyilatkozat – London, 1942. január 13.; Moszkvai deklaráció – 1943. október 30.; „A tengely európai háborús főbűnöseinek üldözése és megbüntetése tárgyában London 1945. augusztus 8., Nemzetközi Katonai Bíróság szabályzata (Charter).

¹³¹ 2/1994. (I. 14.) AB határozat.

¹³² 1978:IV. tv.

mények az Alkotmánybíróság ítélete szerint nem tekinthetők nemzetközi bűncselekményeknek.¹³³

A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság Alapokmányával történt összehasonlítás alapján (csak az ott megfogalmazott esetekben lehet eltekinteni a nullum crimen sine lege és nulla poena sine lege elvétől¹³⁴) az Alkotmánybíróság részletes elemzést adott.

Az Alkotmánybíróság határozata a fenti törvényhelyek alapján korábban kihirdetett ítéleteket nem érintette. Ez önmagában felveti azt a kérdést, hogy

¹³³ 11. § 1. aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történő belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre vezető közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna,

2. aki, mint a kormány, országgyűlés tagja, vagy mint vezető állást betöltő közalkalmazott, kezdeményezője, vagy bár a következményeket előreláthatta, részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939. évben kitört világháborúba sodorta,

3. aki a fegyverszünet megkötését erőszakkal vagy befolyásának kihasználásával megakadályozni igyekezett, aki vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzésére irányuló lázadáshoz, a hatalom megtartásához, vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas kormányzatban, közigazgatásban, vagy honvédelem keretében életét fenyegető kényszerű szükség nélkül vezető állást vállalt. (Vezető állás alatt miniszteri; államtitkári, főispáni, főpolgármesteri, hadseregarancsnoki, hadtestparancsnoki vagy hasonló fontosságú állást kell érteni.)

6. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban) gyülekezet előtt elmondott beszédében vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy az ország háborúba lépése, illetőleg a háború fokozottabb mértékben való folytatása érdekében a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.

13. § (1) Háborús bűnös az is:

3. aki nem vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez, vagy megtartásához, vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas közigazgatásban vagy honvédelem keretén önként a 11. § (4) bekezdésében fel nem sorolt egyéb fontos állást vállalt,

4. aki magyar állampolgár létére a német hadsereg vagy biztonsági szolgálat (SS. Gestapo stb.) kötelékébe lépett,

5. aki valamilyen német alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott vagy mint besúgó működött,

6. aki a háborús hírvérés szolgálatában jelentős szellemi munkát végzett,

7. aki bármilyen formában olyan tevékenységet fejtett vagy fejt ki, illetőleg mozdít vagy mozdított elő, amely a népek háború utáni békéjének vagy együtt működésének megnehezítésére, vagy megbontására, avagy nemzetközi viszály előidézésére alkalmas.

¹³⁴ Nincs bűncselekmény (előzetesen meghozott) törvény nélkül, nincs büntetés törvény nélkül elve tiltja a visszamenőleges büntetőjogi tényállások és büntetések megfogalmazását. Ez alól csak a II. világháborús cselekmények képezhettek kivételt. Az ENSZ Közgyűlése ugyanis 1946. dec. 11-én elfogadta a fenti kivételt a 3/I. sz. határozatában és 1946. dec. 11-én a 95/I. sz. határozatban megerősítette.

a jogállamnak választ kell találni az olyan elítélésekre, amelyek a jogállami kritikát ki nem álló „törvényi tényállások” alapján történtek.

Zinner – hivatkozott dolgozatában – felmutatta a magyarországi népbíráskodás főbb sajátosságait, és összevetette az Európában folytatott hasonló tárgyú ítélkezéssel. Meggyőzően érvel amellett, hogy a magyar népbíróági ítéletek 46,77%-a – 12 629 fő – esetében egy éven aluli szabadságvesztés büntetést szabtak ki, valójában személyes bűnösség nélkül, kizárólag a „kollektív bűnösség” alapján.

Az elmondottakat támasztja alá dr. Kónya Istvánnak, a Legfelsőbb Bíróság tanácselnökének dolgozata.¹³⁵ Kónya számos népbíróági ügy, törvényességi óvás vagy perújítás folytán történt tárgyalása alapján állapítja meg: „A háborús és népellenes büntettek miatt folytatott népbíróági eljárások felülvizsgálata mind a mai napig nem történt meg, jöllehet abban a körben bőven akadnak koncepciós ügyek... A törvényességi óvás és a felülvizsgálat által biztosított igen szerény eszközök igénybevételével a Legfelsőbb Bíróság néhány ügyben tudott olyan döntést hozni, amelyekben az ilyen bűncselekmények miatt történt elítéléseket utóbb megváltoztatva, felmentő ítéleti rendelkezést hozott, megállapítva az anyagi és olykor eljárási jogszabálysértéseket is. Minden egyes ilyen ügy akár esettanulmányként szolgálhat arra, hogy miért lehet indokolt a háborús és népellenes büntettek, mint bűncselekmény-csoportoknak az intézményesített felülvizsgálata.”¹³⁶ S valóban, az Alkotmánybíróság 2/1994. (I. 14.) határozatán túl szinte nincs olyan büntető anyagi vagy eljárásjogi jogelv, amely nem szenvedett sérelmet ezekben az ügyekben.

Az Alkotmánybíróság határozata az 1945. évi VII. tc. megsemmisített pontjaival összefüggésben rámutat: „Az indítványozók által hivatkozott, a háborús büntettek miatti elítéléshez a kárpótlásból és a társadalombiztosítási helyzet rendezéséből kizáró jogszabályi rendelkezések indokoltságának értékeléséhez a népbíróági ítélkezési gyakorlat történeti-jogi elemzése szükséges. Ennek kereteit a jogalkotásnak kell megteremtenie.” (Kiemelés tőlem. K.F.) Nos, ezzel ez a kormányzati ciklus is adós maradt.

S van még egy adósság, kétségt kívül kisebb súlyú az előbbinél. Az 1945 és 1958 közötti jogalkotás számos olyan rendeletet hozott, amelynek nyomán bírák, ügyészek, ügyvédek közjegyzők voltak kénytelenek megválni hivatá-

¹³⁵ Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. In.: Büntetőjogi tanulmányok III. (szerk.: Kahler F.). Kairosz Kiadó, Bp., 2002. 197–228. p.

¹³⁶ Kónya. Uo. a szerző dolgozatát Veszprémben a semmisségi törvények 10. évfordulóján rendezett tudományos ülésszakon olvasta fel. Hivatkozott a Jány Gusztáv (Nb. IV. 2613/1947. Bfv. V. 1838/1993.), Szombathelyi Ferenc (Nb. XX. 653/1946. Bfv. X. 3628/1993.); Magasházy László (Nb. XVII. 3559/1948. Bfv. X. 1609/1994. Nb. Eln. Tan. B. Törv. 637/1992.) Valgóczy Imre (Nb. XVII. 1322/1947. Bfv. X. 2376/1999.)

suktól önkényes – politikai indíttatású – döntések alapján anélkül, hogy számukra tisztességes eljárást biztosítottak volna.¹³⁷ Ezek a jogsértő határozatok is megérették arra, hogy a jogállam – értékítéletként – semmissé nyilvánítsa valamennyit.

Az adósságok lerovása nem csak azért lényeges, hogy ne csúfítsa szépség-hiba a jogállam arculatát a múlt kezelésének tárgyában. Többről van szó! *A jogállamnak üzennie kell a jövőnek is.* Ez az üzenet pedig nem lehet kevesebb, mint annak félreérthetetlen megfogalmazása, hogy egyetlen diktatúra sem számíthat egyetlen jogsértő intézkedésének elismerésére sem, s hogy csak a jogállam keretei között, az emberi jogok betartásával és betartatásával képzelhető el az emberiség jövője.

A jogállami gondolkodásról és a diktatúra „jogáról” Magyarországon

A liberális jogállam

Amióta az európai jogi gondolkodás fellázadt az abszolutizmus önkénye ellen, elindult egy folyamat. Ez a jogot olyan instrumentummá törekedett alakítani, amely igazságossá, méltányossá és kiszámíthatóvá teszi az emberi magatartás megítélését, s ezzel biztonságos és védelmet nyújtó keretet nyújtson az egymást követő generációk életének. A magyar jogbölcseletben már a XVII. század végén megjelenő természetjogi iskola talajából kiinduló *Lehotay András* így írt 1694-ben: „az Istentől az emberbe oltott helyes észnek diktátuma, ami bensőleg jó és megtiltja mindazt, ami belsőleg rossz.” *Christian Wolf* a XVIII. században az erkölcsi érzületre, valamint a tapasztalással alátámasztott józan észre vezette vissza, a gondolkodás középpontjába állítva a „közjó” szolgálatát. A jogbölcselet második vonulata – a kantianus irányzat – szembekerült ugyan a természetjogi irányzattal (*Virozsil Antal*, *Pauler Tivadar*), mégis magán hordta a természetjog meghatározó alapelveit: az emberek egyenlőségéről, a mindenki egyenlő szabadságáról, a tulajdon sérthetetlenségéről. A pozitivisták jogbölcselet (*Pulszky Ágost*) evolucionista szemléletére támaszkodva egy válságmentes fejlődési utat írt le, amely végén az „Emberi-ségi Társadalom” valósul meg. Nézete szerint (cselekvőségi elmélet) cél: az „állami cselekvőség”-nek a lehető legalacsonyabb szintre történő visszaszorítása, amely még biztosítja az egyén legteljesebb cselekvőképességét”. A szociológiai pozitivisták nézeteit valló *Pichler Gyula* álláspontja szerint a jognak mindenki javát kell szolgálnia, s a „kényszer célja csupán annak megátolása, hogy az emberek saját önkéntes megegyezésük alól kibújjanak”.

Somló Bódog az újkantianus jogbölcseleti gondolkodás talaján a „helyes jog” kérdésében empirikus kiinduló pontból ítélve úgy vélekedett, hogy az emberek rendelkeznek a helyesség felismerésének képviselésével. Ezt a tételt *Somló* axiómának tekinti: „lelki életünk egy fundamentális ténye, amelyet nem tudnak már tényre visszavezetni: »helyes jog« a »helyes erkölcsi cselekvéssel« azonos ítélet, s így meggyőződése, hogy a helyes jog a helytelen-től megkülönböztethető.” Ezt tükröztetik „jogi hatalom” fogalmában, amely

¹³⁷ Végelbírás alá vonás 1080/1945. ME. sz. rend. 20. § 3. és 4. pont, 1410/1845. ME. sz. rend. 4. § d) pont, 5. § c) pont, 1948:XXII. tc. 3. § 26/1958. (III. 30.) Korm. sz. r. 2. §.

a kötelező jogi normákat bocsátja ki, s amelyet nem lehet azonosítani a fizikai hatalommal.

Moór Gyula – akinek nevéhez fűződött a háború utáni jogi oktatás reformja, elutasította azt a pozitivistá felfogást, amely szerint jog az, amit a jog jog-nak mond, és hangsúlyosan kiemelte a jog hatalmi elemét, ezt összekapcsolta a normatív jelleggel. A jog értékelése – álláspontja szerint – nem jelent más, mint erkölcsi értékelés, ez az erkölcsi értékmérő nem képezheti tudományos viták tárgyát, mert az valamely erkölcsi felfogás tudatos megválasztásának és alkalmazásának kérdése –vallotta.

Hasonló módon vélekedett *Horváth Barna* is, aki az „eljárásjogi jogszemlélet” értelmében a jogot a legfejlettebb társadalmi eljárásként definiálta. Horváth a jog helyességét nem egy abszolút értékmérőhöz kötötte, hanem a jog társadalmi teljesítményét tekintette helyes mércéül. Ez a szabadság és kölcsönösség, ami az igazságot eredményezi.

Ez a korántsem teljes jogbölcseleti vázlat nem hagy kétséget afelől, hogy a magyar jogbölcseleti gondolkodás – bármelyik iskolát is követte – a jog fogalmát nem tudta elképzelni pozitív erkölcsi érték hordozása nélkül.

Tekintsünk röviden a büntető (anyagi és eljárás-) jog fejlődésére, ideértve a büntetőjogi nézetek alakulását is.

Önkényesen határt vonva az időben: az 1840: 5. tc.-kel létrehozott kodifikációs bizottság munkája nyomán jöttek létre fontos tervezetek (*Nyáry Pál* eljárásjogi kódex, *Deák Ferenc* anyagi jogi kódex) –, amelyeket *Szalay László*, *br. Eötvös József* és *Szemere Bertalan*, munkája egészítette ki. Az ismert történelmi események miatt 1853–1861 között az osztrák büntető eljárás volt érvényben Magyarországon. Eltekintve attól, hogy ez a közjogi helyzet sértette a nemzeti szuverenitást, nem változtat azon a tényen, hogy a büntető ügyekben érvényesültek mindazok a garanciális jellegű alapelvek, amelyeket az akkori Európában alkalmaztak. Az 1861-ben bevezetett Ideiglenes Törvénykezési Szabályzat (ITSZ) ezt a helyzetet fenntartotta.

A kiegészést követően a bírósági szervezet modernizálása (1871:XXXI. tc.; 1871: XXXII. tc. és XXXIII. tc.) után *Csemegi Károly* Ideiglenes Eljárási Szabályzata – számos curiai döntéssel kiegészítve – 1900. január 1-jéig volt a magyar büntető igazságszolgáltatás általánosan elfogadott jogkönyve.

A *Balogh Jenő* által készített tervezetet elfogadó 1896:XXXIII. tc. – a Bünvádi Perrendtartásról (Bp.) – alapelvei: a hivatalból történő eljárás közvetlensége, szóbeliség, kontradiktórius eljárás, nyilvánosság, a terhelt joga a nyomozás anyagának megismeréséhez, az ügyfélegyenlőség az eljárás bírói szakaszában, a szabad védelem, a személyes szabadság garanciái, a vádely, a bizonyítékok szabad mérlegelése, valamint a rendes és rendkívüli perorvoslatok rendszere, alkalmassá tették a törvényt a korrekt büntető eljárás lefolytatására, mai mércével mérve is.

A tudományos irodalom (*Fayer László*, *Finkey Ferenc*, *Angyal Pál*, *Auer György*, *Mendelényi László* stb.) s a curiai döntések részletes eligazítást adtak az egyes gyakorlati problémák megoldására.

A büntető anyagi jog fejlődése a XIX. századi Magyarországon ugyancsak olyan utakon járt, amely európai mércével mérve magasságokba vezetett. A korát megelőző Deák-féle javaslat után nagy hatást gyakorolt a praktikumra *Pauer Tivadar*, majd az 1875:V. tc. megalkotója, *Csemegi Károly*. A magyar büntetőjog magában hordozza a klasszikus (tett) büntetőjogi iskola nézetrendszerét, múlhatatlan érdeme a szóban forgó irányzatnak, hogy kidolgozta és elmélyítette a büntetőjog sarkalatos elemeit, a nullum crimen sine lege, valamint a nulla poena sine lege elvét. Mindez a jogbiztonság és törvényesség megalapozottságát jelentette, amely a mai napig minden civilizált állam büntetőjogi kódexének (s alkotmányának) alaptétele.

A másik alapvető irányzat a tettes büntetőjogi iskola – amely az elkövető személyére volt kizárólag tekintettel – a társadalom védelmét szem előtt tartva alakította a büntetőjogi gondolkodást és hatott a praktikumra is.

Az ún. közvetítő iskola (*Franz Liszt*) szociál-etikai felelősségi elvet követő híveinek nézetrendszere ugyancsak nyomot hagyott a magyar büntető jog elméletén és gyakorlatán.

Mindezt összegezve indokolt megállapítani, hogy a liberális alkotmányos jogállam – de az első világháborút követő konzervatív „neobarokk” állambe rendezkedés is – a büntetőeljárást és a büntetőjogot elkövetett bűncselekmények felderítésére és a megállapított (bizonyított) történelmi tényállásnak megfelelő jogkövetkezmények alkalmazására használta. Az államhatalmi ágak szétválasztása a független és elmozdíthatatlan bírák működése olyan valóságos biztosítékokat nyújtott, amelyek kizárták, hogy a büntető ítékezés politikai manipulációk eszköze legyen. Az ilyen próbálkozás (tisztaeszlári per) kudarcra volt ítélve a független bíróságok előtt.

Nem kell hosszasan bizonyítani, hogy a magyar liberális jogállam lakossága nagy többségében jogkövető volt. Bízott – mert bízhatott – a kiszámítható igazságszolgáltatásban. A bíróságok olyan bizalmi tőkét halmoztak fel Magyarországon, amely – az idősebb nemzedékek körében nyomokban – túlélte magát a liberális jogállamot is.

A liberális jogállamon sebet ütő nemzetiszocialista eszmék az állampolgári jogegyenlőséget támadták meg. Ennek gyászos következményei az ún. zsidó-törvények.

A diktatúrák hosszú árnyéka

A XX. századi diktatúrák (egyként igaz a nemzeti szocialista és a kommunista diktatúrára) első teendőik között nem véletlenül a független bíróságok felszámolását tűzték ki célul.

A diktatúrák útjában ugyanis az első akadályt éppen a bírói függetlenség jelentette, mert ez gátat vethetett a politikai vezető (Führer, első titkár, főtitkár) akaratával szemben. A diktatúrák ezért a független bírakat olyan a diktatúrát feltétlenül kiszolgáló „bírákkal” váltották fel, akik hajlandók voltak végrehajtani a politikai döntésként megszülető „ítéleteket”. Magyarországon ugyanez a forgatókönyv érvényesült, amikor az 1945. évi VII. tc.-ben foglalt kormányrendeletek nyomán megindult a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonására alkotott népbíróági perek sokasága (Zinner kutatásai).

A diktatúrákban a büntetőeljárás és a büntetőjog egészen más célt szolgált, mint a jogállamokban. Magyarországon Rákosi Mátyás ezt úgy körvonalazta, hogy amit nem sikerül elérni a kommunista pártnak politikai eszközökkel (ti. a hatalom kizárólagos megragadását), azt a büntetőjog eszközeivel elérheti. A büntetőjog tehát – később a többi jog ág is – a politikai hatalom eszköztárában a mindenkor aktuális politikai célok megvalósításának eszköze lett. Ezzel a büntetőeljárás lényegében elvesztette mindazon belső garanciák súlyát, amelyek azt voltak hivatva szavatolni, hogy kizárólag bűncselekményt elkövető szenvedjen el büntetőjogi hátrányokat.

Magyarországon a kommunista diktatúrában a büntetőjog „az osztályharc legélesebb fegyvereként” szolgált a kommunista párt kizárólagos hatalma megszerzésének, majd megtartásának célját. Mindez az államról és jogról kialakított bolsevik felfogásnak megfelelő, és a szovjet mintát követte. A korábbi – jogállami garanciákkal működő – büntető jogrendszer szétzúzása Oroszországban nyomban a bolsevikok hatalomra jutása után megtörtént (1917. évi I. sz. dekrétum), amelynek nyomán a megszünt büntető anyagi és eljárásjog és helyére a „forradalmi öntudat lépett, más szóval a hatalom érdekében gyakorolt teljes önkény”. Az 1917. december 19-én megjelent Igazságügyi Népbiztosság első instrukciója szerint „a tömegek forradalmi jogtudományával” egybehangzóan analógia bevezetésével kell a „forradalmi törvényességet” alkalmazni. Az 1922-ben létrehozott ügyészség, valamint az 1925. évi XIV. pártkonferencia után létrehozott „igazságszolgáltatás szervezetei” által alkalmazott „eljárásjogi törvények” (1926, 1958) valójában az emberi jogok maximális szűkítését és a jogállam valamennyi garanciájának megszűnését jelentették azzal, hogy a büntetőjog a diktatúra időszakában mindvégig megmaradt „az osztályharc legélesebb fegyvere”. Mindez szoros összefüggésben állt azzal, amit Lenin az erkölcsről és jogról vallott a „Szociáldemokrácia két taktikája” valamint az „Állam és Forradalom” című munkáiban.

A monolit hatalom megteremtésére való törekvés Magyarországon attól a perctől kezdve megkezdődött, hogy a német megszállást a szovjet megszállás váltotta fel. A „forradalmi jogtudat” nyomait megtaláljuk a gyömrői tömeggyilkosság végrehajtásánál, amelyet Erdei Ferenc belügyminiszter tudomásul vett. A büntetőjog alkalmazása tartalmától eltérően politikai célok el-

érésére megjelenik az 1945. évi VII. tc. megalkotásánál és alkalmazásánál. Maga a jogalkotás lényegesen eltér a Londoni Egyezményben és a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság alapokmányában összefoglalt elvektől. Megjelenik ugyanis a *kollektív bűnösség*, továbbá a gyakorlatban a Visinszkij-teória („minden bírósági ügy az osztályharc egyik epizódja”, valamint az ártatlanság vélelme helyett a gyanúsított kimentésének követelménye). A Népbíróági gyakorlat ugyanakkor a jogi kategóriákat politikai kategóriákkal helyettesítette, és eljutott a jogellenesség nélküli bűnösség gyakorlatáig, amikor is a jogellenességet a vádlott „reakció” volta helyettesítette. Maguk a népbíróági tanácsok sem független bírákból, hanem pártok képviselőiből álltak, és – ma már számos kutató igazolta (M. Kiss Sándor, Szakács Sándor, Schmidt Mária, Zinner Tibor), hogy a népbíróági tanácsok elnökei közvetlen pártutasítások alapján hozták meg a döntéseket. A független bíróságok megszüntetése (1100 bíró eltávolítása után – Zinner) semmi akadály sem volt annak, hogy akár az 1946. VII. tc. alapján halálos ítéleteket hajtsanak végre, mert a vád alá helyezettek: „a dolgozó nép szabadsága ellen támadtak, amikor külföldi segítségben bízva és arra számítva ugrásra készen álltak, hogy népük szabadságát eltiporják.” Ezzel a jogellenesség nélküli bűnösség és a kollektív felelősség mellett megjelent a gondolati bűnösség is.

Az alakuló monolit hatalom elsöpörte a polgári szabadságjogokat, amikor bármely véleménynyilvánítás és bírálatot izgatás címén súlyos börtönbüntetéssel torolt meg, megszüntette a nullum crimen sine lege elvet, amikor bűncselekményeket állapított meg kormányrendeleti szinten (8400/1946. ME.-rendelet, 2560. 1949. (III. 19.) Korm. rendelet, sőt az 1950. évi XXVI. tvr.-tel a külföldre szökött katona hozzátartozóját akkor is 5 évi börtönnel és vagyoni elkobzással bünteti, ha nem tudott a szökési szándékról.

Titkos utasítások hosszú sora érintette az anyagi jogi rendelkezéseket, amelyek bűnösség megállapítását kötelezően előírják, jogi minősítést határoznak meg, s a büntetékiszabás körében is kötelező utasításokat adnak.

A Bp.-hez a diktatúra viszonylag későn nyúlt hozzá. A kitűnő eljárásjogi kódex 1952. január 1-jéig hatályban volt. Mindez nem jelentette, hogy szelleme és szövege a gyakorlatban érvényesült. A legfontosabb alapelvek ugyanis valójában a Bp. alkalmazása során sem érvényesültek, mint ahogy a helyébe lépő 1951. III. tc. (és novellája, az 1954. évi V. tv.) idején sem, noha a legtöbb alapelvet az új eljárásjogi kódex is tartalmazta:

– A törvény előtti egyenlőség elve helyébe a gyakorlatban az osztály-hovatartozás szerinti nyílt megkülönböztetés lépett. Az ítéletekben a „jó” vagy „rossz” osztályhelyzet nyíltan szerepel akár bűnösségi vélelemként is.

– A társas bíráskodás elve formálisan létezett ugyan, de az ülnök bíráskodás bevezetésével (1949. XI. tv.) nyíltan is felbukkan a „forradalmi jogtudat” szelleme. „Az elsőfokú bíróságok tanácsaiban a túlsúlyt a dolgozó osztályo-

kat képviselő népi ülnököknek biztosítja” a törvény. Az új Bp. magyarázata szerint ugyanis: „nem annyira jogi szakismeretet, mint természetes életfelfogást, sok élettapasztalatot és egészséges igazságérzetet igényel” a büntető ítékezés.

– A bírói függetlenség – amely leginkább szálka volt a kommunista hatalom szemében – megszűnése olyan abszurd helyzetet eredményezett, hogy a nagy koncepciós perekben ítélkező bírák az ÁVH vezető tisztjeitől, sőt Ries István igazságügy-minisztertől személyesen vették át a legfelsőbb kommunista vezetés utasításait. A bírói kar egy része a nagy elbocsátások után is ragaszkodott a tisztességes eljáráshoz és ítélkezéshez, rájuk büntetőeljárás és súlyos börtönbüntetés várt (Rákossy Árpád, Bakkay Tibor, Holosnyai Ambur, Nagy Lajos, Gorzó György büntető ügye Kecskeméten).

– Az objektív igazság elve és ezzel összefüggésben a bizonyítékok szabad mérlegelésének elve megsemmisült a titkos utasítások előírásain, amelyek megdönthetetlen vélelmeket állítottak fel (a kulák bármilyen tevékenysége államellenes célzatú stb.).

– A védelem joga minden civilizált jogrendszerben azonos súlyú, mint a független bíróság léte. A diktatúra ezért azonos módon semmisítette meg a védelem jogait. A védőt formálisan is kiszorították a nyomozati eljárásból, s a tárgyaláson a politikai élő ügyekben (ún. dupla nullás ügyek) csak az ÁVH által jóváhagyott, lajstromba vett védők járhattak el. Ezek a védők sem tekinthették meg az iratok teljességét, különösen pedig nem a környezettanulmányt, amelyben benne foglaltatott az elvárt ítélet.

– Az ártatlanság vélelme és az in dubio pro reo elve helyébe a titkos utasításokban felállított bűnösségi vélelmek érvényesültek, az ítéletek, pedig teljes egészében átvették a Visinszkij-féle „jogelméletet”, és általánossá vált a feltételezett bűnösségre alapított ítélkezés. A kontradiktórius tárgyalás formálisan megmaradt, de tartalmi oldalát nézve sokkal inkább hasonlítottak a tárgyalások siketek párbeszédére, így érdemi vita nem bontakozhatott ki.

– A nyilvánosság egyre inkább kiszorult a tárgyalótermekből, az eljárások tömegesen irányultak a lakosság megfélemlítésére, és ezt a célt sokkal jobban szolgálták a zárt ajtók mögött folytatott tárgyalások.

– Az anyanyelv használata.

– A szóbeliség.

– A közvetlenség klasszikus alapelvei önmagukban a többi sarkalatos alapelv áthágása és a független bíróságok megszűnése után súlytalan.

– Az ítéletek indokolási kötelezettségét nem tartjuk számon ugyan a klasszikus alapelvek között, de jogállamban mégis garanciális jellegek. A kutatási tapasztalatok szerint az 1956 előtti büntetőügyek ítéleteinek indokolásai semmitmondók, jórészt ideológiai, vulgár-marxista szóáradattal helyettesítik mindazt, ami az ügy érdekében hiányt mutat.

– A kizárólagos hatalomra törő kommunista párt már a koalíciós kormányzás idején elindította (a Szovjetunióban szerzett tapasztalatok alapján) a koncepciós perek sorozatát, ahol valótlan tényállások vagy valós tények torzítása és tendenciózus csoportosítással kialakított büntető eljárások, (konstruált perek) vagy az anyagi és eljárási jogszabályok semmibe vételével járt el a közvetlen pártirányítás alatt működő nyomozó szervek (ÁVO, ÁVH, Katpol.) útján. Ezek az erőszakos szervezetek a legdurvább kényszert alkalmazták a beismerő vallomások érdekében. Gyakran folyamodtak fizikai vagy pszichikai kényszerhez, illetve más bűncselekményekhez (ok-irathamisítás, hamis szakértői vélemény készítése stb.) a bizonyítékok csúcsának tekintett beismerő vallomás kicsikarása érdekében. A legfontosabb koncepciós perekben az eljárás tényleges irányítása a legfelsőbb pártvezetés – leggyakrabban Rákosi kezében volt. A közismert koncepciós perek (Magyar Testvéri Közösség ügyében, a Kiszegdapárt szétverésére a Nitrokémia-ügy, a Maort-per, a Mindszenty-per, FM-per) mellett nagy tömegeket érintettek az amorális jogszabályokon nyugvó büntetőügyek (közellátási ügyek, izgatás, tszcs. elleni izgatás stb.).

A korábban az igazságszolgáltatás rendjében bízó társadalom többségében viszonylag hamar felismerte – a korábban nem ismert mértékű propaganda ellenére mindazt, ami a joggal és az igazságszolgáltatással történt, és levonta – önvédelme érdekében – a következtetéseket. Ennek egyik lényeges eleme volt a színlelés. Az amorális jogszabályok aláásták az önkéntes jogkövetést, így a diktatúra e szakaszában kizárólag a félelem és erőszak volt a hatalom támasza, amelyet megtévesztéssel és az emberek egymás ellen fordításával kombináltak.

A pártakarral irányított bírói gyakorlat pedig kimondta: jogellenesség nélkül is lehet büntetőjogi bűnösség (Mindszenty-per). Ezt a jogi képtelenséget azzal érte el, hogy a körülhatárolt büntetőjogi fogalmakat politikai kategóriákkal helyettesítette be (pl. a jogellenesség helyébe a reakciós fogalmát ültette). Mindez súlyos csapást jelentett a társadalom erkölcsére. A polgárháborús pszichózis fokozása, a demagógia és az ezzel kiáltó ellentétben álló nyomor, valamint a nemzeti öntudat megalázása az 1956-os forradalom kirobbanásához vezetett.

Az '56-os forradalom megtorlásának „joga”

A forradalmat követő megtorlás, amely a magyar történelem legnagyobb politikai megtorlása volt, mintegy 400 halálos ítélettel, 22 ezer bebörtönzéssel és 16–18 ezer ember internálásával. A legitimációs gondokkal küszködő Kádár-kormány a megtorlás személyi feltételeinek megteremtésén túl olyan további jogszabályokat változtatott meg, amelyek teljesen szabad kezet biztosítottak a megtorlás számára:

- A rögtönbíráskodásról szóló 1956. évi 28. sz. tvr.
- A gyorsított eljárásról alkotott 1957. évi 4. tvr. (amely lehetővé tette a 16. év feletti fiatalkorú esetében a halálbüntetés kiszabását).
- A Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsának létrehozása, amely első és másodfokú tanácsként egyaránt ítélezett. Másodfokú eljárásban nem érvényesült a súlyosítási tilalom (amellyel gyakran éltek), továbbá bármely korábban jogerős ítélettel lezárt ügyben újabb ítéletet hozhatott. E tanács esetében bizonyítható a politikai vezetés közvetlen beavatkozása is.
- A Népbírószági Tanácsok országos rendszerének kiépítése. Ezekben az eljárásokban sem érvényesült a súlyosítási tilalom, és született halálos ítélet fiatalkorúval szemben is.

A bírói függetlenség tagadása, a törvényességről alkotott felfogás és az ún. osztálybíráskodás ugyanúgy folytatódott, mint a forradalom előtti időszakban. Kevésbé figyelt fel a kutatás arra az intézményrendszerre, amelyet az MSZMP az ún. *operatív bizottságok* felállításával hozott létre. A megyei párttitkárból, a főügyeszből, a rendőrfőkapitányból a megyei tanács elnökéből és a megyei bíróság elnökéből álló testület döntött nemcsak arról, hogy ki ellen emeljenek vádat, hanem meghatározta a vád alá helyezett további sorsát is, ezzel tovább szűkítette az elfogulatlannak aligha mondható bíróságok valós mozgásterét is.

Az első lépés az alagút vége felé

A forradalmat követő megtorlás után tanúi lehettünk egy folyamatnak, amelynek belső mozgatórugói még jórészt tisztázatlanok. Tény, hogy egy ún. gazdasági mechanizmus bukását követően központi elhatározásból minden megyében több nagy büntetőper indult gazdasági vezetők (főleg melléküzem-ággal rendelkező mezőgazdasági termelőszövetkezetek elnökei) ellen, akik bátrabban éltek a szabadabb gazdálkodás lehetőségeivel. Ezek az 1970-es évek elején megindított perek azonban nem úgy végződtek, mint az 1950-es évek koncepciós perei. A bíróságok – sokszor több éves bizonyítás lefolytatása után, az esetek döntő többségében felmentő ítéleteket hoztak, vagy a teljes egészében „összezsugorodott” ügy vádlottjával szemben igen enyhe joghátrányt alkalmaztak. Átvizsgálva ezeket az ügyeket, nem lehet nem észrevenni, hogy a bírák döntései nem sugalltak, hanem egy valós bizonyítás eredményének alapján keletkeztek. S ami ugyancsak új az 50-es évekhez képest, hogy a bírák továbbra is helyükön maradtak. Valami lényeges történet, megszokadt egy folyamat, s a bírák a 70-es évektől kezdve – úgy tűnik – visszanyerik a döntés lehetőségét.

Az első kutatási adatok szerint a hatalom változtatott a kormányzás módszerein, s a büntetőeljárást már nem tartotta alkalmasnak (elég hatékonynak?)

a korábbi gyakorlat folytatására. Visszaesett – az ötvenes évekhez képest – az izgatásban s más államellenes bűncselekményekben hozott ítéletek száma, s a kiszabott büntetések tartama is. Ugyanakkor kiterjedt a politikai rendőrség más irányú – a bírósági utat mellőző – eszköztára. Mindezek a folyamatok alapos tudományos kutatást igényelnek.

Ami a büntetőeljárás eszközeit illeti: a büntetőeljárás még mindig nyomozáscentrikus, s híjával van számos jogállami elem törvénybe foglalásának, de úgy tűnik, ezt bizonyos mértékig pótolni tudta a bírói lelkiismeret, amely több évtizedes száműzetés után igazolhatóan jelen van ezekben a felmentő ítéletekben, s még sok más ítéletben is.

Hosszú út vezet még ezt követően az alkotmányos jogállam követelményének törvénybe foglalásáig, és még hosszabb egy jól működő alkotmányos jogállam zavartalan működéséig. Az első lépések azonban mégis akkor tettek meg ezen az úton, amikor az első bírák ki merték mondani – a pártbizottsági instruktorok gyakori bírósági látogatásai idején –, hogy a hosszú börtönre szánt vádlottak ártatlanok, s hogy a benyújtott bizonyítási anyag hamis, vagy alkalmatlan a bűnösség megállapítására.

Vajon a bírák közül – akik ilyen módon ellene mondtak a gonosznak és minden cselekedetének – gondolt-e valaki a zsoltáros kemény szavaira:

„Emberk fia, igazságosak az ítéleteitek?
Nem, szívetekben gonoszság rejtőzik,
Kezeitek igazságtalanságot oszt az országnak
[...]
Istenem, zúzd össze szájukban fogukat,
Uram, törd össze az oroszlán állkapcsát!
[...]
Örüljön az igaz, ha látja a megtorlást
Lábát fűrössze a gonosz vérében
S az emberek majd mondják:
Valóban, az igazra mégis jutalom jár,
van még Isten, aki ítél a földön.”

[Zsolt. 58 (57)]

S lassan az idők megérlelték, amit a fiatal Deák Ferenc így fogalmazott meg a XIX. század első harmadában: „[...] nálunk a bíró nem vak eszköze a törvény szavainak, hanem érezve és gondolkodva ítélő teljesítője azoknak”.

Az alkotmányos jogállam

Csak a rendszerváltozással vált lehetségessé az alkotmányos jogállam megteremtése. A semmisségi törvények – ezen belül a nemzet megkövetése – a büntetőjog és a büntető eljárásjog máig tartó reformja, a Római Egyezmény (1950) törvénybe iktatása, az Emberjogi Bírósághoz fordulás jogának elismerése – valamint sok más, nem a büntetőjogot érintő jogterületen megvalósított, vagy még csak gondolati szinten létező reform – építi azt az alkotmányos jogállamot, amelynek időtállóságával kell bizonyítania a demokráciák magasabbrendűségét a diktatúra minden formájával szemben.

Tartalom

Előszó	5
Europália '99	
A Világ szabadság tizenkét napja Magyarországon, 1956-ban	11
Vilnius 2000 – antikommunista világkongresszus	
Vádirat – (Magyarország a kommunizmus rabságában)	37
A forradalomban	
„...szem a láncban” – sortűz Szegeden, 1956. október 26-án	45
A megtorlás stratégiája az egyetemen	59
Az 1956-os megtorlás nemzetközi visszhangja	75
„Mától kezdve lövünk” – gondolatok a forradalom második szakaszáról	97
Egyházüldözés Magyarországon 1945–1989	
Korai koncepciós eljárások ferences szerzetesek ellen 1945–1956	117
Koncepciós perek a kommunista egyházpolitika kelléktárában – avagy katolikus papok elleni kirakatperek és titkos eljárások	161
A szovjet minta alkalmazása Magyarországon, avagy a fontosabb koncepciós perek (1945–1956)	173
Bűnről és igazságosságról	
A kommunizmus bűneiről	247
A rendszerváltozás és az igazságtétel kérdéséhez	265
A jogállami gondolkodásról és a diktatúra „jogáról” Magyarországon	289

Kevesen ismerik olyan mélységében a kommunista diktatúrák működési módjait és mechanizmusait, mint Kahler Frigyes. Az e kötet olvasói

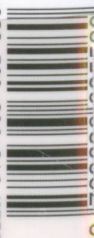
előtt feltáruló világot fölösleges minősíteni: akik számára ez vonzó, azok primitív ösztönök és embertelen, zavaros gondolatok rabjai. Azok aligha értik, miért volt fontos a nyugati nagyhatalmak által is elárult 1956 tizenkét hősie napja. Hogy miért volt aljasság fegyvertelen tüntetőkre lőni, megtorló erőszakszervezeteket működtetni, egyházüldözésbe fogni, besúgók tömegeit alkalmazni. Ha kell, a szerző világpolitikai összefüggésekben teszi érthetővé a történeteket: „A világ nagyhatalmai még mindig döbbenten álltak a magyar események előtt. Moszkva Mikojan és Szuszlov tájékoztatóját értékelte, és Zsukov marsall szovjet honvédelmi miniszter parancsot adott a háborús híradási rendszer kiépítésére. Dallasban Dulles, az USA külügyminisztere a Világpolitikai Tanács előtt tartott beszédében óhaját fejezte ki, hogy Kelet-Európa népei »visszakaphassák szuverén jogaikat és szabadon választhassák meg kormányjaikat«. A kulcsmondat, amelyet másként értékelt az amerikai és másként a szovjet vezetés, így hangzott: »Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek.« Szovjet olvasatban Dulles külügyminiszter mondata annyit tett, hogy a jaltai érdekszférákat az USA továbbra is tiszteltben tartja, s ehhez képest a magyar forradalom leverése szovjet belügy. [...] Az október 29-én kirobbant szuezi háború miatt megosztott hivatalos nyugati világ egyetlen hathatós lépést sem tett a magyar forradalom érdekében.”

Még ma is tanulságos a Kahler által idézett négy Faludy György-sor 1959-ből:

*„S van-e választás a hét hájjal megkent
tömeggyilkos moszkvai banditák
s Washington gyáva, rothadástól gennyes
hülyéi között, míg ilyen a világ?”*

(Részlet Tóth Gy. László előszavából)

ISBN 978-963-662-558-0

3800 Ft.-